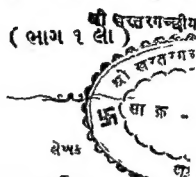

ધર્મ-પ્રવચન

(ભાગ ૧ લો)

સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિગારદેવેનાથજી

શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મહાગજ

સંપાદક

મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજી

મૂલ્ય એક રૂપિયા

પ્રકાશક

કુલચંદ્ર વેદ

સેક્રેટરી ગદ્ગા યશોવિજય મંત્રી યમાળા

ભાવનગર.

વડોદરા—શુભાણીમિત્ર સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં

અભાસાલ વિ ઠક્કરે છાપ્યું.

તા ૨૫--૬--૧૯૨૯

स्वर्गस्थ शास्त्रविशारद-जैनाचार्य श्रीविजयधर्मसुरि

SHASTRA VISHARADA JAIN ACHARYA
SHRI VIJAYA DHARMA SURI

પ્રસ્તાવના

સામાજિક ઉપાવિગ્રોથી વિરમ્ત થઈ, જેઓ દુઃસાધુત્વ સ્વીકારે છે, તેઓને માટે પોતાના જીવનમાં જે કોઈ વ્યવસાય રહેતો હોય, તે તે ઉપદેશ અને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ આ બે છે સાધુ, એટલે શૃદ્ધસ્થાશ્રમનો ત્યાગી એને નથી પુત્ર જનનના નિવાદ માટે દ્રવ્ય ઉપાજન કરવાનું કે નથી એશઆગમના સાધનો એકત્રિત કરવાના બિદ્યાવૃત્તિથી પોતાનો ઉદર નિર્વાદ કરી બધો સમય જ્ઞાન-ધ્યાન અને ઉપદેશ તેમજ સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં ગાળવાનો છે.

વગ્વન વિચારીએ તો જે સાધુએ શૃદ્ધસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો છે તેને ઉદરનિર્વાદ માટે અર્ધો શેર અન્ન, શરીર દાઢવા માટે પરિમિત વસ્ત્રો અને સૂવા બેસવા માટે ત્રણ દાઢ જમીન આ શિવાય બીજું શું જોઈએ વાર ? એને બીજું શી શીકર હોય વાર ? દા, એક ફિક્કર એણે અવસ્ય ગણવાની છે અને ને, જો તે સમજે તો, ધણી મોટી ફિક્કર છે આ ફિક્કર છે જગતના કલ્યાણની. પોતાનું જિત સલાળવા સાથે એણે જગતનું હિત જોવાનું છે કાગજ કે સાધુ એટલે જગતનો આદર્શ, સાધુ એટલે ધર્મગુરુ સાધુ એટલે એક નાર્તિક એણે પોતાના જીવનને એક એવા આદર્શ બૂન બનાવવાનું છે કે જેથી જગતના જીવો એના જીવનનું અનુકરણ કરી પોતાના દુઃખો દૂર કરી શકે સાધુ એ- ધર્મગુરુ છે ધર્મનું ગુરુત્વ-ભારેપાલુ-નજન એના માથે રહેલું છે એટલે એની જવાબદારી એક સામાજિક મનુષ્ય કરના કદ ગુણી વધી જાય છે અને સાધુ એક નાર્તિક છે એમ્મે સામાજિક મનુષ્યોનું નાવ એણે સસાર સમુદયી પાલ કરવાનું છે આ બધી વસ્તુને આજનો

પ્રસ્તાવના

સામારિક ઉપાધિઓથી વિરક્ત થઈ, જોઈએ તે સાધુત્વ સ્વીકારે છે, તેઓને માટે પોતાના જીવનમાં જે કોઈ વ્યવસાય રહેતો હોય તે તે ઉપદેશ અને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ આ બે છે સાધુ, એટલે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગી એને નથી પુત્ર કલત્રના નિર્વાહ માટે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાનું કે નથી એશઆરામના સાધનો એકત્રિત કરવાના ભિક્ષાવૃત્તિથી પોતાનો ઉદર નિર્વાહ કરી, બધો સમય જ્ઞાન-ધ્યાન અને ઉપદેશ તેમજ સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં ગાળવાનો છે

વસ્તુતઃ નિચારીએ તો જે સાધુએ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો છે તેને ઉદરનિર્વાહ માટે અર્ધો શેર અન્ન શરીર ઢાકવા માટે પરિમિત વસ્ત્રો અને મૂવા બેમવા માટે ત્રણ દાઢ જમીન, આ શિવાય બીજું શું જોઈએ વાડ ? એને બીજું શી શીકર હોય વાડ ? હા, એક રિક્ત એણે અવશ્ય ગમ્યાની છે અને ને, જો તે સમજે તો, ધણી મોટી ફિકર છે આ ફિકર છે જગતના કલ્યાણની. પોતાનું જિત સભાળવા સાથે એણે જગતનું દિત જોવાનું છે કારણ કે સાધુ એટલે જગતનો આદર્શ, સાધુ એટલે ધર્મગુરુ, સાધુ એટલે એક નાર્તિક એણે પોતાના જીવનને એક એવા આદર્શભૂત બનાવવાનું છે કે જેથી જગતના જીવો એના જીવનનું અનુકરણ કરી પોતાના દુગુણો દૂર કરી શકે સાધુ એક ધર્મગુરુ છે ધર્મનું ગુરુત્વ-ભારેપાણું-નજન એના માથે રહેલું છે એટલે એની જવાબદારી એક સામારિક મનુષ્ય કરતા કંઈ ગુમી વધી જાય છે અને સાધુ એક નાર્તિક છે એટલે સામારિક મનુષ્યોનું નાવ એણે સસાર સમુદ્રથી પાલ કરવાનું છે આ બધી વસ્તુને આજનો

સાધુ સમજે તો ધણું કરી શકે. ભારતવર્ષમાં બહોતેર લાખ સાધુઓની સંખ્યા હોવા છતાં, ભારતીય પ્રજાની અનિશોચનીય દશા છે, એનું કારણ, એના ધર્મશુદ્ધો પોતાની જવાબદારી નથી સમજતા એ નથી શું ? આજે સાધુઓનો મોટો ભાગ કંઈ સ્થિતિમાં જીવન વ્યતીત કરી રહ્યો છે, એ કોઈથી અજાણ્યું છે શું ? અને, અત્યેવ ભારતવર્ષની એ સાધુસંસ્થા પોતાના માનમર્ત્યાને પણ કેટલી ખોઈ ખેડી છે, એ પણ કોનાથી અજાણ્યું છે. અરતુ

આ ઉત્તમ સાધુ જીવનના બે વ્યવસાયો હું ઉપર બતાવી ગયો છું ઉપદેશ અને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ સાધુ આ બે કાર્યોથી જગતના ઉપર ઘણો ઉપકાર કરી શકે. પ્રાચીન ભંડારોનું અવલોકન કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ જણાશે કે-ભારતના સાચા સાધુઓએ પોતાની પાછળની પ્રજાને માટે જ્ઞાનનો અખૂટ ખજાનો વારસામાં આપેલો છે. હજારો, બેઠકે લાખો ગ્રંથો ભંડારોમાં અત્યારે મૌજૂદ છે, એ આપણા પ્રાચીન ઋષિઓની પ્રસાદી છે. તેઓ પોતાના શરીરની વિદ્યમાનાવસ્થામાં ઉપદેશ દ્વારા જગતને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી ગયા. અને ઉપરાંત પોતાના જ્ઞાન, ધ્યાન, સંધ્યા ક્રિયાકાંડ વિગેરે કરવા ઉપરાંત બચતા સમયમાં ગ્રંથલેખનનું કાર્ય કરતા હતા.

આજના સાધુઓનો મોટો ભાગ પોતાની આવશ્યક ક્રિયાઓ ઉપરાંત બચતા સમયનો ઉપયોગ લોકો સાથે ગંધા મારવામાં, આમ તેમ ફરવામાં અને એવી નિરર્થક ક્રિયાઓમાં ગાળે છે, ત્યારે પ્રાચીન સાધુઓ ઉપદેશ અને આવશ્યક ક્રિયાથી બચતો સમય ગ્રંથલેખનમાં ગાળતા હતા. અને તેનુંજ એ પરિણામ છે કે, જો કે કાળના બહેવા સાથે ઘણા ગ્રંથો કીડાઓને ભોગ થયા, ઘણા ગ્રંથો વિદેશમાં ગયા, અને હજારો ગ્રંથો, કહેવાય છે કે, અગ્નિને ભોગ આપવામાં નષ્ટ થયા, તેમ છતાં હજુ પણ લાખો ગ્રંથો ભંડારોમાં હયાતિ ભોગવી રહ્યા છે.

રહી શકે. દીક્ષા લીધા પછીજ અભ્યાસ શરૂ કરે છે દિવસના ચાર ચાર કલાક ગુરૂની સેવા કરવી, સાધુઓને માટે આહાર-પાણી ભિક્ષા માગીને લાવી દેવા. પોતાની રોજની માધુક્રિયા કરવી, અને અભ્યાસ કરવો.

માતૃભાષાના પ્રારભિક જ્ઞાનથી જેનું જ્ઞાન ઓગણીસ વર્ષે શરૂ થાય, તે ધીરે ધીરે ન્યાય-વ્યાકરણ સાહિત્યનો અભ્યાસ કરે છે. ગુરૂના મ્વર્ગવાસ પછી પોતાના સાધુધર્મ પ્રમાણે વર્ષમાં આઠ માસ વિચરે છે, ચોમાસાના ચાર મહીના એક સ્થળે રહે છે. મુસાફરીમાં ગામગામ ઉપદેશ આપે છે, તીર્થોદિની આશાતનાઓ મટાડવા શક્ય પ્રયત્ન કરે છે. ધીરે ધીરે, ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરે લગભગ બાળાક્ષરી ધુટનાર મલચંદ વિજયધર્મસૂરિ બને છે. કોઇ વર્ષ મધ્યહ્નિંદુસ્થાનમાં તો કોઇ વર્ષ બગાળમાં, કોઇ વર્ષ મારવાડ-માં તો કોઇ વર્ષ દક્ષિણમાં-એમ હજારો માઇલોની મુસાફરી પગે ચાલીને કરતો આ મહાત્મા દેખાય છે કોઈ વાર અત્યંતજોના વાસમાં તો કોઇ વાર ઉપાશ્રયમાં, કોઇ વાર બગીચામાં તો કોઈ વાર પખિલક હોલમાં હાથમાં દંડો લઈ હિંદુ કે મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન કે પારસી, જૈન કે જૈનેતર-સૌની સમક્ષ ધારા વાહિક ગંભીર ગર્જનાથી ગાજતો-ઉપદેશ દેતો દેખાય છે. કોઇ વાર કોઈ રાજાના દરબારમાં મળેલી ધર્મસલામાં ચર્ચા કરી રહેલો દેખાય છે, તો કોઇ વાર મ્હોટા મ્હોટા ધનાઢ્ય જૈન ગૃહસ્થો સાથે કોઇ પણ તીર્થના ઝંઘડાઓ માટે મસલતો કરતો દેખાય છે, કોઇ વાર પોતાના સાધુઓને સૂત્રોનું અધ્યયન કરાવતો દેખાય છે તો કોઇ વાર પર્વના દિવસોમાં હજારો જૈન ગૃહસ્થોને દેવવંદનાદિ જરૂરની ક્રિયા કરાવતો જોવાય છે. આ બધાં વ્યવસાયો ઉપરાંત એક તરફ યશોવિજય ગ્રંથમાળાનું સંપાદન કાર્ય, અને યશોવિજય પાઠશાળા-બનાવવાનું સંચાલન કાર્ય-આ બે કાર્યો તો

નિયમિત ખરાબજી ચાલતાજી હોય. વિદ્યાર્થીઓની તમામ પ્રકારની સલાહ રાખવી લાજીવવા, કાશીના ધુરધર નિત્રાનેને પાઠશાળા તરફ આકર્ષવા ગતદિન પ્રયત્ન કર્યો, મ્હોટા મ્હોટા આવના વિગ્રીટરોને પાઠશાળાનું કાર્ય બતાવવું, આ બધું તો રોજનું નિયમિત-ચાલુ કાર્ય

પરોપકારની આરી જાણપ્રવૃત્તિમા ગતસ્વિસ મચી રહેનારો એક મદાત્મા અવશેષન પણ કેટલું કરી શકે કે, એનું આદર્શ જોવા હોય તો સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવ વિજયધર્મસુરિ મહારાજ તે પૂર પાડે છે સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના મૌનિય અથો, અને લેખો છપાવેન, અને નહિ છપાવેનાની એક મ્હોટી સખ્યાનો ઢગલો ન્યારે નિદાળવામા આવે છે, સારે આપણને પારાવાર આભર્ય થાય છે કે આ બધું એ મદાત્માએ લખ્યું હશે ક્યારે ? અરે, અવિચ્છિન્ન સત્ત્વ વધ સુધી સેવામા હાજર રેનાર આ પક્તિયોના લેખક જેવા એક સેવકને પણ કેાઈ કાઈવા એ આશ્ચર્ય થાય કે 'ગુરૂદેવ' લખ્યું ક્યારે ?

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવે જે જે અથો લખ્યા છે, તેમાના ધણાખગ તો તેઓશ્રીની વિઘમાનતામા જ પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યા છે જેવા કે ન અહિંસા દિગ્દર્શન ૨ પુરુષાર્થ દિગ્દર્શન, ૩ આત્મોન્નતિ દિગ્દર્શન ૪ જૈનતત્ત્વદિગ્દર્શન, ૫ જૈનશિખાદિગ્દર્શન, ૬ ધમદેશના, ૭ વેતિહાસિકરાસ સમ્રાટ માં ૧ ૮ માગ ૨ ૯ મા ૩, ૧૦ દેવકુલપાટક, ૧૧ इन्द्रियपराजय-દિગ્દર્શન, ૧૨ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમ્ (સમ્પૂર્ણ) ૧૩ ગ્રાહ્યવર્ગ દિગ્દર્શન, ૧૪ દેવપ્રવ્યસવધો મારા વિચારો, ૧૫ ગૃહસ્થ ધર્મ ૧૬ વેતિહાસિક તોર્ય માલા ૧૦

વિગેરે વિગેરે ન્યારે ગુરૂતત્ત્વદિગ્દર્શન અને એવા બીજા સખ્યાબધે અથો અને લેખોનો એક મ્હોટો સમૂહ આપ્યારે ગુરૂદેવના સમ્રાટમા વિઘમાન છે જે ધારે ધારે પ્રકાશિત થશે.

ગુરૂદેવના સંગ્રહમાની અનેક કૃતિયો-લેખોમાના કેટલાક, આ ધર્મપ્રવચન ભાગ ૧ ભાગ પ્રકટ કરાય છે. આવી જ રીતે ગુરૂદેવે પોતાની વિદ્યમાનતામા સંગ્રહ કરેલ લગભગ પાચેક હજાર શિલાલેખો પૈકીના પાચસો શિલાલેખોનો એક સંગ્રહ પણ 'પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ મા ૧' ના નામથી આ પુસ્તકની સાથે જ હમણા પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. એમ ગુરૂદેવના સ્વર્ગવાસ પછી ગુરૂદેવની કૃતિયો પૈકીના બે પુસ્તકો બહાર પાડવા અમે ભાગ્યશાળી થયા છીએ. ઉપરાત 'ધર્મદેશના'ની દિદી આવૃત્તિ પણ છપાઈ રહી છે, જે થોડા વખતમા બહાર પડશે. આશા છે કે ગૃહસ્થોની મદદ મળતા બીજા ગ્રંથો અને લેખો પણ શીઘ્ર બહાર પાડવામા આવશે.

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના પુસ્તકો અને લેખોની ઉપયોગિતાના સંબંધમા 'હાથ કંકણુને આરસીની શી જરૂર હોય ?' એટલું કહેવા સિવાય વધારે કહેવું તે નકામું છે. તેમ છતાં એટલું તો જરૂર કહીશ કે, ઘણા ખરા જૈન લેખકો-ખાસ કરીને આધુનિક જૈન સાધુ લેખકોના હાથે લખાએલા પુસ્તકો બુકસેલરો અને પ્રકાશકોને ત્યાં અલરાઈયે ઉધછ ખાતા થોડકા ને થોડકા પડી રહેલા જોઈએ છીએ ત્યારે સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના અત્યાર સુધીમા પ્રકાશિત થયેલ પુસ્તકોમાના ઘણાખરાઓની ચાર-ચાર પાચ પાચ આવૃત્તિઓ કેટલાએ હજારોની સખ્યામા નિકળી ચૂકી છે. એટલું જ નહિ પરંતુ તે પુસ્તકોમાથી કેટલાક હિદી, બગાળી, મરાઠી વિગેરે જુદી-જુદી ભાષાઓમા અનુવાદિત પણ થયા છે. વળી તેઓશ્રીના પુસ્તકો યૂરોપના વિદ્વાનો પણ, કે જેઓ ભારતીય ભાષાઓના અભ્યાસી છે તેઓ દિલચસ્પીથી વાંચે છે, અને પોતાના શિષ્યોને વચાવે છે. સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવના ગ્રંથોની ઉપયોગિતાનું આથી વધારે શું પ્રમાણપત્ર હોઈ શકે ?

સ્વગચ્છ ગુરુદેવ શ્રીવિજયવર્મસૂત્રીચરણ મહારાજના ઉપદેશમાં
એના ખાસ ખુશી હતી તેઓએ દમેશા પ્રતિપાદક ટ્રેસીને, સ્ત્રીકાગ
કર્ષો દતો ખજનાત્મકશ્રેણીના તેઓ વિરોધી હતી કોઈ મૈદાન્તિક ચર્ચા
માર્ગ વખત કચ્છી પડતી તો પણ સામાના મનનું ખડન તેઓ એવી
ખુશીથી કરતા કે, જેમા કોઈને પણ દુઃખ થવાનું દગલુજ ન
હોય ગુરુદેવની એજ પરિનિ, નેમના પ્રત્યેક મથમા પણ આપણે
તેમ સહીએ હીએ 'સ્વચ્છ અને જગત જેવો વિવાદાગ્રસ્ત
વિષય પણ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવે કેટલો સુદૃઢ રીતે ચર્ચ્યો કે એ
આ પુસ્તકમા વાચકો તેમ સમજે.

જમાનો કર્યો છે અત્યારે ખડનમડનનો ચેલી નગર સોકોને
ધુણા થઈ છે કોઈ જમિને કે મિદાન્તને શુરો કરવો, એના
કતા સાચાગુ-ખગનું પ્રતિપાદન કેવું એવું સ્વરૂપ મનાવતું,
એ આ મમયમા આવશ્યક છે આ પરિનિ પ્રમાણે સ્વમચ્છ ગુરુ
દેવ પેનાના મથો અને સેખો નખ્યા ' અને એવુંજ કારણ છે કે
જન કે અજ્ઞેન—દરેકના ગુરુદેવના પુત્રકોએ મમ્માન પ્રાપ્ત થયું કે

આ પુત્રક, એ સ્વમચ્છ ગુરુદેવના ૧૫ સેખોનો સમૂહ
જે જુગલુદા સેખોમા જુગીજુદી બાવનાઓનું પોપજ છે હતા
સમુચ્ચ રીતે કરીએ તો જ્યાં સેખોમાથી વૈગ થ તાત્ત્વિકતા, કતા
અ મુગન ઓ સમય પ્રત્યે આકર્ષણ તરી આવે કે અને તેથી
આ જમય સેખો એ જાણે કે સ્વમચ્છ ગુરુદેવના મુખવિદ્યી
નિકળતુ—નવાજ કરતુ—બોધતુ વચનજ ન દોષ, એવા સામે છે
અને અન્યેદ આ સમદત્ત નામ 'ધર્મપ્રવચન' ખતુ ઉચિત
પણ છે અત્રી રીતે દવે પાડી પ્રકચિત થનગ છુટકે બખાતો
સમદ પણ ધર્મપ્રવચનના બાગો તરીકે જદાગ પા-વામા આવશે.

એના જન કર્મી જરૂરી છે સ્વમચ્છ ગુરુદેવ પેનાના અખા

જીવનમાં ક્યારે પણ શાહીનો ઉપયોગ કર્યો નથી. હમેશા તેઓ પેન્સીલથી જ લખતા. અમે આ પુસ્તકમાં ગુરૂદેવના હસ્તાક્ષરનો ફોટો આપીએ છીએ તે તેમના પેન્સીલનાજ અક્ષરોનો છે. ગુરૂદેવ હમેશા પોતાની પાસે થોડા કાગળો, એક પૃહું અને એક એ પેન્સીલ રાખતા. જ્યારે જ્યારે થોડો પણ સમય મળતો, ઝટ પેન્સીલ હાથમાં લઈ, પૃહું, ઢીંચણ ઉપર મૂકી કંઈને કંઈ લખવું શરૂ કરતા. ગુરૂદેવની આ ખાસ પદ્ધતિ હતી. આમ બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં ધ્યાન આપતા જવું, અને જરાક વખત મળ્યો એટલે લખતા જવું, એના પરિણામે ઘણી વખત અમુક એક વિષય ઉપર લખાયેલું લખાણ અધૂરું જ રહી જતું. આવા લેખો ગુરૂદેવના સંગ્રહમાં સંખ્યાબંધ છે આ સંગ્રહમાં પણ ૩-૯-૧૦ નંબરના લેખો અપૂર્ણ જ છે, જે કે આમાંના બીજા કેટલાક લેખો પણ અપૂર્ણ જેવા દેખાય છે, પરંતુ તેના છેલ્લા લખાણનો સંબંધ તૂટક જેવો નહિં લાગતો હોવાથી તેની નીચે નોટ કરવામાં નથી આવી ગુરૂદેવની લાપા અને વિચારોમાં ભેદ ન પડે, એટલા માટે તે અપૂર્ણ લેખોને પૂરા ન કરતા જેમના તેમજ આપવામાં આવ્યા છે.

સ્વર્ગસ્થ ગુરૂશ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજ જેવા જૂના વિચારના હતા, તેવા સુધારક પણ હતા. જૂના અને નવાનો ભેદ એ એમના મન રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપે નહિં હતો. પરંતુ ગુણગ્રાહકતાની દૃષ્ટિએ સમાન હતો જૂનામાં જે સાચું છે, તે રાખવું જ રહ્યું, અને નવામાં જે નાશ કરનારું છે, તેને દૂર કરવું રહ્યું, એ ગુરૂદેવનો સિદ્ધાન્ત હતો પ્રાચીન નિર્મૂલ રૂઢિઓ કે જે રૂઢિઓ આ સમયને માટે સમાજનાશક છે, હાનિકર્તા છે, એવી રૂઢિઓને દૂર કરવી, એમાં ગુરૂદેવ ખૂબ માનતા હતા, અને એનું જ કારણ છે કે કેટલાક લેખોમાં સમયને ઓળખવાની ઉદ્દેશ્યશી ગુરૂશ્રીએ કરી છે ઉપરાન્ત સાધુસરસ્થાની જે કિંમત ધરી રહી છે,

એ વાત ગુરૂદેવને ખૂબ ખટકતી હતી એ વાત એમના ' એક અગત્યનો પ્રશ્ન ' એ નામના લેખમાથી આપણે જાણી શકીએ છીએ ગુરૂદેવે, આવા કઠિન સમયમા પણ જૈનસાધુઓને ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ આચાર વિચાર, ઉનમક્રિયાઓ અને કઠિન તપસ્યાઓ હોવા છતાં તેઓ જોઈએ તેવો પ્રભાવ નથી પાડી શકતા, એના જે કાગણો ખતાન્યા છે, એ પ્રત્યેક સાધુએજ નહિ, પ્રત્યેક યાસન પ્રેમીએ વિચારવા જેવા છે વિચારવા જેવાજ નહિ પરંતુ એ કારણોને દૂર કરી સંગઠનના માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરવાની જરૂર છે

પહેલાં કહેવામા આવ્યું છે તેમ, સ્વર્ગસ્થ વિજયધર્મસુરિ મહા ગજ એક જૈન સાધુ હોવા છતાં, તેઓ પોતાને આખા જગતના સાધુ મમજતા રતા તેઓ સામ્પ્રદાયિક મન્ધનોના વિરોધી હતા અને તેમની તે ઉદાર ભાવનાને અનુલક્ષીને જ તેઓ જગતને ઉપદેશ આપતા એ ઉપદેશ સાબળનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ એમને કોઈ સામ્પ્રદાયિક સાધુ તરીકે ન ઓળખતો સૌ પોતપોતાના ગુરૂ તરીકે તેના તરીકે તેમને નિંદાળતા અને તેથી એક વિદ્વાન્ યાત્રીશ્રી કવિએ એ મહાત્માની મૃતિ કરતા ગાયુ છે —

જૈના જૈનમુનિ પ્રમાણસહિતં, શૈવા શિશોવામક

શ્રીશિષ્ણોં સર્વે વૈષ્ણવા હરિજનં, શાક્ત ચ શાક્તા પર ।

દેશોદ્ધારિ સુધારકા, શિવકર મૌમ્ય સુધારોપત

આતારો વિજયાદિધર્મસુમુનિ જાનન્તિ ષક્ત્વાસને ॥

ત્યારે વિજયધર્મસુરિ દેશનાના આસન ઉપર આરૂં થાય છે, ત્યારે તેમની સભામ એકેવા બિન્ન બિન્ન વિચારના શ્રોતા ઓમા જેઓ જૈન છે, તેઓ તેમને જૈનમુનિ તરીકે જૂએ છે, શૈવો શિવોપસક તરીકે ઓળખે છે શ્રી ત્રિપથુના મહત્ત વૈષ્ણવો

એમને હરિજન તરીકે નિહાળે છે, અને દેશોદ્ધાર કરવામાં તત્પર એવા સુધાગ્રકો એમને સુખને કરનારા શાન્ત એવા સુધાગ્રક તરીકે જુએ છે.

આ પ્રમાણે જે મહાત્માને કોઈ પણ દેશના, કોઈ પણ જાતિના, કોઈ પણ સમ્પ્રદાયના, અને કોઈ પણ ક્રિયામાં મશગુલ થયેલા મનુષ્યો પોતપોતાના નેતા આગેવાન સમજતા હતા, એવા ઉદારચરિત, નવયુગ પ્રવર્તક મહાત્મા વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજના આ 'ધર્મ' પ્રવચન'નો લોકો આદર કરે, એનું વાચન, મનન, અને નિદિધ્યાસન કરે અને તેમાં અતાવેલ, માર્ગ તરફ પ્રયાણ કરી પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરે એજ અંતિમ આકાંક્ષા રાખી, સ્વર્ગસ્થ મહાત્માના ચરણમાં નમસ્કાર-વંદન કરી અહિંજ વિરમુ છું.

ૐ શાન્તિ:

શિવપુરી (ગ્વાલીયર)
-જ્યેષ્ઠ શુકલ, ૧, ૨૪૫૫,
ધર્મ સ. ૭

વિદ્યાવિજય.

૫૯૯ પ્રથમરાત્રિના આજ્ઞા નથી તેજુ
 ૩૨૯૯૯ અવલોકી વ્યવસાયની લીધે ન
 વધાવાવત તોઈં ફર મરાસા નમો
 મો અચિત્ત તલાવ તથા અચિત્ત
 દા નરા શિમો દીગા પશુનાદુ મોને
 લેવાના આજ્ઞા ન આપ પ્રતિબધા ફર
 ૯૯૯૯૯ પાંતેનો ખુલાશો છે માટે વ્યવસાય
 વલવાન છે દેશ સેવકાલ ત્યાવાનુ
 મારે બનનારી નેચતના પૂર્વકે માન
 દર્શનિ આચિત્તનો અપકરવો મનો
 વૃત્તિને અન્યથ નલ્લા દેવા નવા
 રૂપના નરૂરવા દેવદર્શનિ કરતા
 યાદફરને તાદરવા વહિ પ
 રુરૂરવાર
 દે દમ લિખ્યા.

સર્ગસ્થ જગત્પૂજ્ય શ્રી વિજયધર્મસરિ મહારાજના
 હસ્તાક્ષરો.

ધર્મ-પ્રવચન.

(૧)

ક્ષમા કીરત્ય મૂળમ્ ।

વીગ્નુ-મહાવીગ્નુ-ગદ્ગદાન્કનુ ભૂપણ ક્ષમા જ હતું
વીગ્ના અનુયાયિઓનું ભૂપણ પણ ક્ષમા જ હોવું જોઈએ જ્યાં
ક્ષમાનો અભાવ અને ક્રોધનો પ્રભાવ હોય ત્યાં અહિંસા
મહાદેવીનો નિવાસ હોઈ જ તેમ શકે ? અને જ્યાં અહિંમાની
ગીતલ જાયા નથી, ત્યાં જીવત પ્રતોની અભાવના જ તેમ ગામી
શકાય ? જીવત પ્રતો તો અહિંમા નત કપી જાગીયાની ગ્યા
માટે જનાવેલી વાટો છે પણ જ્યાં રક્ષણીય ટોઈ ચીજ જ ન
હોય ત્યાં વાઈની આવશ્યકતા ગી ? માટે અહિંમાના પાવન
માટે ક્રોધને ફ્ર જરી ક્ષમા શસ્ત્ર ધાણુ કન્વુ જોઈએ ક્ષમા
તેમ જહી ગડતી નથી ? લોભના કારણે લોભ એક-એ જાતનો
નથી હોતો કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, યશોવાદ, શિષ્ય, પુત્રક, પાત્ર,
વસ્ત્ર ઇત્યાદિ અનેક ચીજોનો લોભ થાય છે તે લોભની પૂર્તિ
ન થાય એટલે ક્રોધ થાય ક્રોધનો જય કરી ક્ષમા શુણુ
આદન્વો-ક્ષમાનુ જાગત ધાણુ કન્વુ, એ આત્મકલ્યાણ
ભિલાષિઓનું કર્તવ્ય છે

(૨)

ભાવના.

“ ભાવના ભવનાશિની ” આ મહાત્મ વાક્ય સચુક્તિક અને અનુભવસિદ્ધ છે. ભાવના વિનાના સમસ્ત કાર્યો નિરર્થક પ્રાયઃ છે. તુષ વાવવાથી ઉગી ન શકે, તેમ જ્ઞાન-ધ્યાન અને તપ-જપાદિ ભાવના વિના યથાર્થ ફલ નજ આપી શકે. વર્તમાન સમયમા ક્રિયા-કાંડ તો ઘણાએ કરે છે અને કરાવે છે, પરન્તુ તેમાં ભાવનાનું પ્રાધાન્ય નહિં હોવાથી તે ક્રિયાઓમાં શુષ્કતા જોવાય છે અને જનતાને ‘ કિન્તુ ’ કહેવાનો પ્રસંગ આવે છે. યોગ, ઉપધાનાદિ ક્રિયાઓમાં, પાઠશાળા, બોર્ડિંગાદિ સંસ્થાઓના સ્થાપન કરાવવામાં, કિંવા યાત્રાર્થે સંઘ

આદિ કાઢવામા ભાવનાદેવીની ઉપાસનાનો અભાવ રહેવાથીજ નિદા થવાનો મમય આવે છે દાખલા તરીકે—ક્રિયા ડગનાર ડે ડગવનાર ‘ હું ક્રિયા કરૂ છું તેજ માચી છે ’ ‘ જુઓ ફલાણાની ક્રિયામા ગોટાળો છે ’ ઇત્યાદિ કુથવીમા પડે છે જે તેની પાસે ભાવના મહાદેવી નિવાસ કરતી હોય તો તે અશુદ્ધ ક્રિયા ઠરનાર ડે ડગવનાર પર ભાવદયાજ લાવે અને નિદા કરેજ નહિ નિદા કરવાથી પોતાની શુદ્ધક્રિયા ખીજની અશુદ્ધ ક્રિયાની ખગખર ધર્મ જાય છે, એનું એને ભાનજ રહેતું નથી જોગ વહેન ડગનાર અને ડગવનાર ભાવનાના અભાવથીજ તેનો હેતુ સમજી શકતા નથી અને હેતુ નહિ મમજવાના કારણે યોગ માધનાનું અપૂર્વ ફળ લઈ શકાતું નથી હા, જોગ કરનાર એક વાત જરૂર મમજે છે, અને તે એ ડે—હું અમુક સૂત્રના જોગ મુધી પહોચીશ એટલે પન્યાસ, ડે ગણિ ધર્મશ ભમ આ પદપ્રાપ્તિની આકાશા માત્ર હોવાથી યોગનું માહાત્મ્ય ભૂલી જવાય છે આવી ઉત્તમ ક્રિયામા પણ એક ખીજની મ્વાર્થ વૃત્તિઓ સ્પષ્ટ જોવાય છે જે તેમ ન હોય તો વર્તમાન સમયમા મતી કે અમતી, ગુણી ડે નિર્ગુણી, કલકી કે નિષ્કલકી, જ્ઞાની ડે અજ્ઞાની, અને વિનયી કે અવિનયી—બધાએ એકાકાર વૃત્તિથી પદવીઓની લૂગવૂટમા પડી ગયેના જોવાતજ નહિ જોગ વહેનાર તો જાણે છે ડે ગમે તેમ પણ માડ તો કામ થાય છે, જ્યારે જોગ વહેવગવનાર ‘ અમુક માધુ મારી પાને જોગ વહેન કરી પન્યામ થયેલ છે, એમ દહેવાગે, ’ ‘ પત્રોમા મારી સાથે આટલા ઠાણા લખાગે ’

વિગેરે મનમાં ધારે છે. આ લાલચોના કારણે એ પણ જોવાનો ખ્યાલ નથી રાખતા કે આ સાધુ કે સાધ્વી કયા સમુદાયનાં છે ? કેવો આચાર પાળે છે ? તે પોતાના ગુરૂની આજ્ઞામાં છે કે કેમ ? ઇત્યાદિ. આવો વિચાર નહિ થવાનું કારણ મનોમંદિરમાં ભાવનાદેવીનો નિવાસ નથી, તેજ છે. જો ભાવનાદેવી તેમના હૃદયમાં સ્થિત હોય તો પંન્યાસ કે કોઈ પણ જાતનું પદ આપવા પહેલા અવશ્ય વિચાર કરે કે આ પદપ્રદાનનું ભવિષ્યમાં પરિણામ શું આવશે ? તે પોતાની સમાજ કે શાસન પ્રત્યેની ફર્જ અદા કરશે કે કેમ ? તેની પદવી શાસનમાં શોભાડૂપ થશે કે કલંકડૂપ ? ઇત્યાદિ વિચાર થવોજ જોઈએ. પરંતુ પદપ્રદાન કરનારાઓને આ વિચાર કેટલો થાય છે, તે સ્પષ્ટ જોવાય છે.

આવીજ રીતે શાસ્ત્રના ભણવા-ભણાવવામાં પણ સ્વચ્છ-દત્તાનાજ દર્શન થાય છે. પૂર્વના મુનિઓ ગમે તેટલા જ્ઞાની હોવા છતાં અને સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના અને સૂત્રોના અભ્યાસી હોવા છતાં એક સામાન્ય સ્તવનાદિ શીખવું હોય, તો પણ ગુર્વાદિકની પાસે શીખતા હતા. જ્યારે વર્તમાન સમયમાં થોડાક શ્લોકો કંઈક કરી લીધા, પાંચ પચીસ કિસ્સા-કહાનીયો વાદ કરી લીધી અથવા થોડુંક ઉપરચોટીયું વાંચી લીધું કે તે શાસ્ત્રના પારગામીપણાનો આડંબર કરી સમુદાયથી અલગ ખીચડી પકાવવી શરૂ કરે છે. આનું કારણ પણ ભાવનાનો અભાવ છે. આ તો ભણનારની વાત થઈ; પણ ભણાવનારાઓ

(૩)

ગૃહસ્થ ધર્મ.

ધર્મના નામથી એક બાળક પણ બાણીતો છે, પરંતુ ધર્મના સ્વરૂપને સમજનારા બહુ થોડા છે. ધર્મનું રૂપ, રંગ કે આકાર કાંઈજ નથી. 'શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ' એજ 'ધર્મ' અને 'અધર્મ' નું સંક્ષેપમા સ્વરૂપ છે. શુભ પ્રવૃત્તિ તે 'ધર્મ' અશુભ પ્રવૃત્તિ તે 'અધર્મ'. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થવું એ 'ધર્મ' અને અંતઃકરણનું મલિન થવું એ 'અધર્મ', વસ્તુતઃ આવા ધર્મના લેહો ન હોઈ શકે, પરંતુ કારણનો કાર્યમાં ઉપચાર કરી ધર્મના લેહો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેમ ગૃહસ્થ ધર્મ અને સાધુ ધર્મ. જે સાધનો-

હાન ગુરુગ્રંથો અત કન્હુની શુદ્ધિ-પવિત્રતા મરી શકે તે માધુ
 ધર્મ નૈન ગુરુગ્રંથો શ્રાવકોના નામથી ઓળખાય છે. ૩૬લી
 અત્યારે તો ઓશવાળા, પોશ્વાળા, શ્રીમાળા આદિ જેઓ નૈન
 તરીકે ઓળખાય છે, તેઓજ શ્રાવક કહેવાય છે, પરંતુ બુ
 ત્પત્તિ ઉપર ધ્યાન આપીએ તો તે બધાએ-નૈન-જૈનેત-બધાએ
 શ્રાવક કહી શકાય કે જેઓ હિતકારી વચનોને શ્રવણ કરે
 કેમકે જુજોતિ દિતાનિ ચાકગામીતિ ધાવક . નૈનશા
 મોમા જે ગુરુગ્રંથ ધર્મ બતાવવામા આવ્યો છે, તે ચોક્કસ
 વ્યક્તિઓ અથવા જેઓ નૈન તરીકે ઓળખાય છે, તેમને
 મારેજ નહિ, પરંતુ મનુષ્ય માત્રને મારે છે આ ગુરુગ્રંથ
 ધર્મને “સમ્યક્ત્વમૂલ જાનત” ના નામથી ઓળખવામા
 આવે છે ‘સમ્યક્ત્વ’ એટલે કે દેવને દેવ, શુરને શુર, ધર્મને
 ધર્મ અત્યને અત્ય, કર્તવ્યને કર્તવ્ય, અને અકર્તવ્યને અક
 ર્તવ્ય રૂપ માનવુ-સમજવુ તેજ યથાર્થ શ્રદ્ધાન કહેવાય અને
 આથી ઉવગાપતા એનુ નામ જ વિપન્નિ જ્ઞાન કે મિથ્યાત્વ છે
 તે મિથ્યાત્વનાન્યાગ પૂર્વક સમ્યક્ત્વ પર-આરોધ થવુ-સમ્યક્ત્વની
 પ્રાપ્તિ કરવી એ મનુષ્ય માત્રને મારું ગ્રંથમ્-છે. નાન્યજાનને
 કે જુ ન ચારે ? મિથ્યા જ્ઞાનનો કોણ આદ-ક-વા ગણે દોષ ?

યથાર્થ શ્રદ્ધા એજ ધર્મનુ મૂલ છે મૂલ વિના જુ કન
 દમી શકે ? જ ધ-નો પાયો જન્મુત તે ધ-મજ્જુત. જન્મુત
 ધ-ને અશ્રમાનને હ-ઓશાજ દોષ જે શ્રદ્ધાને ધનન મૂલ
 જાનવવામા આવે છે, તેને ૬૬-જન્મુત નાખવા-જાનવવા

શાસ્ત્રકારોએ ઘણો ઘણો ઉપદેશ કર્યો છે અને આજ પ્રમાણે દરેક દર્શનકારોએ પણ ઉપદેશ કર્યો છે, પરન્તુ એક વાત અવશ્ય કહેવી પડશે કે—તમામ દર્શનકારોએ પોતપોતાની કિલેખધી કરવા ખંડન-મંડનની યુક્તિઓ વાપરી છે. આવા સમયમાં રાગદ્વેષના પંજથી કોઈ બચ્યો હોય તેમ જણાતું નથી. કોઈપણ ગ્રંથ હાથમાં ઉઠાવો; “અમારું દર્શન અમૂલ્ય છે અને પરદર્શન નિર્માલ્ય છે.” આ પ્રયાસો પ્રાયઃ સર્વ દર્શનોમા થયા છે. ત્યાથી આગળ વધીને એક બીજાને ઉતારી પાડવા અને ભદ્રિક જીવોને પોતાના વાડામાંજ ગોધી રાખવા માટે એક બીજાના વચનો સાલળવામાં, મંદિરોમાં જવામાં અને નામ લેવામાં ધર્મનો નાશ અને પાપના પૂંજો બતાવવામાં આવ્યા જ્યાં આ કદાચહ હોય, ત્યાં કેમ આપણે ધર્મ માની રહીએ ? આ અઘડાલૂ ધર્મોને આપણે બાબૂ ઉપર મૂકી સાર્વજનિક ધર્મની વ્યાખ્યા ઉપર જ આપણે નજર નાખીશું.

દેવમા દેવબુદ્ધિ, ગુરુમાં ગુરુબુદ્ધિ અને ધર્મમાં ધર્મ-બુદ્ધિ ધારણ કરવી, એનું નામ પહેલાં શ્રદ્ધાન-સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવ્યું છે હવે દેવ, ગુરુ, અને ધર્મનું સ્વરૂપ જોઈએ.

વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી પુરૂષ વિશેષ તે ઈશ્વર કિંવા દેવ છે કંચન કામિનીના સર્વથા ત્યાગી તે ગુરુ અને ઉપર્યુક્ત સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ, એજ સાચો ધર્મ છે. શ્રીહિમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્ત્રમા કહે છે:—

સરાનોપિ દિ દેયથેત ગુરુરમ્ભચાર્યપિ ।

જ્ઞપાદોનોપિ ધર્મ સ્વાત્ કષ્ટ નષ્ટ હદા જગત્ ॥

જો ગંગી દેવ હોય, અબ્રહ્મચારી ગુરુ હોય અને દયા
હીન ધર્મ હોય, તો હા ! જગત્ કષ્ટપૂર્વક નષ્ટ થયું

દેવમા ગગ-દેષાદિ દુર્ગુણો હોવાનું ન જોઈએ, અને
હોય તો તે દેવનું ન કહેવાય જે આત્મા ઉચ્ચ ઉચ્ચત-
કોટીના કાર્યો કરી પન્માત્મદયાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું મૂર્તિ
કે કૃત્તિ કહેવાય છે જેને તૈનો તીર્થ જન્મા નામથી ઓળખે
છે અને ખીલ્લો પ્રદા, વિષ્ણુ, મહાદેવ, પીર, પેગમ્બર આદિ
નામોથી ઉપાનના કરે છે

તૈનો, તીર્થજગનો વીતનગ ભાવ વર્તન, વચન અને
મૂર્તિથી મિદ્ધ કરે છે, ત્યાં ખીલ્લો પોતાના દેવની મૂર્તિ,
ક્રિયા અને વચનોથી મનગ ભાવ મિદ્ધ કરે છે તીર્થજગની
મૂર્તિઓ શાન્ત ભાવને પ્રકટ કરે છે, નથી હાથમા રાત્ર ક
નથી જપમાળા, તેમ નથી ગદા કે નથી ઓળામા ત્રી મોહના
ચિન્હો દેવની મૂર્તિને તો નજ ગોળે. કૃષ્ણ મહાનજ પન્મ
અબ્રહ્મચારી, ત્રણ ખડના ભોક્તા, અને પ્રામાણિક તેમનું જીવન
પવિત્રનું હાય અને છે, પણ “ તેઓ ત્રીના કપડા લઈ વૃક્ષ
પર ચઢી બેસ, ગોપાગનાઓ પોતાની ઝોળ ઝોક હાથે ઢાંકી
ખીલ્લ હાથે વચની માગણી કરે, કૃષ્ણમદારાનું ખન્ને બાથે
ચાચના કરવાનું કહે. ” આવું જીવન એમના જીવનમા ઘટા-

વવું, એનો અર્થ શો ? પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પરમાર્થ પુર-
ષોનાં જીવનો આવા ઘટાવવાં-જનતા સમક્ષ રજી કરવાં, એ
કેમ શોભે ? આવીજ ભૂલ કવિઓ દ્વારા પણ થવા પામી છે.
કેટલાક કવિઓ અલંકારોની ધૂનમાં વિવેક-વિનયનું પણ ભાન
ભૂલી ગયા છે. અને તેને પરિણામે પોતાના અભીષ્ટ દેવોને પણ
કામી, રાગી-વિષયી બનાવવા ચૂક્યા નથી. એકજ દૃષ્ટાન્ત—

એક કવિ મહાદેવની સ્તુતિ કરતાં કહે છે “ પાર્વતીના
પગમાં પડેલ શંકરના લલાટમાં પાર્વતીએ સિદ્ધરવાળા પગની
લાત ભારી, તે લલાટવાળા મહાદેવ તમારું કલ્યાણ કરો. ”

જે દેવથી આપણે કલ્યાણ ઇચ્છીએ, જે દેવથી આપણે
વીતરાગના ભાવનો પાઠ શીખવા ચાહિએ, તેમની આવી સ્તુતિ
હોય ખરી ? સંક્ષેપાર્થ એજ કે-દેવ તેજ માનવાને યોગ્ય છે
જેઓ રાગ-દ્વેષ અને મોહથી રહિત છે. આવીજ રીતે ગુરૂ
તેજ છે કે જેઓ કંચન અને કામિનીના ત્યાગી છે. ગૃહસ્થો
કંચન-કામિનીમાં ફસાએલા રહે, તેજ કંચનકામિનીના ભોગ-
વનાર સાધુ પણ હોય તો પછી તેમનામાં અને ગૃહસ્થમાં ફેર
શો ? તેમને ગુરૂ ગણાયજ કેમ ? સાધુ હોઈ કરીને કંચન-
કામિની રાખે તો તેમને ઉત્તમાગ-મસ્તક ઝુકાવાયજ કેમ ?

આમજ ધર્મ પણ તેજ છે કે-જેમાં કર્મબંધનનાં કારણો
ન હોય. ધર્મ તો રાગ-દ્વેષના ક્ષય થવાના કારણ રૂપજ હોય.

જો ધર્મ નિમિત્તે ધર્મ બધાય તો તે ધર્મ કેમ કહેવાય ?
શાન્તિ વધે, વિષય-વાછા ઘટે, ન્યાયનીતિ પળાય, દુનિયાના
મમસ્ત જીવો સાથે પ્રેમ પ્રકટ થાય, એનું નામજ ધર્મ
અથવા પદાર્થ માત્રમા સાપેક્ષરીત્યા નિત્યાનિત્યતાદિ અનુભવાય,
પક્ષપાતને તિલાંજલી અપાય, અને મમસ્ત જીવોની, સ્વાત્માની
માફક, વ્યાપુદ્ધિ થાય, એનું નામજ ધર્મ

ઉપર કહેલ લક્ષણોવાળા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર
શ્રદ્ધા ગળવી એનું નામ **સમ્યક્ત્વ**

આ સમ્યક્ત્વ છે મૂલ જેનું એવા બાગ નિયમો ગૃહસ્થ
ધર્મ તરીકે શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદિત કર્યા છે, તેનું મક્ષિપ્ત
સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે —

પ્રથમ નિયમ છે અહિંસા ગૃહસ્થોને માટે અહિંસાની
વ્યાખ્યા કરતાં ઠલિઠાલમવરૂ શ્રીકેમચદ્રાચાર્ય કથે છે—
નિરાગ્રહસજ્જન્તુના હિમા સર્વસ્પર્શસ્ત્યજેત્ । અર્થાત્ નિગ-
પગાધી એવા ત્રમ-જે ઇદ્રિયાદિ જીવને-માગ્વાની બુદ્ધિથી માફ
નહિ આ નિયમ સમસ્ત મનુષ્ય જાતિને સ્વીકારવા જેવો છે
બિન ગુન્હેગાને મતાવવાનો દોષનો પણ શો અધિકાર છે ?
નીતિ પણ એજ કહે છે કે-નો ગુન્હેગા દૂરી જાય એના
હૃદય નહિ, પણ એક બિન ગુન્હેગાને સજ્જ ન થવી જોઈએ
મતલબ કે પોતાના સ્વાર્થની ખાતર બિન ગુન્હેગાને મતાવવો
નહિ, જો ગૃહસ્થોનો પ્રથમ ધર્મ છે પરંતુ જિજ્ઞા ઇદ્રિયની

લાલચ કે એવી સ્વાર્થવૃત્તિના કારણે ગૃહસ્થો આ નિયમનું ક્વચિત્જ પાલન કરતા જોવાય છે. આશ્ચર્યનો વિષય એ છે કે જેને લોકો અનાય કહેતા, એવા લોકો તો ઉપર્યુક્ત નિયમને કેટલાક અંશે પાળતા થયા છે. ત્યારે આર્યત્વની છાપ લઈ એસનારા ભારતીય લોકો ઉપરની આર્યભાવનાને ભૂલતા જાય છે. અરે ઉત્તમકુલોત્પન્ન ગૃહસ્થોમાં પણ મદ્યપાન અને માંસાહારની પ્રથા પ્રવેશ કરતી જાય છે. એ શું ઓછો ખેદનો વિષય કહેવાય ?

આ પ્રસંગે જરા એ વાત તરફ વાચકનું ધ્યાન આકર્ષિત કરવું આવશ્યક છે કે ભારતવર્ષની તમામ પ્રજાના જીવનનો આધાર ધી, દૂધ, દહિં અને છાશ છે. આજ વસ્તુઓ ઉપર ભારતીય પ્રજાનું જીવન ઘડાયું છે. છતાં આ ચીજોને ઉત્પન્ન કરનાર પશુઓનો ભારતવર્ષમાં કેટલો સંહાર થઈ રહ્યો છે, એ કોઈથી અજાણ્યું નથી. આવા ઉપયોગી પશુધનનો નાશ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર કરનાર કે કરાવનાર કેવો દેશદ્રોહી અને અધર્મી ગણાવો જોઈએ, એ સમજાવવાની આવશ્યકતા નથી. સંક્ષેપમાં—કોઈપણ પ્રાણિને પોતાના સ્વાર્થની ખાતર તકલીફ ન પહોંચાડવી. એજ ગૃહસ્થોનો પ્રથમ ધર્મ છે.

હવે ખીજો ધર્મ છે મૃષાવાદનો ત્યાગ. આર્યાવર્તની હૃદયશાનું કારણ આ મૃષાવાદનો હર્ગુણ છે, એમ કહીએ, તો કોઈ અપેક્ષાએ ખોટું નથી. ભારતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એ

ખતાવી રહ્યો છે કે ભારત બધા દેશો કરતા ઉત્તર, આબાદ, ઈતિવત અને પતકમી હતો અને લાગે છે કે જ્યાંથી અમલ્યનુ સામાજ્ય વધ્યું, ત્યાંથી ભારતવપ અવનતિના પતમા મપડાવા માડ્યો અસત્ય એ અવિશ્વામનુ પ્રધાન ઢાંણુ છે વિરોધનુ દ્વાર છે અતએવ જૈનગામ્કારો કોઈપણ ગૃહસ્થને આ પાત્ર પ્રકાશના જઠથી તો અવલ્ય બચવાનો અનુરોધ કરે છે —

કન્યા મળધી, ગૌ મળધી, ભૂમિ મળધી, ન્યામાપહરણ-મળધી અને કટનાક્ષી મળધી આ પાચેનો જગ વિમ્તાંથી અર્થ જોઈએ કન્યામળધી-કન્યાની લેવડ દેવડ મળધી કઈપણ જાતનો પ્રપચ કર્યો નહિ પ્રપચ, ખુલ્લો થયા વિના જોતો નથી અને ખુલ્લો થતા મળધિઓમા ભારે વિરોધ ઉભો કરાવે છે પશ્ચિમને પ્રેમનો અભાવ થાય છે માટે કન્યા મળધી અસત્ય ક્યારે પણ ન જોણવું અમલ્ય જોવના વધી ગડતો નથી

આ લેખ ગુરુદેવના રાથે આટના સુધીજ રખેનો તેમના મગ્નમાથી મળ્યા કે એટલે અહિ સુધીજ આપી બધે કરામા આવે કે વિ વિ

(૪)

માવશૂન્ય પ્રકૃતિ.

“ કીડો લાકડું કોતરતાં કંઈક આંકની આકૃતિ બનાવી દે છે, પણ તે આંકની ગણતરીમાં ન આવે. ”

“ પથ્થર નદીમાં ઠોકરો ખાતો ખાતો લિંગાકૃતિવાળો બને, પણ લોહો તેની પૂજા ન કરે. ”

“ ઉધઈવાળી જમીન ઉપર શિખરની આકૃતિનું વલ્મીક બને, પણ તે શિખર કે ડૂંગર ન કહેવાય ”

તેવી રીતે જે સાધુઓ સ્વધર્મને છોડી-ભાવશૂન્ય બની ક્રિયા કરે, એ ક્રિયા એને આત્મિક શો લાભ કરે ? સ્વધર્મને

છોડી કઢેલી ક્રિયા તો અનાચારને વધારનાર, મોહ-મમતામા પાડનાર, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રને મલિન કરનાર અને ભાવના દેવીથી વિમુખ કરાવનાર જ નીવડે જે ક્રિયા કરાય, તે ભાવ પૂર્વક-વિચારપૂર્વક થાય, તોજ તે લાભકર્તા વર્ધ પડે નહિ તો ભાવશૂન્ય પ્રવૃત્તિ કરનાર માધુમા અને ઢેદીમા કઈજ ફંક જોવાતો નથી જાઓ—

ભાવશૂન્ય માધુ દ્રવ્યથી કચન-કામિનીનો ત્યાગી, ઢેદી પણ કેદ પર્યન્ત તેનો ત્યાગી સાધુ ભૂમિ મથારી, કેદી પણ ભૂમિ મથારી માધુ ઇચ્છા મૂળખ આહાર મેળવી શકે નહિ, ઢેદી પણ તેમા પગધીનજ માધુ ગત્રિએ બહાર જઈ શકે નહિ, કેદી પણ પોલીમના પહોળા મિવાય કયાય જઈ શકે નહિ માધુ સમાજ અને ધર્મનું કાર્ય વિના પગારથી રહે છે, કેદી પણ આખો દિવસ વિના પગારે મજૂરી કરે છે માધુ ગત્રિ ભોજન ન કરે, કેદી પણ ન કરે ભાવશૂન્ય માધુથી કેદી કઈ વાતમા ઉત્તરો છે વાઝ ? ઢેદી કેદમાથી દૂટવા અનેક પ્રકારના કાવા દાવા કરે છે, તેમ ભાવશૂન્ય માધુ અનાચાર મેવવા અનેક પ્રકારના ક્રૂર-કપટની રચના કરે છે ભાવશૂન્ય માધુ કેદી કરતા પૌદ્ગલિક સુખે વધુ ભોગવે છે, છતા તે ભારે દુઃખી છે જ્યા ભાવના નથી ત્યા તમામ ક્રિયાઓ નિર્થક પ્રાય છે જ્યા ભાવના છે, જ્યા સમજપૂર્વકની ક્રિયા છે, ત્યા ડ્ર-ચક્ર-નાગેન્દ્ર કરતા પણ વધુ સુખ છે ભાવનાભાવિતા ન્ત કરણમાધુને શત્રુ પર દ્રેષ કે મિત્ર પર રાગ નથી હોતો,

ભાવશૂન્ય પ્રવૃત્તિ.

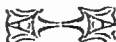
લોગમાં લોભ કે તપમાં કલેશ નથી હોતો; રત્નમાં રાજ કે પથરમાં નારાજ નથી હોતી, સ્તુતિમાં સુખ કે આક્રોશમાં દુઃખ નથી હોતું. સુગંધમાં આસક્તિ કે દુર્ગંધમાં ધૂણા નથી હોતી. તે પાંચ મહાવ્રતના પાલનની ક્રિયામાં રાત દિન મસ્ત રહે છે. વિકથાથી દૂર ગહી વિષયથી ઉદાસીન રહે છે. આત્મધ્યાનનો વિકાસ કરવા સાથે ક્ષમા—શાન્તિનું બળતર ધારણ કરે છે. ભાવ પ્રાધાન્ય સાધુજ સદા સુખી છે અને વાસ્તવિક આત્મશુદ્ધિના અભિલાષી રહી પ્રપંચથી વિમુખ થઈ પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. આવા આત્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેનાર ભાવ પ્રધાન સાધુઓના સુખનું વર્ણન કરતાં ભગવતીસૂત્રના ચૌદમા શ્લોકના નવમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

“ એક મહીનાના સંયમ પર્યાયવડે નિર્ઘેય સાધુ વાણુ-વ્યંતર દેવોના સુખથી અધિક સુખી છે. બે માસના સંયમ પર્યાયવડે ચમર બલિવર્જિત ભવનવાસી દેવોના સુખથી અધિક સુખી છે. ”

એમ એક એક માસના પ્ર્યાય વધારતાં સુખની વૃદ્ધિ-બતાવવામાં આવી છે ત્યાં સુધી કે જેમ જેમ પ્ર્યાયો વધતા જાય, તેમ તેમ શુક્લધ્યાની બંની પરમાનંદને અનુભવનાર બતાવેલ છે; તેમા કેટલાક ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી કેવલી પણ થાય છે.

મુનિઓના આ સુખોના વર્ણનની સાથે વૌર્ત્તમાનિક કેટલાક મુનિઓના સુખનો મુકાબલો કરીએ તો શું દેખાય

હે ? અત્યાગે તો જેમ જેમ પર્યાયો વધતા જાય, તેમ તેમ પ્રાય ઉપાધિઓ અને ઇન્દ્રિયો વધતી જાય છે યજ્ઞોવાદ, કીર્તિવાદ અને પ્રતિષ્ઠા વધાવવા માટે પ્રયત્નો થતા જોવાય છે પરંતુ જો દરેક ક્રિયાઓમા—આધુધમના પાતનમા ભાવ પ્રવાનતા હોય તો આવી ઇન્દ્રિયો થાયજ નહીં ? ધર્મની ક્રિયાઓ ડગવવાના નિમિત્તે તેમા પોતાનું આધિપત્ય ડગી લેઈ અર્થાત્ ઉપધાનાદિના નિમિત્તે પાતાના ખાનગી કાર્યો પામે કન્ય એકત્રિત કરવાય, ગ્રિપ્તોની વૃદ્ધિ કરવા મહાનતનો ભગ કરવા સુધીની પણ નોખતો આવે, અને છતાંયે તેમા ધર્મ માનવામા આવે, એ ભાવશૂન્યતાનું કારણ નહિ તો બીજું શું કહી શકાય ? તેનમાધુઓની ગ્રિયતિ આલેવીજ નહીં અટકી, સ્વચ્છતા વધી છે પરંતુ કષ્ટો કાઢવા અને માન લોડ લાગણીને માન આપી અધર્મમા પ્રવૃત્તિ વધતી જતી કે પન્થિક, પ્રપચ, સ્વવિશ્વાસ, મન-તત્ત્વ-ત્રાદિ, અને દુન્યાનો પણ પ્રેરણ થતો જાય છે માત્રાધુ યાનું પન્થિકામ છે ? એક ભાવશૂન્યતાનુંજ આવા નમયમા ઉપાતિયોના ઉપાતની દરેક કાર્યામિનાય ગ્રામનના માથા પ્રતી માધુઓએ બીજા અને મત્યવિજય પન્થાન થઈ બહુજાતવાની જરૂર છે અને તોજ માધુગમુદાયમા મુદ્દા । વઈ શક

(૫)

મત્તિક-ધર્મ.

મુક્તિનું અસાધારણ કારણ ભક્તિ છે. ભક્તિધર્મના રહસ્યને નહિં સમજનારજ ભક્તિનું મહાત્મ્ય ન જાણી શકે, દરેક ધર્મના અનુયાયિઓને માટે પટ્કર્મ (ખટ્કર્મ) બતાવવામા આવ્યા છે અને તેમાં ભક્તિધર્મનેજ પ્રધાનપદ આપવામાં આવેલ છે બદકે એમ કહેવું જોઈએ કે બધાં કર્મોની-પટ્કર્મોની સફલતા ભક્તિધર્મના આરાધનમા જ બતાવેલ છે. અશુભ કર્મની નિષ્ફલતા અને શુભકર્મની સફલતા ભક્તિધર્મ પરજ આધાર રાખે છે. અનેક કિલ્લકર્મો કરનાર પણ ભક્તિદેવીની પ્રસન્નતાથી સંસાર સમુદ્ર પાર કરી શક્યા

છે નાચી ભક્તિ-આનન્દિક ભક્તિ ડગનાજી ભક્તિનું પદ મેળવી ગઢે છે પણ અત્યાગે તો ભ-ન, નહિ-ભગત-એટલે દુનિયાને ઠગનાજી વસ્તુત ગને છે પણ એમજ, મોટા ભાગે જોવામા આરે છે કે-કેટલાક મનુષ્યો ઉપરિ આજીવન ભક્તિ પાપનો ગમે છે, પગ્નુ તેના કાવત્રા નુઓ તો એક અધર્મી પણ ન કરી ગકે, કપ્તા કે, તેવા હોય છે અનુ

ભક્તિના અનેક પ્રકારે ગતાવગમા મા યા છે, પગ્નુ અત્યાગે આપણે આમ ઉપયોગી અને મોઝે મનન કરવા લાયક તથા પ્રકારની ભક્તિનો વિચાર કરીશુ તે પ્રના આ છે સ્મરણભક્તિ, દર્શનભક્તિ અને સ્પર્શનભક્તિ

પ્રથમ સ્મરણભક્તિ નુદ્ધ અત કચ્છ પૂર્વક પોતાના ઈશ્વરનુ સ્મરણ કરવુ તે સ્મરણભક્તિ જે સ્મરણભક્તિ કરવાનો સમય ગતિના જતા લાગનો છે નિદ્રા વિગમ પામી હોય, આવળતે તમામ આધિ-આધિ-ઉપાધિઓ વિમ્મૃત વચેલી હોય છે અને તેથી મન તથા બુદ્ધિ-બધુ સ્થિત હોય છે જેમ નદી અને તળાવનુ પાણી આજો દિવસ તો વોડોની આવ-જાથી ગદુ-ટોળાએલુ નહે છે પણનુ ગમે તેમા કોઈપણ જાતનો આવાત પ્રત્યાઘાત નાહ થનાથી જાત કાલમા નિર્મળ અને શાન્ત હોય છે તેજ સ્થિતિ મનુષ્યોની બુદ્ધિની અને મનની પણ હોય છે આજો દિવસ આવિ-આધિ અને ઉપાધિના આદોહનો બુદ્ધિ અને મનને અસ્થિર-ટોણાએત ગનાવી મૂકે

‘હં, પરન્તુ ૭-૮ કલાક નિદ્રા લીધા પછી બધું’ શાન્ત બની જાય છે અને તેથી આ સમયે જે કંઈ વિચારો કરવામાં આવે છે તે લગભગ નિશ્ચિત પરિણામ દેખાડનારા અને વિકાર વિનાના થાય છે. આજ વખતે આત્મકલ્યાણભિલાષી પુરૂષોએ ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કે આત્મચિંતન કરવું જોઈએ. સ્મરણભક્તિનો આજ સુંદર સમય છે. આ વખતે મંદિરો ઉઘડેલાં નથી હોતાં, તેમ સૂર્યોદય ન થાય ત્યાં સુધી ધાર્મિક પુરૂષો સ્નાનપૂજા ગમનાદિ ક્રિયા કરતા નથી.

સ્મરણભક્તિ કરવા વખતે શરીર, વસ્ત્ર અને ભૂમિ-શુદ્ધિનો ખરાબર ઉપયોગ રાખવો જોઈએ આ ત્રણે પ્રકારની શુદ્ધિ પૂર્વક ઉચિતાસને બેસી મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતા પૂર્વક પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવું જોઈએ. નામસ્મરણ કરતી વખતે પરમાત્માના ગુણો અને આકૃતિનું ચિત્ર આપણા હૃદયપટપર ખડું થાય છે અને તેમ થવું જ જોઈએ. કેવળ શુક મેનાની માફક નામમાત્રનું ઉચ્ચારણ કરવાથી કંઈ નજ વળી શકે શુક-મેનાને આપણે એક નામ શીખવીએ, તે શીખે છે, પરન્તુ તેને તે વસ્તુનું જ્ઞાન તો નથી જ ‘થતુ’ તેવી રીતે જે દેવનું-ઈષ્ટદેવનું નામ રટણ આપણે કરતા હોઈએ, તેનું સ્વરૂપ-ગુણ-પ્રતિકૃતિ આપણા હૃદયપટ પાણ ન ખડા થાય, તો આપણી નામસ્મરણની ક્રિયા નિર્થકજ થાય. આ સ્મરણ-ભક્તિ, દર્શનભક્તિના અભાવમાં કરવાની છે અને જ્યાં દર્શન-ભક્તિ થશે ત્યાં તો સ્મરણભક્તિ થવાનીજ સ્મરણભક્તિ પણ

મુક્તિ માટે જ કંઠવાની છે નહિ કે દુસ્મનનો ક્ષય, ધનની પૂત્તિ,
 કે યથોવાદને માટે હા, ભક્તિના અંગે આ માયાગ્નિક લાભો-
 માયાગ્નિક મુખ પ્રાપ્તિના લાભો અવન્ય મળે છે, પરંતુ તે
 અવાન્તર લાભો છે, નહિ કે મુખ્ય અનાજ વાવવાનો હેતુ ધાન
 પ્રાપ્તિનો ન હોવો જોઈએ, તેનું ધ્યેય તો 'અનાજ' જ હોય
 તેવી રીતે ભક્તિમા ધ્યેય મુક્તિનું જ હોવું જોઈએ બાકે
 ભક્તિ કરવી, તે નિષ્કામ ભક્તિ જ કરવી જોઈએ મુક્તીચ્છા
 મુક્તિરોધિની । મુક્તિની ઇચ્છા પણ એ- પ્રમટે મુક્તિ પ્રા-
 પ્તિમા બાધક નીવડે છે માટે કેવિલ આશાહિત ભક્તિ વાય,
 એ તો સર્વોત્તમ જ છે માટે જેની ભક્તિ કરવાની હોય, તેમા
 ભક્તે તમામ પ્રાણની ઇચ્છાઓને બાંધુ ઉપર મૂકી તરતીન
 થઈ જવું જોઈએ કેવિલ પણ પ્રાયમા તન્મયતા મેળવ્યા નિવાય
 પૂરે રસ આવી શ-તો નથી સ્મરણભક્તિમા પણ જેનું સ્મરણ
 કરવામા આવે, તેમા તન્મય થઈ જવું જોઈએ અને આ
 વિચયમા એક જ દૃષ્ટાન્ત યાદ ગણવા જેવું છે

ધારે કે-કેવિલ ગૃહસ્થનો પુત્ર વગર રહ્યો પદેશમા
 આવ્યો ગયો બાગ વર્ષ મુધી તેના કંઈ સમાચાર ન મળ્યા
 પ્રાપ્તે તેનું એ- પોષ્ટ ડાર્ડ તેના પિતાને મળ્યું પિતાના
 હાથમા ન્યારે આ ડાર્ડ આવશે, ત્યારે તેને શું થશે ? ઠાકરો
 યાદ આવશે છોકરાની આદૃતિ, તેની ડીકા અને તેના ગુણો બધું
 યાદ આવશે. સાક્ષાત્ ૧૦ જ ન થયો હોય, તેમ બધું સ્મરણમા
 આવશે આવીજ રીતે પરમાત્માની સ્મરણભક્તિ કરતી વખતે

તેટલોજ પ્રેમ થવો જોઈએ-બગવો જોઈએ, જેટલો પુત્રના ઘણા વર્ષો પછી પત્ર મળતા પિતાને પ્રેમ ભરત થાય છે

હવે દર્શનભક્તિ માટે ચોટો વિચાર કરીએ. દર્શન-ભક્તિનો અનુભવ કરનાર જ દર્શનભક્તિમાં કેવો આનંદ આવે છે તે સમજી શકે છે. ઈષ્ટદેવની-પરમાત્માની પ્રતિકૃતિ-મૂર્તિના દર્શન કરવા-ભાવથી દર્શન કરવા-ગદુમાન પૂર્વક-શ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શન કરવાં, એનું નામ છે દર્શનભક્તિ. સાક્ષાત પરમાત્માના દર્શન તો વર્તમાનમાં ન થઈ શકે. ત્યારે તેની મૂર્તિ કે તસખીરના દર્શન કરવાં, એ પણ ભાગ્યનો જ ઉદય સમજવો જોઈએ. જેઓ શ્રદ્ધા-ભક્તિ-પ્રવૃત્તિ કે કર્તવ્યથી દર્શનભક્તિથી દૂર છે, તેની સ્મરણભક્તિ પણ નિરર્થકપ્રાય છે. જેનું આપણે સ્મરણ કરતા હોઈએ તે માણસ યદિ સન્મુખ આવે તો આપણે તેનું કેવલ સ્મરણ કરતા હતા. તે ભૂલી સાક્ષાત સન્માન કરવાને તૈયાર થઈશું. અને ખરી રીતે જોઈએ તો સ્મરણ પણ તેનું જ વ્યાજળી છે, જેની મૂર્તિ ઉપર પણ આપણને પૂર્ણ પ્રેમ હોય. મૂર્તિ પર પ્રેમ નહિં અને નામ પર પ્રેમ, એનો કઈ અર્થ ? મૂર્તિ જડ તો શું નામ જડ નથી ? બદકે મૂર્તિથી તો આકૃતિ વિગેરેનું પણ જ્ઞાન થાય છે. પરન્તુ નામથી શું થવાનું હતું ? મૂર્તિમા તો એ તાકાત છે, કે જેની તે મૂર્તિ છે. તેના કર્તવ્યોનું ઝટ સ્મરણ કરાવે છે, જ્યારે તે શક્તિ તો નામ માત્રમાં નથી. શસ્ત્રધારી વીર પુરૂષની મૂર્તિ તેનામાં એતપ્રોત થઈને રહેલી વીરતાનું સ્મરણ કરાવે છે:

મહોત્તર મુહુર્ત પત્તિ પાઘેત સાવુની મૂર્તિ સ્થાનડવાસી હુંડડ માધુનુ સમન્થ ઠગવે છે, મૂર્તિમા આ તાઝાત છે એડલા નામમ્મરણુમા તે તાઝાત નથી ખડ ઢહીએ તો મૂર્તિ વિના સમાજમા ડામજ ડેનુ ચાલે છે ? એવી ઢડ વસ્તુ છે કે જેની મૂર્તિ વિના-આકૃતિ વિના આપણે મમજ અથવા ખીજને અમજવી શકીએ તેમ છીએ ? હવે દર્શનભક્તિ તે છે કે પોતાના ડદ્દેવની મૂર્તિનુ ખહુમાન પૂર્વઢ-ભક્તિપૂર્વઢ દર્શન ઢગ્ગુ તે દર્શનભક્તિ ચાનમા રાખવુ જોઈએ કે- મ્મગણભક્તિ ઢગ્ગા દર્શનભક્તિથી અનન્તગુણી ઢર્મની નિર્જગ થાય છે, ઢગ્ગુ એ છે કે નામ ઢ તા દર્શનમા પ્રણુ પ્રત્યેની ભક્તિની માત્રા ઢડ ગુણી વધે છે તેનુ દ્વિઅન્ત ઉપર આપ્યુ છે તેજ છે પિતા ઉપર પુત્રનો પત્ર આવવાથી પિતાને પુત્રનુ સમન્થ થયુ સમન્થ થતા તેના અત ઢગ્ગુની લાગણીએ ઉઠાળો માર્યો પુત્ર ચાહ આવ્યો, પન્તુ ધારો કે તે કાઢમા પુત્રે એમ લગ્યુ હોય કે હું અમુક દિવસે મ્મશન ઉતરીગ તે દિવસ આવ્યો, પિતા મ્મગન પન્ ઉત્સુકતાથી ગયો અને ચલથી ઉતરતા છોકગને જોયો હવે વિચારો છોકગને જોતી વખતે તે પિતાના હૃદયમા ઢાઢની પ્રાપ્તિ થડ હતી, તે વખત ઢગ્ગા ઢર્ધ વધારે પ્રેમ ઉમળગે ઉછળશે ખરો કે ? કહેવુ જ પડશે કે હા । પુત્રનુ સમન્થ થતા જે પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો, તેના ઢગ્ગા ઢડ ગુણો પ્રેમ પુત્રને જોઈને ઉછળવો જ જોઈએ તેવી જ રીતે પન્માત્માનુ નામ સમન્થ ઢગ્ગી વખતે આપણને જે ભક્તિનો આવેશ પ્રડટ થાય છે, તે ઢગ્ગા, પન્માત્માની મૂર્તિ કે ચિત્રના દર્શન થતી

વખતે કઇ ગુણી ભક્તિ અને પ્રેમ જાગ્રત થવાં જ નોંધ્યો. પિતાનું નામ યાદ કરીએ, તે કરતાં પિતાનું ચિત્ર નોંધ્યો. તે વખતે વધારે ભક્તિભાવ પ્રકટ થાય-હર્ષ થાય, એ એક બાળક પણ સમજી શકે તેવી હકીકત છે.

હવે ત્રીજી ભક્તિ રહી સ્પર્શનભક્તિ બહુમાન પૂર્વક-ભક્તિપૂર્વક ઇષ્ટદેવની મૂર્તિને સ્પર્શ કરવો એનું નામ સ્પર્શન-ભક્તિ છે. આ સ્પર્શનભક્તિમાં દર્શનભક્તિ કરતાં વધુ આનંદ આવવો નોંધ્યો પુત્રના પત્રથી પિતાને જે આનંદ થયો હતો, એના કરતા પુત્રનાં દર્શનથી વધુ થયો. અને હવે તેજ પિતા રેલ્વે પ્લેટફોર્મ ઉપર જઈ રેલથી ઉતરતા પોતાના બહાણ પુત્રને બાથમાં લે, તો તે વખતે તેનો આનંદ દેખવા કરતાં કેટલો વધી જાય છે, એ કોઈ કહી શકે તેમ છે ? મહાનુભાવો, પરમાત્માનાં સ્મરણ કરતા પરમાત્માની મૂર્તિનાં દર્શન કરવાથી વધુ આનંદ થયો, પરન્તુ એ દર્શન કરતાં પણ, ભાવિક મનુષ્ય ભક્તિભર હૃદયથી જે વખતે પોતાના આત્માને અહોભાગ્ય માનતો પરમાત્માની મૂર્તિના ચરણકમળનો સ્પર્શ કરે છે. ત્યારે તો તેનું હૃદય જે હર્ષના ઉમળકાથી ઉછાળા મારે છે એનું વર્ણન કોણ કરી શકે તેમ છે ? સાચી ભક્તિ આનું નામ. ત્રણે પ્રકારની ભક્તિઓમા ઉત્તરોત્તર ઉપરના દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે પ્રેમનો પ્રકર્ષ વધવોજ નોંધ્યો. અને વધે તોજ આપણે ભક્તિનું ચથાર્થ કૃપા મેળવી શકીએ.

હવે રહી પૂજા. કેટલાક લોકોનું એવું માનવું છે કે

“મૂર્તિ માનવામા તો વાઘો નથી પરંતુ મૂર્તિની પૂજા ન કરવી જોઈએ એમ માનનારાઓ પૂજા શી વસ્તુ છે, એજ મમત્ત્વા નથી પિતાના કે ગુરૂના ફોટુ જોડી અપમાન કરે તો તે વખતે અમદ્ય કેમ થાય છે ? લાગી કેમ આવે છે ? લડવાને તૈયાર કેમ થઈએ છીએ ? કહેવું પડશે કે તે ફોટોને અમે બહુમાનની દૃષ્ટિથી-પૂજ્ય બુદ્ધિથી જોઈએ છીએ બમ, કોઈ પણ વસ્તુમા પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખવી એનું નામ જ પૂજા નહિ તો બીજું શું છે ? હવે તે પૂજા કોઈ માત્ર બહુમાન પૂજી જ કરે કે કોઈ તેનો અભિપ્રેય કરીને કરે, કોઈ તેની મ્હામે આવવ ધરીને ઠરે કે કોઈ મોતીના માથીયા પૂરીને ઠરે અને કોઈ સાક્ષાત્ કૂલો લાવીને ઠરે, કે કોઈ લવિંગમા કૂલોનો આરોપ કરી લર્વીંગ ચઢાવીને કરે પરંતુ જ્યાં બહુમાન છે, ભક્તિ છે, પૂજ્યબુદ્ધિ છે ત્યાં પૂજા થઈ જ ચૂકી એમા પત્રી મતભેદ જેવું જોઈતું નથી મતભેદ તો માત્ર આવનોનો જ નહો સાધનોના ભેદથી મૂલ્ય વસ્તુને ઉપાડી દેવાની અજ્ઞાનતા તો નજ વાપરી શકાય

ભવ્ય જીવો, ત્રણે પ્રકારની ભક્તિ કરી મુક્તિનું સુખ પ્રાપ્ત કરો એજ ઇચ્છા

(૬)

જૈનાગમદર્શ.

અનાદિ કાળથી આ સંસાર—ચક્ર ધરાબર અરઘટ્ટધટી ન્યાયાનુસાર ઉથલપાથલ થતું આવે છે. કેઈવાર ઉદય તો કેઈવાર અસ્ત થાય છે. સંસારની ચઢતી—પડતી એમ થયા જ કરે છે એટલા જ માટે તત્ત્વજ્ઞપુરૂષો સંસારને પરિવર્તનશીલ કહે છે. દ્વાદશાંગી, કે જે સર્વદા શાશ્વતી છે, તે પણ શબ્દની અપેક્ષાએ તો અશાશ્વતી જ છે તમામ તીર્થ કરો પોતપોતાના શાસનની સ્થાપના ચતુર્વિધ સંઘદ્વારા કરે છે. અર્થાત્ તીર્થ કરો બાર પર્ષદાની સમક્ષ લબ્ય જીવોના કલ્યાણ માટે વસ્તુ-ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરે છે—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવ પ્રમાણે

પરંતુ વ્યની વ્યાખ્યા કરે છે તેમા નથી હોતી અતિગયોક્તિ
 કે નથી હોતી અવસ્તુ માત્ર સ્વરૂ-શુદ્ધ ચથાર્થ પદાર્થોનુ જ
 સ્વરૂપ પ્રકાશે છે તે પણ અહીંના કે મમત્વભાવથી નહિ
 તીર્થ કરે દેસના દેતા માદ કરે છે કે-“ હું જે કરું છું તે
 પૂર્વતીર્થ કરે જે કરી ગયા છે તે અને સવિધ્યમા થનાગ
 તીર્થ કરે જે કરેશે તે જ કરું છું ” આ ડથનથી એ સ્પષ્ટ
 થાય છે કે-તમામ તીર્થ કરેનો ઉપદેશ એક મગ્ગો છે તેમા
 નથી મતભિન્નતા કે નર્થ પદાર્થ-સ્વરૂપની ન્યૂનાધિકતા જ્યાં
 ગમ્યમગ્ય વાતોનો તો મ સવ જ શાનો હોય ?

છેલ્લા મમયમા સુત્રિયકુડગામ નગરમા મિદ્ધાથ ગણના
 પુત્ર ત્રિશલાનદન શ્રીમહાવીર દેવ થયા જેનુ નિર્વાણ થયે
 ૨૪૪૧ વષ થયા છે.”

તેમના મુખકમલથી પ્રકટ થયેલ પદાર્થમાર્થને લક્ષમા
 ગામી ધન્દભૂતિ વિગેરે ગણધર્મો દ્વાદશાગીની ગચના કરી,
 કે જેમાના અગિયાર અગો વર્તમાનકાલમા વિદ્યમાન છે
 ચત્રપિ ગામ્મુ દદિનાદ નામનુ અગ વિરોધ ગયુ છે તથાપિ
 તેમાના ઠેકાણ પદાર્થો જગતમા વિદ્યમાન છે

સગવાન મહાવીર વીતનજ, મર્વજ અને મર્વદર્શી હતા
 તેમનો ઉપદેશ આત્મકલ્યાણમા અત્યન્ત ઉપયોગી છે ડાગણ

* સ્વગમ્ય ગુરુદેવે આ લેખ ની સ ૨૪૪૧ મા લખ્યો હતો
 તેથી આમા ૨૪૪૧ વષ નખ્યા કે અત્યાગે ૨૪૫૪ મુ વર્ષ આવે ડ

સ ૦

કે ભગવાન મહાવીર દેવે સ્વયં તપસ્યા અને ઉપનિર્ગમ સહન કરી પરીષદ સમૂહનું ઢમન કરવા પૂર્વક જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્રરૂપ રત્નત્રયની આરાધના કરી, ધ્યાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી, અન્યજીવોને સ્વચ્છદ્ધિસમાન બનાવવા ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવેલ છે. તે ઉપદેશની વાનદીરૂપ આદર્શ સિદ્ધાન્તો આપણી સહામે મૌજદ છે. તે આદર્શ જૈનાગમમાં કોઈની પણ વિકથા કે પરાઈ કંઈની નથી. તેમા કેવળ આત્મીય ધર્મનો જ પ્રકાશ કરેલ છે. પરનાત્મા મહાવીર દેવના સિદ્ધાન્તમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કલેશ કરવાની-રાગદ્વેષ કરવાની મનાઈ કરવામાં આવેલ છે, ત્યાં સુધી કે કઠોર વચન બોલવાની પણ મનાઈ કરવામાં આવેલ છે. મતલબ કે મન, વચન, કાયાથી કલેશ કરવાનો નિષેધ કરેલ છે. જેમ કે-સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે—

અહિગરણકલસસ મિક્સુણો

વચમાણસસ પસજ્જદારૂણં ।

અઠ્ઠે પરિહાયત્તો વહુ

અહિગરણં ન કરેજ્ઞ પંડિપ ॥ ૧૯ ॥

અર્થાત્-કલેશ કરનાર તથા કઠોર વચન બોલનાર સાધુ, મુક્તિનું કારણ જે સચમ, તેનો ઘણો નાશ કરે છે; માટે પંડિત સાધુએ કલેશ કરવો નહિં.

આવી જ રીતે દશવૈકલિક સૂત્રના આડમા અધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે—

ધિમપસુ મણુન્નેસુ પેમ નાધિનિવેમપ ।

અણિચ તેસિં ચિન્નાય પરિણામ પુગ્ગલાણ ચ ॥

અર્થાત્—શબ્દાદિ મનોજ વિષયોમા પ્રમ ન ડગ્ગે અને અમનોન શબ્દાદિ વિષયોમા દ્વપ ન ડગ્ગે નિદાન, જડ ચીજોનો સ્વભાવ અનિત્ય જાણી મમભાવ ધાણુ ડગ્ગે

એક વસ્તુ એક મનુષ્યને પ્રિય હોય છે, તો ખીજને તે અપ્રિય હોય છે વસ્તુના વસ્તુલતા કે અવસ્થાલતા નથી મનુષ્યોની પજિણતિ જ નાન-દેવવાળી હોવાથી એક મનુષ્યને એક વસ્તુમા નાગ ઉત્પન્ન થાય છે, તો ખીજને દ્વેષ-અપ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે માટે મહાનુભાવો ! પુદ્ગલોના સ્વભાવને જાણી તૃષ્ણાને ઠાડવા પ્રયત્ન કરો

આજ વાત દશવંકાલિકેના આમ કથી છે

પોગ્ગલાણ પરિણામ તેસિં નચા જહા તદા

ધિણીયતિણ્દો ચિહર સોઈમૂષણ અવ્વણા ॥

અર્થાત્—યવાર્ધકે પુદ્ગલોના પજિણામને જાણી તૃષ્ણાને છાડી રાગતાપમા વડ ભૂમકલમા વિહાન કર

દૃઢ મનુષ્યે જડ અને ચેતનને જાણવાની જડ છે જે ચેતનનો સ્વભાવ જાણે છે, તે જડનો સ્વભાવ મનાયામથી જાણી નકે છે કાણ કે ચેતનથી લિપ્ત સ્વભાવ જડનો છે યવાર્ધ જડ સ્વભાવને જાણના પૌદ્ગલિક ભાવમા ગચ્છતો નથી અને જે આ મતસ્વનો જાણકાર છે, તે મત્ર, તત્ર, જટી,

બુટી, ઔષધિ, સુવર્ણસિદ્ધિ, રસકૃપિકા, કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ કે ત્રિંતામણિ રત્ન બદલે દેવ-દાનવાદિની પણ અપેક્ષા રાખતો નથી. આદર્શ જૈનાગમ આજ વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે. આત્મતત્ત્વની ઓળખાણ જેટલી ઓછી, તેટલી જ બાહ્ય પૌંદ્ર-ગણિક ભાવોમા આસક્તિ વધારે. વર્તમાનકાલમાં મનુષ્યે! મત્ર-તંત્રાદિમાં વેલા બની આત્મસત્તાને ઓઈ ખેસે છે. પગ-ધીન બની જાય છે. ઘર-ધન-સ્ત્રી-બધુંએ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર ધૂર્તોને સોપી ખેસે છે એનું કારણ શું છે ? એ જ કે આત્મતત્ત્વ પૂર ભરોસો નથી-વિશ્વાસ નથી. પરિણામ એ આવે છે કે એવા જીવો પોતાની મૂલ મૂડીને પણ હારી જાય છે. અને સંસારાટવીમાં એક ભૂલા પડેલા મુસાફરની માફક ભટકે છે. અને એટલા જ માટે સંસારના તમામ પ્રાણિયોના કલ્યાણ માટે ભગવાન મહાવીરદેવ ગૌતમને ઉદ્દેશી કહે છે:—

“ હે ઇંદ્રભૂતિ ! ક્ષણવાર પણ પ્રમાદ ન કર મદ ન કર, પરપરિવાદ ન કર. આ જીવ પીપળના પાકેલા પાદડાની માફક ક્ષણવારમા શરીરરૂપ વૃક્ષથી પડી જશે. અથવા હાલના અગ્ર-ભાગ ઉપર રહેલ જલગિહુની માફક ખરી જશે. ”

“ અનાદિકાલથી જીવ અવ્યવહાર રાશિમા ખૂંચી રહ્યો હતો. પરંતુ અકામ નિર્જરાના યોગથી એકેન્દ્રિયાદિ યોનિને પામતો, વધતા વધતા મનુષ્ય જન્મ પામેલ છે. તેમા પણ આર્યદેશ, ઉત્તમ કુલ, પચેન્દ્રિયની પટુતા, સદ્ગુણ સમાગમ, શાસ્ત્રશ્રવણુ વિગેરે તમામ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થવા છતા, જે

આત્મકલ્યાણ તરફ વ્યાન ન દેવાય તો ભગ બન્નગમા લૂટાયા જેવું જ થાય અથવા બીજા ગમ્દોમા ઢહીએ તો અનેક આગ્તો માથી બચીને કીનારે આવેત્રી મીમન્ના ફળવા જેવું જ થાય ”

ત્યાહિ પ્રભુ વીન્નો ઉપર જૈનાગમ ઉપ બન્નનામા ભરેલો છે, આ નિષ્પત્તિપાત ઉપદેશામૃતનું પાન પ્રત્યેક આત્મ કલ્યાણાભિલાષીએ કરવું જોઈએ

આ જૈનાગમમાથી પરુક્ય, માત નય, નવ તત્ત્વ, મે પ્રમાણ, મક્કલગી, આં કર્મ, અનન્ત જીવોની ચોગાગી લાખ જીવયોનિ, ઉત્તર્ગ, અપવાહ, દાન, શીન, તપ, લાવ, વિનય, વિરેક, પગપકાન, જ્યવકાન, નિશ્ચય અને તમામ ગર્ગનના પદાર્થો અમુ-અમુક નયની અપેક્ષાવાળા છે ઇત્યાદિ તમામ જાણતોનો ખુનાનો જુદિગાની, વિરેકી, અને અપ રૂપાતી રુક-યોને મળી શકે છે નત, નિયમ અને ત્યાગ-વૈગ્ય ઉપ નોનો લડાન-એ જ જૈનાગમ છે જૈનાગમમા વીતગગદેરે માધુજોને મજોધી ખુલ્લે ખુલ્લે ઉપર આપ્યો છે કે ‘ જગત્મા કચન અને કામિની એ મનુષ્યના પગમા મજબૂત બેડી મમાન છે જ્યાં સુધી પગમા મેડી હોય ત્યાં સુધી આત્મવીર્યઉપ વેગ વધી શકતો નથી, અને તેના વેગ વિના આત્મિક શત્રુઓ પકડી દે નાગ કચી ચડાતા નવી માટે દુર્લભનોનો નાશ કરવા કચન કામિનો ઉપ મેડીને તોડી મનને વૈગ્યમા ભેડી વિન-વિનયાદિ ગમ્દો લાયમા લઈ તે શત્રુઓ નાથે અતુલિત યુદ્ધ કરવું જોઈએ

એ પાંડિત્યાં જ કહેવામાં આવ્યું છે કે જેનાગમ એ આદર્શ આગમ છે. તેમાં નથી કોઈની નિંદા કે નથી ખેંડન નથી તિરસ્કાર કે નથી જાપ-ધીનમાગદેવે માનિયત્વ કે અન્યાય પૂર્વક તેમાં વસ્તુસ્થિતિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. માત્ર તે જ જેનાગમની ખાસ ખૂબી છે કે પ્રાચીન તરીકે-એ વખતે કંઈક નિ ગણધર ભગવાન મહાવીર દેવને અન્યાય મનાવવાં પિયરેના જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રય, સંકર આદિ મનનરૂપ સંબંધી પ્રશ્ન કરે છે. ત્યારે ભગવાન તે મનનરૂપ મહાવચનના પ્રતિ તિરસ્કાર કે ઘૂષા ન ગવાવવાં માત્ર કહે છે :-

“ હે ગૌતમ ! ‘ ક્ષોક નથી ’ ‘ અક્ષોક નથી ’ એવી ઝંઝા સ્થાપન ન કરવી. ‘ ક્ષોક છે ’ ‘ અક્ષોક છે ’ એમ સ્થાપન કરવું. ‘ જીવ નથી ’ ‘ અજીવ નથી ’ એમ નહિં; પરંતુ ‘ જીવ છે ’ ‘ અજીવ છે ’ એમ સ્થાપન કરવું. ‘ ધર્મ નથી ’ ‘ અધર્મ નથી ’ એવી સ્થાપના ન કરવી. પરંતુ ‘ ધર્મ છે ’ ‘ અધર્મ છે ’ એમ સ્થાપવું. ‘ અંધ મોહ નથી ’ એમ ન પ્રરૂપવું; પરંતુ ‘ અંધ છે ’ ‘ મુક્તિ છે ’ એમ પ્રરૂપવું. ‘ પુણ્ય નથી ’ ‘ પાપ નથી ’ એમ નહિં; પરંતુ ‘ પુણ્ય છે ’ ‘ પાપ છે ’ એમ કથન કરવું. ‘ માયા-લોભ નથી ’ એમ નહિં; પણ ‘ માયા-લોભ છે ’ એવી પ્રરૂપણા કરવી ‘ પ્રમ-હોપ ’ નહિ, એમ નહિં; પરંતુ ‘ પ્રેમ-હોપ છે ’ એમ પ્રરૂપવું. ‘ સંસાર અને સિદ્ધિ નથી ’ એમ નહિં; કિન્તુ ‘ સંસાર અને સિદ્ધિ છે ’ એમ પ્રરૂપવું. ” ઈત્યાદિ ઉપદેશથી અન્યવાદનું નિરાકરણ કરેલ છે. વળી જેઓ એકાન્તનિત્ય

અને એકાન્ત અનિત્ય માને છે, તેનું નિગદ્ય પણ નીચેની ગાથાઓથી કંવામા આવ્યું છે

“ અણાદોય પરિણાય અણવદગ્ગતિ યા પુણો ।
સાસયમસાસય યા ઇતિ દિઠ્ઠિ ન ધારય ॥
યપ્પિ દોઢિ ઠાણેઢિ વવહારો ન વિજ્ઞહ ।
યપ્પિ દોઢિ ઠાણેઢિ અણાયાર તુ જાણય ॥”

અર્થાત્—અનાદિ અને અપર્યાવસિત જગત્ છે, અથવા શાશ્વત અથવા અશાશ્વત છે, એવી એકાન્ત દૃષ્ટિ ધારણ કંવી નહિ પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જગત્ માદિ અશાશ્વત છે, અને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જગત્ અનાદિ અને શાશ્વત છે એકાન્ત નિત્ય અથવા એકાન્ત અનિત્ય એ બે પ્રકારે વ્યવહાર રહી શકે નહિ એકાન્ત નિત્ય, અને એકાન્ત અનિત્ય માનનારના મતમા છે ઇદ્રભૂતે । અનાયાન જાણુ ”

કૃત્યાદિ ઉત્તર આપતા લગવાનું માધ્યસ્થ્ય ભાવને પ્રકટ કરતા

(૭)

एक पत्र.

(એક ઘણા બીમાર મુનિને ઉપદેશ)

વિશેષ—તમારે વેદનીય કર્મના ઉદ્યતી અશાતા વિશેષ છે, તે જાણ્યું. પરન્તુ લડાઈના મેદાનમા જેમ સુલટ ઉતરે છે અને તેના શરીર પર ઘા લાગે છે ત્યારે તેને શૂરતા વધારે ઉદ્ભવે છે, તેવી રીતે મુનિજનો પર કર્મરાજા દબાણ કરે, ત્યારે મુનિ શાન્તિ રૂપ શસ્ત્ર હાથમાં લઈ વિશેષ શૂર અને છે સુલટ વિજયલક્ષ્મી માટે પ્રાણને તૃણ સમજે છે, તેમ મુનિજનો આત્મલક્ષ્મી માટે શરીરને તૃણસમ ગણે છે. સુલટ ધાની વેદનાથી આકુલ—વ્યાકુલ થતો નથી, તેમ મુનિ વેદનીય કર્મના

હિંદુ સમયે આકૃત વ્યાકૃત થાય નહિ મહાનુભાવ, બગ-
બર ગાન્તિકુડમા-સ્નાનકુડમા આન કરને આમપામના
સયોગો ગમે તેવા દષ્ટિગોચર થાય, પરંતુ જગ પશુ
હોધ મહાગ્નિપુત્રે સ્વમનોમદિગ્મા પ્રવેશ કરવા દેગો નહિ
વિપત્તિ સમયે આરાધના પ્રકરણાદિ વ્રવણ કવુ તમામ
શ્રવે માથે મૈત્રીભાવના રાખવી ગુણીજનો પર પ્રમોદ ભાવ
ધારણ કરવો, દીનદુખી—અનાથ અશક્ષુ એવાઓ ઉપર
કેટલા ભાવવી, અને કર્મધીન નિદોષ ઉપર માધ્ય
સ્થ ગમવુ

પાતળા થયા છે રાગ-મદ-મોહ જેના એવા તૃણના
સથરામા બેઠેલ મુનિવર જે મુખ પામે છે તે ચક્રવર્તિને પણ
ન હોય ભાઈ, દુર્જન શરીરના મયોગે આત્મા ઘણો દુખી થયો,
જાણ્યો, વિવેકહીન, અને વિનયહીન થયો સ્વગુણને ભૂલી
વિભાવમા ગયો પચ્યો ગયો, દુર્જનરૂપ શરીરની નક્ષા અન્ય
જનો ભલે ઠર્યા ઠરે, તમારે આત્મદેવની સભાળ ગમવી
તેની આગાતના ન થાય, તેમ જાત દિવસ ગહેવુ, દિવસ
અને જાત તેના જ સફલ છે કે જેણે મોહદગા મૂકી ચારિત્ર
ધર્મની આગધના કરી છે—કરે છે ઉત્તરાધ્યયન મૂત્રના
ચોદમા અધ્યયનમા ભૃગુપુરોહિતને તેના છોકરાઓ ગુ શુ
કહે છે તે અમણમા લાવો

“ જે જે રાત્રિઓ જાય છે, તે પાછી આવના નથી
અધર્મ કરનારની રાત્રિઓ નિષ્ફલ છે જે રાત્રિઓ જાય છે તે
પાછી ફરનાર નથી ધર્મ કરનારની રાત્રિઓ સફળ છે ”

મહાનુભાવ, તમે જરા પણ ગભરાશો નહિં. સર્વ જીવો ઉપર મૃત્યુનો મોટો ડર છે. પરંતુ મુનિઓને તો તે સમય વિવાહના સમય જેવો ઉત્સાહનો છે. હું તમને ભલામણ કરું છું, કે—તમને જ્યારે એમ પ્રતિભાસ થાય કે—હવે આ શરીર રહેશે નહિં, તો....ના મુખથી કલાક, અર્ધ કલાક, પા કલાકનું સાગારી અનશન કરતા રહેશો. જો આયુષ્ય હશે તો શકેન્દ્ર પણ કંઈ કરનાર નથી. અને આયુષ્ય નથી તો શકેન્દ્ર પણ તેમાં સહાય કરી શકનાર નથી. માટે શરવીર થઈ કર્મનો ભૂકો કરો, એ જ વારંવાર ભલામણ છે. ઘણી શાન્તિમાં રહેશો, હું દૂર છું, પરંતુ મને તમે સમીપ સમજજો. પરમાત્મા મહાવીરદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરશો, કે ‘ હું ભવાન્તરમાં વીરશાસનનો સાચો સેવક બનું. ભવાન્તરમાં પણ મને ચારિત્રરત્ન પ્રાપ્ત થાઓ ’ ત્રતોમા અતિચાર, અનાચાર, અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ—જે કંઈ દ્રષણ લાગ્યું હોય, તેની શુદ્ધિ કરવી. ફરીથી ત્રતોચ્ચાર પણ કરવો, તમામ મમતા છોડી દેવી, તમામ ચીજો વોસરાવવી. કોઈ સ્થાન પર મોહ—મમતા રાખવા નહિ, સર્વત્ર સમતા સામ્રાજ્યનું સ્વતંત્ર રાજ્ય ચલાવવું.

બસ, હવે તમે મને શુભ સમાચાર આપશો, આટલું લખી વિરમું છું.

દ—ધર્મનાનુવંદણા સુખશાતા, પૂર્ણિમા

(૮)

લોભ વક્તવર્તિની અટલ આજ્ઞા.

સુમાર એક નાટકચાત્ર છે આ નાટકચાત્રાની ગમૂમિ ઉપર નાના પ્રમારના આગ્રીઓ નાના પ્રકારના વેપોને ધા છુ કરી પોતપોતાના પાદોને બજવી નહા છે કાઈ હુને છે તો કાઈ રાવે છે, કાઈ નાને છે તો કાઈ કહે છે, કાઈ ગાન્તિમા લી । છે તો કાઈ નગાન્તિનો અવતાર છે, કાઈ ગાગી તો કાઈ વિનગી, કાઈ ત્યા પી તો કાઈ ભોગી, કાઈ ના પી તો કાઈ ચોગી એ । બિન બિન દયાને બોનવતા શુવા દેખાય છે પ નુ તે દરમની ઉપ લોભ રકવનિ પી પદવ માન્ય તો અવમ્ય અત્રમી ની રશે પદ્મચનનુ અવતર નયમેદ મુગ વસ્તુમિયનિ અપ દુદય

પ્રકારની હોવા છતાં તે વસ્તુસ્થિતિને બૂલી લોકો અન્ય પ્રવૃત્તિ કરી રહેલા છે, એનું શું કારણ ? લોભનું સામ્રાજ્ય લોભ ચક્રવર્તિની અરુણલિત આજ્ઞા, બીજું કંઈજ નહિં. આ પ્રસંગે આપણે અન્યાન્ય દર્શનોની પ્રવૃત્તિ ન જોતા જોઈ દર્શનને માનનારાઓનીજ પ્રવૃત્તિ ઉપર પ્રથમ ધ્યાન કરીશું.

ભગવાન્ મહાવીર પોતાના સિદ્ધાન્તોમા ‘ રાગ-દ્વેષની મુક્તિ એજ મુક્તિ ’ એ સિદ્ધ કરી ગયા છે. “ રાગ-દ્વેષ રૂપી ચિકાશ આત્મા ઉપર જ્યાં સુધી રહેલ છે, ત્યાં સુધી કર્મના પુણ્યલો લાગવાના. જેમ જેમ તે ચિકાશ ઓછી થશે, તેમ તેમ કર્મ-પુણ્યલો ઓછાં લાગશે. અને સર્વથા રાગદ્વેષના અભાવમાં નવા કર્મ-પુણ્યલો લાગવાના નહિં અને જૂના કર્મો ચિકાશના અભાવથી ખરી પડવાના-જૂઠાં થઈ જવાના. તે વખતે આત્માનો મૂળ ધર્મ જ્ઞાન-દર્શન-આદિપ્રતિષ્ઠા પ્રકટ થશે અને તે સમયે આત્મા કેવળજ્ઞાનવાળો થઈ જગજગતુંને હિતકર માર્ગ બતાવશે. ” આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ મહાવીર દેવનો હોવા છતાં અને તેનું પાન કર્યા છતાં અનાદિ અનન્ત કાલથી વ્યામૂઢ થયેલ જીવો સ્વમનોભીષ્ટ કાર્ય સિદ્ધિને માટે અથાગ પ્રયત્ન કરે છે. કેટલાક સસારી પ્રાણિયો ધન-ધાન્યાદિ માલ મિલકત અને પુત્ર-કલત્રને જ સુખનું સાધન માની રાત દિવસ મુનિવરો કરતાં પણ વધારે પરિષદો સહન કરે છે. દુર્જનોના વચનો, કે જે દુઃખદાયી હોય છે, તેને પણ સુખકર માને છે. ભયકર સ્થાનમા પણ નિડર રીતે જાય છે. જીવનું જોખમ હોય એવું કાર્ય

કરવામા પણ સાહેસ જેડે છે પરંતુ આવા જ કાર્યો-આવા-
જ કંઈ-આટલા જ પગિહોને જ્ઞાન પૂર્વક-આત્મ કલ્યાણને
માટે ખેડતો હોય તો કેટલો લાભ થાય ? આત્મસિદ્ધિમા
ખાતી ગ્હે ખગી ? પરંતુ આત્મકલ્યાણને માટે નથી થતું 'એને'
અહિક સુખોની ઝગ્ગાથી થાય છે, એનું કાળુ લોભચક્ર
તિની આજ્ઞા જ છે બીજું કાર્જ નથી લોભ મહારાજ તેને
ધર્મના માટે કંઈ કરવા દેતો નથી લોભી મનુષ્ય શું નથી
કરતો ? લોભાચિંતો નરા દન્તિ માતર વિતર તથા ?
લોભી મનુષ્ય માત-પિતાને માનવામા પણ પાછું જતો નથી
ગમે તેવું અકૃત્ય પણ તે કરે છે અને તેથી અપયશ-અપ
કીર્તિ પામે છે, અધર્મને વધારે છે, લજ્જાને ફર મુઠ છે,
મયમને હારે છે, વ્યવહારને લોપે છે, અને એવું એક પણ
અકૃત્ય મમારમા નથી કે જે લોભી ન કરે કટલાક મનુષ્યો
આ લોભચક્રવર્તિની આજ્ઞાથી અતગ થઈ ધર, ધન, ધાન્ય, પુત્ર
પરિવાર આદિ પગિહને છોડી, મોક મમત્વને લાત મારી
સયમ મામ્રાજ્યનો અપૂર્વ આનંદ લૂટવા તત્પર થઈ પચ
મહાનતનો સ્વીકાર કરે છે, તેઓ મયમના નિવોહ માટે ડેવળ
પાત્ર, ગ્નેહજી, મુળવસ્ત્રિકા, ડપડા અને કામલી વિગેરે
સાધનો ગમે છે આ નાધનોમા પગિહ નથી આ માધન
ભૂત વસ્તુઓ ઉપર પણ જે મોહ-મમત્વ-મૂર્છા ગળવામા
આને, તો તે પણ પગિહ અવન્ય ગણાય ઉમાસ્વાતિ વાચકે
મૂર્છા પરિગ્રહ' કહીને મૂર્છાનેજ પગિહ ગતાવેત છે,
નહિ કે ધર્મના ઉપજીને પરંતુ આવી નિપ્યગ્રહી અવસ્થામા

જવા છતાં પણ કેટલાક હતભાગ્યો આવશ્યકીય ઉપકરણોથી વધારે વધારે ઉપકરણોનો સંગ્રહ કરે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ એવી રીતે ઉપાધિ વધારવા બદલ કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા નહિં ભાવતાં પ્રત્યુત્તર પોતે સર્વોત્તમ સાધુ હોવાનો દાવો કરે છે. આ પણ લોલની ગુપ્ત આજ્ઞાનું પાલન જ છે. લોલની આજ્ઞાનું પાલન ન કરવું પડે, એટલા માટે સંસારી મટી સાધુ થયા, ત્યાં પણ પ્રકારાન્તરે પાછી તેની તેજ ઉપાધિ વળગી તો તે લોલનું જ કારણ નહિં તો બીજું શું છે ? આવી રીતે પરિગ્રહની વૃદ્ધિમાં રચ્યો પચ્યો રહેનાર સાધુ રાત દિવસ આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનું સેવન કરે છે, છતાં ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનનો દાવો કરનાર મુનિને મુનિ કહેવો કે મુનિ પિશાચ, એનો વિચાર વાચકોજ કરે.

પ્રથમ સાધુઓની લોલવૃત્તિ તપાસીએ. શાસ્ત્રોમાં પાંચ પ્રકારના પાસથ્યા બતાવ્યા છે. એ પાંચ પૈકીની કોઈ પણ એક સ્થિતિમાં હોય, બદકે પાંચે કરતાં આગળ વધી ગયેલ હોય, છતાં પોતાને ઉત્તમ સાધુ હોવાની પ્રરૂપણા—કથન કરનારને ભવાટવીનો મુસાફર કહેવામાં શું કંઈ દોષ છે ? આ શાથી બને છે ? લોલના કારણે ! પોતાને સંયમધારી—ઉત્તમ સાધુ કહેવડાવવાનો લોલજ પોતામા રહેલા દુર્ગુણને બેવા દેતો નથી. આવીજ રીતે કેટલાક નામ ધારી સાધુઓ—વેશધારી સાધુઓ સંયમના નિયમોનું પાલન ન કરતાં સ્વતંત્ર આચરણો કરે છે અને પછી દેશ-કાલનું નામ આગળ કરી સ્વદોષોને ગોપવે છે.

આ પણ કેવળ લોભનું જ ઠાગણ છે વિષયની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા ના લોભે તેઓ સાધુત્વથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરે છે, પશુ પોતા ના તે હુણને છુપાવવા દેશ કાળના બહાનાને આગળ કહે છે આવીજ રીતે કેટલાક કેવળ લોકરજન માટેજ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપાદિ કરે છે, તે પણ લોભની આજ્ઞા સિવાય બીજું કંઈજ નથી સ્વકીર્તિ-પ્રશસ્તિનો લોભ તેમને તેમ કરાવે છે બીજાના ગુણની પ્રશંસા ન કરવી ખરુંકે તેના દુષણો પ્રગટ કરવા એ પણ લોભનીજ ચેષ્ટા છે આ પ્રસંગે આપણે લોભની ચેષ્ટા ના કેટલાક એવા ઉદાહરણો તપાસીએ, કે જે ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્નેમા એક સરખી રીતે બેવાય છે

કેટલાક ગૃહસ્થો પત્નિ તા માટે પોતાના અમુલ્ય સમયનો વ્યય કરે છે, અને દુનિયાની પચાયત કરવામા બુદ્ધિબલનો ક્ષય કરે છે આવીજ રીતે કેટલાક સાધુઓ પણ પુણ્યલક્ષ્મીના આરવાજમા અમૂલ્ય સમયનો વ્યય કરે છે શ્રાવકોના કલેશોમા પડી બુદ્ધિબલને નષ્ટ કરે છે એકને કંઈને બીજાને કંઈ એમ અમંગલવી ગતદિવસ ખટપટમા ગાળે છે આ બન્ને જણ ગૃહસ્થ અને સાધુ આટલોજ પરિશ્રમ આટલીજ ખટપટ આટલોજ વ્યય આત્મા અને જડ પુણ્યલક્ષ્મીના ઝંઘડાને નિષ્ફળતાવવા કરતા હોય તો કેટલો લાભ વાય ? પણ લોભાધીન મનુષ્યોથી તેમ થાય જ કેમ ? ગૃહસ્થો ‘રાય બહાદુર,’ સી આઈ ઇ ‘જે પી’ ‘રાજા’ અને એવા ટાઈટલો માટે તન, મન અને ધનની શકિતઓનો વ્યય કરી નાખે છે જ્યાં સાધુઓ પણ પચાસ,

ગણિ, પ્રવર્તક, ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય થવા માટે ધમપછાડ કરી મૂકે છે. ગૃહસ્થો ઉપર્યુક્ત ટાઇટલો લેવામા ગુણ છે કે નહિં બદકે એ ટાઇટલનો અર્થ શો છે, એ પણ ઘણાઓ નથી જાણતા. તેવી રીતે સાધુઓ, પણ ઉપર્યુક્ત ટાઇટલો લેવામા, પોતામાં તેને યોગ્ય ગુણો છે કે કેમ ? એનો ખ્યાલ કરતા નથી. ગૃહસ્થો ટાઇટલ માટે જેમ અનેક પ્રકારની ખુશામતો કરે, તેમ સાધુઓ પણ પંન્યાસાદિ પદવી માટે ખુશામદ કરતા કરે. આરિંત્રથી બ્રહ્મ કોઈ કેમ ન હોય, તેની ખુશામદ તેની લક્ષિત તેની ગુલામી કરતાં પણ જો પંન્યાસ પદ કે આચાર્યપદ મળતું હોય તો તેમ કરવાને પણ તેઓ તૈયાર રહે છે. પદવીની જવાબદારી સમજવાની શક્તિ પોતામા હોય કિંવા ન હોય. તેની પાત્રતા પોતામા હોય કિંવા ન હોય, પરંતુ પદ જોઈએજ. બદકે એ સ્થળે એક સાથે પદવીઓ થવાની હોય તો મિનિટના ટાઇમ માટે મારામારી થાય છે. તેના કરતા મારી પદવી પાંચ મિનિટ પણ પહેલાં થઈ જવી જોઈએ, નહિં તો રખેને હું નહાનો પદવીધર થઈ જાઉં, આવી ભાવનાઓ રહે છે. આ બધું કોનું પરિણામ છે ? લોભ ચક્રવર્તિની આજ્ઞાનું કે બીજા કોઈનું ? ઐહિકપદવી માટે માન પ્રતિષ્ઠા માટે જેટલો પ્રયત્ન થાય છે, તેટલો આત્મસિદ્ધિરૂપ પદવીયો માટે થતો હોય, તેટલીજ તપસ્યા આત્મસિદ્ધિ માટે થતી હોય, તેટલીજ ખુશામદ આત્મવિકાસ માટે થતી હોય, તેટલીજ સાવધાનતા આત્મકલ્યાણ માટે રખાતી હોય તો કેટલો લાભ થાય ?

પરંતુ ખરૂં છે કે જ્યાં લોભની આજ્ઞા શિરપર ઝાંઝુમી

રહી હોય, ત્યાં સુકૃતની આગા રખાયજ કેમ ? આવીજ ગીતે ગૃહસ્થો આપસમા વૈ વિરોધ ઈર્ષ્યાદિ ડગી પોતાના હડમા નુકસાની ઉઠાવે છે, વેપાળમા પણ નુકસાન ખેડે છે, રાત દિવમ આર્તધ્યાન રોડવ્યાનની ઉપાસના કરે છે, એવીજ ગીતે ડેટલાક માધુઓ અન્ય ગચ્છ કે મમુદાયમા ઠિવા પોતાનાજ મમુદાયમા વૈ વિરોધ ઉભા ઠરી ઈર્ષ્યાદિને આધીન થઈ જાન, દર્શન, આગ્રિહિ આત્મશુણને મલીન ઠરી સ્વશક્તિને નિર્બળ બનાવવા સાથે સાધુધર્મની પણ હેલણા કરાવે છે, પરંતુ આટલુજ વજ ઠર્મગજની માથે ઢરું હોય, આટલીજ ઈર્ષ્યા ઠર્મ ઉપર ડગી હોય તો ડેટલો લોભ થાય ? પરંતુ લોભવૃત્તિ તેમ ડગવા હે ત્યારે ને !

લોભ ચક્રવર્તિની અટલ આગા ગૃહસ્થ કે માધુ તમામની ઉપર ખરાબજ ચાલુ રહી છે લોભાધીન ગૃહસ્થો ધજ, હુઠાન અને ક્ષેત્રાદિની મજબૂતી માટે સ્વાત્માને આજલવી બોજવાળો બનાવે છે, ત્યારે લોભાધીન માધુઓ ઉપાગ્રય, ગામ અને દયાદિ || મમતામા પડી તેને સ્વકીય બનાવી રાખવા ઉત્તર્ગ માર્ગને અપવાદ માર્ગ બતાવી ઉન્માર્ગનું પોષણ કરે છે લોભાવિષ્ટ ગૃહસ્થો પુત્ર-પત્નિવાગદિ માટે કલેગી બને છે, ત્યારે લોભાવિષ્ટ માધુઓ ગિપ્ય, પુત્રગદિ નાટે કલેશ કરે છે શિષ્યોને માટે આપસમા વઢવું, એક બીજાના ગિપ્યોને ખેચી લેવા પ્રયત્ન ડગવા, પુત્રગદા માટે ઠેકાણે ઠેકાણે દ્રવ્ય ચાચનાઓ ડગી, ગૃહસ્થોને ત્યાં પૈમા જમા જખાવવા, લડિ ચાઓ માથે નખવા, લાવો ડગવવા, હિમાળો ગખવા, ઇત્યાદિ

લોભ ચક્રવર્તિની આગળ આજ્ઞા

ખટપટોમાં પડવા છતાં પોતેજ સાધુ અને અન્ય બધા કુસાધુ—એવી પ્રરૂપણાઓ કરવી, એ બધું લોભવૃત્તિનું પરિણામ નહિં તો શું છે ?

ગૃહસ્થો યશોવાદ—કીર્તિવાદ માટે સ્વપ્રાણથી અધિક એવા દ્રવ્યનો વ્યય કરે છે, તેવીજ રીતે લોભાધીન સાધુઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવળ યશોવાદ અને કીર્તિવાદ માટે કરે છે. વળી કેટલાક સાધુ તો આજ યશ--કીર્તિની લાલચે તડકામાં આતાપના કરે છે. ટાઢને સહન કરે છે, બગ લગતની માફક ક્રિયાકાંડ કરે છે, ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાં—કાંબળીઓ રાખે છે, ધ્યાની બને છે અને વ્યાખ્યાનમાં પોતાનું કલા-કૌશલ્ય બતાવે છે, પરંતુ લક્ષ્યગિંદુ જૂઠુંજ હોવાથી ધૂળ ઉપર લીંપણ બરાબર તે બધું છે. હા, આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી તે બધું થતું હોય તો તે લાભ કર્તાજ છે.

લોભ ચક્રવર્તિની આ પ્રમાણેની સર્વાં આજ્ઞાનો પ્રચાર જોઈ કોને સંખેદાશ્ચર્ય નહિં થાય વારૂ ? જે સાધુઓ કેવળ મોક્ષાભિલાષથી સાધુપણું સ્વીકારે છે, તેઓની લોભના કારણે આવી દશા થઈ જાય છે, તો પછી જેઓ કેવળ ઐહિક સુખ કે માત્ર આડંબરને માટે સાધુત્વ સ્વીકારે તેમની દશાનું તો કહેવું જ શું ?

આ પ્રસંગે એ વિચારવું જરૂરનું છે કે અષ્ટાંગયોગમાંથી જેઓ એક અગને લઈને તત્ત્વવિવેક કરવા ઇચ્છે, તે ખરેખર ભૂલ કરે છે. જ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ । જ્ઞાન અને ક્રિયા—બન્ને સાધનોથી મુક્તિ થાય છે. જ્ઞાનની સાથે જ ક્રિયા ફલવતી

થાય છે અને ક્રિયાપૂર્વક જ્ઞાન સકલ છે જન્મેના સગમમાજ સફલતા છે વિયોગમા જ્ઞાન અથવા ક્રિયા નિષ્ફલતા પામે છે વળી જ્ઞાન-ક્રિયા એ પણ પ્રભુ આજ્ઞાની સાથે મળધ ધનવે છે પ્રભુની આજ્ઞા મિવાયનુ જ્ઞાન અજ્ઞાન ગણાય છે અને ક્રિયા અક્રિયારૂપ નીવડે છે પ્રભુની આજ્ઞાનુ પાલન કરના કદિ પણ ભવબ્રમણ ઠરતો નથી ઉચો ચી નીચે પડતો નથી ઉચા દો ઉપર નાચનાર ચઘપિ નિગધા નાચે છે પરંતુ તેની માથેજ સાથે પોતાના બે હાથમા એક વામ ગણે છે આ વાસ ઉપ પોતાનુ ધ્યાન સ્થિ કરે છે અને એ વાસના ઉપજ નેહતુ વજન આપે છે આવીજ રીતે તમામ કર્યાણુભિવાપિ પુર્યોએ સ્વ-સ્વઆચારુપ દો ઉપ નાચતા પ્રભુની આનાકપ દડ હાથમા નાખવો નેહએ તે દડના અભાવમા તે જરૂ સ્વાચારુથી બ્રહ્મ થઈ લોકનિવાનો ભાજન થવા માથ દુર્ગતિ-ગામી બને છે પ્રભુની આજ્ઞારૂપ દડ હાથમા લઈ જે કાર્ય ઠવામા આવે છે, તેજ મફલ થાય છે મોક્ષ માધ્ય સૌનુ એકજ છે પરંતુ માધનો અનેક છે અને લોકોભિન્ન રૂચિવાળા હોય છે તેથીજ ઠેઠને તપ પન ધ્યાન હોય છે તો ઠોડી યોગ પન, એમ જુદી જુદી બાબતો ઉપર લોક અભિરૂચિ રાખે છે, અને તે બધા મોક્ષરૂપ માધ્યના સાધનો જરૂર છે, પરંતુ તે તમામને ઠીક માની બે સ્વરૂચક પદાર્થ પર ધ્યાન અપાય તો જ પરંતુ બને છે એમ કે-જ્ઞાનની અભિરૂચિવાળો ક્રિયા કરનાની નિદા ઠરે છે અને ક્રિયાજડી જ્ઞાનીને નિદે છે, અને યોગી તપ સ્વીને એમ પગપર એક કારણમા રૂચિ નાખનાન બીજા કા

લોભ ચક્રવર્તિની અટલ આગા.

જોને તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જૂએ છે અને તેથી જ તે ભવસમુદ્રનું કારણ બને છે. માટે પ્રભુની આજ્ઞાપર ધ્યાન રાખી આત્મક-લ્યાણુલિલાથી જીવોએ વર્તવું જોઈએ. આવીજ રીતે એક બીજા મતમતાન્તરવાળાઓ પણ એક બીજાને નિંદે છે. એનું કારણ પણ લોભજ છે.

જુદા જુદા દર્શનકારો પણ પોતપોતાનો સમુદાય વધારવા બીજાના સિદ્ધાન્તોને નિર્માદ્ય બનાવી અભીષ્ટ સિદ્ધાન્તોની સિદ્ધિ કરી બતાવે છે લોક લાગણી પોતા તરફ ખેંચે છે અને એક બીજાને જુઠા ઠરાવવા પ્રયત્નો કરે છે. કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ગમે તે કારણે થઈ હોય પરંતુ તેની પાછળ અનેક મનુષ્યો યશ ખાટવા હોડે છે. કોઈ કહે છે મેં મંત્ર-તાંત્ર-ધ્યાન તપાદિ કર્યું, તેથી કામ થયું, કોઈ કહે છે મેં અમુક ધન વ્યય કરી સત્તા ધારીને સમજાવીને કામ કર્યું, કોઈ કહે છે મારી ઝાળખાણથી આ કામ થયું, એમ એક કામની પાછળ અનેક માણસો લોભ-જન્ય ચેપ્ટાઓ કરે છે, પરંતુ ખરા આત્માર્થી પુરૂષો શાસનનું કાર્ય સમજી સ્તુતિ-નિંદાથી બેદરકાર રહી તે કાર્ય કરે છે.

લોભનુંજ કારણ છે કે મનુષ્યોને નાના પ્રકારની લાગ-ણીઓ પ્રાપ્ત થવા છતાં તેને સુખ મળતું નથી. કયા સુધી કહેવું ? એકજ સમુદાય અને એકજ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોને માનવા છતાં માત્ર ક્રિયા ભેદના લીધે આપસમાં દ્વેષાનલ જગાડે છે. દ્વેષાનલ ખરી રીતે કહીએ તો પૂર્વપુરૂષોના ગુણરૂપ બગીચાને કલકિત કરે છે, અથવા એ બગીચાને દગ્ધ કરવા સાથે સ્વકીય જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ આદિ તમામ શુભ ક્રિયાઓને ભસ્મસાત

હો છે પગિણામ એ આવે છે કે તમામનો ઉદ્દેશ મુક્તિપત્ત્યે હોવા છતાં તેને ભૂલી મના મમુક્રમા ગોથા માગવા પડે છે આવા દાખલા ઘણીવા આપણી નજરે અનુભવીએ છીએ માટે ભવભીરુ જીવોએ તમામ પ્રકારના ઠલેશો અને ઝઘડાઓથી દૂર રહી મમતાપૂર્વક ચથાગંકિત ઝડાઓને સમાવવા ડોશીશ ઠગવી અને આત્મકટ્યાણના કાર્યો ઉપર ધ્યાન આપી મિથ્યા દર્શનરૂપ શત્રુને ત્યાગ કરવો.

ગરીબના જેમ શન્ય રહ્યું હોય તો તે મુધરે નહિ, તેવી રીતે આત્મા ઉપજ્યા મુધી મિથ્યાભાવ ગહેવ હોય ત્યાં મુધી આત્મા પોતાનો મૂળ સ્વભાવ નેડ ગડતો નથી અને તેથી પદાર્થ તત્ત્વનું ચથાર્થ ભાન પણ થતું નથી મિથ્યાદર્શનરૂપ શન્ય જવાથી તમામ ક્રિયાકાંડ આત્મકટ્યાણના ઉપયોગી ગણાય છે આ મિથ્યા દર્શનરૂપ શત્રુને દૂર કરવા આ પ્રમાણના ધર્મો દાન, શીલ, તપ, ભાવની આગધના કરવી મૂક્ષમ, વ્યવહિત અને વિપ્રકૃષ્ટ જે દેવલોકાદિ પદાર્થો તેમા મગાય ન કરના કેટલાક પદાર્થો હેતુગમ્ય છે 'તો કેટલાક આગમગમ્ય છે હેતુગમ્યમા આગમગમ્યતા ન કરવી અને આગમગમ્યમા હેતુગમ્યતા ન કરવી જીવાદિ પડૂ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વ, માત નય, સમ્મલગી, આ પ્રમાણ, અથવા પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષરૂપ જે પ્રમાણ, અને આ નિદોષાર્થ આમાન્ય પદાર્થો પર જનનરૂ આન્તિક્ય ગખવુ પાય મહાવત, પાયમમિત્તિ, ત્રણ શુષ્પિત, ચગણ સિત્તરી, ઠગણ સિત્તરી, આ, બાર અથવા પચીસ ભાવનાદિકે દૃઢ વિચાર પૂર્વક પાલન કરવા ચોનગી લાખ જીવયોનિમા ઠમંવશ

જીવને ભ્રમણ કરવું પડે છે. માટે મનોભાવના, વચન વર્ગણા અને શરીર ક્રિયાનો ઉપયોગ રાખી નવા કર્મ ન આવવા દેવાં અને જૂના કર્મનો વ્યય કરવો.

ઈત્યાદિ પ્રભુની આજ્ઞા રૂપ શસ્ત્ર હાથમાં હોય તો હૃષ્ટ કરાલ મહાભૂત લોભનું જોર ચાલતું નથી. જે લોભથી દૂર રહે છે તે ધીર વીર અને ગભીર છે. જે લોભને વશ કરે છે તે સંસારમાં સાચો સંયમી, યોગી અને સર્વથા સંસારથી વિયોગી કહેવાય છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે—લોભ આશાને ઉત્પન્ન કરે છે. આશા મનુષ્યને દુનિયાનો દાસ બનાવે છે. આશાથી રાગ-દ્વેષ વધે છે. અને રાગ-દ્વેષ એજ સંસારનું મજબૂત મૂલ છે. માટે લોભનો ત્યાગ કરવો એજ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય છે—દશવૈકાન્તિક સૂત્રમાં કહ્યું છે—લોહો સ્વવિનાસનો લોભ બધા ગુણોનો નાશ કરે છે માટે.—

હૈ લબ્યો ! ધન, માલ, શિષ્ય, પુસ્તક, સ્થાન, યશોવાદ, અને કીર્તિવાદ આદિનો લોભ છોડી અમૃતક્રિયા અથવા મોક્ષ હેતુક ક્રિયા કરો. દ્રવ્ય વ્રતોનું પાલન કરો છો, તેની સાથે ભાવવ્રતોનું પાલન કરો. હમેશાં વિચારની શ્રેણિ ઉપર દૃષ્ટિ આપો. પરપરિણતિ રૂપ અપ્રહાને છોડી આત્મ સ્વભાવમાં રમણ કરો. માફ માફ ન કરતાં અને ખંડન મંડન ન કરતા તત્ત્વ દૃષ્ટિથી વિચાર કરો. હિત બુદ્ધિથી આપસની પ્રવૃત્તિ સુધારવા અમૂલ્ય સલાહ દેવાવાળા થાઓ. દેશ, ક્ષેત્ર, ગામ શહેર કે મનુષ્યોનો રાગ છોડી વીર પ્રભુની વાણીનો સર્વત્ર પ્રકાશ કરો જેથી લોભ ચક્રવર્તિનો પરાજય થવા સાથે વીરશાસનની વિજય પતાકા ફરકે.

(૬)

ગુરુના દશ ગુણ.

પરમાત્માએ પ્રજાશિત કરેલ શાન્તિધર્મ એ આત્મ શુદ્ધિનું અસાવારણુ કારણ છે. સાધુઓને માટે તો ક્ષમાનો ગુણ પ્રધાનતયા હોવો જોઈએ. ક્ષમા ગુણ વિનાના બીજા ગુણો તેટલાજ નકામા છે કે જેટલા એકડા વિનાના મીડા સાધુ ગમે તેટલો વિદ્વાન્ ક્રિયાપાત્ર કે તપસ્વીજ કેમ ન હોય, જો તેનામા ક્ષમા નથી, તો તે નડામોજ છે તેના ગુણો જાગ ઉપગ લીપણુ સમાન છે. મહાત્મોને ધાગણુ ઠગવાનું પ્રયોજન પણ ખારીકા-ધૂધી તપાસીએ તો ક્ષમા ગુણની વૃદ્ધિ માટેજ જોવાશે. દુનિયામા કે ચંચળ અને ઢામિની એ બે વસ્તુઓ કલેશનું-દુર્ગતિનું

-અપમાનનું--ક્રુ:ખનું--શમતાના નાશનું, વિવેક વિચાર અને ધર્મધ્વંસનું--ચાવત્ અનન્ત જન્મ મરણનું કારણ હોવાથી મહાવ્રત ધારિયો તેનો ત્યાગ કરે છે. કંચન કામિનીના ત્યાગી એજ ત્યાગી ગુરૂ પૂજનિક સમજવા લેઈએ. ખાકી-નાઓને વેપ વિડંબક સમજવા લેઈએ. જેઓ યથાર્થ વ્રતનું પાલન કરે છે, તેમનાથી ક્રોધ હજારો ડોશ દૂર રહે છે, અને ક્રોધ ત્યાંજ હોય છે. કે જ્યા લોભ હોય છે, અને જ્યાં માન હોય છે ત્યાં માયા હોય છે. અત એવ જે લોભનો ત્યાગી છે, તે જ ક્રોધનો ત્યાગી છે. મહાવ્રતધારી સાધુ-ઓમાં પણ જે ક્રોધ--વૈમનસ્ય જેવાય છે, તે લોભના કારણેજ છે. લોભ એક જાતનો નથી હોતો. કીર્તિનો, પ્રતિષ્ઠાનો, યશોવાદનો, શિષ્યનો, પુસ્તકનો વિગેરે. આ કારણોથીજ ઝગડા ઉદ્ભવે છે, એટલા માટે ક્રોધના જય માટે મહાવ્રતો બતાવવામાં આવેલ છે. જ્યાં ક્રોધનો જય નથી, ત્યાં તપ--જપ--જ્ઞાન--ધ્યાન--પરોપકાર વિગેરે પણ નિષ્ફળ થાય છે. ક્રોધનો જય ક્ષમા-થીજ થઈ શકે છે. ક્ષમા એજ ક્રોધ નિવારણનું શસ્ત્ર છે. ક્ષમા સિવાય કરેલું ધર્મધ્યાન સંસાર ક્ષયનું કારણ થતું નથી. એટલા માટેજ પ્રભુ મહાવીરે પોતાના જીવનમાં ક્ષમાનો આદર કરી આત્મકલ્યાણ-કર્મક્ષયમાં તે ગુણની પ્રધાનતા બતાવી છે.

બીજો ગુણ માદ્વ છે. માદ્વ એટલે સરલતા. માનના ત્યાગથી સરળતા ઉદ્ભવે છે જ્યાં સુધી મનોમંદિરમાં માનની માનતા-પૂજના છે, ત્યાં સુધી ધર્મરાજની યથાર્થ પધરામણી થઈ શકતી નથી, અને વાસ્તવિક રીતે ધર્મની આજ્ઞા શિરોધાર્ય

દયા મિવાય આત્મગ્રેય થાય નહિ, એ તો દેખીતુ જ છે અત
એવ સૌથી પહેલા માન-મર્કટને મનોમંદિથી બહાનું દાઢવા
માટે જ માધુ થવાય છે ગૃહસ્થાશ્રમમા ગહેલો મનુષ્ય માનનો
ત્યાગ કરી શકતો નથી, માટે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી માનનો
ત્યાગ કરી-માનને ફર કરી માર્દવ ગુણની સેવા કરવી ઉચિત છે

પરંતુ આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે વર્તમાનકાલમા
ગૃહસ્થો કરતા માધુ પેપધારીઓ બહુધા વધારે માની બની
આડબા પ્રિય થઈ સ્વર્ત્તવ્ય પગરુમુખ થાય છે, અને થતા
જાય છે, તેનું કારણ એજ છે કે-આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન બુદ્ધાધુ છે
અતએવ માનના આત્રાજ્યમા ગૂંથાયા છે નુ એ માનનું જાણુ
નથી કે મૌથી વધારે ત્યાગી ગણાતા આપણા જૈન માધુઓ-
પદવીધરે પણ એઠ બીજાને મળવામા અને વિચારોની લેનદેન
કરવામા અત્યન્ત મરકોચાય છે ? પરંતુ શાસ્ત્રકારે તો એજ
કહે છે કે—

“ માનના ત્યાગવાથી જેને માર્દવ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય
છે, તે પુરૂષ દેવગુરુની મંત્રીપે નમ્રતાને પામે છે-મિદ્ધાન્તરૂપ
સમુદ્રનો પારગામી થાય છે અને તેજ જગતનો પૂજનિક
બને છે ”

માધુ મુનિ વદનીય-પૂજનીય-માનનીય એટલા માટે છે
કે-જગત્ ત્યારે માનમતજળ ઉપર ચડેલ છે, ત્યારે મુનિ
તેથી નીચે ઉતરેલ છે બાહુબલી જેવા નિરિજને પણ માન
કેવળ નાનની પ્રાપ્તિમા અતનાયબત થયું હતું માનરહિત

સાધુ સમસ્ત દ્યુત સાગરને અવગાહી શકે છે. માનથી સ્થૂલભદ્ર જેવા મહા પુરુષ પણ સંપૂર્ણ શ્રુતાર્થના અનધિકારી થયા. માટે માનને દૂર કરી જેઓ નિરભિમાની પણે રહે છે, એજ ત્યાગી પુરુષો ગુરૂ ગણાય છે.

ત્રીજો ગુણ આર્જવ. આર્જવ એટલે માયારહિતપણું. જ્યાં સુધી માયા રહિતપણું નથી, ત્યાં સુધી તમામ ગુણો નિષ્કલપ્રાય છે, કહ્યું છે—

પજન્તિ દેવાંસ્તુ, વપન્તિ વિત્ત,
સન્તુ વ્રત ચાદદતે, તપન્તિ ।

તપન્ત્યજન્તિ પ્રમદાદિવર્ગ,

માયાં ન મુશ્ચન્તિ વૃથેતિ સર્વમ ॥ ૧ ॥

દેવોને પૂજે છે, સાત ક્ષેત્રોમાં દ્રવ્ય વાપરે છે, સત્પુરુષોની વચમાં વ્રતોને ધારણ કરે છે, તપને તપે છે અને સ્ત્રી આદિ સ્વવર્ગનો ત્યાગ કરે છે. પરન્તુ જ્યાં સુધી માયાને છોડતા નથી, ત્યાં સુધી બધું નકામું જ છે.

માયા મહારાક્ષસીને પરાધીન થયેલ પુરુષ ગમે તેવી ભક્તિ કરે, ગમે તેવો ત્યાગ-વૈરાગ્ય ધારણ કરે, ગમે તેવો ઉપદેશ આપે, અને શાસ્ત્રો ભણે-ભણાવે કે સાલજે, યોગાનુષ્ઠાન કરે કે કરાવે, ગમે તેવો યોગી-ધ્યાની બને, અને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, ગણિ, ગણાવચ્છેદક કે પંન્યાસાદિ પદ્ધતી વિભૂષિત થાય, પરન્તુ તે સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી શકે નહિ. ઘણા આડંબરની જરૂર નથી, ઘણી વિક્ષતાની જરૂર નથી. આત્મ-કલ્યાણમાં જરૂર છે નિષ્કપટભાવની, જરૂર છે

નિર્માયીપણાની, જરૂર છે મહદયતાની નિષ્કપટભાવથી ડરેલ થોડો પણ ધર્મ મસાગ સમુદ્રથી પાર પમાડે છે નિર્માયી સાધુની સ્થિતિ સર્વથા—સર્વદા—મર્વમમય એકાકાર હોય છે પગઝો યા પરિસાગઝો યા સુત્તે યા જાગરમાણે યા । એકલો હોય કે સભામા હોય, સૂતો હોય કે જાગતો હોય, દિવસ હોય કે રાત હોય, જગત હોય કે ગહેર હોય—ગમે ત્યાં પણ તેની વૃત્તિ ન્યૂનાધિગતાવાળી નથી હોતી આવો ગુણ ધાન્ય કરનારજ શુદ્ધ કહી શકાય—ગણી શકાય

હવે ચોથો ગુણ છે મુક્તિ મુક્તિ એટલે મોક્ષ નહિ, પરંતુ મુક્તિ એટલે મમત્વભાવ ન રાખવો તે ઠીક જ છે સાધુ થઈ મમત્વભાવ ગમે તો એ મ્હોટો ઠંગારોજ કહેવાય અથવા ઉપાધિવાળો કે દુનિયાનો દામ ગણાય સાધુ થનાર પહેલાંજ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે—મારે સર્વથા પન્નિગ્રહનો ત્યાગ છે છતાં તે પન્નિગ્રહ ધારણ કરે તો તે પ્રભુનો ચોર, ધર્મનો ધ્વસન, આત્મશુણ્યનો ઘાતક, અને શુદ્ધ શામનનો ઠલદી છે દરેક દર્શનકારો માધુઓને માટે નિરુપ્તી વિશેષણ આપે છે જ્યાં રુપ્ત છે, મમત્વ છે, મૂર્છા છે, ત્યાં પન્નિગ્રહ છે ઉમા ન્વાતી મહારાજ કહે છે મૂર્છા પરિગ્રહ મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે મુક્તિની પ્રશસા કરતા પણ શાસ્ત્રકારો કહે છે —

ધર્મસ્તુ દુર્લભતરો દિવિ મુક્તિનામા

સર્વેષુ વસ્તુષુ નિરીક્ષતયા મુનોનામ ।

સમ્પદ્યતે નનુ મનો વચસા સમાધિ-

વૃજ્ઞ-મજ્ઞાતિમરણાન્તક પય સેવ્ય ॥ ૧ ॥

સ્વર્ગમાં મુક્તિ નામનો ધર્મ હુલ્લેલ છે. સર્વ વસ્તુમાં અનભિલાષ વડે મુનિઓને મુક્તિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. મન, વચન અને કાયાને તે સમાધિ કરનાર છે. જન્મ, જરા અને મરણનો તે અતક છે, અતએવ મુક્તિધર્મ દરેકે સેવવા લાયક છે.

નિસ્પૃહતા તમામ દર્શનકારોએ માન્ય રાખેલ છે. નિસ્પૃહતા ગુણને ધારણ કરનાર હનિયામાં પૂજાય છે નિસ્પૃહ મનુષ્યને જગત્ તૃણસમાન છે. નિસ્પૃહસ્ય તૃણં જગત્ । નિસ્પૃહ માણસમાં જાતિભેદ, ધર્મભેદ, વ્યકિતભેદ કે દેશભેદ જોવાતો નથી. અર્થાત્ આખું જગત્ તેને શિર ઝુકાવે છે. તેનાં વચનોનો આદર કરે છે. જગતના ઐહિક લાભ ઉપરાન્ત નિસ્પૃહી મનુષ્ય જન્મ, જરા મૃત્યુના ભયથી પણ તે દૂર રહી આત્મસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. દેવતાઓ પણ નિસ્પૃહી પુરૂષના ભક્ત બને છે. જ્યાં નિસ્પૃહતા નથી, ત્યાં આશાનો પાસ વીંટાયેલ છે, ત્યાં જગતનું દાસપણું છે. એટલાજ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

આશાયા યે દાસાસ્તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય ।

આશા દાસી યેષાં તેષાં દાસાયતે લોકઃ ॥ ૧ ॥

અતએવ આશાના દાસ ન બનતા આશાને પોતાની દાસી બનાવે, તેજ સાચા ગુરૂ છે.

હવે પાંચમો તપનો ગુણ છે. સંસાર છોડી સાધુ થનારનો ઉદ્દેશ કર્મક્ષયનો હોવો જોઈએ અને કર્મક્ષય કરવામાં

તપ અસાધારણ કાળુ છે માટે સાધુઓએ યથાશક્તિ ખાર પ્રકારના તપ પૈકી ગમે તે તપનો આદર કરવોજ જોઈએ કેટલાક ભાગ્યશાળી પુરૂષો તો બાહ્ય અને આભ્યન્તર બન્ને પ્રકારના તપનો આદર કરે છે તપસ્યાથી નાના પ્રકારની લાંબિયો પ્રાપ્ત થાય છે વિજયલક્ષ્મી સૂરિ કહે છે—

“ ઠમ્ તપાવે ચીકણા ભાવમગલ તપ બાણ,
પથાસ લાંબિ ઉપને જયજય તપ ગુણબાણ ”

તપનો પ્રભાવ જગત્મા અદ્ભુત છે જુલુ છે—

શુષ્ક વન પલ્લવિત સુ શત્રુ
સુહૃત, વૃશ્ણાનુ સલિલ, મુજગ ।
સગર્ભા નિર્જલમ્મિદેશ—

સ્તપ પ્રમાણાચ્ચ મયંજગત્યામ્ ॥

જગતમા તપના પ્રભાવથી શુષ્કવન નવપલ્લવિત થાય છે શત્રુ મિત્ર થાય છે, અગ્નિ જલ થાય છે સર્પ પુષ્પની માળા થાય છે, અને અમુદ્રસ્થલ મેદાન બને છે

(૧૦)

કીરોપદેશની કાનગી.

ભગવાન્ મહાવીરની વાણીનું પાન કરનાર કોઈ પણ
ભવ્યાત્મા, તે વાણીમાં-ઉપદેશમાં રહેલી નિષ્પક્ષપાતતા
અને ઉદારતા ઉપર મુગ્ધ થયા વિના નજ રહે. મહાવીરનો
ઉપદેશ એ કેવળ ભવ્ય જીવોના કલ્યાણને માટે પ્રકાશાએલો
ઉપદેશ છે. નહિ કે પોતાના વાડામાં લોકોને લઈ જવા માટે,
નહિ કે જગત્માં પોતાની કીર્તિ અને યશ વધારવા માટે.
ભગવાન્ મહાવીરને તેની લાલચ નહોતી. અરે, તેની ઇચ્છાએ
નહોતી. એવી ઇચ્છાઓ અપૂર્ણ પુરૂષને થાય છે. અથવા એમ
કહેવું જોઈએ કે એવી ઇચ્છા થવી, એજ અપૂર્ણતાનું લક્ષણ

છે ભગવાન મહાવીર મપૂર્ણ હતા મપૂર્ણ થયા પછીજ તેનજો જગત્ને સન્માર્ગ બતાવ્યો છે આ લેખમા તેજ પ્રભુ મહા વીરના ઉપદેશની ટીક વાનગી ઉપસ્થિત કરવા વાગી છે આશા છે વાચક, તેનો લાભ જરૂર ઉભવશે

સૂત્રકૃતાગમા કહેવામા આવ્યું છે —

આદાય ધમચેર ચ આહુપને દમ વદ ।

અર્મિસ ધમ્મ અણાયાર નાયરજ્ઞ વયાદિધિ ॥૧॥

પ્રહ્લયર્થને અગીકાં કરી બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય આગળ કહેવાશે તેવી વાણી ન બોલે આ ધર્મમા ઠઠાપિ અનાથારતુ સેવન નજ કરે

‘ પ્રહ્લયર્થ ’ નો અર્થ એક અપેક્ષાએ ‘ જૈનેન્દ્રશામન ’ પણ ઠગવામા આવ્યો છે જૈનશામનમા વાસ્તવિક તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, વિનય, વિવેક, સત્ય, મતોપ અને પદોપકાંગદિ અનેક શુભ રત્નો ભર્યા છે, માટે ‘ ધમચેર ’ શબ્દથી ‘ જૈન શાસનનો ’ પણ બોધ થાય છે ટીકાકાર ભગવાન ‘ મત્યતપો મૂર્તેન્દ્રયનિરોધલક્ષણ તચ્ચયંતે અનુશોચતે ચદિમન્ તમોનો દ્ર પ્રવચન ઘણચર્યમિત્યુચ્યતે । ’ આવી બ્યુપત્તિ કરવાથી ‘ પ્રવચન ’ અર્થ પ્રહ્લયર્થનો થાય છે

જૈનશામનનો સ્વીકાર કરી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ એકાન્તવાદને છોડી અનેકાન્તવાદપૂર્વક વચન વર્ગણા બોલે છે પરંતુ આગળ કહેવ એકાન્તવાદરૂપ અનાથાગ્નો આદર કરતા નથી વીરપ્રભુના શામનમા ‘ જગત્ એકાન્ત નિત્ય છે ’ તેમ નથી, તેમ ‘ એ

કાન્ત અનિત્ય છે. ' તેમ પણ નથી. જગત્ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, જ્યારે પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. વીર પ્રભુના શાસનમાં એકાન્તરૂપ અનાચાર નથી; એકાન્તરૂપ અનાચારથી વસ્તુ, મત કે દર્શન દૂષિત બને છે. જૈનેદ્ર શાસન તો મુક્તિમાર્ગનું કારણ છે, અને મુક્તિમાર્ગ એ સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ છે.

સમ્યક્ દર્શન—એટલે પદાર્થોનું યથાર્થ અવલોકન અને શ્રદ્ધાન. અર્થાત્ જીવ-અજીવ-પુણ્ય-પાપ-આસ્રવ-સંવર-નિર્જરા-બંધ અને મોક્ષ-એ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા કરવી અથવા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને કાળ-એ ષટ્ દ્રવ્યનું યથાર્થ જ્ઞેવું. નિત્યાનિત્યપણે સામાન્ય વિશેષરૂપ અનાદિ અનંત સસાર ચક્રમાં રહેલ પદાર્થો વીતરાગદેવે જે પ્રમાણે પ્રજ્ઞા છે, તેજ પ્રમાણે શ્રદ્ધાન-રૂપી એનું નામ સમ્યક્ દર્શન છે.

સમ્યક્ જ્ઞાન—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન-પર્યાય જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન એ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન છે.

સમ્યક્ ચારિત્ર—ચારિત્ર પાંચ પ્રકારનું છે. સામાયિક, છેદોપસ્થાનીય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, પરિહાર વિશુદ્ધિ અને યથાખ્યાત.

પૂર્વોક્ત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વિસ્તારથી થાય કે સંક્ષેપથી, પરંતુ બંને પ્રકાર મુક્તિના માર્ગરૂપ છે. અતએવ મૌનીંદ્રશાસનમાં રહેલ જીવોએ આ પ્રમાણે શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ -

અણાદીય પરિભ્રાય અણવદગ્ગતિ યા પુળો ।
સામયમસાસપ યા ઇતિ દિદ્ધિ ન ધારપ ॥૧॥

આ જગતને અનાદિ અપર્યાવમાન બાણી 'લોક શાશ્વતો છે' અથવા 'લોક અશાશ્વતો છે' એવી એકાન્ત દૃષ્ટિ રાખવી નહિ

સાખ્યના મત પ્રમાણે લોક શાશ્વતો છે, કાગળ કે-તે દર્શનમા અમ્બ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકવ્યમાય સર્વ નિન્યમ્ આમ નિત્યતુ લક્ષણ ઠરવામા આવ્યું છે

અર્થાત્ વસ્તુ નાશ થતી નથી, ઉત્પન્ન થતી નથી અને હ્રમેશા સ્થિર એક સ્વભાવવાળી રહે છે ફક્ત આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થાય છે આ સાખ્યનો મિદ્ધાન્ત છે જ્યારે ખૌદ્ધો ષત્તમાનનારકા સમુચ્છેદસ્થ્યન્તીત્યેતચ મૂત્રમ-વર્તમાન નાર ક્ષીઓતમામ નાશ પામશે, એટલે ચત્ત સત્ત તત્ત મર્ષ ક્ષણિકમ્ જે જે પદાર્થો છે તે સર્વ ક્ષણિક છે આ મિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તમામ પદાર્થો એકાન્ત અનિત્ય બતાવે છે પરન્તુ આહત્ દર્શનમા બન્ને બાબતો (નિત્ય-અનિત્ય) સાપેક્ષ રીતિએ મિદ્ધ ઠરવામા આવેલ છે એકાન્ત અનિત્ય માનવાથી કે એકાન્ત નિત્ય માનવાથી વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી-ચાલી શકે તેમ પણ નથી ઉલટો અનાચાર થાય છે જૂઓ

પપહિ દોહિ ઠાણેહિ યવહારો ન વિઝજ્ઞઇ ।
પપહિ દોહિ ઠાણેહિ અણાયાર તુ જાણપ ॥૧॥

અર્થાત્ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય એ બે સ્થાને વ્યવહાર ન રહે અને એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય એ બે સ્થાને અનાચાર જાણવો.

એકાન્ત નિત્ય માનનારાઓના મતમાં કોઈપણ વસ્તુ નાશ થતી નથી, ઉત્પન્ન થતી નથી અને હમેશા સ્થિર-એક સ્વભાવવાળી રહે છે. એ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વસ્તુ નવી-જૂની ન થવી જોઈએ. એટલે વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ રીતે વસ્તુનો નાશ, અને વસ્તુની ઉત્પત્તિ અનુભવાય છે, તે રૂપના વ્યવહારનો નાશ થશે. અથવા પારલોકિક કાર્ય પણ થશે નહિ. કેમકે-એકાન્ત નિત્ય પક્ષમાં બંધ કે મોક્ષ તો થનાર નથી. કારણ કે-હમેશા સ્થિર-એક સ્વભાવવાળી વસ્તુમાં ફેરફારનું કંઈ કામ નથી-એટલે દીક્ષા-વ્રત-નિયમાદિ વ્યર્થ થશે.

હવે એકાન્ત અનિત્ય માનનારના પક્ષમાં ધન-ધાન્યાદિનો સંગ્રહ કરવો એ મૂર્ખતા સાથે પરિશ્રમ પણ વ્યર્થજ ગણાશે; કારણ કે ગ્રહણ કરનાર અનિત્ય હોવાથી તેના કામનું તો તે છે નહિ. વળી તેમ માનવામાં કૃત્તનો નાશ અને અકૃત્તનો આગમ થશે અત એવ સર્વ-વ્યવહાર એક જલરૂપ થવાનો. માટે એકાન્ત નિત્ય કે એકાન્ત અનિત્ય કહેનારના હાથમાં વ્યવહારરૂપ લગામ રહેવાની નથી. અને હજારે ને પગલે વ્યવહારની તો જરૂર રહેલીજ છે. એટલે એ પ્રમાણે એકાન્ત નિત્ય કે એકાન્ત અનિત્ય-આ બન્ને સ્થાનથી વ્યવહાર કરનારના શિરપર અનાચારનો આરોપ આવવાનો કારણ કે આચારને છોડી

ઉન્માર્ગે ચાલનાર અનાચારીજ ગણાય માટે હે લગ્યો !
 મ્યાદનાદ ભૂપતિની સીધી મહત્ત ઝેડી ચાલવું નહિ સ્યાદાદી
 કયાય પણ સખલના પામતો નથી કથચિત્ નિત્યાનિત્ય
 માનનાર વસ્તુનું સ્વરૂપ મમજી શકે છે આમાન્ય અશની
 અપેક્ષાએ વસ્તુ નિત્ય છે વિગેપાશની મર્યાદા લઈએ તો
 અનિત્ય છે ભુઓ જૈનતત્ત્વવેત્તાઓનું ઉદાર વાક્ય—

ઘટમૌલિસુવર્ણાર્થી નાશોન્પાદસ્થિતિષ્વયમ્ ।

શોક-પ્રમોદ-માણ્યસ્થ્ય જના યાતિ મદ્દેતુકમ્ ॥૧॥

સુવર્ણ મા નાગ, ઉત્પાદ અને મૂલ ચિતિ અપદ અનુભવાય
 હિ સુવર્ણના ઘટનો નાશ થાય, ત્યાં મુકુટ ઉત્પન્ન થાય હિ
 મુકુટનો નાશ થાય, ત્યાં ઘટ ઉત્પન્ન થાય એક ઘટનો ગર્થી
 છે, ખીજે મુકુટનો, ત્રીજે સુવર્ણનો ઘટના નાશ વિના મુકુટ
 બને નહિ, માટે ઘટાર્થીને મુકુટના ઉત્પાદ મમએ શ્રો- થાય છે,
 મુકુટાર્થીને પ્રમોદ થાય છે અને સુવર્ણાર્થી બને દગામા
 મધ્યમ્ય ગ્હે છે, ગણુ કે સુવર્ણ બનેમા છે

અતએવ એકાન્ત નિત્ય માનવામા અથવા એકાન્ત
 અનિત્ય માનવામા વ્યવહાર ગ્હેતો નવી ઉપર્યુક્ત બને સ્થાનમા
 એકાન્ત નિત્ય માનવામા અને એકાન્ત અનિત્ય માનવામા
 મનાચાર જાળયો અર્વાત્ તેમ માનવામા વસ્તુચિતિનું જ્ઞાન
 થતું નથી આજ વાતની પુષ્ટિમા મૂત્રકાં દ્યે છે—

મમુન્નિદ્ધિતિ સચારો સઘ્યે પાણા અણેન્નિમા ।

મટિગા યા મચ્ચિસ્મતિ સામયતિ ય જો યપ્ ॥૨॥

સર્વ હિતશિક્ષા આપનારનો મોક્ષ થશે, એવું બુદ્ધિમાન મનુષ્ય એકાન્તથી જોલે નહિં. બધા જીવો વિવેચણ છે, સર્વ પ્રકારે કોઈ જીવ સદૃશ છે જ નહિ, એમ પણ એકાન્તે ન જોલે. બધા જીવો અંતીભેદને નહિં કરે, કર્મની ગાંઠવાળા જ રહેશે, અથવા સર્વ જીવોની મુક્તિ થશેજ, એવું એકાન્તે ન જોલે. તીર્થંકરો શાશ્વતા છે, એમ પણ એકાન્તે ન જોલે; કારણ કે એકાન્ત નિત્ય કે એકાન્ત અનિત્યમાં વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી, છતાં જો કોઈ ચલાવવા પ્રયત્ન કરે, તો તે ડગલે ને પગલે કબલિત જ થાય. એટલા માટે જ તેને અનાચાર કહેવામાં આવેલ છે.

લલે કીડીની હારની માફક જીવો મુક્તિમાં જાય, છતાં જગત તો લબ્ય જીવોથી રહિત કદાપિ થનારજ નથી, જેમકે—અનાગતકાલ ગમે તેટલો વ્યતીત થઈ જાય, પરંતુ તે ઘટતો નથી—જોઈએ થતો નથી, થનાર નથી; તેવી રીતે નિરંતર જીવો મોક્ષમાં જવા છતાં પણ સસારમાં ઘટનાર નથી. કારણ કે—સૂક્ષ્મ—વ્યવહાર રાશિ એટલી બધી છે કે—વ્યવહારરાશિમાંથી એક પણ જોઈએ થવા પામે નહિ. જે વળત જેટલા જીવો મુક્તિમાં જાય છે, તે સમયે તેટલા જીવો અવ્યવહાર રાશિથી વ્યવહાર રાશિમાં આવે છે, આવો સૈદ્ધાન્તિક અનાદિકાલનો નિયમ છે.

વળી કેટલાક લબ્યો પણ સામગ્રીના અભાવે નિર્વાણ પામતાં નથી. દષ્ટાન્ત તરીકે કેટલીક ધાતુ અને પાષાણ પ્રતિમા બનાવવાને યોગ્ય હોવા છતાં સામગ્રી નહિં મળવાથી તેની પ્રતિમા બનતી નથી.

એકાન્ત નિત્ય માનનાર કે એકાન્ત અનિત્ય માનનાર
મસાર ચક્રમા રહેલ પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી આ
વાત આગળ ઉપર સ્પષ્ટરૂપે સમજાશે

ઢેલલાકે લોડો અજ્ઞાનતાના ડાંગણે વનસ્પતિ, કીડી, જૂ, આચડ, માકડ અને પચેન્દ્રિય જીવોની હિસામા એક મનુષ્ય પાપ મમજે છે પરંતુ તેઓ બાહ્યિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરે તો તેમને સ્વયં પોતાની ભૂલ મમજાશે ડાંગણ કે એટેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ઔગિન્દ્રિય, અને પચેન્દ્રિયપણુ પ્રાપ્ત થયું, એ ઉત્તરોત્તર પુણ્યની પ્રજાલતા સિવાય બની શકે નહિ અને જેમ જેમ પુણ્યની પ્રજાલતા તેમ તેમ તેની હિસામા પાપ વધારે હોય, એ દેખીતું જ છે જલ્દી પછી છે—

સત્તયિરાહણપાઘ બ્રમ્હગુણીયસ્ત પગમૂયસ્ત ।

મૂયસ્માનતગુણ પાઘ પગસ્ત પાણસ્ત ॥ ૧ ॥

વેદ્દિય તેદ્દિય ચઠર્દિય તદ્દેષ ચેષ પચિદિય ।

લક્ષ્મસહસ્ત્રા તદ્ મયગુણતપાઝ મુણેયઠઝ ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુના જીવો કરતા વનસ્પતિના એક જીવની વિરાધનામા અમખ્ય ગુણુ પાપ છે વનસ્પતિના જીવો કરતા અનન્તગુણુ બેઇન્દ્રિયની વિરાધનામા છે લાખ બેઇન્દ્રિયની બરાબર એક ત્રીન્દ્રિયની વિગધનામા છે, હજાર ત્રીન્દ્રિયની બરાબર એક ચતુર્ગિન્દ્રિયની વિગધનામા છે એ ચતુર્ગિન્દ્રિયની બરાબર એક નાનામા નાના પચેન્દ્રિયની વિગધનામા છે

પંચેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય ચાર ભેદ છે—તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ અને નારકી. દેવ અને નારકીને મારવાની—વિરાધના કરવાની મનુષ્યની શક્તિ નથી. તેઓ કોઈના માર્યા મરતા નથી, માટે તિર્યંચ અને મનુષ્યોનો જ વિચાર કરવાનો રહે છે.

તિર્યંચોમા અનેક જીવો છે. જેમાં એક એકથી પુણ્યમાં ચઢિયાતા છે. જેમ ઉંદર, સર્પ, નોળીયા; ખીલાડો, ફૂતરો, ચિત્તો, બકરો, હરિણ, રાજ, ગધેડો, ગાય, ભેંસ, અને હાથી એ બધા પુણ્યમા ન્યૂનાધિક હોવાથી પાપમાં પણ ઓછા-વત્તાપણું જરૂર છે. તેવીજ રીતે મનુષ્યોમા પણ રાગી, શોગી, સંતાપી, ભોગી, સુખી, બ્રહ્મચારી, વ્રતી, સાધુ, સંન્યાસી, તપસ્વી, ભોગી, જ્ઞાની, ધ્યાની વિગેરે હોય છે. તેમાં જેમ જેમ પુણ્યાશથી જીવ ચઢીયાતો હોય, તેમ તેમ તેને મારવામાં અધિક પાપ લાગે છે. કેટલાક તો સર્વથા અવધ્ય જ બતાવેલ છે. માટે જેમ જે જીવ વધારે પુણ્યશાળી હોય, તેમ તે જીવની હિંસામા—કષ્ટ દેવામા વધારે પાપ લાગે છે. માટે તમામ જીવોની હિંસામાં સમાન પાપ છે, એવું તો ક્યારે પણ ધારવું નહિ. હિંસા પણ તેને જ કહેવામાં આવે છે કે પ્રમાદાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા પ્રમાદથી એટલે કે—કેરી ચીજનુ પાન કરવું, પંચેન્દ્રિયના વિષયનું સેવન કરવું, ક્રોધાદિ કષાયો કરવા, નિદ્રા લેવી અને રાજકથા આદિ વર્જનીય કથાઓ કરવી—એનાથી કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રાણ હરણ કરવા એનું નામ હિંસા છે કહ્યું છે—

પચ્ચેન્દ્રિયાણિ ત્રિવિધં ચ

ઉચ્છ્રાસનિ શ્વાસમથાપયદાયુઃ ।

પ્રાણા વૈશેતે ભગવદ્મિરુક્તા

સ્તેષાં વિયોજીકરણં મુઃ કિંચિત્ ॥ ૧ ॥

પાચ ઇન્દ્રિય, મનોબળ, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણુ પરમાત્માએ કહ્યા છે તેનો વિયોગ કરવો, તેને મરણુ અથવા હિંમ્મા કહેવામા આવે છે

ઠરેક જીવને દશ પ્રાણુ હોતા નથી સતી પચ્ચેન્દ્રિય જીવોને દશ પ્રાણુ હોય છે, ગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિયના ઘણા ભેદો છે પરંતુ દૂકામા કહીએ તો કાનવાળા જીવોને સ્તન હોય છે કાનને ઠેકાણે જેને મીઠાના જેવો આકાશ હોય છે, તેને ઇંડા થાય છે મીઠું એને ઇંડું અને કાન એને થાન (સ્તન) એવી એક મામાન્ય ઊંખ છે, તે બરાબર છે તે તમામ જીવોને પાચ ઇન્દ્રિય (સ્પર્શનેન્દ્રિય, ગ્મનેન્દ્રિય પ્રાણેન્દ્રિય, ચતુર્ણેન્દ્રિય અને ધોત્રેન્દ્રિય), ત્રણ બળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય-એ દશ પ્રાણુ હોય છે

એકેન્દ્રિય જીવોને ચાત્ર પ્રાણુ હોય છે સ્પર્શનેન્દ્રિય, શરીરબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય બે ઇન્દ્રિયને છ પ્રાણુ - સ્પર્શનેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, વચનબળ, શરીરબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ, અને આયુષ્ય ને ઇન્દ્રિયજીવોને સાત પ્રાણુ, અને તે ઉપગ્ના છમા પ્રાણેન્દ્રિય વધારે ચતુર્ણેન્દ્રિય જીવોને આઠ, તે સાત

વીરોપદેશની વાનગી.

ઉપરના અને આઠમો ચક્ષુરિન્દ્રિય વધારે. હવે અસંશી પચેન્દ્રિય જેવાં કે ડેડકાં વિગેરેને નવ પ્રાણ હોય છે. તેને મનોબલ નથી.

એ પ્રાણોનો વિયોગ, તેનું નામ મરણ છે. કારણ કે આત્મા સર્વથી તો નાશ પામતો નથી. ફક્ત પયોયાન્તર કરે છે. તેજ કારણથી તત્ત્વેત્તાઓએ આત્મામાં કથંચિત્ અનિત્યત્વ પણ સ્વીકાર્યું છે. અન્યથા આત્મા બળતો નથી, ડૂબતો નથી, ઓછો થતો નથી. ચિરાતો નથી, મરતો નથી.

પ્રસંગોપાત્ત આટલું કહી હવે અનેકાન્તવાદ તરફ આવીએ.

શાસ્ત્રકારો અનેકાન્તવાદનું સ્વરૂપ સમજાવતા અને એકાન્તવાદમાં વ્યવહાર નથી, એમ પ્રરૂપણ કરતાં કહે છે.

અઘ્વાકમ્માણિ મુંજંતિ અણમણે સકમ્મુણા ।

ઊવલિત્તેતિ જાણિજ્ઞા અણુવલિત્તેતિ ષા પુણો ॥

અર્થાત્—સાધુ માટે થયેલ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર તમામ ચીજને આધાકર્મી દોષયુક્ત કહેવાય છે. આધાકર્મી આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે લેતાં “ સાધુ દૂષિત થતા નથીજ ” અથવા “ દૂષિત થાયજ ” એમ કહેવાથી વ્યવહાર નષ્ટ થાય, તેવી ભાષાથી અનાચાર જાણવો.

આધાકર્મી આહાર-પાણી-વસ્ત્ર-પાત્ર વિગેરે સાધુ લેતા નથી. ઈર દોષરહિત આહારનો સાધુ અપ કરે. પરન્તુ શ્રુતશાનની પ્રાપ્તિને માટે આધાકર્મી આહાર દોષ લગાડનાર નથી.

કોઈ કારણુમર પૌરુષની લિલા પણ સર્વસપતકરી થાય છે
જુઓ ભગવતી સૂત્રના આઠમા શ્લોકના છઠા ઉદ્દેશામા પાને
૬૧૧ મા આ પ્રમાણે પાઠ છે—

સમણોચામગસ્સ જ મતે ! તદ્દારુથ સમણ વાં માહણ
યા અપાસુપણ અજેસણિજ્ઞેણ અસણ-પાણ-આદસાદમેણ
પદિલામે માણસ્સ કિં કજ્જઈ ? ગોયમા ! અહુતરિયા સે
નિજ્જરા કજ્જઈ । અપ્પતરાપ સે પાવકમ્મે કિજ્જઈ ।

હે સ્વામિન્ ! તથાપ્રકાન્તા શુદ્ધ આચાર-વિચારવાળો,
સાધુ મહાનજને અશુદ્ધ અને અનૈવર્ણીય આહાર-પાણી-ખા-
દિમ-સ્વાદિમ પ્રતિલાભે અર્થાત્ હે, તો તે શ્રાવકને શુ થાય ?
ગૌતમ ! ઘણી નિર્જંગ ઉત્પન્ન કરે અને અત્પતંગ પાપકર્મ બાધે

મૂળ રીતિ તો એ છે કે સાધુમહારાજને અન્ન-પાન-
વસ્ત્ર-પાત્ર વિગેરે સચમની વ્હા કગવનાર ઉપકરણો શ્રાવકોએ
નિર્દોષજ આપવા પગ્નુ ગ્નાનાવગ્ધામા, તેમજ શ્રુતજ્ઞાનની
વૃદ્ધિના કારણુ સમયે લેનાર સાધુ અને દેનાર શ્રાવક બન્ને
લાભ મેળવી શકે

રાગદ્વિધી દેનાર અને લેનાર દોષના ભાગી છે મુદ્દા
દાર્ઘ્ય મુદ્દાજીવી દોષિગણ્છઈ મુગઈ । દોષકટ દેનાર અને દોષકટ
લેનાર બન્ને મુગતિ જાય છે

અર્થાત્ લેનાર અને દેનાર આત્મકલ્યાણુ ગિવાય અન્ય
કારણુથી લેતા હતા નથી સાધુને એકાન્ત શુદ્ધ તે શુદ્ધ નથી ને
એકાન્ત અશુદ્ધ તે અશુદ્ધ નથી. શુદ્ધારા પણ કારણુ ગિવાય

લેવા લાયક નથી. અશુદ્ધાહાર પણ મળળ કારણે લેવા લાયક છે. તે સંબંધી કહ્યું છે—

किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्य वा स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
पिष्टं शय्या वस्त्रं पात्र वा भेषजाद्यं वा ।

કાંઈ શુદ્ધ આહાર ઉપાશ્રય, વસ્ત્ર, પાત્ર અને ઔપધાદિ કલ્પનીય તે અકલ્પનીય થાય છે, અને અકલ્પનીય તે કલ્પનીય થાય છે. અન્ય પણ કહે છે:—

उत्पद्येत हि सावस्या देशकालामयान्प्रति ।

यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं च वर्जयेत् ॥ ૧ ॥

દેશ, કાલ અને રોગના કારણે જે અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય, તે અવસ્થામાં અકાર્ય કાર્ય થાય છે. અને કર્મકાર્યને પણ છોડવું પડે છે.

અર્થાત્ તમામ કાર્યોમાં અનેકાન્તવાદ રહેલ છે. માટે એકાન્ત પાપબંધ કે અપાપબંધ ગણનારના સિદ્ધાન્તમાં વ્યવહાર રહેતો નથી. તેમ અનાચાર ગણાય છે. જૂઓ—

जमिदं ओरालमाहारं कम्मगं च तदेव य ।

सव्यस्य वीरियं अत्थि नन्थि मन्वन्थ वीरियं पपहि॥૧॥

મનુષ્ય અને તિર્યચનું શરીર તે ઔદારિક ઉદાર-પ્રધાન પુદ્ગલોથી બનેલ છે. અથવા આ શરીર સુકિતનું સાધન હોવાથી તે પ્રધાન ગણાય છે. દેવના અને નારકીનું સ્વાભાવિક શરીર તે વૈકિય શરીર કહેવાય છે. આ શરીર વૈકિય લબ્ધિથી મનુષ્ય અને તિર્યચને પણ મળે છે. પરંતુ તે ગુણપ્રત્યય કહેવાય છે. ત્રીણું આહારક તે ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનવાનોને હોય

છે કર્મના સમૂહથી પ્રધાએલા શરીરને કર્મણુ શરીર કહે-
વામા આવે છે, અને તેજમ્ શરીરનુ કર્મ અહાર પચાવવા
વિગેરેનુ છે

આ પાચે શરીરને એકાન્તવાદે એકાકાન કહેવા, કિવા
એકાન્તે લિપ્ત રહેવા, એ ન પાલવી શકે તેમ કહેવાથી વ્યવ-
હાર નહિ તથા મર્વની શક્તિ મર્વત્ર છે અથવા મર્વની
શક્તિ સર્વત્ર નથી, એમ પણ એકાન્તે, રહેવામા ઘણા ફપણા
આવે છે

હવે મર્વ નૂન્યવાદીના મતનુ નિરાકરણ કરતા કહ્યું છે કે-

નચિ લોપ અગોષ યા નેષ મદ્દ નિયેસપ ।

અત્થિ લોપ અલોપ યા વષ મદ્દ નિયેસપ ॥ ૧ ॥

નચિ જોષા અજોષા યા નેષ મદ્દ નિયેસપ ।

અત્થિ જોષા અજોષા યા વષ મદ્દ નિયેસપ ॥ ૨ ॥

લોપ અને અલોપ નથી, એવી સજ્ઞા સ્થાપન ન કરવી,
કિન્તુ લોપ અને અલોપ છે, એવી સજ્ઞા સ્થાપન કરવી એવ
ને અલુપ નથી, એમ ન રહેવું પડતું એવ-અલુપ છે, એમ
સ્થાપન કરવું

ધ્યાનમા નાળવુ જોઈએ કે લોપ, અલોપ, એવ, અલુપ,
પુણ્ય, પાપ, આદ્યવ, મવગ, બધે નિર્જન, મોક્ષ, ધર્મ, અધર્મ,
ઇત્યાદિ ' નથી ' એમ રહેનારો નિહાન્ત મસુચિત નથી
કાગણુ કે એમ માનવામા તે લોપ જગતને ' માયા રૂપ ' સ્વપ્ન
જેવુ ' ઇન્દ્રજાલ ' - ' મડ મગીચિકા ' માને છે અર્થાત-જગત
મર્વ શૂન્ય છે આમ માહુમ કરનારની સત્તા પણ ઇન્દ્રજાલ કે

સ્વપ્ન સરખી કેમ ન માનવી ? વળી પરમાર્થથી જ્યારે કંઈ પદાર્થજ નથી, તો પછી ‘ માયા ’ ‘ ઈંદ્રજાળ ’ ‘ સ્વપ્ન ’ કે ‘ મરીચિકા ’નો વ્યવહાર પણ કેનો આશ્રય લઈને સિદ્ધ કરી શકશો ? અને સર્વ પદાર્થોનો અભાવ, એ પણ યુક્તિના અભાવમાં સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

અને જો એમ કહેવામાં આવે કે ‘ યુક્તિ ’ છે, ખસ તો ખતમ, યુક્તિ વિદ્યમાન છે, તો સર્વ શૂન્યતાની હાની સ્પષ્ટ થાય છે, એમાં જરા પણ વાંધો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે “ લોક, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય રૂપ છે. અલોક આકાશાસ્તિકાય રૂપ છે. એમ હે ઈંદ્રભૂતિ તું જ્ઞાન કરજે”

વળી તેજ લોકમાં જીવ અને અજીવ—ચેતન અને જડ બન્ને રહેલા છે. ‘ નથી ’ એમ કહીશ નહિં. અહિં ચાર્વાક, વૈશાલિક, સૌત્રાંતિક અને ‘યોગાચાર્ય’ આત્મ સત્તા’નો સ્વીકાર કરતા નથી. આત્મા દ્વૈતવાદી બ્રહ્મસત્તા સિવાય અન્ય પદાર્થને માન આપતા નથી. સાંખ્યો આત્માને અકર્તા, નિત્ય અને અક્રિય માને છે, બૌદ્ધો આત્માને ક્ષણિક માને છે, જ્યારે વૈશેષિકો અને નૈયાયિકો આત્મામાં સમવાયસંબંધથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન માને છે આત્માનો વાસ્તવિક જ્ઞાન ગુણ નથી. ઈત્યાદિ દર્શનકારોના મતનું આપણે પૃથક્કરણ કરીએ. *

* ગુરુદેવના હાથે આ લેખ અહિં સુધીજ લખેલો મળ્યો છે.

(૧૧)

૬૬ અગત્યનો પ્રશ્ન.

(સ્વર્ગસ્થ શુરુ મહાગજને એક વખત એક ભાર્યો એક પ્રશ્ન પૂછેલો. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શુરુદેવે વિસ્તારથી આપેલ આ પ્રશ્ન અને ઉત્તર શુરુ મહાગજના અશ્રુભાથી મળી આવેલ છે બહુ અગત્યનો અને વિચારણીય હોઈતેને ધર્મ અવચનમાં આપુ છું વિ. વિ.)

પ્રશ્ન—વર્તમાન કાલના સાધુઓ લોચ કહે છે, કે જે લોચની ક્રિયા જોતા ગમે તેવાનું દૃઢ્ય પણ કપી ઉઠે, હમેશા પગે વિહાર કરે છે, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, વ્રત, વ્યાધ્યાયાદિ શુભ કાર્યોમાં નિરત પ્રવૃત્તિ ગમે છે કચન કામિનીના ત્યાગી

દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ વિગેરે ક્રિયાઓમાં કુશળ દેખાય છે. છતાં તેના પ્રમાણમાં જોઈએ તેટલું માન પામતા નથી, એનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—તમારો પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો છે. વિચારણીય છે. આટલી ઉત્કૃષ્ટ-અમત્કારિક ક્રિયાઓ કરનાર તો જગતમાં માહામાન્ય હોઈ શકે-થઈ શકે, પરંતુ ઉપર્યુક્ત ગુણોની સાથે કેટલાક એવા અવગુણો ધર કરી ગયા છે કે જેના લીધે એ ગુણોનો પ્રભાવ જનતા પર પડી શકતો નથી. એ અવગુણોમાં મુખ્ય જે છે, તેનું વિવેચન અહિં કરવામા આવે છે.

૧ પ્રેમનો અભાવ.

આપસમાં પ્રેમનો અભાવ એ સાધુવર્ગમાં મોટામાં મોટો દુર્ગુણ છે. જે દેશમાં, જાતિમાં સમુદાયમાં પ્રેમનો અભાવ હોય તે જાતિ, દેશ કે સમુદાય વિજય પામતા નથી. બદકે તેમાં હર્દશા પ્રવેશે છે. હુસ્મનો તેના ઉપર દ્રાવી જાય છે. વ્યવહારની વ્યવસ્થા રહેતી નથી. અનીતિનો પ્રચાર વધે છે. ઉન્નતિનાં લક્ષણો સ્વપ્નમાં પણ જોવાતાં નથી. સ્વચ્છંદતા વધી જાય છે. પૈસા ટકાથી પણ પાયમાલી દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. બીજાઓ ઉપર છાપ પડતી નથી, અને સર્વત્ર અપમાનિત થવું પડે છે. શિક્ષિત કે અશિક્ષિત કોઈ પણ વર્ગ હોય, જો તેમાં પ્રેમ-ભાવ નથી, તો તેવર્ગ કાર્યસિદ્ધિ કરવા સમર્થ થઈ શકતો નથી, તેથી વાર્તામાનિક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં વર્ષોથી જોવાઈ રહ્યું છે કે

આપમમા પ્રેમનો અભાવ હોવાથી મમત્વ વધ્યું છે અને મમત્વમા પોતાનો કલ્લો ખરો કરવા જતા ભેદને તેવી સ-જતા મળતી નથી. આવીજ રીતે માધુ સમુદાયની પણ સ્થિતિ છે. માધુઓ દ્વારા મમાજના કાર્યો અનેક થાય છે, પણ એકેમા ભલીવાગ નથી દેખાતી, એનું કારણ એ જ છે કે આપમમા પ્રેમનો અભાવ હોય એક માધુનું કાર્ય બીજા ભેદ શકતા નથી એક માધુ બીજા માધુની નિંદા કરે છે પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવવા ખાતર બીજાનો અપકર્ષ બતાવે છે. પગિણામે ગૃહસ્થવર્ગ સૌને કળી જાય છે અને 'ત્યાગિયોમા પણ આમજ છે' એમ મનમા ગાઠ બાધી લે છે, પરંતુ માધુઓ ને આપમમા પ્રેમીવા હોય, તો એક બીજાના કાર્યોને અનુમોદે, એક બીજાની નિંદા કરે નહિ, મમાનભાવે એક બીજાના ગુણાનુવાદ કરે, અને તેનું પગિણામ એ આવે, કે ટેટલાઈ ખટપટી ગૃહસ્થો ખટપટે કમળી એક બીજાને અથડાવી માનવા ચાહતા હોય એનાઓ પણ ચેતી જાય કે-અહિ અમારી દાગ ગળે તેમ નથી. પરંતુ મમાજના ઠમભા વે આ દુર્ગુણે લૈન સાધુઓમા નિવાસ કર્યો છે, અને તેથી એવા ખટપટીયા, અધરાપ્રિય' ગૃહસ્થો માધુઓને પોતાના અમ્હા બનાવી પોતાની ઉમેદો પૂરી કરી લે છે, પણ માધુઓએ ખામ ચેતીને આપમમા પ્રેમ વધારવાની જરૂર છે.

૨ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-દાણ-ભાવનું અનવિજયપણું

માધુઓ અનેક કાર્યો-ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાઓ અને ગ્રાસનહિતના કાર્યો કરવા હતા તેમા સ-જતા મેળવના નથી અને ભેદને

તેવા માનપાત્ર થતા નથી. એમાં એક એ પણ કારણ છે કે-
 ઘણાએક સાધુઓ માત્ર “ પીછેસે ચલી આતી હૈ ” ના
 આધારે રહી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જોવાનું ધ્યાનમાં લેતા
 નથી. અને તેના લીધે ઘણી વખત ઉત્તમ કાર્ય હોવા છતાં
 અસ્થાને નિરર્થક ગણાઈ જાય છે. ‘ રામ ’ નું નામ ઘણું ઉત્તમ
 અને પ્રાર્થના કરવા લાયક હોવા છતાં લગ્નપ્રસંગે કોઈને ત્યાં
 પાંચપચીસ માણસો એક સાથે ‘ રામ નામ સત્ય હૈ ’ ‘ રામ
 નામ સત્ય હૈ ’ કરતા જાય, તો તે સમુચિત લેખાય ? નહિંજ.
 વસ્તુ ઉત્તમ હોવાં છતાં વ્યવહારમાં તેવા પ્રસંગે તે આદરણીય
 ગણાઈ નથી. એવીજ રીતે કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-
 કાળ-ભાવ જોવો જોઈએ. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી અનભિજ્ઞ
 પંડિત, વૈદ્ય, ધાર્મિક કે મુમુક્ષુ ગમે તે હોય પણ તે સીધાય છે
 --હુ.ખી થાય છે.

એક પંડિત કોઈ માણસ કે માણસો આગળ શાસ્ત્રની
 વાતો શરૂ કરે, તે પહેલાં તેણે જીવદળ જોવું જોઈએ. આ લોકો
 પંડિત છે કે અપંડિત ? સમજદાર છે કે ગમાર ? મર્મજ્ઞ છે કે
 અમર્મજ્ઞ ? એ જાણ્યા સિવાય શાસ્ત્રની વાતો કરે તો તેને
 હુ.ખી થવાનોજ પ્રસંગ આવે. ભરવાડોના મહોલ્લામાં કથા
 કરવા જનાર પંડિતે ગળામાંથી ઘાંટા પાડીને શ્લોકોની અને
 વેદમંત્રોની ધ્વનિ કાઢતાં ભક્ત ભરવાડોને, પંડિતજીને ભેંસના
 જેવો રોગ થયાનું જ્ઞાન થતાં, ડામો દધને જે કષ્ટ ઉપજવ્યાનું
 વ્યવહારિક દૃષ્ટાન્ત છે, તે ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ છે.

અજ્ઞાન મનુષ્યો આગળ ગૂઢ બાળતો સમજાવતા ઘણી વખત દુખી થવું પડે છે. આવીજ રીતે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ તમામ પ્રકારના જ્ઞાનના અભાવથી-નહી ઓળખવાથી માણસો-પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ-દુખી થાય છે, અને તેના કાર્યની કંઈ કિંમત અઠાતી નથી. આપણે સાધુવર્ગને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોઈ કાર્ય કરે, તો તે કાર્ય નહાનુ-થોડું હોય તો પણ વધારે ખીલી ઉઠે અને ફળદાયક થઈ પડે. પણ જ્યાં લકીરની ફકીરી ઉપર મુસ્તાક ગહેવું હોય, જ્યાં ચાલી આવતી રૂઢી, પછી તે આ સમયને માટે સમાજનું સત્યાનાશ વાળનારી જ કેમ ન હોય, પરંતુ તેના ઉપર જ ચાલવાનું પસંદ હોય, ત્યાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોવાનું ક્યાંથી સૂઝે ? જૈન ઇતિહાસના પાના ફેરવનાર રહેજે જોઈ શકશે કે સમયે સમયે આવશ્યકતાનુસાર સામાજિક બધાર-ણામા ફેરફારો થયેલાજ છે, બદલે-ધાર્મિક બધારણામા પણ ફેરફારો થયાના અનેક પુરાવા છે. આ ફેરફારો આપણા પૂર્વાચાર્યો કરતા આવ્યા છે. આપણે એ ફેરફારો પ્રમાણે વર્તી રહ્યા છીએ, છતાં માત્ર શબ્દોથી એમ કહેવું કે-ફેરફારો ન થાય, એનો અર્થ શો ? એ સ્વયં વાચકો સમજી શકે છે.

૩ નિર્નાયકતા—

સાધુ સમુદાયમાનો આ હુગુંણ બિલકુલ જગન્નાહેર છે. ચારેમો સાધુઓમા કોઈ નાયકજ નહિ જે વખતે જૈન સમાજમા હજારો સાધુઓ હતા, તે વખતે નાયકો જરૂર હતા.

અમુક અમુક આચાર્યોની આજ્ઞામાં રહેનાર અમુક અમુક સાધુઓના સમુદાયો હતા. તે આચાર્ય તેમને ગુન્હો કરતાં અમુક દંડ કરી શકતા. આતુર્ભાસો કરવા માટે આજ્ઞાઓ કરી શકતા. તેના આચાર વિચાર ઉપર અંકુશ રાખી શકતા. જ્યારે અત્યારે ચારસોએ સાધુઓમા ચારસોએ અહામિન્ડ. કોઈ કોઈને કહેનારજ કોઈ નહિં. આ નિર્નાયકતાના પરિણામે જ જૈન સાધુઓમાં અઘટિત સ્વતંત્રતા, સ્વચ્છંદતા, આચાર-શિથિલતા અને છેવટે સાવ પતિતતા પણ કેટલાકોમાં પેડી છે. અને એ તો નિયમ જ છે કે જ્યાં કોઈ પણ જાતને! અંકુશ નથી, ત્યાં નાના પ્રકારના દુર્ગુણો અવશ્ય વાસ કરે જ છે. જે સૈન્યમાં કે સમુદાયમાં અઘટિત સ્વતંત્રતા-સ્વચ્છંદતા પ્રવેશ કરે છે, અને જે સૈન્યમાં કે સમુદાયમાં નિર્નાયકતા છે કિંવા બહુનાયકતા (બધાએ નાયક) છે, તે સૈન્ય કે સમુદાય વિજય પામતો જ નથી જૈન સાધુસમુદાયમાં આ બન્ને સ્થિતિ છે. નાયક નથી તો કોઈ નથી અને છે તો કાલનો દીક્ષિત થયેલો સાધુ પણ પોતાને એક મહાન્ આચાર્યનો પણ ગુરૂ સમજે છે. એટલે સ્વચ્છંદતા વધી છે. કોઈ કોઈને કહી શકતું નથી. અને તેના પરિણામે “લોભીયા હોય ત્યાં ધૂતારા-ભૂજે ન મરે.” એ કહેવત સાર્થક થતી જાય છે. એક સાધુ સ્વચ્છંદી થયો- ગુરૂનો દ્રોહી થયો, પદવીયોનો અને શિષ્યોનો લોભી થયો, એટલે ગુરૂથી છુટો થયો. ગુરૂથી છુટો થતાં બીજા એના જેવાજ લોભીયાઓ તેને આશરો આપવા લાગ્યા. બીજા તરફથી ગૃહસ્થોની ખુશામતો કરી થોડાક ગૃહસ્થોને રાગી બનાવ્યા. એટલે

હુકાન ચાલવા લાગી આમ અઘટિત સ્વતંત્રતાઓ વધતા વધતા સાધુઓમાં સડો પ્રવેશી શક્યો છે અને આ મહાના લીધે પ્રજિણામ એ આબુ છે કે માગ અને નગસા માધુઓનો બેઠ લગલગ ભૂતાતો જાય છે અને એ સ્વચ્છદીયોના લીધે મારા સાધુઓનું માન-પાન કન્તા પણ હોઠો શકારીલ રહ્યા કરે હું ખનો વિષય તો એ છે કે-જુદા જુદા સમુદાયમાં બહેચાર્થ ગયેલા આગેવાનો પણ પોતપોતાની આજ્ઞામાં રહેનારા સાધુઓ ઉપર અકુશ રાખી શકતા નથી

૪ અસહિષ્ણુતા—

આ હુર્ણુ, એક જખરદમ્ત હુર્ણુ છે જે જાતિ, મમાજ કે દેશમાં આ હુર્ણુ પ્રવેશ કરે છે, તેના પ્રત્યેક અંગો મડી જાય છે જે વ્યક્તિ, ખીજનો ઉત્કર્ષ દેખી શકતી નથી, તે ગત દિવસ તેનો ઉત્કર્ષ દેખી, ખજીને ખાક થયા કરે છે એવીજ રીતે સમુદાયની પણ મિથિ થાય છે પ્રાય કરીને સાધુવર્ગમાં આ હુર્ણુ પેઠેલો છે અને તેનુંજ એ કાન્ધુ છે કે એક ખીજનો ઉત્કર્ષ ઢેટલાકો મહુન કરી શકતા નથી એ અસહિષ્ણુતાના પ્રતાપે એક ખીજના કાર્યોની અને વ્યક્તિગત નિંદાઓ કરવાને માટે પણ તૈયાગ થાય છે કોઈ મગ્ધસ્વલાવી ભવ્ય પુરૂષ કોઈ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પન્થામ કે વિદ્વાન માધુની પાને જઈ અન્ય આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે પન્થાસાદિની સ્તુતિ કરે, તો પ્રથમ તો તે મહાત્મા સપૂર્ણ માલગેજ નહિ, અને કદાચ સાલગે તો ‘અનુત્તર એવ તિગરદાગ’ કરીને મૌન

ધારણ કરે. અને નિરૂપાયે બોલવું પડે તો—“ હાં, હીક છે પરન્તુ ” એમ કરીને કંઈને કંઈ ‘ કિન્તુ ’ કાઢ્યા વિના રહેજ નહિ. અને તેમ કરીને સ્કામાનું હૃદય શંકાશીલ બનાવી દે છે. પરિણામ એ આવે છે કે એવા ભવ્ય-સમભાવવાળા મહાનુભાવોની શ્રદ્ધા સાધુઓ ઉપરથી ઓછી થાય છે. આ પરગુણ અસહિષ્ણુતાનો દોષ લગભગ મ્હોટા ભાગમાં પ્રવેશ થયેલો જોવાય છે. કેઈ સાધુ મહાપ્રયંચળાજ હશે તો તે બીજાને માલૂમ ઓછું પડવા દેશે, પરન્તુ તેના હૃદયનો ભાવ સ્કામા ઉપર જરૂર અસર કરે જ છે. અને બીજાની ભાવનાને જરૂર ધક્કો પહોંચાડે છે. જેમકે ક્રિયા અરૂચિ લેખકો લૌકિક દૃષ્ટિથી સુંદર ભાષામાં ગ્રંથો અને લેખો લખે છે, પરન્તુ તેને વાંચનાર પ્રાયઃ જરૂર ક્રિયા અરૂચિવાળો થાય છે. તેવીજ રીતે ગુપ્ત નિંદકોની પાસે બેસનાર જરૂર ગુપ્તનિંદક થાય છે. જેવી સોળત તેવી અસર, એ કહેવત બરાબર છે. જેનો સ્વભાવ પરદોષને પ્રકટ કરવાનો પડ્યો હોય છે, તે વ્યક્તિ સમ્માનને પાત્ર થતીજ નથી ખરી વાત તો એ છે કે પરદોષને પ્રકટ કરવાનો સ્વભાવ સ્વદોષની વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે. દુર્ગતિનું અસાધારણ કારણ છે. વિવેક, વિનય, ન્યાય-નીતિ વિગેરે સદ્ગુણોનો નાશક છે, કલેશ-કંકાશનું ઘર છે. અવિશ્વાસનું પાત્ર છે. ગુણ શ્રેણીથી ઉતરવાનું પગથીયું છે, પ્રેમભાવ તોડવાનું શસ્ત્ર છે. ધર્મસર્વસ્વ હારવાનું સાધન છે. ‘ પરનિંદક ’ નું ટાઇટલ અપાવે છે. આ દુર્ગુણ માટે તો જેટલું કહેવામાં આવે તેટલું થોડું છે. આ અસહિષ્ણુ સ્વભાવથી, ત્યાગી એવા જોન સાધુ-

ઓની શી દશા થઈ ગઈ છે, તે પ્રત્યક્ષ જોવાય છે. આગસો સાડા આગસો સાધુઓ કેટલું બધું કામ કરી શકે તેમ છે ? ધારે તેવી કોલેજો સ્થાપન કરાવી શકે ધારે તો યુનિવર્સિટી સ્થાપવી શકે, અને ધારે તે કાર્ય કરી શકે પણ જ્યાં એટલા ઉત્કર્ષને મહુન ઠગવાની આદત નથી બહુકે બીજાએ ઠરેલા કાર્યને તોડી જ પાડવાની વૃત્તિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય ત્યાં ઠોઠ પણ કાર્ય ઉત્પત્તિ કયાંથી કરી શકે એવા મંમાજના કાર્યો થાય, કે ન થાય, પરંતુ સૌથી પહેલાં તો પોતાના આવા સ્વભાવના ઠારણે સાધુઓ સ્વયં પોતાનો માન-મર્ત્યો ખોઈ નહા છે, એ કોનાથી અભણ્યુ છે ? બીજાનો ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરનાર-બીજાનો અપકર્ષ કરનાર-બીજાની નિંદા કરનાર કોઈ કાળે પણ યશ કીર્તિ પામી શકતો નથી શાનનહિતના કાર્યોમાં પણ સાધુઓ એક બીજાની માથે મળે નહિ, એક બીજાની દ્વાન ઉત્પન્ન થયેલા કાર્યોની અનુમોદના ઠરે નહિ, બહુકે તોડવાને તૈયાર થાય, એના જેવું કૌભાગ્ય બીજું કયું હોઈ શકે ?

આ હુગુંણે તો હાક કરી છે, આપણી પેઢીઓ અને તીર્થો ભય કર સ્થિતિમાં આવી પડયા છે એના ઉંડા રહસ્યમાં ઉતરી એ તો તેનું કારણ મુનિગજોનો આ હુગુંણ જણાયો. આપણી મન્યાઓ-લગભગ બધીએ સસ્થાઓ લીખ માગવાની મિતિ ફર કરી શકતી નથી, એનું કારણ પણ શું છે ? બીજા ધર્મના વિદ્વાનો જૈનધર્મ ઉપર નાના પ્રકારના આક્ષેપો કરી નહા છે

એનું કારણ શું છે ? સાધુઓમા ઐક્ય હોય, એક બીજાના કાર્યને ધરાધડ અનુમોદતા હોય—ટેકો આપતા હોય, તો સાધુઓ શું નથી કરી શકે તેમ ? પણ આ તો ‘ પડી તે ભોગવે ’ જેવી કહેવત અરિતાર્થ થઈ રહી છે. હજુ પણ ચેતીને સાધુઓએ ગુણાનુરાગી-ગુણેને અનુમોદનારા થવાની જરૂર છે.

૫ પૌદ્ગલિક પ્રેમતા.

આ હુગુંલે પણ સાધુઓમાં હદવાળી છે. ત્યાગ વૈરાગ્યની મૂર્તિ ગણાતા મુનિવરો પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ—પુસ્તક પાત્ર, વંશ, કંબલ, અને એવી બીજી બીજી વસ્તુઓ ઉપરની આસક્તિમાં કેટલા આગળ વધતા જાય છે, એનું ખારીકાઇથી અવલોકન કરવામાં આવે તો ખરેખર ભારે ખેદ થયા વિના ન જ રહે.

વ્યવહારપક્ષની અપેક્ષાએ એ વાત ખરી છે કે સંયમરક્ષાને માટે સાધુઓને યોગ્ય—ઉપયોગી વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, રજોહરણ, પાતરાં અને બીજાં ઉપકરણો તથા પુસ્તકો વિગેરેની આવશ્યકતા છે. કારણ કે ઉપકરણો વિના ધાર્યું કાર્ય કરી શકાતું નથી હા, આ વસ્તુઓં ઉપર મૂર્છા થાય, તો તે પરિગ્રહની ગણતરીમાં ગણાય છે. અન્યથા તો તે ધર્મસાધનનાં કારણો માનેલ હોવાથી ગુણકર્તા જ થાય છે. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

‘ ધર્મોપકરણમેવૈતત્તુ ન તુ પરિગ્રહસ્તથા ।

ધર્મોપકરણ એ પરિગ્રહ નથી. હા, જો તે ઉપર મૂર્છા—

આસક્તિ રાખવામા આવે તો જરૂર પરિશ્રમ બને આ પ્રમાણે
માધુઓને સ્વયમના નિર્વાહને માત્ર અનેક ધર્મોપકરણ ગમ-
વાનુ કહ્યું છે જેમ કે-

જન્તવો ચદ્વષસ્મન્તિ દુર્વૃદ્ધ્યા મામચશ્રુપામ ।

તૈસ્વ સ્મૃત દયાય ચ રજોહરણધારણમ ॥ ૧ ॥

આસને શયને સ્થાને નિદ્રેષે ગ્રહણે તથા ।

ગાત્રસંકોચને ચેદ તેન પર્થ પ્રમાજનમ ॥ ૨ ॥

મત્તિ સમ્પાતિમા સત્વા સૂક્ષ્માન્ન વ્યાપિનો પરે ।

તેવા રક્ષાનિમિત્ત ચ વિજ્ઞેયા મુલ્લરચ્છિકા ॥ ૩ ॥

મત્તિ જન્તવો યસ્માદન્નપાનેષુ કેપુચિત્ ।

તસ્માન્નપા પરોભાવૈ પાત્રગ્રહણમિષ્યતે ॥ ૪ ॥

સમ્યક્પ્રજ્ઞાનશીલાનિ તપસ્વેતોદ સિદ્ધય ।

તથામુપગ્રહાર્યાય સ્મૃત ચીયરધારણમ ॥ ૫ ॥

ઉપર્યુક્ત કથનથી સ્પષ્ટ સમભાય છે કે માધુઓએ જે જે
ઉપકરણો ગમવાના છે, તે સહેતુદ જ છે ચર્મથમુવાળાઓથી
ભેઈ શકાય નહિ, એવા મમાગ્મા અનેક હવે છે, તેમની
દયાને માટે રજોહરણ (ઓથો) ગમવાનો છે અને તે
રજોહરણનો ઉપયોગ આસન, યયન, મ્યાનમા, ઉપકરણો મૂકવા
સેવાની ક્રિયામા અને શરીરના સંકેચન-પ્રસાન્નની ક્રિયામા
પ્રમાજન માટે વપવાનો છે જગતમા ઉડતા એવા હવે અને
સૂક્ષ્મ હવે વ્યાપ્ત થઈને હેલા હ, તેઓની ગ્લા માટે મુખ
વસિકા (મુહપત્તી) છે કોઈ અન્ન-પાણીમા હેલા હવેની

પરીક્ષા માટે પાત્રો ગ્રહણ કરવાના છે. અને સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન અને શીલાદિ તથા તપ વિગેરેની સિદ્ધિ માટે અર્થાત્ સમ્યક્ત્વાદિના ઉપગ્રહ માટે વચ્ચો ધારણ કરવાનું સુવિહિતા-ચાર્યોએ કહેલ છે.

કહેવાની મતલબ કે આધુઓને આવશ્યકતા પૂરતી જ વસ્તુઓ રાખવાનો અધિકાર છે. અને તે પણ મોહરહિતપણે-મૂર્છારહિતપણે. પરંતુ જો તે ધર્મોપકરણો ઉપર પણ મૂર્છા થાય, તો તે પણ પરિગ્રહ બને છે.

પરંતુ અત્યારે મોટા ભાગે મોહના કારણથી પૌદ્ગલિક વસ્તુ ઉપર પ્રેમભાવ વધતો જતો જોવાય છે. પરંતુ તે ખરી રીતે ચારિત્રધર્મને મલીન કરે છે. શ્રુતધર્મને ધક્કો પાડે છે પરિગ્રહગ્રહનું પોષણ કરે છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે અગ્રહશીલ વર્ગ ઉપરથી લોક લાગણી ઓછી થતી રહી છે. મદકે સારા-જોડા તમામ ઉપરથી દિનપ્રતિદિન શ્રદ્ધાઓ લોકોની ઘટતી રહી છે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે કહેવાતા ત્યાગી વર્ગમાં પણ ઉપકરણો ઉપરની મમતા વધી પડી છે. ગુરૂઓએ શિષ્ય વર્ગને પાદ્ગલિક વસ્તુનો મર્મ સમજાવવો જોઈએ તે ન સમજાવતા ઉલટા શિષ્યોને રાજી રાખવા ફેન્સી કપડાં, કાબળીઓ, પાતરા અને મનગમતાં પુસ્તકો અપાવે છે એનું કારણ એ છે કે જ્યારે પોતેજ સુંદર સુંદર કપડા, કાબળી, પાતરા, તરપણીઓ અને આવી બીજી વસ્તુઓ ધર્મબુદ્ધિથી

નહિ લેતા મમત્વપુદ્ધિથી—સ ગ્રહ કરી ગાખવાની દૃષ્ટિથી જ લેતા હોય, તો પછી તેઓ શિષ્યોને શુ અમળવી શકે ?

આમ વસ્તુઓ ઉપરનો મમત્વ, કે એ વસ્તુઓના રક્ષણ માટે અનેક પ્રાણની ખીણ ખીણ વસ્તુઓ તબ્બ પછ લઈ જાય છે. અર્થાત્—દેખી નાગે, રેશમી કમાલો અને એવી ઘણી વસ્તુઓનો મથક અને તે ઉપર મમત્વ કરાવે છે અત્યારે આપો નેમજો છીએ કે સાધુઓને જે ગૃહસ્થ સુદખા સુદખ અને ફેન્સી ચીજ ંહોનારે, તેજ તેમની દૃષ્ટિએ ધર્માત્મા ગણાય છે હલકી કાળજી કે હલકા કપડા કાંઈ ંહોરાવવા જાય તો કહી દેશે કે ખપ નથી અથવા ફલાણા માધુ દેશે, તેમની પાસે જાઓ એવોજ જવાબ આપી ગેશે આ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ઉપરના પ્રેમભાવનુ કારણ નહિ તો ખીણુ શુ છે ?

સાધુઓમા ઉપકરણો તથા પુસ્તકો એટલા બધા વધી પડ્યા છે કે એક ગામથી ખીજે ગામ તે સામાન લઈ જવામા પાર્સલોના પાર્સલો થાય છે અને તે નિમિત્તે ગૃહસ્થોના હજારો રૂપિયાનો ન્યય કાવાય છે સાધુઓને આ પ્રાયશ્ચિત્તનુ કાળજી નથી થતુ શુ ? વળી ખૂબી તો એ છે કે જેની પાસે ઉપકરણોના વધારે પડારા ભરેલા પડ્યા હોય અને પુસ્તકો ઘણા ભરી રાખ્યા હોય તે વધારે આળસુદાર અને વિદ્વાન્ ગણાય છે, પરંતુ આત્માર્થી પુરૂષોએ તો હમેશા ચેતતા રહેવાની જરૂર છે કેટલાક સાધુઓ તો આવી રીતે ફેન્સી ફેન્સી વસ્તુઓનો

સંગ્રહ કરી એક નાના સરળા રાજની સાહેબીનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને એવી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની સાહેબી ભોગવવામાં પોતાના ગૌરવનું કારણ સમજે છે.

ખરી વાત એ છે કે જે સાધુઓ દેશ-દેશાન્તરોમાં વિચરતા નથી અને ચોક્કસ ક્ષેત્રોનેજ પોતાના ક્ષેત્રો કરી-માની બેઠા છે, તેઓની માટે ભાગે આવી સ્થિતિ થઈ છે અને થાય છે. આવા સાધુઓ લોકોને ગતાવવાની ખાતર કદાચ થોડુંક વિચરે છે તોપણ વટકુટચાં પ્રમાણમાં માફક થોડા વખતમાં ત્યાંને ત્યાં આવીને જામી જાય છે.

પૌદ્ગલિક પ્રેમતા શામાં નથી જોવાતી ? જે ગામના શ્રાવકો મરસ સામૈયુ કરે, યશોવાદ-કીર્તિવાદ કરે, વારંવાર જયધ્વનિના પોકારો કરે, તે શ્રાવકો ‘ભાવિક’ ‘આત્માર્થી’ ‘વિવેકી’ ‘વિનયી’ વિગેરે વિશેષણોથી વિભૂષિત થાય. કોઈ મુનિરાજની શિથિલતા માટે જો જરા કોઈ કંઈ કહે, તો તે ‘હુસ્મન’ ‘સાધુ માત્રનો હુસ્મન’, ‘સાધુ-ધર્મનો હુસ્મન’ ગણાય. બ્યાખ્યાનાદિ કે પ્રતિક્રિયાદિ સમયે ઘી કે રૂપીયા અધિક થાય ત્યારે શ્રાવકો કહેશે “વાહ, વાહ, મહારાજ કેવા પ્રતાપી કે આટલી ગંધી ઉપજ થઈ. ૫૦ વર્ષમાં આવી ઉપજ થઈ નથી. ઓહો, ઓથો આરો વર્તાયો.” આ વચનો જ્યારે મહારાજ સાંભળે ત્યારે હૃદયથી ફૂલી જાય, અને પછી ધીરેથી કહેશે—“હા ભાઈ, દેવગુરૂની કૃપાથી બધું સારું થાય છે,” આ “દેવગુરૂની કૃપા”ના શબ્દમાં-આતરમાં જે પૌદ્ગલિક

પ્રેમ રહેલ હોય છે, એ તો એમનો આત્મા જ બાણતો હોય છે.

પૌર્ણાણિક પ્રેમનું આથી પણ આગળ વધીને ઉદાહરણ બેબુ હોય તો કાંઈ ગામમાં કોઈ સાગ પૈમાદાન ગૃહસ્થ ઉજમણુ કે ઉપધાન કળવતા હોય અને તેમાં ડોઝ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક કે પન્થામાદિનું આધિપત્ય હોય, તે વખતે નીકળતી કુકુમ પત્રિકા વાચવી માલૂમ પડશે કે એ ઉત્તમમાં આધિપત્ય સોંપવાના મહાત્મને કેવા વિશેષણો આપવાના આવેલા હોય છે. આવા વિશેષણો વાંચી બિચાન લલિતજનો તો એમ મમલને હજાયા છે કે “ઓહો! અમાન ગામનમાં આવા સમર્થ વિદ્વાન-‘શાસન સમ્રાટો’ મૌજુદ છે ખરા” જ્યાં સમજદારો આવા વિશેષણોની કંઈ કિંમત મમજતા નથી, બદલે એવા વિશેષણોથી ધર્મની નિદા અને મહાન પુરૂષોની અવગણના મમજે છે તાજુ કે તેમાં કેટલાક વિશેષણો તો એવા હોય છે જે તીર્થ ડગને લગાડી થાય છે-આવા વિશેષણો માટે કાંઈની ડડ હોવાની હિમ્મત આવતી નથી છતાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષમાં ડોઝ ઠઈ ઠહે, તો તે આચાર્ય અથવા એમના શિષ્યો એવો બચાવ કંવા બહાર આવશે કે-“મોટાઓને નુ છે? મોટાઓને તો કંઈ નથી એજો તો પોતાની લઘુતામાં જ પ્રભુતા મમજે છે જુહસ્યો પોતાની લક્ષિથી એવું લખે એમાં અમે નુ કરીએ?” આ બચાવ શુ બચાવ છે? બદલે એમ કહેવું બેડું છે દાલિડતાનો પડવો છે શ્રાવકો, જેમને એવી કુકુમ પત્રિકા લખતા જ નથી આવડતી હોતી, બદલે

એવાં વિશેષણોના અર્થ પણ ખિચારા નથી સમજતા હોતા, એ શ્રાવકોએ એવી કુંકુમ પત્રિકા લખી એવું કોણ માની શકે? આમ આપો આપ મહાન્ પુરૂષ બનવાની—વગર યોગ્યતાએ બનવાની ઉત્કટ ઈચ્છાઓ એ શું ‘પૌદ્ગલિક પ્રેમ’ નથી ?

આ પ્રસંગે, એ ઉપધાનાદિ ક્રિયાઓ કેવી થાય છે, તપ-સ્થાના નામે કેવા માલમલીદા ઉડાવાય છે, ક્રિયાને નામે ટેકસો કેવા લેવાય છે, એ બધી બાબતોનું વિવેચન કરવું આવશ્યક છે, પરન્તુ લાંબાણના ભયથી તે છોડી દેવામાં આવે છે.

૬ આત્મીયધર્મવિસ્મરણુશીલતા—આ છઠ્ઠો દુર્ગુણ છે આ દુર્ગુણ વિદ્વાનને મૂર્ખ બનાવે છે, ચેતનને જડ અને ક્રિયાકાંડને સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બનાવે છે. મદ-મદનની ચેષ્ટાને વિશેષતા આપે છે, વિકથામાં રસિક બનાવે છે, વિશેષ શું કહેવું? આત્મીયધર્મવિસ્મરણુશીલતાએ અનેક ભવ્ય જીવોને ‘પડવાઈ’ બનાવી નરક-નિગોદાદિ સ્થાનના વાસી બનાવ્યા છે. જ્યારે તે દુર્ગુણમાં આટલી શક્તિ છે, તો પછી આ દુર્ગુણ મુનિવર્ગને અપમાનના પાત્ર બનાવે, એમાં નવાઈ જેવું શું છે? મુનિયો પોતાના આત્મીય ધર્મનું સ્મરણુ પ્રતિજ્ઞા કરતા રહેતા હોય, તો તેઓ પોતાના ધર્મથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરેજ નહિ. અને જે માણસ પોતાના ધર્મથી વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, તે અપમાનને પાત્ર થતોજ નથી.

૭ મિથ્યાડંબરતા—સાતમો દુર્ગુણ મિથ્યાડંબરતાનો છે. જરા વિચારવાની વાત છે કે સાચો આડંબર પણ માણસને

અભિમાની ગણાવે છે, તો પછી મિથ્યાડળરીનું તો ઠહેવું જ શું ? અન્યવર્ગ કરતા આ મિથ્યાડળર પ્રાય વેપધારી વર્ગમાં વધારે જોવાય છે સાધુ થયો, એટલે જાણે સર્વજનપુત્ર થયો. ડોઠ પણ માણુમ જે, ડઠ પૂછે, તે બધાનો ઉત્તર આપવાનો તેણે જાણે કટ્ટાકટજ ન લઈ લીધો હોય ! 'ના' કહેવાની જ બાધા દુનિયાના ગમે તે વિષયનો પ્રશ્ન કરે, જાણે સાધુના વેપમાં આવવાથી તેઓ બધું જાણીજ, જતા હોય, એમ ઉત્તર આપવાનો આડબં અવસ્ય કરશે જલે ડોઠ પ્રશ્ન નજ સમજે, પણ ઉત્તર આપવા તૈયાર એમ ઠહિ નહિ ઠહે કે—“ ભાઈ, આ વિષય સબધી મારા જાણવામાં ઠઈ નથી ડોઠ ગીતાર્થ થા તે વિષયના અભ્યાસીને પૂછીને નિર્ણય કરી લેશે ” એમ કહેવામાં તો એમની સર્વજ્ઞતા ઘટી જાય કેમ ઠહી શકાય ? આવા મિથ્યાડળગિયો ખગેખગ જીવનમ લદના નાતેદાજ ગણાય છે મમજનાર્ગ મમજ જાય છે કે મહાગજમાં ડેટલું મીડું છે ? આ મિથ્યાડળના કાણેજ તેઓ ઠહિ પોતાના દોષને દોષરૂપે નહિ કહે, બદલે ગુણના રૂપમાં ઘટાવવા તે તૈયાન થશે આવા મિથ્યાડળગિયો માટે તો પેલી ચકલી અને ઉદરડીની લૌડિક કથાજ ચિંતાય થાય છે આવા મિથ્યા ડળના કાણેજ ઘણા માધુઓ અપ્રતિષ્ઠા અને અપમાનના ભાજન ખને છે

૮ અહકૃત પ્રબળતા—આઠમો દુર્ગુણ અહકૃતિ પ્રબળતા છે આ દુર્ગુણે પણ સાધુઓમાં જો પડયું છે ગુણી

જનોના ગુણોની પ્રશંસા કરવી તો દૂર રહી; પરંતુ નિંદા કર્યા વિના પણ રહેતા નથી. આ દુર્ગુણ સાધુઓના વ્યવહારનો કેટલો લોપ કર્યો છે, એનું બહુ ઉંડા ઉતરીને અવલોકન કરીએ અને લખીએ, તો ખાસો એક ગ્રંથ લખાય. જે બડું કહીએ તો તેઓ અવ્યક્ત નિર્દેશના મતને માન આપી રહ્યા છે. પોતેજ ત્યાગી, પોતેજ વૈરાગી, અને પોતેજ નિર્દોષ: અને ખીજમા શકાશીલ, એનો અર્થ શો છે? પોતેજ સાધુ, પંચાસ કે આચાર્ય, અને ખીજ હશે કે કેમ? એવી ભ્રાન્તિવાદું મન રાખે એ શુ છે? પોતે જે કંઈ કરે તે શાસ્ત્રયુક્ત છે. અને ખીજઓ જે કંઈ કરે તે કલ્પિત અને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ. ઇત્યાદિ વિચારો કોણ કરાવે છે? અહંકૃતિની પ્રબળતાજ, ખીજનું કોઈ નહિં. “મેં” કરેલ કાર્ય સત્યાર્થથી વિભૂષિત છે, શાસન હિતકર છે, ખીજથી થવું અશક્ય છે, ભવિષ્યમાં મારે અમુક અમુક કાર્યો કરવાના છે, જેની હકીકત અત્યારે હું બહાર મૂકી શકતો નથી. અવસર આવે ખતાવીશ.” ઇત્યાદિ વાતોથી ભાદ્રક હૃદયના શ્રાવકોના મનોમંદિરમાં પ્રતિભાસ કરાવે છે કે—અહા, મહારાજ, ખરેખરા શાસનના ઉદ્ધારક છે, સમર્થ છે, વિક્રાન્ છે, સત્યવાદી છે. પરંતુ તે ભદ્રિક જીવોને ખબર નથી કે મહારાજના શિરપર ‘અહંકૃતિ પ્રબળતા’ સવાર થયેલી છે, જેથી બકવાદ કરે છે પણ આ વાત જ્યારે ગૃહસ્થોના સમજવામાં આવી જાય છે, ત્યારે તેના હૃદયમાં બહુમાનના બદલે અપમાનનો—ઘુણાનો ભાવ પેદા થાય છે.

આ પ્રમાણેના આઠ દુર્ગુણોથી તૈન સાધુઓનો ઘણાખરા ભાગ અંપમાનિત થઈ ગયો છે, એટલું જ નહિ પરંતુ શામન હિતના ઘણાખરા કાર્યોમા વિધ્નો ઉપસ્થિત વાય છે પરંતુ મુનિવર્ગે ચેતીને પોતાના આત્મકલ્યાણને માટે અને શાસન હિતની ખાતર આ દુર્ગુણોને દૂર કરી ઉદારભાવપૂર્વક-સાચી આધુતાપૂર્વક કાર્યો કરવાની જરૂર છે જો તેમ નહિ થાય તો સાધુમન્થાને માટે લવિધ્યમા મોટો લય રહેશે છે શાસનદેવ સમસ્ત મુનિવર્ગને મદ્યુદિ આપો, એજ ઈચ્છુ છું

(૧૦)

ધર્મ-પ્રશ્નોત્તર.

૧ પ્રશ્ન—સાડા બાળ કુલની ગોચરી વર્તમાન માધુ-
ઓથી લેવાય કે નહિ ?

ઉત્તર—લેવામાં હરકત નથી, પરંતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ,
ભાવ લક્ષમાં લેવાની જરૂર છે

૨ પ્રશ્ન—માડા બાળ કુલની ગોચરી લેવાનો પાઠ કોઈ
સુત્રમાં છે ?

ઉત્તર—આચારાગસૂત્ર, બીજો શ્રુતસ્કંધ, પિંડપણા અધ્ય-
યન, બીજો ઉદ્દેશ

૩ પ્રશ્ન—સોની કણબી વિગેરે શુદ્ધાહારી જીનેતરા

ગોચરી માટે પ્રાર્થના કરે, તો તેના ઘરેથી ગોચરી લઈ શકાય કે નહિં ?

ઉત્તર—લેવામાં કાઈ વાધો નથી.

૪ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમાં વિચરતા આચાર્યોમાં છત્રીસ ગુણ હશે ખરા ?

ઉત્તર—છત્રીસે ગુણ વર્તમાનકાલમાં હોવા સંભવિત નથી; કારણ કે સંઘયણ વિગેરેની સામગ્રી નથી પણ થોડા ઘણા તો અવશ્ય હોવા જોઈએ. જે ન હોય તો તે આચાર્ય કહેવાય નહિ.

૫ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાળમાં કેઈ ભાવાચાર્ય હશે ખરા ?

ઉત્તર—દેશકાલાનુસાર ભાવાચાર્ય હોય તો ના નહિ; પરંતુ શાસ્ત્રમાં ખતાવેલ ભાવાચાર્ય હોવા અસંભવિત છે

૬ પ્રશ્ન—દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા જવાથી સમ્યક્ત્વનો નાશ થાય, કે અન્યથી પણ થાય ?

ઉત્તર—દેવ, ગુરુ, ધર્મ પરની શ્રદ્ધા જવાથી તો થાય જ, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ મોહનીય કર્મના ઉદયથી અને તીવ્ર વિષય-કષાયના ઉદયથી પણ થાય.

૭ પ્રશ્ન—ગૌતમસ્વામી અને કેશીગણધરમાં મહોટા કોણ ?

ઉત્તર—કેશીગણધર મહોટા છે. એમ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે.

૮ પ્રશ્ન—વીર પ્રભુના સાધુઓને વક્ષ અને જડ કહ્યા, ત્યારે શ્રાવણેને કેવા સમજવા ?

ઉત્તર—માધુને વડ અને જડ કહ્યા, તો પછી આવશે તો તેથી વધારે વડ અને જડ હોય, એમા શકાજ ગી ?

૮ પ્રશ્ન—વેષ પ્રમાણ છે કે અપ્રમાણ ?

ઉત્તર—વેષ પ્રમાણ છે વેષથી ભાવનાઓમા ઘણો કંઈ પડે છે પ્રમન્નચક્ર રાજર્ષિને વેષે ઉપકાન્ કર્યો હતો કેવળી થનાગને પણ દેવતાઓ માધુવેષ અર્પણ કરે છે એટલે વેષ જડ પ્રમાણ છે

૧૦ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમા કેટલાક યુવકા ગૃહસ્થાને પણ વિના વેષના માધુ તરીકે ઓળખાવે છે તે શુ ઠીક છે ?

ઉત્તર—‘ માધુ ’ શબ્દનો ‘ મથ ’ અર્થ ‘ મન્નન ’ કરીને તેવા ગૃહસ્થમા ‘ માધુ ’ શબ્દનો વ્યવહાર કરતા હોય, તો તેમા કંઈ હનકત નથી પરંતુ ‘ માધુ ’ એટલે ‘ પાત્ર મહાનતધાની ’ એ ‘ મથ મા ગૃહસ્થમા માધુ શબ્દનો વ્યવહાર થાય નહિ

૧૧ પ્રશ્ન—કોઈ ગૃહસ્થને ‘ મહાત્મા ’ કહી શકાય કે નહી ?

ઉત્તર—મહાત્મા એટલે ‘ મહોટો આત્મા ’ જેણે મામા નિક કાર્યો કર્યા હોય, હનતા નાખી હોય, પરાપકાન્મા જીવન ગુણર્થુ હોય, અને સામાન્ય મનુષ્યો કરતા વિશેષ પ્રકારે કાર્યો કર્યા હોય, તેને ‘ મહાત્મા ’ કહેવામા હનકત ન હોય

૧૨ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમા મુનિધર્મ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—મુનિધર્મ—આરિત્ર અવન્ય છે પરંતુ તે મામા ચિક આરિત્ર અને છેદોપચાપનીય આરિત્ર છે બાકીના ત્રણ આરિત્રો તેવા પ્રકાન્ના મધ્યયણના અભાવથી નથી

૧૩ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાલમાં ભરતક્ષેત્રથી જીવો સ્વર્ગ તથા નરકમાં કયાં સુધી જાય ?

ઉત્તર—ચોથું સ્વર્ગ અને બીજી નારકી સુધી જઈ શકે.

૧૪ પ્રશ્ન—ધ્યાન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર—ચાર પ્રકારના.

૧૫ પ્રશ્ન—તે કયાં કયાં ?

ઉત્તર—આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુકલ.

૧૬ પ્રશ્ન—જીવ કોઈ સમયે ધ્યાન વિનાનો રહી શકે અથવા કે નહિં ?

ઉત્તર—ચારમાંથી કોઈ ધ્યાન તો જરૂર હોય.

૧૭ પ્રશ્ન—ચારે ધ્યાન સાથે હોય કે નહિં ?

ઉત્તર—ન હોય. કારણ કે પરસ્પર તે એક બીજાથી વિરોધી છે.

૧૮ પ્રશ્ન—કયા ધ્યાનથી કઈ ગતિ થાય ?

ઉત્તર—રૌદ્રથી નરક, આર્તથી તિર્યંચ, ધર્મધ્યાનથી સ્વર્ગ અથવા મનુષ્ય અને શુકલ ધ્યાનથી મુક્તિ.

૧૯ પ્રશ્ન—વર્તમાન સમયમાં કેટલાક, સાધુઓને નિંદે છે, દેશમાં દરિદ્રતા વધારનાર ગણે છે, તે ઠીક છે કે ?

ઉત્તર—સાધુઓ નિંદાતા નથી; તેઓ તો દેશના હિતેચ્છુ કાયમને માટે છે. હા, હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક નામધારી ડોળ-ઘાલુ સાધુઓ જરૂર વધ્યા છે, કે જેઓ સાધુધર્મથી દૂર જઈ ગૃહસ્થોથી પણ વધારે ખરાબ કામો કરે છે, તેઓની નિંદા અવશ્ય થાય છે. હિંદુસ્થાનમાં પર લાખથી વધી ૭૨ લાખ

ઢોગી સાધુઓની મજ્યા થઈ છે તેવા બીખાગીઓને ‘ માધુ ’ શબ્દથી સખોધાય, તો તેઓ જરૂર દેશમા દરિદ્રતા વધાગ્ના છે, ઓમ કહેવામા હન્કત નથી પરન્તુ સુવિહિત પવિત્રાત્મા સાધુઓ તો દેશને પવિત્ર ખનાવવામા અને દરિદ્રતા કર વરવામાજ માધનમૂત છે

૨૦ પ્રશ્ન—સુવિહિત અને પવિત્રાત્મા માધુ ઢોને કહેવા ?

ઉત્તર—પાત્ર મહાવ્રત (અહિંસા, મત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિશ્રઢ) ને ધાગ્ણ કર્મનાં ભિક્ષામાત્રથી નિર્વાહ કર્મનાં, ધીરત્વનો શુણ્ણ ધારણ કરી શત્રુ-મિત્રપર સમભાવ નાખનાર જ્ઞાન ધ્યાનમા હમેશા મગ્ન જ્ઢેનાં, વિવ્યા કથાય અને વિવચ વિકાન્થી જ્ઞ જ્ઢેનાં, શુઢધર્મને મભાળનાં, ગામનુગામ વિચગી તમામ જીવોને ઉપદેશ આપનાં, રેવ-ઘોડા-ગાડી-મોટર આદિ કોઈ પણ વાહનમા નહિ બેમનાં અને કચન-કામિનીના મર્વથા ત્યાગી ઓજ સાચા માધુ છ

૨૧ પ્રશ્ન—વર્તમાનકાળના નવયુવકો અને સાક્ષનાની શ્રદ્ધામા શિથિલતા થવાનુ કાગ્ણ શુ હશે ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધામા શિથિલતા થવાના અનેક કાગ્ણો છે ઓક તન્ક્રથી પાર્શ્વાત્ય મરુટિનો પ્રચાર થવાથી યુવકામા અવચ્છદતાનો પવન વધારે ફુકાવા લાગ્યો છે, ઓટલે તેઓને કોઈ પણ જાતનુ ધાર્મિક કે સામાજિક બધન પસદ પડતુ નથી, બીજી તન્ક્રથી ધર્મના સ્થાનોમા ધાર્મિક જણાના લોકોએ

આડંબર વધારી દીધો છે. જે સ્થાનોમાં સંપૂર્ણ શાન્તિનું વાતાવરણ જોઈએ, ત્યાં ધર્માધર્મ જોવાય છે. એટલે શાન્તિ ચિત્તથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરનારાઓનાં ચિત્ત વિહ્વળ બની જાય છે. આ સિવાય વર્તમાનકાળમાં પૌદ્ગલિક ભાવોનું જોર વધવાથી લોકો ઐશ્વર્યારામી વધારે થતા જાય છે, અને તેથી પ્રમાદ વધતો જાય છે. અને તે પ્રમાદ તત્ત્વજ્ઞાનથી વિમુખ રાખે એ સ્વાભાવિક છે. આ કારણોથી યુવકો અને સાક્ષરોમાંથી શ્રદ્ધાઓ શિથિલ થતી જાય છે. તો પણ એટલું જરૂર છે કે જે મનુષ્ય વિચારશીલ અને તો પોતાની શ્રદ્ધાઓને જરૂર કાયમ રાખી શકે. કારણ કે બીજા નિમિત્તો તરફ તેમણે દુર્લભ્ય આપવું જોઈએ, અને પોતાના કર્તવ્ય તરફ ખ્યાલ આપવો જોઈએ.

૨૨ પ્રશ્ન—વાર્તમાનિક જૈનસમાજનો ભાર જૈનધર્મ-ગુરુઓ ઉપર ખરો કે નહિં ?

ઉત્તર—જેઓ ગુરુના સંસર્ગમાં રહેતા હોય તેમનો ભાર ગુરુઓ ઉપર કહેવામાં હરકત નથી; બાકી જેઓ ગુરુથી-ગુરુ-વાણીથી સર્વદા દૂર રહેતા હોય, તેની જોખમદારી ગુરુ ઉપર ન કાઢી શકાય ગુરુનો ધર્મ ઉપદેશદ્વારા વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવાનો છે. બાકી પાલન કરવું, આચરણ કરવું, એ દરેક મનુષ્યની ધરખા ઉપર નિર્ભર રહે છે. અત્યારે તો મોટા ભાગે એવું જ જોવાય છે કે ગૃહસ્થો પોતાનું ધાર્યું કરે છે. એમાં કાંઈ ગુરુનો સાધારણ ઉપદેશ મળી જાય, અને જે તે તેની હા એ હા કરનારા

હોય તો તે ગ્રામમાં ગુરુ નામ આગળ ઠરાય છે. ઘણા ખરા જોના તો બિચારા વર્ષમાં એક દિવસ પણ ગુરુદર્શન નહિ કરતા હોય, ત્યારે એવી સ્થિતિમાં આખા સમાજની જવાબદારી ગુરુઓ ઉપર ઢાળી દેવી, એ પણ કેમ પાડવે ? ગુરુઓએ જેમ પોતાનું કર્તવ્ય સમજવાનું છે, તેમ મમાજે પણ પોતાનું કર્તવ્ય જરૂર સમજવું જોઈએ છે.

પ્રશ્ન ૨૩—ઈશ્વર કોને કહે છે ? તેનો ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ શો છે ?

ઉત્તર—કર્મથી મુક્ત, કેવળજ્ઞાનવાન, ૩૪ અતિશય, અને ૩૫ ગુણવાગી વાણીને ધારણ કરનાર અર્હન અથવા તીર્થંકર દેવ જોનમતમાં ઈશ્વર કહેવાય છે. ઈશ્વરમાં ગુણ અતન્ત છે. સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, વીતગત, અજ, અમર, અચલ, અબ્યાણાધ, અચેદી, અણેદી, અનાહારી, અકલેશી, અવિનાશી, અમાયી, અલોભી, અમાની વિગેરે ગુણો યુક્ત તે ઈશ્વર છે. ઈશ્વરને કર્મ કંઈ નથી હોતું, અત એવ નિષ્ક્રિય કહેવાય છે. રાગ, દ્વેષ, રતિ, અગતિ, ભય, શોક, દુઃખ, અને નિઃશ્વાસિ નહિતપણુ, તથા નિર્જન, નિરાકાર એ એનો સ્વભાવ છે.

૨૪ પ્રશ્ન—સાચી જીવ કોને કહેવામાં આવે છે ? તેનો ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ શો છે ?

ઉત્તર—આઠ કર્મથી બદ્ધ હોય, નરક-તિથિ-મનુષ્ય અને દેવગતિમાં સ્વસ્થકર્માનુસાર ફલ ભોગવે, નવા કર્મ કરે,

અને ૫ ઇદ્રિય, ૧ આયુષ્ય, ૩ યોગ અને શ્વાસોચ્છવાસ રૂપ પ્રાણને ધારણ કરે તે સંસારી જીવ છે. જીવમાં પણ ગુણો તો ઇશ્વર જેટલાજ છે, પરંતુ તે કર્મોવડે આચ્છાદિત થઈ ગયા છે. જીવ પ્રતિસમય નવાં કર્મોને એકઠાં કરવાની અને પુરાણાં કર્મોને છોડવાની ક્રિયા કરે છે. આ ક્રિયા પુદ્ગલોના સંગથી કરે છે; જો કે તેનો મૂલ સ્વભાવ તો તે ક્રિયા કરવાનો નથી. જીવનો સ્વભાવ સ્ફટિક રત્ન જેવો છે. સ્ફટિકની પાસે જેવા રંગની વસ્તુ ધરીએ, તેવો રંગ તેમાં માલૂમ પડે છે, તેવી રીતે આ જીવ જેવા જેવા સંયોગોમાં જાય છે, તેવી તેવી અસર તેને થાય છે.

૨૫ પ્રશ્ન—ઈશ્વર, જીવ અને પ્રકૃતિનો શો સંબંધ છે.

ઉત્તર—ઈશ્વર અને જીવનો સેવ્ય-સેવક સંબંધ છે. ઇશ્વર સેવવા યોગ્ય છે, અને જીવ સેવક છે અર્થાત્ તે બેનો સ્વામિ-સેવક ભાવ સંબંધ છે. પ્રકૃતિ જડ છે. તે જીવની સાથે સંબંધ રાખે છે, ઇશ્વરની સાથે નહિ. ઇશ્વર જડ સંબંધથી સર્વથા-સર્વદા મુક્ત છે.

૨૬ પ્રશ્ન—જીવને કર્માનુસાર ક્ષણ દેવાવાળું કોણ છે ? તે જડ છે કે ચેતન ? તેનો ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ શો છે ? શું જીવને, જતી વખતે યોનિ બદલવાનું જ્ઞાન હોય છે ?

ઉત્તર—જીવને કર્માનુસાર ક્ષણ સ્વયં મળે છે. ક્ષણ દેનાર કોઈ અન્ય વ્યક્તિ નથી. કર્મ ચેતન નથી, જડ છે. જડમાં

અનન્ત શસ્ત્રિ ગ્રહેલી છે ચુગક અને લોહની માફક કર્મ શુભાશુભ ક્રણને મેળવે છે અજ્ઞેનો કર્મ-ક્રણના દેના તરીકે ધર્મને માને છે, પરંતુ તે ઠીક નથી કાણુ કે ધર્મમા ગગદ્વેષ નથી, તેમ મોહ મમતાદિ પણ નથી, તે પછી જગતની વ્યવસ્થા ધર્મ પર, એ કેમ ચલવે ? કર્મ-વસ્તુના ગુણો શુભાશુભ કેવ છે કર્મ સ્વયં ક્રિયા રૂપ હોવાથી તેને અન્ય કર્મની અપેક્ષા નથી હોતી કર્મના મૂલ આઠ બેદો છે અને તે હેતુનો સ્વભાવ બિન્ન લિન્ન છે આઠ કર્મના નામ આ છે — ૧ જ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મ, ૨ દર્શનાવગ્ણીય કર્મ, ૩ વેદનીય કર્મ, ૪ મોહનીય કર્મ, ૫ આયુષ્ય કર્મ, ૬ નામ કર્મ, ૭ ગોત્ર કર્મ અને ૮ અન્તનાય કર્મ

જ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મનો સ્વભાવ આખતો પાટો જેવો છે આખે પાટો બાધવાથી માણસ જેમ દેખી ન શકે, તેવી રીતે આત્મા ઉપર જ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મ રૂપ પાટો લાગવાથી વસ્તુધર્મ જાણખી શકાતો નથી આખનો પાટો છૂટું થવાથી કિંવા સર્વથા ખમી જવાથી પુરૂષ મર્વ વસ્તુઓને ઘોડા અગ્રમા અથવા અપટ ગીતે દેખી શકે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મ જેમ જેમ નાશ થાય, તેમ તેમ જીવ વસ્તુધર્મના જ્ઞાનવાળો થાય છે અને ન્યાયે સર્વથા તે આવજીવ હજી થાય, ત્યારે કેવ સજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

હવે દર્શનાવગ્ણીય કર્મ છડીદા જેવું છે છડીદારની-મહિરદાની પ્રસન્નતા થાય તો ગજનુ દર્શન થઈ શકે તેમ

ધર્મ-પ્રશ્નોત્તર.

દર્શનાવરણીય કર્મ દૂર થવાથી આત્મા પ્રત્યક્ષ થાય છે અર્થાત્ આત્મા સંબંધી વાસ્તવિક જ્ઞાન થાય છે.

વેદનીયકર્મ તરવાર પર લગાડેલા મધુળિંદુ જેવું છે. મધુળિંદુ ખાતાં સ્વાદ આવે, પણ જીભ કપાવાથી પાછળથી વેદના અનુભવાય તેમ વેદનીયકર્મનો સ્વભાવ છે.

મોહનીયકર્મ મદિરાપાન જેવું છે, મદિરાપાન કરવાથી જીવને ભાન રહેતું નથી, માતાને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને માતા બતાવે છે, તેવી રીતે મોહનીયકર્મના ઉદયથી સ્વતત્ત્વને પરતત્ત્વ અને પરતત્ત્વને સ્વતત્ત્વ માને છે,

આયુષ્યકર્મ ખેડી જેવું છે. પગમાં ખેડી પડવાથી ચાર નાશી શકતો નથી; તેવી રીતે આયુષ્યકર્મના જોરથી જીવ તેની અવધિ સુધી ચાર ગતિની અંદર રહે છે.

નામકર્મ ચિતારા જેવું છે. ચિત્રકાર મરજી મુજબ આકૃતિ બનાવે છે. તેમ નામકર્મના પ્રભાવે જીવને શરીરના અવયવો સુંદર કે અસુંદર મળે છે.

ગોત્રકર્મ કુંભાર જેવું છે. કુંભાર કોઈ ઘટને ન્હાનો કે મોટો, સુંદર કે ખેડોળ બનાવી શકે છે, તેમ ગોત્રકર્મના જોરથી જીવ જીવનની ગોત્રમાં જાય છે, તેના પ્રભાવે જ ન્હાનો કે મોટો, સુંદર કે અસુંદર ગણાય છે.

અન્તરાય કર્મનો સ્વભાવ રાજભંડારી જેવો છે. ભંડારીના ધ્યાનમાં આવે તો રાજની આજ્ઞાનુસાર આપે, નહિં તો ચાચકને દુઃખી કરે. તેમ અન્તરાય કર્મના જોરથી જીવ

માયકને દાન, લાભ, વીર્ય, ભોગ, અને ઉપસો રૂપ ગુણથી વચિત રહેવું પડે છે

એ પ્રમાણે આઠે કર્મનો સ્વભાવ ઈર્મચ્ચ, ઈર્મચ્ચડી, તત્ત્વાર્થવૃત્તિ આદિ અથોમા બહુ વિસ્તાર્યો છે જીવને થોનિ બદલતી વખતે એવું જ્ઞાન નથી હોતું ઈ અમુક થોનિમા મારે જવું છે, પરંતુ તે અમયે પૂર્વકર્માનુસાર એક ક્રિયા એવી ઉત્પન્ન થાય છે કે જેના જોરથી જીવ ઉત્પત્તિમ્થાનમા જઈ પહોંચે છે તે ક્રિયાને જૈન સૂત્રકારો 'અનુપૂર્વો' એવા નામથી ઓળખાવે છે જેમ બળદને અમુક મ્થાનમા જવાની ઇચ્છા ન હોય પરંતુ નાકમા નાખેલી નાથના જોરથી જવું પડે છે, તેવી રીતે

૨૭ પ્રશ્ન—જીવ પાપ કેમ કરે છે ? જો અજ્ઞાનતાથી, તો અજ્ઞાનતા શાથી થઈ ? ચદ્ધિ ઈર્મથી, તો એમા જીવ સ્વયં કર્તા કેમ થયો કે જેનું ફલ તેને જ મળે અને એથી તો એ પણ અનુભવાય છે કે જે દશામા જીવ છે, તે જ દશામા જીવો જોઈએ

ઉત્તર—જીવનો સ્વભાવ પાપ કરવાનો નથી, પરંતુ અનાદિ ઠાળથી પાપકર્મનો મળધ હોવાથી કર્મવડે ઈર્મળધ થાય છે ઈર્મનો મળધ જેમ અનાદિઠાળનો છે તેમ અજ્ઞાનતા પણ અનાદિ ઠાળથી આત્માને લાગેલ છે જીવ ઈર્મીવીન હોવાથી સ્વકર્તવ્ય બજાવી શકતો નથી જે વખતે આત્મા સ્વકર્તવ્યબળાયણ થશે, તે વખતે અનાદિનો બોલો ધીર ધીર હવડો કરશે જેમ એક તવાવ પાણીની ભરેલું હોય, પરંતુ આવક થોડી હોય અને બર્ચ વધુ હોય તો ટોઈ દિવસ

પણ તે ખાલી થવાનો સંભવ છે; તેવી રીતે કર્મની નિકાશ વધુ થાય, અને આવક કમ થાય, તો કોઈ દિવસ પણ આત્મા કર્મથી સર્વથા મુક્ત થઈ શકે ખરો. હવે અનાદિ સંબંધ છૂટે શી રીતે ? એ એક વિચારવાનું રહે છે. જૂઓ સુવર્ણ અને માટીનો સંબંધ. આ બેનો સંબંધ અનાદિકાળનો છે. છતાં પ્રયોગદ્વારા તે છૂટાં પડે છે. તેવી રીતે જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ કાળનો હોવા છતાં જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ-જપ-ક્રિયાથી કર્મકિચ્ચડમાંથી જીવ જરૂર બહાર નીકળી આવે છે.

આ પ્રસંગે એક એ પણ ખુલાસો થઈ જવો જરૂરનો છે કે કર્મ અને જીવનો સંબંધ અનાદિ કાળનો કેમ કહી શકાય ? પરંતુ આ હકીકત બિલકુલ સહજ રીતે સમજાય તેવી છે. જીવ અને કર્મનો સંબંધ અનાદિકાળનો ન માનવામાં આવે તો એ પ્રશ્ન સહજ ઉત્પન્ન થાય છે કે—પ્રથમ કર્મ હતાં કે પ્રથમ જીવ ? જો પ્રથમ કર્મ કહેવામાં આવે તો જીવની ઉત્પત્તિ પાછળથી થઈ, એમ માનવું પડશે. અને એમ માનવું, એ તો કોઈને ઇષ્ટ નથી. હવે જો પ્રથમ જીવ કહેવામાં આવે તો કર્મ વિનાનો જીવ તો સિદ્ધ, પુદ્ગલ, નિરંજન, નિરાકાર, અવ્યાયાધ, અને સમસ્ત આવરણથી રહિત એવો કેવળજ્ઞાની ગણાશે તો પછી એવા કેવળજ્ઞાનીને ક્યાં કારણોથી કર્મ લાગ્યાં ? કોઈ કારણની કલ્પના જરૂર કરવી પડશે. હવે તે કારણ જડ છે કે ચેતન ? જો જડ કારણ બતાવવામાં આવશે તો પહેલાં જીવ હોવાનો પક્ષ બહિત થાય છે; કારણ કે જીવ પહેલા જડ સિદ્ધ થયું. જો

ચેતન કહેવામા આવે તો ચેતન એ તો સ્વયં જીવજ છે બીજા કારણની અપેક્ષા વ્યર્થ જશે ને જીવ-ચેતન જ જીવને કર્મ બંધનું કારણ થતું હોય તો મોક્ષગામીને પણ કર્મબંધ થવો જોઈએ અને તેમ થાય તો પછી કેઈ મુક્તજ નથી એમ સિદ્ધ થશે

વળી આ બધાથી કટાણી કેટલાક, જીવ અને કર્મના સંબંધમા ઈશ્વરને કારણ કંઈ છે પરંતુ આ ઠપપના પણ ઠીક નથી જીવ અને કર્મના સંબંધમા જો ઈશ્વર કારણ બનેલ હોય તો તે સપ્રયોજન કે નિષ્પ્રયોજન ? જો નિષ્પ્રયોજન કહેવામા આવે તો આકાશકુસુમની માફક તે વ્યર્થ છે કારણ કે—
 प्रयोजनमनुद्दिश्य मन्दोऽपि न प्रयत्नत । તો પછી ઈશ્વર જેવા ઉત્તમોત્તમ મહાપુરુષની પ્રવૃત્તિ પ્રયોજન મિવાય થાય, એ કેમ માની શકાય ? જો સપ્રયોજન કહેવામા આવે, તો ઈશ્વરને એવું કયું પ્રયોજન આવી પડ્યું કે જેના લીધે નિરાવરણ, સુખી, આધિ-બ્યાધિ-ઉપાધિ ગહિત દેવલક્ષ્મીની જીવને કર્મના સંબંધમા નાખી આવગણી, દુઃખી અને મહા ઉપાધિયુક્ત બનાવ્યો ? જો ‘ ઈશ્વરની ક્રિયા ’ એ જ પ્રયોજન કહેવામા આવે, તો પોતાની ક્રિયાની પૂર્તિ માટે બીજાના પ્રાણ ઉપાધિમા નાખવા, આવું કામ પગમહયાણુ ઈશ્વરથી થઈ જ કેમ શકે ? ઇત્યાદિ અનેક દૂષણો આવીને ઉભા રહે છે માટે કર્મ અને જીવનો સંબંધ અનાદિ છે, એમ માનવામા લગાતે આપત્તિ દેખાતી નથી

૨૮ પ્રશ્ન—શુ જૈન માહિત્યમા ટવળ વૈગયનીજ પુણિ

છે, કે એમા બીજી બાજતોની વિદ્યા છે ? અને બીજી વિદ્યાઓ છે, તો તેનાં નામો બતાવો. અને તે કયા કયા ગ્રંથોમાં છે ?

ઉત્તર—જૈન સાહિત્યમાં તમામ પ્રકારની વિદ્યાઓ ભરેલી છે. એવો એક પણ વિષય નથી કે જે ઉપર જૈન સાહિત્યમાં પૂરતાં સાધનો—ગ્રંથો ન મળે, અર્થાત્ કેવળ વૈરાગ્યરસનેજ નહિ, પરંતુ જૈનસાહિત્ય તમામ રસોત્તુ પોષણ કરે છે. હા, વૈરાગ્ય રંગરંગિત આચાર્યો વૈરાગ્ય—શાન્ત રસને પ્રાધાન્યતઃ પોષે છે. બીજી વિદ્યાઓ ઘણીએ છે. દેટલાં નામ આપવાં ? મંત્ર વિદ્યા, તંત્ર વિદ્યા, જડી વિદ્યા, ઔષધિ વિદ્યા, યોગવિદ્યા, સ્વરવિદ્યા, શકુન વિદ્યા, તથા ગોરી વિદ્યા, ગાંધારી વિદ્યા આદિ અડતાલીસ હજાર વિદ્યાઓ જૈનપૂર્વમાં છે. આ વિદ્યાઓના રચનારા ગણધર મહારાજ છે. આ વિદ્યાઓને સમ્પૂર્ણ જાણનાર તો અત્યારે કોઈ નથી. હા, અંશમાં જાણનાર જરૂર હશે. ઉપર્યુક્ત પૂર્વની વિદ્યાઓ પૈકી ઘણી ખરી વિદ્યાઓ તો વિરહેઈ ગઈ છે. જે રહી છે, તે અજૈન સાહિત્યોની અપેક્ષાએ તો ઘણી જ ઉત્તમ છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે જૈનમત એ અંગી છે, અને જૈનેતર મતો અંગો છે. વીરપ્રભુના શાસનરૂપ સમુદ્રથી ઊંડુઓ ઉડી અન્યમાં ગયા છે. અર્થાત્ સમસ્ત મતના પદાર્થો જૈન સિદ્ધાન્તથી સિદ્ધ થાય છે જ્યારે જૈનસિદ્ધાન્તના પદાર્થો અન્ય મતમાં નથી. દૃષ્ટાન્ત તરીકે કર્મપ્રવાહ (કર્મવાહ).

૨૯ પ્રશ્ન—દેવતાઓને મન હોય છે કે નહિં ?

ઉત્તર—દેવતાઓને મન હોય છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં લખ્યું છે મનઃપ્રવિચારાઃ ।

૩૦ પ્રશ્ન—બુદ્ધિ અને મનમા શો ભેદ છે ?

ઉત્તર—મન પુણ્ણલ રૂપ અર્થાત્ જડ છે, જ્યારે બુદ્ધિ જ્ઞાન રૂપ છે જડ અને ચેતનમા જે કર્ક છે, તેવોજ મન અને બુદ્ધિમા છે

૩૧ પ્રશ્ન—જૈનમત પ્રમાણે ગૃહસ્થોએ કઈ વિદ્યા શીખવી જોઈએ ? જન્મથી લઈ મરણ પર્યન્તના તેના કર્તવ્યો કયા હોવા જોઈએ ?

ઉત્તર—ગૃહસ્થોએ તમામ જીવો ઉપર ઉપકાર કરનારી વિદ્યા શીખવી જોઈએ નીતિવિદ્યા, વ્યવહાર વિદ્યા, કળા કૌશલ્યવિદ્યા, યોગવિદ્યા, વિધિવિદ્યા અને વ્રત નિયમાદિની વિદ્યા શીખવી જોઈએ બાત્યાવસ્થાથી લઈ મરણ પર્યન્તનુ કર્તવ્ય સાદ્ગરિધિ, આચારોપદેશ, આચાર દિનકર આદિ ગ્રંથો જોવાથી માનૂમ પડશે

૩૨ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તા જીવો સમક્ષિ પામે ઠે નહિ ?

ઉત્તર—આરે ગતિના પર્યાપ્તા જીવો સમક્ષિત પામે, અપર્યાપ્તા નહિ

૩૩ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તા થયા પછી તુર્ત સમક્ષિત પામે ઠે યોડી વાર પછી ?

ઉત્તર—નાન્કી અને દેવગતિમા પર્યાપ્તા થયા બાદ અત મુક્તિમા, તિર્યંચો દિનપૃથક્ત્વ (જેથી નવ દિવસ) થયા પછી અને મનુષ્યો આઠ વર્ષ પછી સમ્યક્ત્વ પામે

૩૪ પ્રશ્ન—તિર્યંચો ડેટલા જાણોથી સમક્ષિત પામે ?

ઉત્તર—ત્રણ કારણથી. ૧ જાતિ સ્મરણ થવાથી, ૨ ધર્મોપદેશ સાંભળવાથી અને ૩ જિનભિંખનાં દર્શન થવાથી.

૩૫ પ્રશ્ન—ક્યાં ક્યાંના દેવતાઓ ક્યાં ક્યાં કારણોથી સમકિત પામે ?

ઉત્તર—ભવનપતિથી લઈને સહસ્રાર દેવલોકના દેવો ચાર કારણે સમકિત પામે. ૧ જાતિસ્મરણ, ૨ ધર્મોપદેશનું શ્રવણ, ૩ તીર્થંકરોની મહિમા જોવાથી અને ૪ દેવતાઓની ઋદ્ધિ જોવાથી. તથા નવથી બારમા દેવલોકના દેવો ત્રણ કારણથી સમકિત પામે. ૧ જાતિસ્મરણ, ૨ ધર્મોપદેશનું શ્રવણ, ૩ તીર્થંકરોની ઋદ્ધિ જોવાથી. નવઐવેયકના દેવતાઓ માટે બે કારણો છે.—૧ જાતિસ્મરણ અને ૨ ધર્મોપદેશ શ્રવણ. બીજાઓ તો સમકિતવાળાજ હોય છે.

૩૬ પ્રશ્ન—ઉપશમસમ્યક્ત્વ કઈ ગતિમાં પામે ?

ઉત્તર—ચારે (દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી) ગતિમાં પામે.

૩૭ પ્રશ્ન—સાતે નરકમાં ઉપશમ સમકિત મળે કે અમુક નરક સુધી ?

ઉત્તર—સાતે નારકીમા ઉપશમ સમકિત નારકીના જીવો પામે.

૩૮ પ્રશ્ન—નારકીના જીવોને સમ્યક્ત્વ પામવાનાં કારણો ક્યાં ?

ઉત્તર—ત્રણ કારણોથી સમકિત પામે.—૧ જાતિ સ્મરણ, ૨ ધર્મ સાંભળવાથી ૩ વેદનાના અનુભવથી.

૩૯ પ્રશ્ન—સાતે નારકીમા ઉપયુક્ત ત્રણ કાળો છે કે કઈ ન્યૂનાધિકતા છે ?

ઉત્તર—પહેલી ત્રણ નારકીમા ત્રણ કાળો, અને બાકીની ચાગમા ધર્મનો ઉપદેશ છોડી બાકીના બે કાળો છે

૪૦ પ્રશ્ન—નવ ગ્રેવેયકના દેવોને કેટલા ગુણસ્થાનક હોય ?

ઉત્તર—અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ અને મિથ્યાત્વ એ બે ગુણસ્થાનકનો સંભવ છે કાળુ કે ગ્રેવેયકના દેવો પ્રાય ઉપશમભાવવાળા હોય છે અર્થાત્ શાન્ત સ્વભાવવાળા હોય છે તેમ તેમને મોહનો ઉદય પણ અટક હોવાથી મમ્યક્ત્વને વસતા નથી તેથી તેઓને માસ્વાદનની પણ પ્રાપ્તિ નથી તેમ મિથ્યભાવના અભાવે મિથ્યગુણકાણુ પણ નથી, જે ભવ્યાત્માઓ ભાવચારિત્ર પાળી ગ્રેવેયક થાય છે તેઓને લઈને ચોથુ ગુણકાણુ અને જે કેવળ દ્રવ્ય ચાગ્રિ પાળી ત્યા ઉત્પન્ન થાય છે, એવા અભવ્ય જીવોને લઈને તેમ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને લઈને પહેલુ ગુણકાણુ એમ બે ગુણકાણુની સંભાવના છે ભગવતી મૂર્તના પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામા જહેવ છે—“ માધુના ગુણોને ધારણ કરવાવાળા, મપૂર્ણ સમાચારીને પાવન કરવાવાળા દ્રવ્યલિંગધારી એવા મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અથવા અભવ્યજીવો જાણવા

૪૧ પ્રશ્ન—અગ્યાગમા અને બાગમા દેવલોકના દેવોને ત્યારે વિષયની વાચ્છા થાય છે, ત્યારે પ્રથમ અને બીજા

દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલી અપરિગૃહીતા દેવીઓ કેવી રીતે જાણે ? કરિણુ કે તેણીઓના અવધિજ્ઞાનનો વિષય એટલો બધો નથી કે જેથી તેમની મનકામના જાણી શકે અને જ્યાં સુધી જાણે નહિ ત્યાં સુધી તે દેવો પ્રત્યે મનોવાંચ્છા પણ કેમ થાય ? અને દેવીઓની મનોવાંચ્છા સિવાય દેવોની ઇચ્છા પણ પૂર્ણ કેમ થાય ?

ઉત્તર—પ્રથમ અને બીજા સ્વર્ગમાં રહેલ અપરિગૃહીતા દેવીઓ મતિજ્ઞાન અને શ્રૂતજ્ઞાનના બળથી જાણે છે. જ્યારે અગ્નિમા અને બારમા દેવલોકના દેવોને વિષયવાંચ્છા થાય છે, ત્યારે તે દેવીઓનું આસન કંપે છે. તથા દેવીઓના શરીરમાં અપૂર્વ વિષયજન્ય ચેષ્ટા થાય છે અર્થાત્ જે સમયે દેવોને વિષયેચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ સમય દેવીઓને પણ વિષય પરિણામ જાગે છે. જેમ નાગરવેલનું પાન કોઈ માણસ એ બસો ગાઉ દૂર લઈ જાય; અને પાછળ તે વેલડીને અગ્નિ આદિનો સંયોગ થતાં તે બળી અથવા કરમાઈ જાય, તો તેજ કારણે પેલું એ ગાઉ દૂર ગયેલું પાન પણ કરમાઈ જાય છે. આ એનો સ્વભાવ છે તેવીજ રીતે દેવોનાં પણ શુકના પુફ્ફલો તેમના શરીરમાં રૂપાદિ પરિણામથી પરિણત થતાં હોવાથી તત્કાલ દેવીઓના અગ સ્પુરાયમાન થાય છે; અને તેથી તે દેવોની અભિલાષા તે દેવીઓ જાણી શકે છે.

૪૨ પ્રશ્ન—કિંદિવષક દેવોની ઉત્પત્તિ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક એ ચાર પૈકી અમુકમાજ હોય છે કે ચારેમા ?

ઉત્તર—ભગવતી શતક ૧ ના બીજા ઉદ્દેશમાં કહેલ છે કે જ્યન્યથી ભવનપતિમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી લાતક દેવલોક સુધી કિલ્લિવપદ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે આ કથનથી ચારે નિકાયમાં ઉત્પન્ન થવાનું સિદ્ધ થાય છે

૪૩ પ્રશ્ન—પાલકાદિ વિમાનો તીર્થગંગના પાત્ર ઠલ્યાણુ કૌતસવમાં આવે છે, તેમ સૂર્યાભાદિ દેવો ભક્તિભાવના પ્રેર્યા આવે છે તે વખતે નદીશ્વનાદિ દ્વીપોમાં તે વિમાનો સંકેત-વિકાશશાલી બને છે જ્યારે એમ છે, તો પછી તે શાશ્વત કેમ કહેવાય ? શુ શાશ્વત પદાર્થો સંકેત-વિકાશશાલી હોઈ શકે ખરા ?

ઉત્તર—જેમ ચક્રવર્તિઓના ચર્મગ્ન-છત્રગ્નનાદિ પદાર્થો શાશ્વત હોવા છતાં મઠોચ-વિકાશશાલી હોય છે, તેવી રીતે પાલકાદિ વિમાનો પણ શાશ્વત હોવા છતાં સંકેત ગ્નાદિ વિકાશશાલી માનવામાં વાધો નથી

૪૪ પ્રશ્ન—ચૌદ ગુણસ્થાનકમાં શાશ્વત ગુણસ્થાનક કેટલા અને અશાશ્વત કેટલા ?

ઉત્તર—અહિં શાશ્વતની વ્યાખ્યા એ સમજવાની છે કે જે નિરંતર રહે-કોઈવાર આતરૂ ન પડે તે શાશ્વત, અને જેમાં અવધાન-આતરૂ પડે તે અશાશ્વત

હવે શાશ્વત અને અશાશ્વતની આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે પહેલું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું અને તેમજ એ પાંચ ગુણકાણા શાશ્વત છે, કારણ કે તે પીસ્તાલીસ લાખ યોજનપ્રમાણ

મનુષ્યક્ષેત્રમા ગમે તે જીવમાં પમાય છે. બાકીનાં બીજું, ત્રીજું, સાતમું, આઠમું, નવમું, દશમું, અગીયારમું, બારમું ને ચૌદમું આ નવ ગુણુઠાણા અશાશ્વત છે. કારણ કે આ ગુણુઠાણાંવાળા જીવો હોયે ખરા અને ન પણ હોય. પૂર્વોક્ત પાંચ ગુણુસ્થાનકની શાશ્વતતા આ પ્રમાણે છે. વ્યવહારરાશી અને અવ્યવહારરાશીની વિદ્યમાનતા કાયમ હોવાથી મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણું પણ શાશ્વતજ કહેવાય. સમ્યક્દષ્ટિ જીવોની પ્રાપ્તિ નિરંતર થાય છે, માટે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક અવશ્ય છે. દેશવિરતિ શ્રાવકોનો વ્યવચ્છેદ નથી, તેમ સાધુઓ અને કેવલી ભગવાન્ પણ નિરંતર મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ હમેશાં છે, એટલે પાંચમું, છઠું અને તેરમું ગુણુસ્થાનક પણ શાશ્વતજ કહેવાય. બાકીનાં ગુણુસ્થાનક માટે ભજના સમજવી.

૪૫ પ્રશ્ન—ચોથા ગુણુસ્થાનકમાં રહેતો જીવ તપસ્યા-પચ્ચગ્બાણુ કરી શકે કે નહિ ?

ઉત્તર—ચોથા ગુણુઠાણામાં વર્તેલો જીવ વિરતિનો અધિકારી નથી; પરન્તુ અભિગ્રહરૂપ તપ, કે જે કર્મનિર્જરાના હેતુભૂત છે, તે કરી શકે. તેમ કર્મનિર્જરાનાં બીજાં કારણો—સંઘવાત્સલ્ય, શાસનપ્રભાવનાદિ અનેક છે, તે પણ કરી શકે. ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમજન્ય જે વિરતિરૂપ પરિણામ તે સંબંધી કાર્યો કરી શકે નહિ.

૪૬ પ્રશ્ન—સમ્યક્દષ્ટિ ગૃહસ્થો બારમા દેવલોકમાં જાય છે તે શાથી ?

ઉત્તર—લોકવિરુદ્ધ અઙાર્યો—વિશ્વાસઘાત, પરવચન અને દુરાચારાદિ—ન કરે, આતક્ષેત્ર પૈકી જેમા ન્યૂનતા દેખાતી હોય તે દ્રવ્ય કન્વા ધનવાન પુરૂષોને મળી ધર્મદલાવી કરે, કોઈ એવ સ સાબ કારાગ્રહથી મુક્ત થવા ચાહતો હોય, પરંતુ તેને કોઈ ગાઢ પ્રતિબંધ મળતો હોય, તો તે પ્રતિબંધને દૂર કરવા મહેનત કરે, તથા અનેક માવઘ વ્યાપાગને રોકવા મન-વચન કાયાથી પગિશ્રમ કરે, સ્વશક્તિ અનુમાન માન ગીલ તપ ભાવાદિ ધર્મના કાળ્ષોને લક્ષમા ગળી ધર્મની સાધના કરે, નૈનગામ નની પ્રભાવના કરે, જિન મહિમ જનાવે પ્રતિમાઓ ભગવે, તેની અજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવે, સ્વધાર્મિક વર્ગને સાસાગિક કષ્ટોથી મુક્ત કરી કુમારપાલની માફક ધર્મ માર્ગમા પ્રવર્તાવે ઇત્યાદિ કાળ્ષોને લઇને જાનમા સ્વર્ગમા તે જાય છે

૪૭ પ્રશ્ન—મૂલગુણુમત વિનાનો એવ ઉત્તરગુણુકૃપ મત કરી શકે કે નહિ ?

ઉત્તર—કરી શકે ભગવતી સૂત્રના સાતમા ગાતકમા મૂલગુણુપચ્ચખાણુ ઠગના કગ્તા ઉત્તરગુણુપચ્ચખાણી અમખ્યાત ગુણુ કદ્યા છે

૪૮ પ્રશ્ન—ઉત્તરગુણુપચ્ચખાણી એવો કયા ગુણુસ્થાન કમા કહેવાય ?

ઉત્તર—પાચમા ગુણુસ્થાનકમા કારણુ કે પચ્ચખાણુ એ પાચમા ગુણુસ્થાનકવાળા એવોની કરણી છે

૪૯ પ્રશ્ન—એક મત ધારી હોય, તે શ્રાવક કહેવાય કે કેમ ?

ઉત્તર—ભગવતીસૂત્રના શ્લોક ૧૮ માં એકવ્રતધારી જીવને શ્રાવક કહેલ છે.

૫૦ પ્રશ્ન—તપ ગુણની પ્રાપ્તિ કયા કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે ?

ઉત્તર—વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

૫૧ પ્રશ્ન—દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ આરિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ કયા કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે ?

ઉત્તર—મોહનીય કર્મના મુખ્ય બે લેહો છે '૧ દર્શન મોહનીય અને ૨ આરિત્ર મોહનીય. તેમાં આરિત્ર મોહનીય કર્મ આરિત્ર ધર્મનું પ્રતિબંધક છે અને પ્રતિબંધકનો અભાવ, એ કાર્ય પ્રત્યે કારણ છે. આ નિયમાનુસાર દેશવિરતિ આરિત્ર-ધર્મનું કારણ પ્રથમ બે કષાયનો ક્ષયોપશમ છે. અર્થાત્ અનન્તાનુબંધી અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના ક્ષયોપશમથી દેશવિરતિરૂપ આરિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ત્રણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સર્વવિરતિરૂપ આરિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્—અનન્તાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની આ ત્રણ કષાયની ચોક્કસીનો ક્ષયોપશમ થવાથી ક્ષાયોપશમિક સર્વવિરતિરૂપ આરિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. સારાંશ કે—આરિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, એજ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ આરિત્રધર્મનું કારણ છે.

૫૨ પ્રશ્ન—સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ છતી શક્તિએ પ્રમાદથી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા ન કરે, તો આરાધક કે વિરાધક ?

ઉત્તર—સમ્યગ્દષ્ટિજીવ પ્રમાદથી પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા ન કરે તેથી વિગ્રાધક ન કહેવાય હા, વીર્યાચાન્મા અતિચાન્ લાગે આરાધક દે વિગ્રાધનો મળધ મમ્યજ્ઞત્વ માટે નહિ, પશ્ચુ ક્રિયા માટે છે

પર પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિજીવો અજ્ઞાન પૂર્વક તપસ્યા કરે છે, તે આગ્રાધક કે વિગ્રાધક ?

ઉત્તર—આગ્રાધક-વિગ્રાધક શબ્દની પ્રવૃત્તિ અહિં ઘટતી નથી જે વ્રત-નિયમ લઈ જાયે તે આગ્રાધક અને લીધે ન વ્રત-નિયમોનો ભંગ કરે તે વિગ્રાધક માં બેનાથી એક પણ વાત મિથ્યાદષ્ટિ જીવોમા નથી, માટે તેને આગ્રાધક વિગ્રાધક કેમ કહી શકાય ? ભગવતીશૂનના આતમા ગતકમા મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને દેશથી આગ્રાધક બતાવના છ, તે કારણ દેશગતિ પામતા હોનાથી થોડા શુભ અવ્યયમાયને લગ્ને છ અન્યથા તો ઉનાદષ્ટિશૂનમા નવગ્રેવેય-સુધી ગતિ કન્નાન છતા તેઓને અનાગ્રાધક બતાવ્યા છે

પર પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિજીવ મહામનિર્જન ન કરે નહિ ?

ઉત્તર—મુખ્યતાએ મિથ્યાદષ્ટિજીવ અહામનિર્જન કરે છ મનામનિર્જનનો અધિનાગી નથી મનામનિર્જનનું નામ મનાન ઘટાડવાનું છે ત્યાં અહામનિર્જનનું નામ મનાન ઘટાડવાનું નથી, બલકે મનાન ઘટાડવાનું નબલિત છે

અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવની કરણી સંસાર ઘટાડનાર નથી, તથાપિ કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિ જીવો દેવલોકાદિ તથા રાજ્યાદિ પદવીની આકાંક્ષા ન રાખતા કેવળ આત્મકલ્યાણ માટે કરતા હોય અથવા ધુણાક્ષર ન્યાયથી જૈનમતાનુસારિણી કરણી કરતા હોય, તો સકામનિર્જરા કરવાનો સંભવ છે. જેમ સુસુખ ગાથાપતિ તથા મેઘકુમારના પૂર્વજીવનો હાથીનો જીવ કષ્ટાનુષ્ઠાન સહી પરીતસંસારી થયો છે. તેથી તેણે સકામનિર્જરા કરી એમ સિદ્ધ થાય છે. તથા તામલીતાપસુ વગેરે કેટલાક મધ્યમ્યવૃત્તિવાળા તાપસો પણ સકામનિર્જરા કરે છે. આ સખંધી ભાવવિજયજી કૃત ‘પટ્ટાવ્રંશજ્જલ્પ-વિચાર’ માં સચુકિતક વર્ણન છે.

પપ પ્રશ્ન—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો અકામનિર્જરા કરે ખરા ?

ઉત્તર—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો તો સકામનિર્જરાના માલીક છે. પરંતુ કોઈવાર પરાધીનપણે મન વિના કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે, તો અકામનિર્જરા કરે, પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની અકામનિર્જરા કરતા અધિક ગુણવાળી અકામનિર્જરા કરે એ વાત ખ્યાલમાં રાખવી.

પદ પ્રશ્ન—વ્રતધારી શ્રાવક પ્રતિક્રમણ કરે એ તો ઠીક છે; પરંતુ અવ્રતી પ્રતિક્રમણ કરે કે નહિ ? અને કરે તો તે કયા વ્રતોની આલોચના કરે ? કારણ કે પ્રતિક્રમણ તો વ્રતની આલોચનારૂપ છે.

ઉત્તર—અમતી-પ્રતિલિપ્ત તમામ જીવો કહેવાય છે એટલે વ્યવહારાશીગત તથા અવ્યવહારાશીગત જીવો લઈ શકાય છે વ્યવહારાશીગત જીવોમા મમ્યગ્દષ્ટિજીવો તથા મિથ્યાદષ્ટિજીવો પણ અમતી ગણાય છે તેમા મમ્ય-ગ્દષ્ટિ અમતી જીવો આશ્રયી પ્રશ્ન હોય તો તે પ્રતિક્રમણ કરી શકે કારણ કે દ્રવ્યવતોના ઉચ્ચારણનો અભાવ છે, પરંતુ ભાવવતો અનુભવાય છે કારણ કે-શ્રાવકકુલોત્પન્ન બાળકોમા જન્મથીજ કેટલીક શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પડેલી હોય છે દ્વાન્ત તરીકે-કોઈ શ્રાવકના છોડાને લાલચ આપી કહેવામા આવે કે ‘અમુક જીવને તુ માન’ પરંતુ તે જીવને માન્ય નહિ કારણ કે જન્મથીજ તેને એવા મરકાને પડેલા હોય છે આ શુદ્ધ મરકારોમા પણ જે હોય જાગે, તેની આલોચનારૂપે પ્રતિ ક્રમણ કરવામા જગ્યે હનકત નથી વળી પ્રતિક્રમણની મગાઉ આભાયિકવ્રત પણ છે તે અપેક્ષાએ પણ તે નથી છે

હીન્દુપ્રશ્નમા એક પ્રશ્ન છે કે—કોઈને નાત્રિએ સુખડી ખાવાનું વ્યવસ્થા હોય તે પ્રતિક્રમણ કરી શકે કે નહિ ? તેના ઉત્તરમા લખ્યું છે કે—નહિ કરવા કરતા અવિધિથી પણ પ્રતિ-ક્રમણ કરવામા વાધો નથી

૫૭ પ્રશ્ન—અહીંદ્રીયના મનુષ્યો સખ્યાતા છે કે અમ-ખ્યાતા ?

ઉત્તર—અખ્યાતા

૫૮ પ્રશ્ન—હુનિયામા શ્રાવકો સંખ્યાતા છે કે અસંખ્યાતા ?

ઉત્તર—અસંખ્યાતા. આમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કેવળ મનુષ્યો જ શ્રાવક નથી હોતા; પરંતુ તિર્યંચો પણ વ્રતો પાળતા હોવાથી વ્રતધારી શ્રાવક કહેવાય છે. જે રાજલોકમા આપણે રહીએ છીએ તે રાજમાં, પચીસ કોડાંકોડી પદ્મોપમના જેટલા સમય થાય તેટલા દ્વીપસમુદ્ર એક એકથી બમણા પ્રમાણમાં છે. અંતમા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે, કે જે અધ રાજ પ્રમાણનો છે તેમા હજાર જોજન પ્રમાણવાળા મત્સ્યો રહે છે. સ્વયંભૂરમણ, લવણસમુદ્ર તથા કાલોદધિમાં મત્સ્ય—કૂર્માદિ ખીચો ખીચ ભરેલ છે, અન્ય સમુદ્રોમા થોડા છે. મત્સ્યો કેવળ બલૈયાના આકારને છોડી તમામ આકારવાળા હોવાથી પ્રતિમાકારના પણ મત્સ્યો છે, જેને અન્ય મત્સ્યો દેખી ઉઠાપોહ કરતાં નિતિસ્મરણ પામી સમ્યક્ત્વમૂલ અગ્યાર વ્રતોનું પાલન કરે છે અતિથિસંવિભાગ નામનું ખારસુ વ્રત તેઓને નથી હોતું, કારણ કે ત્યાં સાધુઓનો યોગ નથી હોતો. આ અપેક્ષાએ શ્રાવકો અસંખ્યાત છે.

૫૯ પ્રશ્ન—અગ્યાર વ્રતધારી મત્સ્યાદિ શ્રાવકો બતાવ્યા તે ઠીક પરંતુ તેમા સામાયિક અને પૌષ્ઠવ્રત છે, એમ કેમ કહી શકાય? તેઓ તે કેમ કરી શકતા હશે ?

ઉત્તર—આહારના ત્યાગરૂપ, બ્રહ્મચર્ય રૂપ અને શરીર સત્કારના ત્યાગરૂપ પૌષ્ઠ તે કરી શકે છે તેમાં શંકા જેવું નથી.

હવે ગદ્દો સાવધ જાપાનો ત્યાગ, અને તે કાયની ચપવતાને છાડીને કહે છે કાયની ચપવતાનો ત્યાગ એજ મામાયિક જેમ કોઈ પુરૂષને તિથિએ એકાસણુ કંવાનો નિયમ હોય, તે પુરૂષ સમુદ્ર પાર થવા સ્ટીમરમા બેને અથવા એક શહેજી બીજા ગહેર જવા ગાડીમા બેએ અને તે સ્ટીમર ચા ગાડી કયાય ઉભી ગહેવાની ન હોય, તો, જેમ તે માણસ ઠાયચપવતાનો ત્યાગ કરી એક ગામને બેસી એકાસણુ કરી શકે છે, તેમ મત્સ્યશ્રાવકને મથિત જલમા કાયની ચપવતા ઊઠવી, એનું ન મ મામાયિક ગણવામા આવે તો વાધે નથી

૬૦ પ્રશ્ન—બ્રાહ્મ અને અભ્યન્તર તપમા બલવાનુ કોણુ ? બ્રાહ્મ તપનુ માધન શુ ? અને અભ્યન્તર તપ કંવાનુ માધન શુ ?

ઉત્તર—બ્રાહ્મ તપ કરતા અભ્યન્તર તપ વધાર બલવાનુ છે કર્મનિર્જગ બન્ને તપ કરે છે, તેજ કાગણુથી નિર્જગના બાજુ બેઠરૂપ બાજુ અને અભ્ય તર તપ માનેત છે, કાગણુમા કાયનો ઉપચાર કરેલ છે નિર્જગના કાગણુ બાજુ હોવાથી નિર્જગના પણ બાર બેઠ બતાવવામા આવ્યા છે અન્યથા તો ‘મકામ’ અને ‘અકામ’ એમ જેજ પ્રકારની નિર્જગ છે બાગ્બેઠ અપેક્ષિત છે અન્યથા નાન, દર્શન અને કૃત્યાન્ત્રિ પણ કર્મનિર્જરા કંવાના કાગણુ છે પરંતુ તેમાથી ડેટલાક સવના સમાય છે અને ડેટલાક તપની અવર્તીત હોવાથી મુખ્ય કાગણુ તપજ કહેવ છે તપમા ગાદ્ય તપનુ કાગણુ ગરીબ ગ્રામિ છે

અને આભ્યન્તર તપનું કારણ આત્મભાવના છે. આ સુખ્ય કારણ છે. પરંતુ બાહ્યતપમાં ગૌણ કારણ આત્મભાવના અને આભ્યન્તર તપમાં ગૌણકારણ શરીર શક્તિ છે, અન્યોઅન્યની અપેક્ષા વિના બાહ્યતપ અને અભ્યન્તરતપ થઈ શકે નહિ.

૬૧ પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિજીવ સસારને અનિત્ય જાણી-
વૈરાગ્ય ભાવનાથી ભાવિતાન્તઃકરણ પૂર્વક ત્યાગવૃત્તિ સ્વીકારે,
તે વખતે ચાર ધ્યાનમાંથી કયું ધ્યાન હોય ?

ઉત્તર—આત્મધ્યાનની પ્રધાનતા સંભવે છે અને ધર્મ-
ધ્યાનનો ઉદ્દય થોડા સમયમાં થવાનો સંભવ કહેવાય. તેમ-
પરિણામની સુંદરતા હોવાથી રૌદ્રધ્યાનની તો સત્તા નથી.
જ્યારે શુકલધ્યાન તો ક્ષપકશ્રેણ્યાફ મહાપુરૂષને આઠમા-
ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે અને ધર્મધ્યાન અવિરતિસમ્યગ્-
દષ્ટિ નામના ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે.

પૂર્વોક્ત મિથ્યાદષ્ટિજીવ અનિત્યતાના રંગથી રંગિતાન્તઃ-
કરણ હોવાથી ધર્મધ્યાનનો ઉદ્દયાકુર અનુમાનથી સમજાય છે,
જેમ અરૂણોદયથી સૂર્યોદયનું જ્ઞાન આખાલ વૃદ્ધને નિઃસંશય
માલૂમ પડે છે. તેમ વૈરાગ્યભાવનાભાવિતાન્તઃકરણ જીવોને
વસ્તુધર્મની ઓળખાણ થતાં વાર લાગતી નથી. અને તેમ
થવાથી ધર્મધ્યાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાય, એ તો શાસ્ત્રસમ્મત
વાત છે.

૬૨ પ્રશ્ન—લબ્ધજીવોના પ્રતિબોધેવ જીવો વધારે મુક્તિમા જાય કે અલબ્ધના ?

ઉત્તર—સમસ્ત જીવરાશીને આશ્રી કહેવામા આવે તો લબ્ધના પ્રતિબોધેલા અધિક મુક્તિમા જાય, અને એક જીવ આશ્રી કહેવામા આવે તો અલબ્ધના પ્રતિબોધેલ વધુ જાય કાળજી કે અલબ્ધ કોઈ પણ મમયે મુક્તિમા જનાર નહિ હોવાથી વારવાર દ્રવ્ય ચાન્નિત્ર પાળી અગામ્મર્દનાચાર્યની માર્ગક પ્રતિબોધ કરે છે

૬૩ પ્રશ્ન—અગ્નિહૃત, ચક્રવર્તી, જનદેવ અને વાસુદેવ એ ચાન્નુ આગમન કઈ ગતિથી થાય ?

ઉત્તર—દેવ અને નન્કગતિથી થાય છે વધુના ધ્યાનમા ગમ્પુ જોઈએ કે—માતમી નન્કથી આવેલ જીવ મનુષ્ય થતો નથી, ત્યારે મહાપુરુષ તો જ્યાથી જ થાય ? માટે માતમી નન્કને છોડવી તથા અગ્નિહૃત અને વાસુદેવ, દેવગતિથી આવે તો વંમાનિક દેવથી આવે છે તેમા પણ પચાનુત્તર વિમાનથી આવેન જીવ વાસુદેવ થતો નથી જનદેવ અને ચક્રવર્તી તો ચારે નિકાયના દેવોથી આવેવ જીવો થાય છે

૬૪ પ્રશ્ન—અગ્નિહૃત, ચક્રવર્તી, જનદેવ અને વાસુદેવ કઈ ગતિ પામે ?

ઉત્તર—અગ્નિહૃત નિશ્ચયથી કેવલ જ્ઞાન પામી ૩૪ અતિ-શય, ૩૫ વાણીના શુભ, અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય મુક્ત થઈ, લબ્ધ

પ્રાણિઓને પ્રતિબોધી અનન્ત ચતુષ્ટયવાળા થઇ મુક્તિ પામે છે. અન્ય ગતિ પામતા નથી. ચક્રવર્તિને રાજ્ય છોડે તો સ્વર્ગ યા મોક્ષે જાય, અન્યથા નરકમાં જાય. બલદેવ મુક્તિ અથવા સ્વર્ગ ગતિ પામે છે અને વાસુદેવની કેવળ નરક ગતિ થાય છે, કારણ કે તેઓ પ્રાય નિરંતર કિલ્લ પરીણામી હોય છે.

૬૫ પ્રશ્ન—ચક્રવર્તીનાં રત્નોના નામો બતાવો.

ઉત્તર—ચક્રરત્ન, છત્રરત્ન, દંડરત્ન, ચર્મરત્ન, કાકિણી, મણિ, ખડ્ગ, હસ્તી, અશ્વ, પુરોહિત, સેનાધિપતિ. ગૃહપતિ, વાર્ધિક, અને સ્ત્રીરત્ન એ ઔદ રત્નો છે.

૬૬ પ્રશ્ન—યોગ હોય ત્યાં નિર્જરા નિશ્ચયે હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—યોગ હોય ત્યાં નિર્જરા નિયમા હોય, પછી તે સકામ હોય કે અકામ હોય. અને નિર્જરા હોય ત્યાં યોગની ભજના છે. ઔદમા ગુણસ્થાનકે નિર્જરા છે, પરન્તુ યોગ નથી.

૬૭ પ્રશ્ન—યા મતિઃ ના ગતિ એની મતલબ શી ?

ઉત્તર—જેવી મતિ હોય તેવી ગતિ થાય ધર્મશાસ્ત્રકારોનો અને નીતિશાસ્ત્રકારોનો સિદ્ધાન્ત આ પ્રમાણે છે—ગતિર્મન્યનુ-સારિણી અર્થાત્ ગતિ, મતિને અનુસારે થાય છે.

૬૮ પ્રશ્ન—વિજળી અગ્નિકાય કે અપ્કાય ?

ઉત્તર—વિજળીને જ્ઞેનશાસ્ત્રકારોએ અગ્નિકાય બતાવેલ છે, તેમ વિજ્ઞાનથી પણ અગ્નિકાયજ સિદ્ધ થયેલ છે તેનાથી પાણી ગરમ થાય છે, રસોઇ થાય છે, પ્રકાશ થાય છે. અને પાણીથી

જે વીજળી થાય છે, તેના પુફ્ફલો પ્રાય શીત જણાય છે જેના ઉપર વીજળી પડે છે, તેનું ગરીબ, ફ્રીમ પડવાથી જેમ પદાર્થ કાળો થાય છે, તેમ જાળીમાવાળું થાય છે તત્ત્વ તો ઠંડલી-ગમ્ય છે અનુમાનથી કહેવું છે

૬૬ પ્રશ્ન—યુગલીયા સ્તન પાન કરે, કે નહિ ?

ઉત્તર—સ્તન પાન કરે, એવો લેખ સુયગકાગ સુત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા અધ્યયનના મૂલમા તથા ટીકામા છે

૭૦ પ્રશ્ન—ઝાઘ ઝાઘ લોકો યુગલીકને સ્તનપાન નથી માનતા, તે સચુક્તિ છે કે ?

ઉત્તર—નહિ સૂત્રોમાજ જ્યાં સ્તનપાનનો ઉલ્લેખ છે, તો પછી તે વાત ન માનવી એ સુત્રવિરુદ્ધ અને 'લોકવિરુદ્ધ' પણ છે લોકવિરુદ્ધ એટલા માટે કે ઔદાગિંક શરીરવાળા જરૂર સ્તનપાન કરે છે અહિં તીર્થંકરોનું ઉદાહરણ લેવું બ્યાજબી નથી તીર્થંકરો ઔદાગિંક શરીરવાળા હોવા છતાં સ્તનપાન કરતા નથી એ વાત ખરી છે પરંતુ તેઓ જરૂર પાતીત હોઈ તેમનું ઉદાહરણ ન લેવાય

૭૧ પ્રશ્ન—'પન્તિ' અને 'અપરિત્ત' શબ્દોનો શો અર્થ છે ? અને તેની મર્યાદા કયા સુધી છે ?

ઉત્તર—'પન્તિ' ગણદ બે ઠેકાણે વપરાયો છે 'અસાગ પન્તિ' અને 'ઠાન પન્તિ' 'પન્તિ' એટલે યોગ

સંસાર થોડાથી અહિં ‘અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત’ સમજવાનો છે. ‘અપરિત્ત’ અર્થાત્ તેથી વધારે.

૭૨ પ્રશ્ન—લેશ્યા એટલે શું ?

ઉત્તર—કર્મનિઃસ્પંદ અર્થાત્ મનઃપરિણામ એનું નામ લેશ્યા છે. યથા—

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિવ્યાત્પરિણામોયમાત્મનઃ ।

સ્ફટિકસ્યેવ તન્નાયં લેશ્યાશબ્દઃ પ્રવર્ત્તંતે ॥

અર્થાત્ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંબંધથી સ્ફટિકની માફક જે આત્માના પરિણામ થાય ત્યાં ‘લેશ્યા’ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. અર્થાત્ સ્ફટિકમણી આગળ જે વસ્તુ રાખી હોય, તેના રંગ તેમાં પડે છે. તેવી રીતે જેવી વસ્તુનો સંગ થાય, તેવા પરિણામ આત્માના થાય છે. લોકમાં પણ વ્યવહારથી બોલાય છે કે ‘લેશ્યા શુભ રાખો.’ અર્થાત્ પરિણામ શુભ રાખો. અતએવ ‘લેશ્યા’ થી એ સિદ્ધ થાય છે કે—‘શુભપરિણામને શુભલેશ્યા કહેવામાં આવે છે, અને અશુભપરિણામને અશુભલેશ્યા.’

૭૩ પ્રશ્ન—શુભલેશ્યા કઈ અને અશુભ કઈ ?

ઉત્તર—કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાષોતલેશ્યા—એ અશુભલેશ્યાઓ કહેવાય છે, અને તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા—એ શુભલેશ્યાઓ છે.

૭૪ પ્રશ્ન—કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી શામાં છે ?

ઉત્તર—ભગવતી અને પન્નવણામાં તથા ઉત્તરાધ્યય-

નના ૩૪ મા અધ્યયનમા અન્ય પણ લોકપ્રકાશાદિ છૂટક છૂટક થયોમા છે

૭૫ પ્રશ્ન—કૃષ્ણલેશ્યાવાળાના પરિણામ કેવા હોય ?

ઉત્તર—પાત્ર આશ્રવમા પ્રવૃત્ત, ત્રણ ગુણિથી અશુભ, પટકાયમા અવિરત, વીમારભમા મસ્ત, છિદ્રાન્વેષી, ચૌર્યાદિ કર્મ કરનાર, ઉભય લોડની શકા રહિત (આ ભવ-પન્થવનો હર નહિ ગખનાર) નિર્ઘય અને અજિતેન્દ્રિયાદિ દુર્ગુણયુક્ત કૃષ્ણલેશ્યાવાળો ગણાય છે કહ્યું છે—

અતિરોદ્ર સદા ક્રોધી મત્સરા ધમવર્જિત ।

નિર્વંષો વૈરસયુક્ત કૃષ્ણલેશ્યાઽધિકો નર ॥

અતિ રોદ્ર પગિણામી, હમેશા ક્રોધી, મત્મરી, ધર્મગ્રહિત, નિર્ઘય અને વૈરયુક્ત—એવો કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય હોય છે

૭૬ પ્રશ્ન—નીલલેશ્યાવાળાના પરિણામ કેવા હોય ?

ઉત્તર—પરગુણને નહિ મહન કરનાર, તપોશુભથી નહિત, અવિદ્યાવાન, કપટભવયુક્ત, નિર્લભ્ય, વિષયાદિમા લપટ, પ્રદ્રેષવાળો, મૂર્ખ, રસલોભી, ભત્યાદિ મદોથી ઉન્મત્ત, આભમા નકત અને છુદ્ધ વિગેરે દુર્ગુણવાળો નીલલેશ્યાવાળો ગણાય છે એક મ્થળે એમ પણ કહ્યું છે—

અલમો મન્દયુદ્ધિષ્ઠ છીલુકથ પરવચ્ચક ।

કાતરશ્ચ મદા માનો નીલલેશ્યાઽધિકો ભવેત્ ॥

૭૭ પ્રશ્ન—કાપોતલેશ્યાવાળાના પરિણામ કેવા હોય ?

ઉત્તર—વક્રસ્વભાવી, વક્રઆચારી, ક્રિયામા નિર્ઘયી,

અસરલસ્વભાવી, ઔપાધિક, માયાવી, સ્વદોષને ઢાંકનાર, મિથ્યા-
દષ્ટિ, અનર્થ પ્રલાપી, હુદ્દ શબ્દો બોલનાર અને મત્સરી-આવે
માણસ કાપોતલેશ્યાવાળો ગણાય છે. યથા—

શોકાકુલઃ સદા રુદ્ધઃ પરનિન્દાઽઽન્મશંસકઃ ।

સંગ્રામે પ્રાર્થતે મૃત્યુ કાપોતકં ઉદાહૃત ॥

૭૮ પ્રશ્ન—પીતલેશ્યાવાળો માણસ કેવો હોય ?

ઉત્તર—નમ્ર, અચપલ, અમાયી, અકુતૂહલી, વિનીત,
'વિનયી, દાન્ત યોગવાન, તપસ્વી, ધર્મપ્રિય, દંઢધર્મી, પાપભીરૂ
અને મુક્તિનો અભિલાષી હોય. યથા—

ધિદ્વાધાન્ કરુણાયુક્તઃ કાર્યાકાર્યવિચારકઃ ।

લાભાભે ચ્વદા પ્રીતઃ પીતલેશ્યાઽધિકો નરઃ ॥

૭૯ પ્રશ્ન—પદ્મલેશ્યાવાળો જીવ કેવો હોય ?

ઉત્તર—અલ્પક્રોધી, અલ્પમાયી અને અલ્પલોભી, પ્રશાન્ત-
ચિત્ત, દાન્તાત્મા, અલ્પભાષી, પ્રશસ્તરાગવાળો, વીતરાગપણાને
સન્મુખ, ઉપશાન્ત, જિતેન્દ્રિય એવો માણસ. તથા, ચ—

ક્ષમાર્વાંશ્ચ સદા ત્યાગી દેવાર્ચનરતો યમી

શુચીમૂતઃ સદાનન્દો પદ્મલેશ્યાઽધિકો ભવેત્ ॥

૮૦ પ્રશ્ન—શુકલલેશ્યા વાળા જીવોનો અધ્યવસાય કેવો
હોય ?

ઉત્તર—આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગી, ધર્મધ્યાન
અને શુકલધ્યાનનો કરનાર, પ્રશાન્તમનોભાવી, દાન્તાત્મા,
પચસમિતિ-ત્રણુ ગુપ્તિએ ગુપ્ત, સરાગસ યમી, વીતરાગ સંયમી,

ઉપશાન્ત તથા નિતેન્દ્રિય નિગેઢે શુભ્રવાળો હોય વગી પણ કંઈ છે-

રાગદ્વેષયિનિર્મુક્ત શાન્તિદાત્રિયજિત ।
પરમાત્મત્વમવત્ર શુક્લશ્ચો ભવેત્તર ॥

૮૧ પ્રશ્ન—ઉપર્યુક્ત છ લેશ્યાના સ્થાન અર્થાત્ ભેદો કેટલા છે ?

ઉત્તર—અમખ્ય લોકકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ સ્થાન છે અથવા અમખ્યાતી અવમર્ષિણી અને ઉત્તર્ષિણીના જેટલા મમય થાય, તેટલા અધ્યવમાય અર્થાત્ લેશ્યાના સ્થાન છે

૮૨ પ્રશ્ન—મનુષ્ય જાન, સુવાન (મધ્યમ અવસ્થાવાળો) અને વૃદ્ધ કયા સુત્રી કહેવાય ?

ઉત્તર—મ્તનપાનની અવસ્થાથી લઈ ૧ વર્ષની ઉંમર સુધી જાન, તેથી ઉપર ૭૦ વર્ષ સુત્રી મધ્યમાવસ્થા અને તેથી ઉપર વૃદ્ધ મમજ્ઞો સ્થાનાગ મૂત્રની ટીનામા આ વાત કહેવામા આવી છે—

આયોઢશાદ્ મયેદ્ યાતો યાઘત્ત્વોગશ્ચસંઘ ।
મન્વમ મમતિ યાઘત્ પત્તો વૃદ્ ધુન્યત ॥

૮૩ પ્રશ્ન—જેમ જીવના ૧૬ ભેદ કહેવામા આવ્યા છે તેમ જીવના કેટલા છે ?

ઉત્તર—જીવના પાંચ ચૌદ છે, ચાલ છે, અને ૫૦ પણ છે

૮૪ પ્રશ્ન—ચૌ અને ચાલ ન્યા કયા ?

ઉત્તર—હસ અરૂપી અણુવના અને ચાર રૂપી અણુવના મળી ૧૪. હસ અરૂપી અણુવના તે આ-ત્રણ ધર્માસ્તિકાયના, ત્રણ અધર્માસ્તિકાયના, ત્રણ આકાશાસ્તિકાયના અને એક કાલનો. ચાર રૂપી અણુવના ભેદ—સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ.

૮૫ પ્રશ્ન—સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. એમાં સ્કંધ આખી આખી વસ્તુને કહેવાય, તેના એક અંશને દેશ કહેવાય, પરંતુ પ્રદેશ અને પરમાણુ એટલે શું ? અને પ્રદેશ મોટો કે પરમાણુ ?

ઉત્તર—પ્રદેશ અને પરમાણુમા કોઈ ન્હાનું મોટું નથી. પ્રદેશ તે છે કે જે નિર્વિભાગ ભાગ છે. આજ પ્રદેશ વસ્તુથી અલગ થાય ત્યારે તે પરમાણુ કહેવાય છે. એજ કારણથી ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ ભેદ કહ્યા. કારણ કે પ્રદેશ અલગ પડી શકતો નથી. અને જો અલગ પડે તો પરમાણુ ગણાય. આમ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણેના સ્કંધ, દેશ અને પ્રદેશ ગણાય છે, પરમાણુ નહિં. કારણ કે પ્રદેશ અલગ પડતો નથી. આવીજ રીતે આત્માને પણ આ ત્રણનીજ કલ્પના થાય. નહિં કે પરમાણુની.

૮૬ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય પૌદ્ગલપરાવર્ત, ક્ષેત્ર પૌદ્ગલપરાવર્ત, કાળ પૌદ્ગલપરાવર્ત અને ભાવ પૌદ્ગલપરાવર્ત—એમ ચાર પ્રકારના પૌદ્ગલપરાવર્ત છે. તો સ્વર્ગ નરકાદિના ૩૩ સાગરોપમનું આયુષ્ય, સ્વકાયસ્થિતિ વિગેરે તમામની ગણતરી કયા પૌદ્ગલપરાવર્તથી ગણવી ?

ઉત્ત—ક્ષેત્ર પૌદ્ગલવપગવર્તથી ગણાય છે

૮૭ પ્રશ્ન—મુડકેવલી કેને કહે છે ?

ઉત્ત—કેવલી છતાં જેઓ અતિશય નિહિત હોય, તે મુડકેવલી કહેવાય છે

૮૮ પ્રશ્ન—મન પર્યાવજ્ઞાનવાન પ્રતિક્રમણ કરે કે નહિ ?

ઉત્ત—તેને પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા નથી કારણ મા જ્ઞાન સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલ મુનિને થાય છે. સાતમું ગુણસ્થાનક અપ્રમત્ત મુનિને હોય અને અપ્રમત્ત મુનિને પ્રતિક્રમણ ન હોય. યથા—

इत्येतस्मिन् गुणस्थाने नो सत्यावश्यकानि षट् ।

मनसं ध्यानसद्वयोगात् शुद्धि र्व्याभाविकी भवेत् ॥

૮૯ પ્રશ્ન—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને આવશ્યક ક્રિયા ભલે ન હોય, પરંતુ છઠ્ઠા-પ્રમત્તગુણસ્થાને આવશ્યકક્રિયા કવી કે નહિ ?

ઉત્ત—જરૂર કરવી. એમાં જરાએ શંકાશીલ ન હોય. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં સજ્જવનકષાયનો અને નોકષાયનો ઉદય હોવાથી ત્યાં આર્તધ્યાનની મુખ્યતા છે. તથા કોઈ અશે ગૌરવધ્યાનની પણ પ્રાપ્તિ છે. માટે જરૂર પ્રતિક્રમણાદિક્રિયા કરવી જોઈએ. મુવિહિતાચાર્યોનું કથન છે—

प्रमादाद्यद्वयकन्यागास्त्रिष्वलध्यानमाधयेत् ।

योऽसौ नैषागम जैन वेत्ति मिथ्याम्वमाहित ॥

અર્થાત—પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં રહેલ જે જીવ આવશ્યક ક્રિયાના ત્યાગથી નિશ્ચલ ધ્યાનનો આશ્રય કરવા જાય, તો મિથ્યાત્વ મોહિત એવો તે નિર્વિકાર જૈનાગમને જાણતો નથી. ઇત્યાદિ સિદ્ધ વાત છે. મતલબ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેલ જીવે પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા જરૂર કરવી

૯૦ પ્રશ્ન—જેણે વ્રત લીધાં નથી, જે ગુણસ્થાનની વાત સમજતો નથી, નવકાર મત્ર અને આવશ્યક શબ્દના વિશેષ અર્થને કાંઈ સમજતો નથી, તે માણસ પ્રતિક્રમણ કરે કે નહિ ? અને કરે તો શો ફાયદો ?

ઉત્તર—વ્રતાદિ ન હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ કરે. કારણ કે—શ્રાવકકુળમાં ઉત્પન્ન થવાથી વ્રત નથી લીધા તો પણ કેટલાક વ્રતોના આચરણ તો સ્વાભાવિક જ હોય છે. જેમ શ્રાવક કુલમાં જન્મ લેતા તે હિંસા નહીં કરે એટલે પ્રાણાતિ-પાત વિરમણનું આચરણ છે જ. શ્રાવકના એક નાનામાં નાના બાળકને કહેવામાં આવે કે—‘તુ આ જીવને માર, તને ચાર આના આપું’, પરંતુ તે બાળક ચાર આનાની કે ગમે તેટલી લાલચે નહિ મારે. કારણ કે તેના જન્મના સંસ્કાર જ એવા છે. હવે એજ પ્રમાણે હિંસકના બાળકને કહેવામાં આવે તો તે ઝંટ મારશે તેને પૈસાની લાલચ નહિં આપશે તો પણ મારશે આ પણ તેના સંસ્કારની વાત છે. અહિં વિચારવાનું એ છે કે—શ્રાવકકુલોત્પન્ન મનુષ્યે વ્રતોચ્ચારણ ન કર્યું હોય તો પણ તેનું વ્રતાચરણ હોવાથી પ્રતિક્રમણ કરવું યોગ્યજ છે. વળી

શુભ્રુથાનકની વધારે વાત તે મમજ્જતો ન હોય, તો પણ પરમાત્માના વચ્ચેનો પગ તો તે શ્રદ્ધાવાળો હોય જ છે એટલે પ્રતિક્રમણ જ્ઞવામા વાધો નથી એવીજ રીતે નવકાર મંત્રનો વિશેષ અર્થ ભલે તે ન જાણતો હોય તો પણ તેણે પ્રતિક્રમણ તો જગુ ઉચિત જ છે જેમકે માસતુસ ઋષિ ઠાઈ જાણતા ન હતા તેમ આભીરના જીવને જ્ઞાનાવગ્ણીય ઈર્મનો ઉદય હોવાથી ઈઈ વિશેષ નહોતું આવડતું, તો પણ તેઓ ખગખર ક્રિયા જ્ઞતા રહ્યા અને અન્તે ડેવજાનને પામ્યા આ ઉપરથી મિદ્ધ થાય કે ડે-મામાન્ય જ્ઞાનવાળાઓએ પણ પ્રતિક્રમણ કરવું આમ આવશ્યક શબ્દનો અર્થ ન જાણતો હોય તો પણ પ્રતિક્રમણ જ્ઞવામા હુજ્જત નથી જાણુ કે જાણક ' મોદક ' શબ્દના અર્થને જાણતો નથી, છતાં તેના માતા પિતા લાડુ ખાય છે, તે દેખી જાણકની પ્રવૃત્તિ લાડુ ખાવાની થાય છે અને તે લાડુ મિષ્ટ લાગવાથી તે ખુશી થાય છે તેવીજ રીતે દુલ્લધર્મના કાજણથી આવશ્યકનો અર્થ ન મમજ્જતો હોય તો પણ આવશ્યકની ક્રિયા જ્ઞવામા તો લાભ જ છે જાણુ કે પગમાત્માના શબ્દો તેના ઠાનમા પડયા, તથા ઈર્મમા ઈર્મ તે બે ઘડી જઘાયને, રક્ષક થયો એ તો પ્રત્યક્ષ લાભ છે જ, એની તો ડાઈ ના કહી શકે તેમ નથી

૯૧ પ્રશ્ન—પ્રતિક્રમણનો અર્થ છે ' પાપથી પાછા હઠવું ' જે પાપથી પાછો હઠે નહિ એને પ્રતિક્રમણ શાનું ? ઘરણુ કે તેની જગણી હજુ તો તેવીને તેવીજ છે

ઉત્તર—ગમે તેવી સ્થિતિવાળો હોય, પરન્તુ પ્રતિક્રમણ કરવાને હરકત નથી. કારણ કે પ્રતિક્રમણ કરનાર પાપથી પાછા હઠવાના વિચારવાળો છે. તે પાપ કરવાના ધરિદાથી પાપ કરતો નથી. પરન્તુ કર્મના ઉદયથી તે બિચારો પાપથી લેપાય છે, તેથી કંઈ પ્રતિક્રમણ વ્યર્થ જાય નહિ. જેવી રીતે કે મુનિવરો ‘કરેમિ ભંતે’ નો પાઠ દિવસમાં નવ વાર ઉચ્ચરે છે. તેમાં “સર્વં સાવજ્જ લોગં પચ્ચક્ખામિ” ઇત્યાદિ ત્રિવિધ પચ્ચ-ખખાણુ કરે છે. છતાં પ્રમાદના કારણથી અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચારાદિ દુષણો લાગે છે; પરન્તુ તેઓ પાપ કરવાની બુદ્ધિથી પાપ કરતા નથી, તો વ્રતો ભાગતાં નથી. તેવીજ રીતે પ્રતિક્રમણ કરનારને પાછળથી પ્રમાદના કારણથી પાપ થાય, તોપણ શુદ્ધિ નિમિત્તે પ્રતિક્રમણ કરવુંજ જોઈએ. દાખલા તરીકે ચેડા મહારાજ અને કુમારપાલ ભૂપાલાદિ પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ લડાઈમાં ઉતરતા. મારો મારો શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરતા તેમ એક એક બાણથી સ્હામા માણુ-સના પ્રાણ હરી લેતા; છતાં તેમની પ્રતિક્રમણ ક્રિયા વ્યર્થ નથી કહી. માટે દરેકે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા તો નજ છોડવી. વિશેષ હકીકત ગીતાર્થોના મુખથી જાણવી.

૯૨ પ્રશ્ન—અવધિજ્ઞાન વિના મનઃપર્યવજ્ઞાન હોય કે નહિ ?

ઉત્તર—હોય.

૯૩ પશ્ન—શ્રુત સામાયિક, સમ્યક્ત્વ સામાયિક, દેશવિરતિ

મામાયિક અને મર્વવિગતિમામાયિક—આ ચારે સામાયિક એક ભવમા કેટલીવાર આવે ને જાય ?

ઉત્તર—પ્રથમના ત્રણ મામાયિક એક જીવને આશ્રી બે થી નવ હજાર વાર આવે ને જાય

૬૪ પ્રશ્ન—માતા-પિતાની તથા વાલી-સંસ્કરની વળ સિવાય દીક્ષા અપાય કે નહિ ?

ઉત્તર—સગીર ઉમ્મર હોય ત્યાં સુધી જરૂર આજ્ઞા લેવી જોઈએ ઉમ્મર લાયક હોય, પરંતુ સ્ત્રીવાળો હોય, તથા કુટુંબનો આધાર તેના ઉપર હોય, તો દેશકાલાનુસાર મમ્મતિની જરૂર છે પરંતુ એવું કોઈ કાળજી ન હોય અને કેવળ મોહ દશાથી જ કોઈ સબધી અતરાયભૂત થતા હોય, તો તેવી અવસ્થામા સમ્મતિની જરૂર નથી દીક્ષા લેવા ઇચ્છનાર યોગ્ય અને પુરૂષાર્થવાળો હોય, તો ગમે તે વખતે આન્ત્રિ સેવામા જરા પણ હરકત આવતી નથી જૈન સૂત્રોમા અઢાર કારણે દીક્ષા આપવાનો અધિકાર છે આ કારણો ગંભીર હોયી સમજવાની જરૂર છે દરેક કાર્યમા દેશ-કાળ જોવાની વાત કદી પણ ભૂલવા જેવી નથી

૬૫ પ્રશ્ન—શમ્યાતર એટલે શું ?

ઉત્તર—પ્રાણુ-સાધ્વીને ઉતરવા યોગ્ય સ્થાનનો-ઘરનો માલિક, તેને જૈનશાસ્ત્રકારો ‘શમ્યાતર’ કહે છે

૯૬ પ્રશ્ન—શય્યાતરના ભેદો કેટલા છે અને તે કયા કયા ?

ઉત્તર—શય્યાતર પાંચ પ્રકારના છે. ૧ સાધર્મિક, ૨ ઘરનો માલિક, ૩ મંડળીક રાજા, ૪ ચક્રવર્તિ, ૫ ઇંદ્ર.

૯૭ પ્રશ્ન—એ પાંચેની આજ્ઞા લેવી કે કેમ ?

ઉત્તર—પૂર્વ પૂર્વના અભાવમા ઉત્તર ઉત્તરની આજ્ઞા લેવી. જેમકે કોઈ મકાનમા સાધુ પહેલાં આવીને ઉતર્યા હોય; પછીથી બીજા સાધુ ત્યાં આવી ચઢ્યા; તો તેમણે પહેલાં ઉતરેલ સાધુની આજ્ઞા લેવી જોઈએ. આ સાધર્મિક શય્યાતર કહેવાય. એનો અભાવ હોય તો ઘરના ધણીની આજ્ઞા લેવી જોઈએ. તે ન હોય તો મંડળીક રાજાની, તેના અભાવે ચક્રવર્તિની અને છેવટે સૌના અભાવે ઇંદ્ર મહારાજની આજ્ઞા લેવી. આમ શય્યાતર આજ્ઞાનો નિયમ છે. શય્યાતર માટે શાસ્ત્રોમાં ઘણું ઘણું લખવામા આવ્યું છે. સાધુ સાધ્વી જેના મકાનમા ઉતર્યા હોય તે મકાનના ધણીના ત્યાંથી આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, કંબલ, પાત્રાદિ લે નહિ.

૯૮ પ્રશ્ન—વીર પ્રભુ, માતાના ગર્ભમાં આવ્યા પછી ઇંદ્ર મહારાજ શકસ્તવથી તુર્ત સ્તવે છે કે ત્યાર બાદ ? જો તુર્તજ સ્તવતા હોય તો દેવાનદાની કુક્ષિથી ત્રિશલાના ગર્ભમાં તુર્તજ હરણ કરવા જોઈએ કારણ કે ઇંદ્રનો એ કલ્પ છે.

ઉત્તર—ખ્યાસી દિવસ ગયા પછી ઇંદ્ર મહારાજે સ્તવ્યા

છે કારણુ તે ખ્યાસી દિવસ ગયા પછી આસન ઉપ થયો છે આ વાત ઠલિઠાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય ઘોરચરિત્રના બીજા સર્ગમાં આ શબ્દોથી કથે છે —

તસ્યા ગર્ભગત નાયે રૂચશીતિ દિવસાત્યયે ।
સૌધર્મફલપાધિપતે મિદ્ધાસનમકમ્પત ॥

અર્થાત્—દેવાનકાના ગર્ભમાં પ્રભુ વીર આવ્યા પછી ખ્યાસી દિવસ ગયા પછી ઔધર્મ દેવલોકના અધિપતિનું આસન ચલાયમાન થયું

૯૬ પ્રશ્ન—પર્યુષણા પર્વમાં તે અન્ય ઢોઠ નમયે ન્યાય ઢોઠ ગામમાં મુનિગણ નવું સૂત્ર વાચવું શરૂ કરે છે, ત્યારે મહારાજને સૂત્ર ંહોગવવાનું ઘી અથવા કપિયા બોલાય છે, અને અધિક બોલનાં સભામંત્ર મહારાજને સૂત્ર ંટારાવે છે, એ વ્યવહાર ંચિત ગણાય તે અનુચિત ?

ઉત્તર—આ પ્રમાણેનો વ્યવહાર જરૂર પડી ગયો છે, પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિએ વિચાર કરતા તે અનુચિત લાગે છે કારણુ કે જે સૂત્ર ંહોગવવામાં આવે છે, તે કાતો સઘના બહાનું હોય છે, અને કાતો વ્યાખ્યાન વાચનાં મુનિનું પોતાનું જ હોય છે સઘના બહારનું હોય છે તો તે વ્યાખ્યાન વચાઈ રહ્યા પછી મુનિ પાસેથી પાછું લઈ લેવામાં આવે છે, અને જે મુનિનું હોય છે તો તે તેમની નિશ્ચાનું હોઈ તેઓ પોતાની પાસે રાખેજ એમાં નવાઈ શી ? ત્યારે વિચારવાનું એ છે કે—

આમાં ંહોરાવ્યું શું ? અને મુનિજીએ હાથ લાંબા કરી ંહોર્યું શું ? આ ક્રિયા દેખીતી રીતેજ સત્ય વ્યવહારથી વેગળી દેખાય છે, કેવળ સૂત્ર ને કોણે ંહોરાવ્યું ? ત્યારે કેવળ પૈસાની ઉપજ કરવા માટેની આ યોજના નહિં તો ખીલું શું છે ? ખરી વાત એ છે કે—આવા ઘણાંએ એવા કલ્પિત વ્યવહારો છે, કે જેણે વાસ્તવિક વ્યવહારને ધક્કો પહોંચાડ્યો છે. એકાન્ત ઉપજતું લક્ષ્ય રાખીને કેટલાક રિવાજો એવા ઘુસારી દેવામાં આવ્યા છે કે—જે રિવાજો અત્યારે ધાર્મિક કાર્યોને અને ધાર્મિક વ્યવહારોને નુકસાન પહોંચાડી રહ્યા છે. અને તેટલા માટે તેવા રિવાજો ઓછા કરી નાખવાની જરૂર છે. તેમ છતાં પૈસાની ઉપજનીજ કોઈ સંઘને જરૂર રહેતી હોય, તો કમમાં કમ એના શબ્દોમાં તો જરૂર ફેરફાર કરવો જોઈએ, કે જેથી આવું સાવ દેખીતું અસત્ય ભયું ધાંધલ તો ન દેખાય. મતલબ કે, “ સૂત્ર વહોરાવવાનું ઘી ” બોલાવવાના બદલે “ સૂત્ર વાંચવા આપવાનું ઘી ” બોલાવવું.

૧૦૦ પ્રશ્ન—પાંજરાપોળો—પશુશાળાઓ આજકાલ ઘણું શહેરોમાં—ગામોમાં ચાલે છે, તે અભયદાનનું ખાતું ગણાય કે નહિં ? સૂત્રોમાં તેનો ઉલ્લેખ છે કે નહિં અને નથી તો શરૂઆત ક્યાંથી થઈ ? વળી પાંજરાપોળ ચલાવવી, એ જૈનો-નુંજ કર્તવ્ય છે કે અન્યનું પણ ખરું ?

ઉત્તર—વર્તમાનમાં ચાલતી પાંજરાપોળો અભયદાનનું ખાતું નથી. અનુકંપાનું ખાતું કોઈ અપેક્ષાએ કહી શકાય. પાંજરાપોળમાં

આવેલ હુ ખી જાનવરોના હુ ખો નિવારણ કઠ્ઠા, એ ઉદ્દેશ્ય ગખ-
વામા આવે છે, પરંતુ એ ઉદ્દેશ્ય વર્તમાન કાલમા સર્વત્ર સચ-
વાતો હોય એમા શકા છે સૂત્રોમા પાજરાપોળનો અધિકાર
નથી જોવાતો દાનશાળા—પૌષધશાળા આદિનો અધિકાર
જરૂર છે, તેમ અનુક્રમાં પણ અધિકાર છે પણ અનુક્રમાં
નિમિત્તે આવી રીતે પાજરાપોળો ઠરવી જોઈએ, કિંવા પહેલા
આવી પાજરાપોળો હતી, એવું કયાંય નથી જોવાતું પહેલાના
વખતમા શ્રાવકો—ગૃહસ્થો પોતાને સ્વાધીન વાડાઓ રાખતા
હતા જેમા હજારો ગાય—સેસો વિગેરે જાનવરો રાખતા
ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય ભક્તો હજારો—લાખો જાનવરો
રાખતા હતા, એ વાત ઉપાસકદશાગસૂત્ર મા સ્પષ્ટ જોવાય
છે તેની સાથે લૂલા લગડા જાનવરોનો પણ નિર્વાહ થતો હતો
અને તે રીતે દયા પળાવી હતી પછી કાલકંમે મનુષ્યના ભાવો
અને શક્તિઓ ઓછા થવા લાગ્યા, એટલે ચોક્કમ સમુદાયો
તરફથી અમુક અમુક સ્થાને એવા લૂલા લગડા વિગેરે રોગ
વાળા જાનવરોને રાખી તેની પરવરીશ કરવી શરૂ થઈ આવા
સ્થાનોને પાજરાપોળનું નામ આપવામા આવ્યું

આવી રીતે આવા હુ ખી જીવોની પાવના થવા લાગી
કાણુ કે પગતમાની ન્હા માટે સ્વાત્મા અર્પણ કઠ્ઠો, એ
વીર પ્રભુની ખામ શિક્ષા છે—આના છે, પરંતુ માર્થત્યાગ
વિના પરમાય જાનતો નથી લોકો જેનું દૂધ આજન્મ પર્યન્ત
પીયે છે, તેની ન્હા કરવી એ તો ન્યાયમરૂપ ન છે અતએવ

કોણ હિંદુ કે કોણ મુસલમાન, કોણ જૈન કે કોણ બૌદ્ધ, સમસ્ત પ્રજાનું કર્તવ્ય છે કે લૂંટાં લંગડા જનવરોની રક્ષામાં ભાગ લેવો. આ કર્તવ્ય કેવળ જૈનોનું જ નથી. પરંતુ આજકાલ તો મોટે ભાગે જૈનોએ પાંજરાપોળોનો ભાર પોતાના શિર પર ઉઠાવી રાખ્યો છે. એટલું જ નહિ પરંતુ વર્તમાનમાં જેટલી પાંજરાપોળો દૃષ્ટિગોચર થાય છે-અમારા જોવામાં જે જે પાંજરાપોળો આવી છે, તેમાંની અમુક પાંજરાપોળોને બાદ કરીએ તો બાકીની જીવહયાના બહુલે શુભ કસાઈખાનાનું કામ કરી રહી છે. આનું કારણ એટલું જ છે કે આત્મભોગ આપી હૃદયની ઉડી લાગણીથી કામ કરનારા બહુજ ઓછા મનુષ્યો જોવાય છે. ભાડુતી નોકરોના ભરોસે રહી ઘરે યેસી પાંજરા-પોળોના વહીવટો ચલાવનારા અને પાંજરાપોળો માટે લાખો રૂપિયા એકઠા કરવા કહાપણુભર્યા લેખો લખનારા સ્વયં પાંજરાપોળોનું નિરીક્ષણ મહીનામાં કેટલો વખત કરે છે, એનો વિચાર કોઈ દિવસ તેઓ કરે છે? પ્રતિવર્ષ લાખો નહિં બહુકે કરોડો રૂપિયાનો પાંજરાપોળો નિમિત્તે વ્યય થાય છે, પરંતુ તેનું પરિણામ શું આવે છે? એનો અડસટ્ટો કાઢવામાં આવે તો ખખર પડે કે-લાખના સવાલાખ થાય છે કે લાખના ખાર હજાર થાય છે? આવાં ખાતાંઓ જીવહયાનું અપૂર્વ પુણ્ય ઉપાર્જન કરાવનારાં છે, જ્યારે આવાં ખાતાંની થોડી પણ ઉપેક્ષા ઘણું પાપ ઉપાર્જન કરાવે છે. અતએવ આવાં કાર્યોમાં નોકરો ઉપર ભરોસો ન રાખી સ્વયં દેખરેખ અને કાર્યમાં

ભાગ લેવામા આવે તો જ ખર્ચાતુ દ્રવ્ય ડોઢ અંગે માર્થક થાય આવી રીતે ઉત્તરુ પાપ બાધવાનુ જાતુ અવાવણુ એના ઠગતા કા તો પૂજી સલાખનો પ્રબધ કરવો જોઈએ, અને નહિ તો કરેઠ ગૃહસ્થે પોતપોતાના ઘરે પશુઓની રક્ષા કરવાનુ પોતાનુ ઈર્ષ્ય મમજવુ જોઈએ ઘણા ગૃહસ્થો સ્વાર્થ માટે પશુઓ પોતાને ત્યા ગણે છે, તેવી રીતે પરમાર્થ દૃષ્ટિથી પોતપોતાની ગહિન પ્રમાણે પશુઓની રક્ષા કરે, તો લાખો બદકે કમડો જીવોની રક્ષા થાય વધુ નહિ તો ઘર દીઠ માત્ર એઠ એક જીવની રક્ષા થાય, તો પણ વર્તમાનમા જે ગોટાળાવાળી પાજગપોજો ચાલે છે, એની રૂઝત નહે નહિ અને પ્રતિવર્ષ ઠગોઠ જે ઠગોઠ રૂપિઆનુ જે ખર્ચ માયે પડેલુ છે તે પણ મહોટે ભાગે ગચીજ જાય ઉપરાત પાજ ગપોજના નિમિત્તે ટીપોની જે જુમનણો ચાલી રહી છે, તેનાથી પણ જનતાનો પડલો નૂટે

૧૦૧ પ્રશ્ન—જ્ઞાનની પૂજા દ્રવ્યથી કનાય છે, તે શાસ્ત્રસમ્મત છે કે કેમ ?

ઉત્તર—શાસ્ત્રસમ્મત નહિ, પણ સ્વાર્થસમ્મત જરૂર જણાય છે ભગવાન્ મહાવીરના સમયમા જ્ઞાન પૂજા દ્રવ્યવડે કોઈએ કરી હોય એવો ઉલ્લેખ દેખાતો નથી તેમ સુધર્માસ્વામી જીવસ્વામી વિગેરેએ પણ કરાવી હોય, તેવી સલાવના નથી ચૈત્યવાસિઓના સમયથી પ્રાય આ પ્રવૃત્તિ પ્રચલિત થઈ હોય એમ જણાય છે આ પ્રવૃત્તિ ધીરે ધીરે વધવા લાગી ચરિત્ર

અંથોમાંથી અંથામસોની જેવાનાં દૃષ્ટાન્તો લઈને ધીરે ધીરે આ વાતને પુષ્ટ કરવા લાગ્યા. લગલગ પંદરમો સૈકો ને તે પછીના અંથોમાં નાળકૈઃ પૂજા કર્તવ્યા ' ઇત્યાદિ લખાયું. હા, પ્રાચીન. અંથોમાં કૃષ્ણ-કૃષ્ણાદિથી જ્ઞાનપૂજા કરવાનો ઉલ્લેખ જરૂર છે.

દ્રવ્યથી જ્ઞાનપૂજાનો પ્રચાર થવાનું જે પરિણામ આવ્યું છે, એ કોઈથી અનુભવ્યું નથી. મુનિરાજો ત્યાગી હોવા છતાં આ નિમિત્તે જે પૈસા એકઠા થયા હોય છે, તે જાણે કે પોતે કોઈ વ્યાપારમાં કમાયાજ ન હોય અને કોઈને ત્યાં રાખવા ન મૂક્યા હોય તેવી રીતે તેનો હિસાબ પૂછે છે; પોતાની મરજી મુજબ તે દ્રવ્યનો વ્યય કરાવે છે, અથવા કોઈ કોઈ તો અમુક શ્રાવક પાસે તે પૈસા રખાવે છે, અને જ્યારે પોતાને કામ પડે, ત્યારે તેને ઉપયોગમાં લેવડાવે છે. જો કે આવો વ્યવહાર બધા સાધુઓ કરે છે, તેમ નથી. કેટલાક આત્માર્થી સાધુઓ તેવા દ્રવ્ય ઉપર ધ્યાન પણ દેતા નથી. પરંતુ આવો રિવાજ આવા આત્માર્થી સાધુઓની શિષ્યપરંપરાને પણ નહિં શિથિલ કરે એની શી ખાતરી છે ? માટે આવો રિવાજ તો સર્વથા બંધન રાખવો જોઈએ.

૧૦૨ પ્રશ્ન—ગુરૂના હાથે વાસક્ષેપ લેવો, ગુરૂની નવાંગે દ્રવ્યથી પૂજા કરવી, અને ગુરૂ આગળ દ્રવ્ય મૂકવું, તે ઉચિત છે કે અનુચિત ? શાસ્ત્રસમ્મત છે કે કદિપત ?

ઉત્તર—ગુરૂના હાથે ભક્ત વાસક્ષેપ લે તે ઉત્તમ જ છે. ઉચિત જ છે. શાસ્ત્રસમ્મત જ છે. પરમાત્મા મહાવીરે સ્વહ-

સ્તે ગણધરોના શિરપગ વાસક્ષેપ નાખેલ છે તેમજ સ્તનપ્રભસૂરિ વગેરે મહાપુરુષોએ અનેક ભવ્ય જીવોના ઉદ્ધાર માટે વાસક્ષેપ કરેલ છે, પરંતુ ગુરૂની નવાગે દ્રવ્યથી પૂજા કરવી કે ગુરૂની સ્હામે દ્રવ્ય મૂકવું, અનુચિત અને અશાસ્ત્રીય જણાય છે. ૨૧ જિવાજ શિથિલાચારી યતિયોના સમયથી પ્રચલિત થયેલ હોય તેમ કેળાય છે. બહુ પ્રાચીન શ્રેયોમાન્મુનિયોની નવાગે દ્રવ્યથી પૂજા થતી હોય, અથવા મુનિયો સ્હામે દ્રવ્ય મૂકાતું હોય, એવા ઉદ્દેશો નથી જોવાતા હા, ચારણો પાત્રસો વર્ષ ઉપરના શ્રેયોમા લખી દીધેલું કેળાય છે, પરંતુ પચાગીમા તેવું કંઈ નથી કેળાતું ખરી વાત તો એ છે કે ગુરૂની ઉચિત ભક્તિ, એ જ ગુરૂની પૂજા છે. કદાચ વિશેષ ભાવના થાય તો ખગસ કે વામવડે પૂજા કરવામા આવે, પરંતુ દ્રવ્યનો-પૈસાનો સખધ સાધુની પાસે કરવો મર્વયા અનુચિત છે. કોઈ ચરિતા નુવાદમા કદાચ કયાય ગુરૂની આગળ દ્રવ્ય મૂક્યાતું પ્રમાણ મળતું હોય, પરંતુ તેથી તે પ્રમાણ વિધિવાદની પુષ્ટિ નથી કરતું, માટે ગુરૂ આગળ દ્રવ્ય મૂકવું કોઈ પણ રીતે ઉચિત કેળાતું નથી.

૧૦૩ પ્રશ્ન—ઉપધાન કરવા ઠીક છે કે નહિ ? ઉપધાનની ક્રિયા જે આજકાલ થાય છે, તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે-વિધિયુક્ત થાય છે કે પરપગથી થાય છે ? અથવા શુ મન કટિપત્ત તો નથી થતી ?

ઉત્તર—ઉપધાન કરવા એ તો ઠીક છેજ શ્રાવકો શ્રાવિકા-

ઓએ અવશ્ય ઉપધાન કરવાં જોઈએ. તેની ઉપેક્ષા કરનાર ભારે-કર્મી જીવ સમજવા જોઈએ. ઉપધાનની જે ક્રિયાઓ શુદ્ધ પરંપરાથી ચાલી આવી હોય, તે જરૂર માન્ય રાખવી જોઈએ. કારણ કે પરંપરા પણ એક જાતનું આગમ છે. પરંતુ જે ક્રિયાઓ મનઃકલ્પિત છે. તે તો ભારભૂતજ સમજવી જોઈએ. આજકાલ આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, અને પંન્યાસોએ કેટલુંક ધરતુંજ મનઃકલ્પિત ઉમેરી શુદ્ધ ક્રિયાને ચૂંથી નાખેલ દેખાય છે. જુદે જુદે સ્થળે ક્રિયા કરાવનારાઓમાં જુદી જુદી લિંગતાઓ દેખાય છે. એનું કારણ શું? આ લિંગતાઓ પણ આગ્રહનું પરિણામ છે, આમ કાળના પ્રભાવે ક્રિયા કરાવનારાઓએ આગ્રહી બની મૂલ ક્રિયામાં ન્યૂનાધિકતા કરી નાખી છે. એવી ક્રિયાથી આત્મશુદ્ધિ સંભવતી નથી.

૧૦૪ પ્રશ્ન—ઉપધાન કરનારાઓએ અમુક રકમ નકરા તરીકે આપવીજ જોઈએ. માળ પહિરનારાઓએ અમુક નાણું આપવુંજ જોઈએ. અને ગુરૂપૂજન કરવુંજ જોઈએ. ઇત્યાદિ હકીકત શાસ્ત્ર સમ્મત છે કે અન્ય કારણથી શરૂ થઈ છે ?

ઉત્તર—વીતરાગના માર્ગમાં ધર્મક્રિયાઓ માટે ટેકસનો નિયમ હોયજ નહિ. નકરા કે ટેકસના નિયમો—રિવાજે કાલક્રમે ધર્મના બદલે સ્વાર્થ સાધવા ઘડાયા છે. પ્રારંભ તો કરેલો સ્વાર્થી પડવાઈઓએ પોતાની મતલબ સાધવા, પરંતુ પાછળથી તેઓનું જોર કમ થયું ત્યારે સંઘે મંદિરોમાં તે ઉપજ લઈ જવાનો રિવાજ શરૂ કર્યો, એટલા માટે કે તે વખતે દેરા-

સરોની મલાળનો પ્રશ્ન તેમની સામે ઉપસ્થિત થયો હતો. તે મમયમા કે તે પત્રીના મમયમા બનેલા અંથોમા એ વાત લખાઈ પણ ગઈ કે-અમુક નકમ દેવદ્રવ્યની છે અને એ તો સ્વાભાવિક નિયમ છે કે મમય સમયના અંથોમા તે મમયના નિતિ-જિવાને વેષ-પહેન્વેશ વિગેરેના વર્ણનો લખાય છે પગિણામ એ આશુ કે તે તે અંથોના પ્રમાણે આગળ કરી પાછળના આચાર્યો-ઉપાધ્યાયો-પંથ્યાસો 'લીટે લીટે' આવવા લાગ્યા, અને કોઈએ અનુચિત જિવાને બધ ઠગવા તન્દ્ર લક્ષ્ય ન આશુ, બંદે હવે તો ડેટવાડ પંથ્યામો, આચાર્યો એ ઉપજનો પોતાની ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ પણ ઠગવા લાગ્યા છે. આમ સ્વાથ સાધનાગ માધુઓ શા માટે આવા જિવાનેને ફર કરવા ડોશીશ કરે? ખુન્તુ મહાભાગ્યે જોનસધ ચેત્યો છે, અને કેટલાક ગામોમા નડગે ચોછો ઠગવા લાગ્યા છે અને જિનકુન નહિ લેવાનું પણ ઠગવે છે ખરી વાત એ છે કે અમુવિહિત આચાર્યોએ અનાવેલા રિવાજે કે જે ધર્મને નવ ભૂત છે, તે બધ ઠગવામા ધર્મ છે, ધર્મની દૃઢતા છે ગરીબોને પણ ધર્મ કવો મુલલ થાય છે માધુઓની મત્તા નીચે ચાનતી ક્રિયાઓમા પૈમાનો વ્યવહાર ગખવો મર્વથા અનુચિત છે.

૧૦૫ પ્રશ્ન—ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ-નક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર—વસ્તુનો સ્વભાવ, તે ધર્મનું સ્વરૂપ કે નક્ષણ મમ જવુ જોઈએ યશુસદાવો ધર્મનો આત્મા વસ્તુ છે, તેનો સ્વભાવ બાળવો તે ધર્મ, અથવા અન્ત કરણશુદ્ધિય ધર્મસ્ય

લક્ષણં સ્વરૂપં વા । જે ક્રિયાથી-વ્યાપારથી મનોવૃત્તિઓ શુદ્ધ થાય, તે જ ધર્મ છે; અથવા ધર્મનું સ્વરૂપ છે. વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિસૂરિ મહારાજે ધર્મનું લક્ષણ આ પ્રમાણે બાંધ્યું છે:-વિષયતિવૃત્તિત્વ ધર્મત્વં, વિષયાસક્તિત્વં અધર્મત્વમ્. વિષયથી નિવૃત્ત થવું તે ધર્મ, અને વિષયોમાં આસક્તિ તે અધર્મ.

૧૦૬ પ્રશ્ન—ધર્મ કેટલા પ્રકારનો છે ?

ઉત્તર—પૂર્વોક્ત લક્ષણ પ્રમાણે તો ધર્મના પ્રકાર કે ભેદ પાડી શકાય નહિં. પરંતુ ધર્મનાં કારણોને લઈને ધર્મના ભેદો બતાવી શકાય, કે જેને બાલ જીવો ‘ ધર્મ ’ કહે છે. જેમકે—દાનધર્મ, શીલધર્મ, તપોધર્મ અને ભાવધર્મ, પરંતુ વસ્તુતત્ત્વથી વિચારીએ તો ‘ દાન ’ ‘ શીલ ’ ‘ તપ ’ અને ‘ ભાવ ’ એ ધર્મ નથી, પરંતુ ધર્મના કારણો છે. એટલે ‘ કારણ ’માં ‘ કાર્ય ’નો ઉપચાર કરી લોક વ્યવહારમાં દાનાદિ ધર્મો કહેવાય છે. આમ ધર્મ એક પ્રકારનો, બે પ્રકારનો, ત્રણ પ્રકારનો થાવત્ દસ પ્રકારનો ધર્મ પણ કહેવાય છે.

૧૦૭ પ્રશ્ન—એક પ્રકારનો ધર્મ તે કયો ?

ઉત્તર—અંતઃકરણની શુદ્ધિ તે એક પ્રકારનો ધર્મ.

૧૦૮ પ્રશ્ન—બે પ્રકારનો ધર્મ તે કયો ?

ઉત્તર—સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મ અથવા દ્રવ્યધર્મ અને ભાવધર્મ અથવા નિશ્ચયધર્મ અને વ્યવહારધર્મ અથવા પુણ્ય-લક્ષણધર્મ અને સંજ્ઞાનલક્ષણધર્મ.

૧૦૯ પ્રશ્ન—ત્રણ પ્રકારનો ધર્મ કયો ?

ઉત્તર—પ્રભુશક્તિધર્મ, મત્રશક્તિધર્મ અને ઉત્સાહ-શક્તિધર્મ, પુરુષધર્મ, સ્ત્રીધર્મ, નયુ મકધર્મ, ભૂતધર્મ, વર્તમાનધર્મ અને ભવિષ્યધર્મ અથવા જ્ઞાનધર્મ, દર્શનધર્મ, અને ચારિત્રધર્મ

૧૧૦ પ્રશ્ન—ચાર પ્રકારનો ધર્મ કયો ?

ઉત્તર—જ્ઞાનધર્મ, શીલધર્મ, તપોધર્મ, ભાવધર્મ, મનુષ્યધર્મ, દેવધર્મ, તિર્થંચધર્મ અને નારકીધર્મ, ક્ષત્રિયધર્મ, બ્રાહ્મણધર્મ, વૈશ્યધર્મ, શૂદ્રધર્મ, અથવા દ્રવ્યધર્મ, મેત્રધર્મ, કાલધર્મ, અને ભાવધર્મ

૧૧૧ પ્રશ્ન—પાંચ પ્રકારનો ધર્મ તે કયો ?

ઉત્તર—પ્રાણાતિપાતવિગ્નભણુધર્મ, મૃષાવાદવિરમણુધર્મ, અદત્તાજ્ઞાનવિગ્નભણુધર્મ, અપ્રજ્ઞાવિરમણુધર્મ અને પરિશ્રદ્ધ-વિરમણુધર્મ

૧૧૨ પ્રશ્ન—છ થી દશ સુધીના ધર્મો કયા ?

ઉત્તર—છ કાયાની રક્ષા તે છ પ્રકારનો ધર્મ, માત્ર ભય નિવારણ રૂપ ધર્મ તે સાત પ્રકારનો, આઠમઢને છતવા તે આઠ પ્રકારનો, નવ વિધ પ્રજ્ઞાચર્યની પાવના તે નવ પ્રકારનો અને દશ પ્રકારનો યતિ ધર્મ, તે દશ પ્રકારનો ધર્મ

કારણેને લઈને ધર્મના ભેદો જેટલા કરવા હોય તેટલા ધર્મ શકે, વાસ્તવિક રીતે તો ધર્મના ભેદો હોતા નથી.

૧૧૩ પ્રશ્ન—આત્મગતધર્મની પ્રકટતા શાથી થાય ?

ઉત્તર—સત્યથી, સત્ય બોલનારમાં પ્રાયઃ તમામ ગુણોની ઉત્પત્તિ ધીરે ધીરે થાય છે.

૧૧૪ પ્રશ્ન—ક્રિયારૂપ ધર્મની વૃદ્ધિ શાથી થાય ?

ઉત્તર—દયા અને દાનથી. દયા કરનાર અને દાન દેનાર ધર્મરૂચિ હોય અને ધર્મરૂચિ જીવ ક્રિયારૂચિ જરૂર થાય.

૧૧૫ પ્રશ્ન—ધર્મની નિશ્ચલતા શાથી થાય ?

ઉત્તર—ક્ષમાથી ક્ષમાવાળો માણસ ઉપસર્ગ-પરિસહ સહન કરવા સમર્થ થાય છે. અને ઉપસર્ગ-પરિસહ સહ્યા વીના ધર્મની નિશ્ચલતા થતી નથી.

૧૧૬ પ્રશ્ન—ધર્મનો નાશ શાથી થાય ?

ઉત્તર—ક્રોધ અને લોભથી. જેના હૃદયમા ક્રોધ લોભ છે, તેના હૃદયમા ધર્મને રહેવાનું સ્થાન નથી મળતું. ક્રોધી ક્રોડપૂર્વકું સંયમ ફેલ હારી જાય છે. લોભ સર્વને હારે છે. હોહો સ્વ-વિનાસળો એમ સ્વયંભવસૂરિ દશવૈકાલિકમાં કહે છે.

૧૧૭ પ્રશ્ન—આચાર્યપદ, ઉપાધ્યાયપદ, પ્રવર્તકપદ, ગણિપદ, ગણાવચ્છેદકપદ અને વર્તમાનમાં ચાલતા પંચાસપદ વખતે કપડા-કાંબળી વિગેરે ગૃહસ્થો ઓઢાડે છે તે પરંપરા શાસ્ત્રીય છે કે અશાસ્ત્રીય ?

ઉત્તર—અશાસ્ત્રીય છે અને તે મોહમાં નાખનારી પણ જણાય છે. પરિવ્રત ધારીઓએ આ રિવાજ ચલાવેલો જણાય છે.

૧૧૮ પ્રશ્ન—

લયને કાલસમુદ્દે

સયમુરમણે ચ દ્વોતિ મચ્છાઓ ।

અવસેસસમુદ્દેસુ

ન દ્વુતિ મચ્છા ન મયરા યા ॥

અર્થાત્—લવણસમુદ્ર, કાલોદધિ અને સ્વયભુરમણ સમુદ્રમા મચ્છાદિ છે, બાકીના સમુદ્રોમા મચ્છાદિ જલજ તુ નથી

શુ આ ગાથા પ્રામાણિક છે ? શુ બીજા સમુદ્રોમા મચ્છ-કચ્છપાદિ નથી ?

ઉત્તર—મચ્છ-કચ્છપાદિ તો તમામ સમુદ્રોમા છે, પરંતુ લવણસમુદ્ર, કાલોદધિ અને સ્વયભુરમણ સમુદ્રમા મચ્છ-કચ્છ-પાદિ વધારે છે અર્થાત્ આ ત્રણની અપેક્ષાએ બીજા સમુદ્રોમા થોડા છે, તેજ કાલજીથી લયને કાલસમુદ્દે એ ગાથામા ન દ્વુતિ મચ્છમયરા યા એમ કહેવામા આવેલ છે બીજા સમુદ્રોમા પ્રચુર-ધણા મચ્છ કચ્છપાદિ નથી એ એનો ભાવાર્થ છે

૧૧૯ પ્રશ્ન—ઉપર જે કહેવામા આવ્યું એ કલ્પનાથી કે એનું પ્રમાણ છે ?

ઉત્તર—હા, પ્રમાણ છે બુદ્ધો બીજી ગાથા —

નરિય ત્તિ પઠરમાય

પદ્મુચ ન ર સઘ્યમચ્છપદિસેદ્ધો

અપ્પા સેસેસુ મવે

ન ય તે નિમ્મચ્છયા મણિયા ।

અર્થાત્—‘ નથી ’ એમ પ્રચુરભાવને આશ્રી કહેવામા આવેલ છે. સર્વથા પ્રતિષેધ કરેલ નથી. બાકીના સમુદ્રોમાં થોડા છે પરન્તુ મચ્છ-કચ્છપાદિથી રહિત કોઈ સમુદ્ર નથી.

૧૨૦ પ્રશ્ન—અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ કઈ નરકમાં છે ?

ઉત્તર—સાતમી નરકમાં છે.

૧૨૧ પ્રશ્ન—અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં કોણ કેવા પાપ કરીને જાય ?

ઉત્તર—ઠાણુંગ સૂત્રના ત્રીજા ઠાણામાં નિઃશીલ, નિર્વૃત્તી, નિર્ગુણ, અપચ્ચખખાણી, પૌષધ ઉપવાસાદિ નહિં કરનાર, સમયે કાળ ધર્મ પામી સાતમી નરકમાં અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં જાય. તે રાજા, મંડલિક, કૌટુંબિક વિગેરે મહારાજાદિમાં લીન ગમે તે હોય તે જાય.

૧૨૨ પ્રશ્ન—સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને કોણ જાય ?

ઉત્તર—ઠાણુંગ સૂત્રના ત્રીજા ઠાણામાં કહ્યું છે કે શીલવંત, વ્રતધારી, પ્રત્યાખ્યાન વડે પૌષધ ઉપવાસ કરનાર, સદય, શુણ્ધધારી રાજા, સેનાધિપતિ, સાર્થવાહુ વિગેરે કે જેમણે કામલોગાદિનો ત્યાગ કર્યો છે તે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં જાય છે.

૧૨૩ પ્રશ્ન—આટલા આચાર્યો, પંન્યાસો અને વિદ્વાન્

મુનિવરે શામનમા વિદ્યમાન હોવા છતાં જૈનધર્મનો જેવો જોઈએ તેવો ઉદ્યોત થતો નથી, એનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—પોતે ગમે તેવું કાર્ય કરતા હોય છતાં તે કાર્ય શામન ઉન્નતિનું, અને ખીજાઓ ગમે તે ઉત્તમમા ઉત્તમ કાર્ય કરતા હોય પણ તેને દ્વંષણરૂપ જોવાય છે, અર્થાત્ ગમે તેવા શાસનઉન્નતિના કાર્યોને પરસ્પર અનુમોદન આપતા નથી, બદલે એક ખીજાના કાર્યોને તોડવાના પ્રયત્નો કરવામા આવે છે એજ કારણ છે કે મમાજ કે શાસનની ઉન્નતિનું એક કાર્ય જોઈએ તેવું કંઈ આખી શકતું નથી વળી કેટલાક કાર્યો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને જોયા સિવાય કરવામા આવે છે એ પણ એક કારણ છે

૧૨૪ પ્રશ્ન—જેન સમાજમા આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, પંચાસો, મુનિવરો ન હોય તો તે કીક કે અકીક ?

ઉત્તર—અકીક તેમની વિદ્યમાનતાની બહુ જરૂર છે તેમની વિદ્યમાનદશામા જૈનધર્મનું અસ્તિત્વ ટકી રહ્યું છે તેઓ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં કંઈને કંઈ ફાયદા થાય જ જૈનમુનિઓના આચાર વિચારો જોઈ જૈનેતરો અત્યારે પણ જૈનધર્મ પર પ્રીતિ ધારણ કરે છે જો મુનિવરો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોઈને કામ કરતા થાય તો ઘણું કામ કરી શકે તેમ છે

૧૨૫ પ્રશ્ન—સાતે નરકે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, અને

અવન કરે છે તેમાં અંતર પડે તો કેટલા કાળનું ? અને લિન્ન લિન્ન એક એક નરકમાં ઉત્પન્ન-અવન કાળનું કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર—સમુચ્ચ સાતે નરકે જઘન્ય ઉત્પન્ન વિરહકાળ એક સમયનો છે. સમયાન્તરે ઉત્પન્ન થઈ શકે. અને અવન પણ કરે. ઉત્કૃષ્ટ ખાર મુદ્દર્ત વિરહ કાળ છે. અર્થાત્ ખાર મુદ્દર્ત સુધી સાતે નરકે કોઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ. તેમ ખાર મુદ્દર્ત સુધી અવન પણ કરે નહિ. એક વખતમાં બન્ને નહિ. કોઈ વાર જીવોનું અવન ન થાય, તો ખાર મુદ્દર્ત સુધી નરકથી કોઈ જીવ અવે નહિ. ત્યારબાદ જરૂર કોઈ અવે. તેવી રીતે કોઈ વાર સાતે નરકે ખાર મુદ્દર્ત સુધી કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ. ત્યારબાદ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય. હવે જો લિન્ન લિન્ન નરકનું આશ્રયણ કરીને કહેવામાં આવે તો જઘન્યથી ઉત્પન્ન-અવનનો વિરહકાળ એક સમયનો છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટથી લિન્ન લિન્ન નરકમાં લિન્ન લિન્ન કાળ છે. રતનપ્રભા નરકમાં બે દિવસ, શર્કરાપ્રભામાં સાત દિવસ, વાલુકામાં પંદર દિવસ, પંકપ્રભામાં એક મહિનો, ધૂમપ્રભામાં બે માસ, તમપ્રભામાં ચાર માસ, તમતમપ્રભામાં છ માસનો વિરહકાળ છે. ત્યારબાદ જરૂર કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય તથા અવન કરે.

૧૨૬ પ્રશ્ન—સોપકમ આયુષ્ય અને નિર્ણયકમ આયુષ્ય એટલે શું ?

ઉત્તર—કોઈ પણ કારણથી વચમાં આયુષ્ય તુટે તે સોપ-

ક્રમ આયુષ્ય અને જે સપૂર્ણ આયુષ્ય નિર્વિધનતા પૂર્વક
લોગવાય, તે નિરૂપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય.

૧૨૭ પ્રશ્ન—કેટલા અને કયા કારણોથી આયુષ્ય
તુટે છે ?

ઉત્તર—સાત કારણોથી તેના નામ આ છે —

૧ અધ્યવસાય, ૨ નિમિત્ત, ૩ આહાર, ૪ વેદના, ૫
પરાધાત, ૬ રૂપર્શ, ૭ શ્વાસોશ્વાસ ૧ અધ્યવસાય એટલે તીવ્ર
રાગ-દ્વેષના પરિણામથી આયુષ્ય તુટે છે તે હર્ષ કે શોકના
એકદમ મમાચાર સાલળતા હૃદયને આધાત પહોચે અને મૃત્યુ
થાય ૨ નિમિત્ત અર્થાત લયાદિના કારણે મૃત્યુ થાય જેમ
કૃષ્ણના લયથી ગજસુકુમારના શિર પર માટીની પાળ બાધી
અગારા ભરનાર મામલ મરણ પામે ૩ આહાર અર્થાત
કોઈ સરસ અધિક આહાર કરવાથી મરણ પામે છે
૪ વેદના શ્લોકાદિની વેદનાથી અકરમાત મૃત્યુ થાય છે તે
૫ પરાધાત ખાડા વિગેરેમા પડવાથી આધાત પહોચતા મૃત્યુ
થાય તે ૬ રૂપર્શ શબ્દ, અગ્નિ, વિષ તેમ મર્પાદિ ઉપવાથી
મૃત્યુ થાય ૭ શ્વાસોશ્વાસ અત્યંત દોડવાથી, ચિંતા કરવાથી,
અધિક વિષય સેવવાથી, તેમ શક્તિ ઉપગત કાર્ય કરવાથી
અધિક શ્વાસોશ્વાસ લેવાય છે, અને તેથી મૃત્યુ થાય છે કારણ
કે આયુષ્યકર્મનો બધ શ્વાસોશ્વાસના પ્રમાણથી છે વર્ષ
પ્રમાણ ઉપર નથી અધિક શ્વાસોશ્વાસ આયુષ્યને તોડનાર છે

૧૨૮ પ્રશ્ન—પીસ્તાલીસ લાખ યોજનપ્રમાણુ કંઈ કંઈ વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—મનુષ્યક્ષેત્ર, સિદ્ધશિલા, સિમન્ત નામનો નરકાવાસ, ઉડું નામનું વિમાન, એ ચાર પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણુ છે ?

૧૨૯ પ્રશ્ન—લાખ યોજન પ્રમાણુ કોણુ કોણુ છે ?

ઉત્તર—જંબુદ્વીપ, અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકાવાસ, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન એ ત્રણુ, લાખ યોજન પ્રમાણુનાં છે.

૧૩૦ પ્રશ્ન—લગવતી સૂત્રના શતકં પહેલાના ઉદ્દેશ બીજામાં સમ્યગ્દષ્ટિ નારકીને મહાવેદના બતાવેલ છે, અને મિથ્યાદષ્ટિને અદ્વપવેદના. એનું શું કારણુ છે ?

ઉત્તર—સમ્યગ્દષ્ટિને વેદના બતાવેલ છે, તે ક્ષેત્ર આશ્રીને કે પરમાધામી કૃત વેદના નહિં પરન્તુ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નરકે જતાં ત્યાં કંઈ કારણુસર જાતિસ્મરણુ પામી પૂર્વનો ભવ દેખી ભારે પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે મેં જિનવચન માન્યાં નહિં. હું પ્રમાદને આધીન થઈ આરંભ પરિવ્રહાદિમાં મગ્ન્યો રહ્યો. ઈત્યાદિ ઉહાપોહ કરવાથી અધિક વેદના થાય છે. એ વેદનાને આશ્રી અધિક વેદનાવાળા કહ્યા છે. વ્યવહારમાં પણુ જોઈએ છીએ કે—

એક શાહુકાર અને એક ચોર બને પોતપોતાના કર્ત-

વ્યથી લોકમા પ્રસિદ્ધ છે અનેએ ચોરી યા એવુ કઇ દુષ્ટત્ય
કયું તેથી રાજાએ કેદ કર્યા કેદખાનામા બન્નેને રહેવાનુ,
ખાવાનુ, પીવાનુ સરખુજ છે છતા શાહુઠાગને કેદમા જે દુખ
થશે તે ચોરને નહિ થાય કેમકે શાહુકાગને ઇજ્જત કીર્તિ
યાદ આવતા રહેશે અને જેમ જેમ યાદ આવશે તેમ તેમ
મનોવેદના વધુ થશે ચોરને શુ છે ? એનો તો ધ ધોજ એ રહ્યો
એથી એને વધુ મનોવેદના નહિ થવાની આવીજ રીતે સમ્યગ્
દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિમા સમજવાનુ છે

૪૬

ઈશ્વર અને જગત્

વિશ્વમા દર્શનલેદો જે જોવાય છે, અનુભવાય છે અને તે નિમિત્તે જે ઝઘડા થાય છે, તેનું મૂળ કારણ તપાસીશું તો સ્પષ્ટ મમજશે કે ઈશ્વરને લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપવાળો સમજી, ‘અમુક સ્વરૂપવાળો ઈશ્વર અમારો’ ‘અમુક સ્વરૂપવાળો તમારો’ એ માન્યતાનું જ એ કારણ છે અર્થાત્ ઈશ્વરલેદે દર્શન લેદ દર્શન લેદે વિચાર લેદ અને વિચાર લેદે ઝઘડા થયા આ ઝઘડાના કારણથી એક મમાજ અન્ય મમાજ ઉપર કલ્પિત કલક આપે છે તેવા કલકોને લઈ આપમમા વૈરલાવ વધે છે, એક ધીજના ધર્મસ્થાનમા જતા પાપસમજે છે

ઈશ્વર અને જગત.

એટલુંજ નહિ, પરંતુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં એવાં કલ્પિત વાક્યો લખી દીધાં કે જેને જોઈ કેટલાક ભદ્રિક સરલસ્વભાવી મનુષ્યો સમજી ગયા કે અમુક ધર્મવાળાનો સંગ કરવો નહિ. તેનાં વચનો સાલલવાં નહિ; કારણ કે તે નાસ્તિક છે. અમો આસ્તિક છીએ. અમારું ધર્મશાસ્ત્ર જે મનુસ્મૃતિ તેના ખીજા અધ્યાયના ૧૧ માં શ્લોકના અંત પદમાં લખેલ છે કે ‘નાસ્તિકો વેદનિન્દકઃ’ વેદની નિંદા કરનાર નાસ્તિક છે. પરંતુ જો આટલોજ અર્થ કરવામા આવે તો જગતમાં કોઈ આસ્તિક રહેજ નહિ; કારણ કે તમામ દર્શનકારોએ પોતાની રક્ષા અને અન્યની ઉપેક્ષા કરવા માટે આવા વાક્યો ઘડી કાઢેલ છે. જૂઓ ‘નાસ્તિકો બૌદ્ધનિન્દક’ ‘નાસ્તિકો જૈનનિન્દકઃ’ તેમજ ‘નાસ્તિકો સાંખ્યનિન્દકઃ’ ઇત્યાદિ વાક્યોનો અર્થ એજ છે કે અમારી નિંદા કરનાર નાસ્તિક છે. જો આમ કરે તો જગતમાં કોઈ આસ્તિક રહેજ નહિ. તમામ નાસ્તિક ઠરે, પરંતુ તેમ થવું બ્યાજખી નથી.

જે પરલોક માને છે, પુણ્યપાપનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે, જીવો સ્વસ્વકર્તાવ્યાનુસાર ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાં ફરે છે, એમ માને છે. તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, શીલ, સંતોષ, વિવેક, વિન્યાદિ ગુણોને ગુણો સમજે છે અને જેનું આચરણ કરવાથી આત્મોન્નતિ થવાનું માને છે, તેવા દર્શનને નાસ્તિક ઠરાવવું, તે હઃસાહસ વિના ખીજું કાંઈ જ નથી. તત્ત્વદર્શિઓ નાસ્તિકનું લક્ષણ બાંધતા કહે છે કે

‘નાસ્તિકો નાસ્તિકાદક’ અર્થાત્ પુણ્ય પાપ નથી, પરલોક નથી, આત્મા નથી, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ બોલનારને ‘નાસ્તિક’ કહેવામા આવે છે પરંતુ પોતાની મતલબ સાધવાના હેતુથી અન્યને નાસ્તિક કહેનાર ખરેખર નાસ્તિક છે ‘જેના મતમા આત્મા નથી, પુણ્ય પાપ નથી, મોક્ષ નથી, પરલોક નથી, કોઈ પ્રકારના ક્રિયાકાંડ નથી, તીર્થમેવા, સાધુસેવા, શુદ્ધકર્મ નથી, તે નાસ્તિકો મમ-જવા ભેંધએ

હૃદયની વિશાલતા રાખી સરલલાવથી વ્યાખ્યા થાય તો જરા પણ હરકત આવે નહિ જેમકે ‘નાસ્તિકો વેદનિદક’ તેનો અર્થ વેદનો નિદક નાસ્તિક છે આટલો અર્થ ન કરતા નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય તો તમામને માન્ય થાય વિદ્ યાને તત્ત્વજ્ઞાન ‘વિદ્’ ધાતુ જ્ઞાનાર્થક છે, ‘વિદતિ દેય જ્ઞેય પદાર્થાન્’ इति वेद’ અર્થાત્ જે શાસ્ત્રથી જગતના તમામ પદાર્થનું જ્ઞાન થાય, તે વેદ તેની નિદા કરનાર-તમામ પદાર્થને ઠાવનારને નાસ્તિક કહેવામા વાધો નથી

આ પ્રમાણેનો વાસ્તવિક અર્થ ન કરતા મનમાન્યો અર્થ કરી અન્યને નાસ્તિક ઠગવો તે મહાપાપનું કારણ છે આ પ્રમગે ખૌદ્, માખ્ય અને જૈન વિગેરે તરફથી ફેલાયેલા વાક્યોનો અર્થ યદિ વિસ્તારથી થાય તો જરા પણ હરકત નથી દેખાત તરીકે ‘નાસ્તિકો વૌદ્ધનિદક’ ખૌદ્ધનો નિદક નાસ્તિક છે અર્થાત્ મોઘયતિ મયગમયતિ તથ્યાનીતિ યુદ્ધ અને યુદ્ધસ્ય

હમે ઘોઘાઃ, તેવાં નિંદકો નાસ્તિકઃ અર્થાત્ તત્ત્વતું જાણવું તેતું નામ બુદ્ધઃ, અને બુદ્ધના અનુયાયિઓ બૌદ્ધો-અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, તેની નિંદા કરનાર નાસ્તિક કહેવાય, તેમાં ત્રવાઈ નથી. તેવીજ રીતે 'નાસ્તિકો જૈનનિંદકઃ' તેનો અર્થ આમ કરવોઃ-રાગદ્વેષને જીતનાર તે જિત કહેવાય, જિતના ભક્તો તે જૈન. અર્થાત્ રાગ, દ્વેષ, કલેશ, કંકાસ તેનાથી મુક્ત જૈન ગણાય. હવે તેની નિંદા નાસ્તિક સિવાય કોણ કરે ? આસ્તિકો તત્ત્વજ્ઞાનીની નિંદા કદિ કરેજ નહિ. કારણ, ગમે તે સ્થાનમાં રહ્યા હોય, પણ તે ગુણાનુરાગિઓ જ હોય છે. સ્વપ્નમાં પણ કોઈની નિંદા ન કરે.

આવી રીતે ધશ્વરને માટે થયું છે. ધશ્વરને જુદા જુદા રૂપમાં ચિતરી દર્શનકારોએ જગતમાં કોલાહલ મચાવ્યો છે. એક ખીજાએ માનેલ ધશ્વરને દૂષિત બનાવવા પ્રયત્ન કરી હનરો લાખો શ્લોકોની રચના તથા પોતપોતાની ભાષામાં વાક્યોની રચના કરી શાસ્ત્રો બનાવી જગતના જીવોને લડાઈ કરવા શસ્ત્ર મુકી ગયા છે. તે શાસ્ત્ર રૂપી શસ્ત્ર લઈ લડાઈ કરે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. પરંતુ પરમાત્મા મહાવીર દેવે જગતના કલ્યાણને છોડી ખીજે કોઈ ઉપદેશ કર્યો નથી. તેની સાક્ષી જૈન સિદ્ધાંતો આપે છે. જૈન સિદ્ધાંતમાં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની વિશેષ વ્યાખ્યા કરેલ છે. તથા જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષની વ્યાખ્યા તત્ત્વદષ્ટિથી કરેલ છે. તથા ધર્મોસ્તિકાયાદિ પદ્ધત્યનું

વિવેચન સુદૃઢ રીતે કરેલ છે માદક પદાર્થો, વિષય, કપાય, નિદ્રાદિ પ્રમાદ તથા સ્ત્રીઆદિ વિકૃત્યાઓનું સ્વરૂપ સમજાવી ભવ્ય જીવોને પૂર્વોક્ત પાપ પ્રમાદોને છોડવા માટે ઉપદેશ દ્વારા ભલામણ કરેલ છે પગનિકા, પર પગભવ, ઇર્ષ્યાદિ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવાથી ઇહલૌકિક અને પારલૌકિક સુખ ઇત્યાદિ છે તથા જાતિનો મદ, કુલનો મદ, જાતનો મદ, રૂપનો મદ, તંપનો મદ, ઋદ્ધિનો મદ, સુતનો મદ અને લાલનો મદ એમ આઠ પ્રકારનો મદ ન કરવા દેખાત પૂર્વક સમજાવ્યું છે એટલું જ નહિ પણ તપ, જપ, જ્ઞાન, અને દયા આદિવડે આત્મા ઉપર લાગેલ કર્મ કિચ્છડને દૂર કરનાર સુસુતુ વર્ગને ઈર્મ નિર્જગનો મદ ઠરવાની મનાઈ કરેલ છે અર્થાત્ કહેવામાં આવ્યું છે કે “હિ સુસુતુ વર્ગ! મે ટેવો કર્મ નો ક્ષય કર્યો, તેવો પણ મદ મનમાં લાવ્યો નહિ, નિર્મદ થઈ આત્મ કટ્યાણુ ઝગો ” વળી પચ મહાનતની ગુદ્ધિ માટે પચીગ લાવના તથા સસાગની અસાગતાની સ્પષ્ટતા માટે અનિ ત્યાદિ ઠાઠશ લાવના ઘણા પ્રવચન માથે ઇત્યાદિ છે તેમજ જગતના કોઈ પણ જીવો પર ગગદ્વેષ ન થાય, માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ આગ લાવના ઇત્યાદિ છે તથા ઇન્દ્રિયત્યાદિ ગણધગેઝે, રાજા મહારાજાઓએ દેવેન્દ્રાદિએ પ્રશ્નો કરેલ છે તેનો ઉત્તર તત્ત્વદષ્ટિથી, સરલ લાવથી પૂર્ણ શાંતિથી ચથાર્થ આપેલ છે કોઈના ઉપર પણ આત્મેષ વિશેષ કરેલ નથી આશેષ વિશેષ અપૂર્ણ-હીનસત્વ-ઈર્ષ્યાહુ લોકો

જ કરે છે. જે પૂર્ણ, મહાસત્ત્વ, દયાળુ છે, તેઓ કદાપિ રાગ-
દ્વેષની વૃદ્ધિ થાય તેવો ઉપદેશ કે પ્રશ્નોત્તર દેતા નથી. વસ્તુનું
સ્વરૂપ પોતે કેવળ જ્ઞાનથી મેળવી તેવુંજ વચન દ્વારા ચથાર્થ
કહે છે. દષ્ટાન્ત તરીકે એક વાર અનેક આસ્તિક નાસ્તિક
પાખંડી મતવાલાના મતો જાણી ઈન્દ્રભૂતિના મનમાં વિકલ્પ
ઉદ્ભવ્યો કે કેટલાક લોકો લોક અલોક માનતા નથી, અને જીવ,
અજીવોને માનતાથી, ધર્મ અધર્મને માનતા નથી, બંધ અને
મોક્ષ માનતા નથી, પુણ્ય પાપ માનતા નથી, વિગેરે વિગેરે
માનતા નથી, તો પરમાત્મા વીર દેવનો શો આશય છે ! આવા
વિચારવાળા ઈન્દ્રભૂતિને અલોકી લગવાન મહાવીરે આ
પ્રમાણે ઉપદેશ શરૂ કર્યો છે:—

“લોક અને અલોક નથી, તેવી સંજ્ઞા સ્થાપન ન કરવી પણ
લોક અને અલોક છે તેવી ચેષ્ટા ધારણ કરવી ॥૧૨॥ જીવો-ઉપયોગ
સ્વરૂપ અને અજીવો-ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિ-
કાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલરૂપ જડ પદાર્થો નથી તેવી સંજ્ઞા
ધારણ ન કરવી, પણ જીવો અજીવો છે તેમ વિચારણા રાખવી ૧૩
ધર્મ અને અધર્મ નથી તેવી સંજ્ઞા ધારણ કરવી નહિં પણ ધર્મ
અને અધર્મ છે તેવી ધારણા કરવી ॥૧૪॥ બંધ અને મોક્ષ
નથી તેમ ધારવું નહિં; બંધ મોક્ષ છે તેમ ધારવું ॥૧૫॥ પુણ્ય
અને પાપ નથી તેમ વિચાર ધારણ કરવો નહિં. પુણ્ય અને
પાપ છે તેમ વિચાર ધારણ કરવો. ॥૧૬॥ આસ્ત્રવ અને સંવર
નથી તેમ નિશ્ચય ન કરવો પણ આશ્રવ અને સંવર છે તેમ

નિશ્ચય કવો ॥૧૭॥ વેદના અને નિર્જરા નથી તેમ વિચાર
રાખવો નહીં વેદના અને નિર્જરા છે તેમ વિચાર રાખવો ॥૧૮॥
ક્રિયા અને અક્રિયા નથી તેમ સજ્ઞા ગણવી નહિ ક્રિયા અને
અક્રિયા છે તેમ સજ્ઞા સ્થાપન ઠગવી ॥૧૯॥ ક્રોધ અને માન નથી
તેમ ધારવું નહિ ક્રોધ અને માન છે તેમ ધારવું ॥૨૦॥ માયા
અને લોભ નથી તેમ વિચાર કવો નહિ માયા અને લોભ છે
તેમ વિચાર કવો ॥૨૧॥ રાગ અને દ્વેષ (પ્રેમ અને દ્વેષ)
નથી તેમ ચિતવવું નહિ રાગને દ્વેષ છે તેમ વિચારવું ॥૨૨॥
ચતુર્ગતિ સંસાર નથી તેમ વિચારવું નહિ ચતુર્ગતિ સંસાર
છે તેમ નહીં જાણવું ॥૨૩॥ દેવ અને દેવી નથી તેમ સમજવું
નહિ , દેવ અને દેવી છે તેમ સમજવું ॥૨૪॥ મિદ્ધિ અને
અસિદ્ધિ નથી તેમ સમજવું નહિ સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ છે તેમ
માનવું ॥૨૫॥ સુક્તિતુ સ્થાન નિયત નથી, તેમ સમજવું નહિ
સુક્તિતુ સ્થાન નિયત છે તેમ સમજવું ॥૨૬॥ સાધુ અને
અસાધુ નથી તેમ સજ્ઞા ધારણ કરવી નહીં, સાધુ અને અસાધુ
તેમ સજ્ઞા સ્થાપન કરવી કલ્યાણને પાપ નથી તેમ
ચેષ્ટા ધારણ કરવી નહિ કલ્યાણને પાપ છે એમ ચેષ્ટા
ધારણ કરવી ”

વિવેચન-પૂર્વોક્ત ૧૭ ગાથામા વિદ્યમાન પદાર્થની સત્તા
ખતાવી, પરંતુ કોઈ પર આક્ષેપ વિક્ષેપ કે તિરસ્કાર કર્યો નહિ
ખરી વાત એજ છે કે વસ્તુસ્થિતિ ખતાવવી, તે મહાન્ પુરૂષનું
કામ છે નામ લઈ કહેવું કે અમુક વ્યક્તિ નાસ્તિક છે, દુષ્ટ

છે, પાપી છે; તેમાં નિંદા છે. ચોરને ચોર કહેવામાં, આંધલાને આંધલો અને કાણુને કાણો કહેવામાં શાસ્ત્રકારોએ મૃપાલાપાતું દ્વષણ આપેલ છે. અમુક લક્ષણવાલો ચોર કહેવાય, અમુક વચન બોલનાર નિંદક કહેવાય, ઇત્યાદિ કહેવામાં દ્વષણ નથી. તેવીજ રીતે પરમાત્માએ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાવ્યું. તેમાં તમામ પ્રકારના નાસ્તિકોના મતનું નિરાકરણ થઈ ગયું છે તે વાત શ્રી શિલાંગાચાર્યે ટીકામાં સ્પષ્ટ કરેલ છે.

દાખલા તરીકે જુઓ—

પ્રથમ ૧૨ મી ગાથામાં સર્વ શૂન્યવાદનો મત નિરાકરણ કરેલ છે. અને ૧૩ મી ગાથામાં ચાર્વાક, વૈશાષિક, સૌત્રાંતિક અને બૃહસ્પતિના સિદ્ધાન્ત ઠીક નથી, એમ સૂચવેલ છે.

તેમ પ્રત્યેક ગાથામાં પ્રકારાન્તરે નાસ્તિકવાદનું નિરાકરણ થયું છે, તથાપિ પોતાના મૂળ ઉપદેશમાં કોઈનું નામ પ્રદર્શિત કર્યું નહિ. અને કેવળ લોક, અલોક, આત્મા, જડ, ધર્મ, અધર્મ અને પુણ્ય, પાપ વગેરે દ્વંદ્વોની સિદ્ધિ ખતાવી છે. તેવો સરલ અને પરમાર્થ ભરપુર ઉપદેશ વીર પરમાત્મા સિવાય અન્ય કયા પુરૂષોનો હોઈ શકે ? મને ખાતરી છે કે પરલોકને માનનાર દરેક દર્શનકારોના દર્શનમાં અમુક લોકોપયોગી આત્મહિત કરનાર વસ્તુ છે અને તે જૈન દર્શનમાં નથી એમ કદાપિ કહી શકાય તેમ નથી. પડ્દર્શનમાં જે જે ઉપયોગી ચીજો છે, તે તમામ જૈનદર્શનની છે. આ સંબંધમાં વિશેષ ન લખતાં માત્ર જિજ્ઞાસુ વર્ગને જૈનદર્શનનો અભ્યાસ કરવા-

નીજ લલામણુ ઠરૂં હુ

મહાનુભાવો ! સ્વાર્થોધ લોકોએ મથાવેલ ગમ્પ-
ગોવાથી રૂગીને જૈનદર્શનના અધ્યાસવી વેગવા ગહેશો
નહિ અહિ તમો વાચક વર્ગને ઈશ્વરનો જગત્ની માથે શો
સખધ છે અને જગત્નો ઈશ્વર સાથે શો મળધ છે, તે જૈન
સિદ્ધાન્તાનુમારે જતાવવા ઇચ્છુ છુ તે તમો ધ્યાન પૂર્વક મનન
કરશો, તો માગી ખાતરી છે કે-જૈન સિદ્ધાન્તની વાનગી જરૂર
તમારા હાથમા આવશે અને તમારી રૂચિ જૈન સિદ્ધાન્ત તરફ
વધશે, એમ મારૂં માનવુ છે

જગત્ ઈશ્વરનો મળધ સ્વામી-એવક લાવ મળધ, પૂજ્ય-
પૂજક લાવ મળધ, મેલ્ય-એવક લાવ મળધ કે તાર્ય-તાગડ
લાવ મળધ છે ઈશ્વર સ્વામી છે, જગત્ મેવડ છે શ્રિવર
પૂજનિડ છે, જગત્ પૂજક છે શ્રિવર મેવનીય છે જગત્ મેવડ
છે જગત્ તજ્વા લાયક છે, શ્રિવર નારક છે (તાન્વાવા ના છે)
પૂર્વોક્ત સખધોથી મિલ્લ થાય છે કે જગત્ના ઉત્પાદક ઈશ્વર
નથી મહાગડ શ્રિવર નથી તેમ પાવક પણ નથી જગત્
અનાદિ મિલ્લ છે તેમ પ્રતિજ્ઞાણ ઉપાદ-વિનાશશાસ્ત્રી પણ છે
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જગત્ નિત્ય છે, પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ-
વિનાશશાસ્ત્રી એટલે અનિત્ય છે જગત્મા ગહેવ તમામ પરમાર્થ
ઠવચિત્ નિય અનિત્ય ધર્મયુક્ત છે કોઈ ચીજ એકાન્ત નિત્ય
નથી, કે એકાન્તથી અનિત્ય નથી દીવાલી લઈ આગાશ
પયન્ત પદાર્થો આઢાદ મુદ્રાએ કરીને મુદ્રિત છે ઠવચિત્

નિત્યાનિત્ય ધર્મ સહિત છે જે તેમ માનવામાં ન આવે તો પદાર્થનું સ્વરૂપ કદિ પણ સમજાય નહિ. એકાન્તથી 'આત્મા નિત્ય માનવામાં આવે તો મનુષ્યનો જન્મ છોડી દેવગતિ મેળવી શકે નહિ કારણ—' 'અવચ્યૂતાનુપપન્નસ્થિરૈકરૂપં નિત્યત્વં ' એ નિત્યનું લક્ષણ છે. અર્થાત્ જે કદિ ચલે નહિ, ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને સ્થિર એક રૂપવાલું રહે તેજ નિત્ય ગણાય. જ્યારે આત્મા તો ચાર ગતિમાં અથવા ચોરાસી લાખ જીવયોનિમાં જન્મ મરણ ચારણ કરે છે; તો તેમ બનવું ન જોઈએ હવે જે આત્માને એકાન્ત રીતે નિત્ય મનાય, તો હિંસા કહેવાય નહિ. એકાન્તથી અનિત્ય માનીએ તો પણ હિંસા થાય નહિ અતએવ જે કથચિત્ નિત્ય અને કથચિત્ અનિત્ય માનવામાં આવે તો જરૂર તમામ વાત સિદ્ધ થાય. જૈન સિદ્ધાન્તમાં નિત્યનું સ્વરૂપ આ બતાવ્યું છે.—' તદ્-ભાવાવ્યયં નિત્યત્વં ' અર્થાત્ તે પોતાના ભાવથી નાશ પામે નહિ તે નિત્ય. આત્મામાં આત્મત્વભાવ કદિ નાશ પામે નહિ, દ્રવ્યત્વ ધર્મ કદિ વિનાશી નથી. આત્મા મનુષ્ય પર્યાયમાં વર્તે છે તે ભાવને છોડી દેવ થાય ત્યારે મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ અને દેવ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ, પરંતુ મનુષ્ય પર્યાયમાં જે આત્મત્વ ધર્મ હતો, તે દેવ પર્યાયમાં આત્મત્વ ધર્મ રહે છે. તેવીજ રીતે ઘટમાં જે પુદ્ગલત્વ (જડત્વ) છે તે કદાપિ નાશ પામનાર નથી. ભલે ઘટનો નાશ થાય, ઉત્તર પર્યાય જે પટપર્યાય તે ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ જડતા ધર્મ બન્ને જગ્યા પર રહે છે. માટેજ તત્ત્વદષ્ટિ જૈનાચાર્યોએ વસ્તુનું લક્ષણ આ બતાવ્યું છે—

‘ઉત્પાદ વ્યય દ્રોઘત્વ વસ્તુનો લ્પ્ત’ અર્થાત્ ઉત્પાદ, નાશ અને સ્થિત રહેવું, તે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવું વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું હોય તેલે અનેકાન્તજયપતાકા, સ્યાદ્વાદ-રત્નાકર, સમ્મતિતર્ક અને નયચક્રાદિ આકર ગ્રન્થો તથા જૈન સિદ્ધાન્તનું અવલોકન કરવા અભિપ્રાય ગ્રાપવી મમય આવે તમામ કાર્ય છોડી મફ્ફુરની સાક્ષીથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો કે જેથી જગત્ અને ઈશ્વરનો વાસ્તવિક સબધ સમજાશે, અને હૃદયમદિગ્મા પ્રકાશ થશે કે-ઈશ્વર જગત્નો કર્તા નથી, પણ સાક્ષી છે જગત્નો કર્તા ઈશ્વર છે, એમ માનનાર ઈશ્વરનો ને જગત્નો મબધ જન્યજનક ભાવ મબધ માને છે કાર્ય-કાળુભાવ સબધ માને છે જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે જન્ય છે, ઈશ્વર ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી જનક છે અથવા જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે માટે કાર્ય છે, ઈશ્વર કાર્ય કરનાર હોવાથી કાળુ છે અર્થાત્ તમામ ચીજોનો કરનાર ઈશ્વર છે ઈશ્વરની ઇચ્છા વિના કંઈ થતું નથી એમ માને છે

અમલમા જગત્ના કર્તા ઈશ્વર છે, તેમ નૈયાયિઢો માને છે વેદાન્તિઓ, માખ્યો, મીમામકો વિગેરે જગત્ના કર્તા ઈશ્વર છે, તેમ માનતા ન હતા, ને પ્રાય માનતા પણ નવી, પન્નુ ધીમે ધીમે પ્રાય તે ણધાઓમા ઈશ્વર જગત્ના કર્તા છે, તેવી વાગ્ના દેલાવા લાગી પરિણામે હિન્દુસ્થાનમા આસ્તિક વગમા જૈન મિવાય તમામે ‘ ઈશ્વર જગત્ના કર્તા છે, ’ તેવું માન્યું નાસ્તિઢો ઈશ્વરને માનતા નવી, ત્યા કર્તા અપ્રતીની

વાર્તાજ ક્યાંથી હોય ? ખૌદ્યોએ પણ ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે કે નહિ તે બાબતની ચર્ચા કરી નથી; જૈનો અને નૈયાયિકો ઈશ્વર જગતના કર્તા છે કે નહિ, તે બાબતમાં લડ્યા છે. હજારો બલકે લાખો શ્લોક પ્રમાણ સંસ્કૃતના ગ્રંથો બન્યા છે; પરંતુ કોઈને જય કે વિજય મળ્યો નહિ, પરંતુ પોતપોતાના વિચાર જગતમાં મૂકી ગયા છે, તેમ હું પણ શાસ્ત્રાનુસાર તથા સ્વાનુભવ પ્રમાણે મારા વિચારો જગતની પાસે મુકીશ.

અત્યારે જગતના કર્તા ઈશ્વર છે. તેમ માનનાર ૨૧ મતો હિન્દુસ્થાનમાં વિદ્યમાન છે: તે જગતની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રકારે બતાવે છે તેમા હિન્દુઓને સર્વથા માન્ય મનુસ્મૃતિમાં આ પ્રમાણે ક્રમ બતાવ્યો છે:—મનુસ્મૃતિ પ્રથમ અધ્યાય

સોમિધ્યાય શરીરાન્સ્વાત્તિસૃક્ષુર્વિવિધા: પ્રજા:
અપ ઇવ સસર્જાદૌ તાસુ વીજ્ઞમવાસૃજત ॥ ૮ ॥

અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારની પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા-વાલા તે ઈશ્વરે, પોતાના શરીરથી, ધ્યાન કરી પ્રથમ પાણી ઉત્પન્ન કર્યું. તેમા બીજ નાખ્યું.

તદ્દણ્ડમભવન્નૈમં મહસ્તાંશુસમપ્રભમ ।

તસ્મિન્નજ્ઞે સ્વયં બ્રહ્મા મર્વલોકપિતામહઃ ॥ ૧ । ૧॥

તે શક્તિરૂપ બીજનું સુવર્ણ જેવું અને સૂર્યના સરખી કાન્તિવાળું ઇંડું થયું. તેમા સર્વ લોકના પિતામહ (દાદા) બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા.

આપો નારા इति પ્રોક્તા આપો ચૈ નરસૂનવ ।

તા ચદ્સ્યાયન પૂર્વ તેન નારાયણ સ્મૃત ॥૧॥ ૧૦॥

પાણીનુ નામ નાગ આપેવ, કાગળુ નગ્થી ઉત્પન્ન થએલ છે તે પાણી પરમાત્માનુ પ્રથમ આશ્રય છે, માટે પરમાત્માનુ નામ નાગયણુ કહેવાય છે

યત્તત્કારણમવ્યક્ત નિત્ય મદસદાત્મકમ્ ।

તદ્વિતૃષ્ટ સ પુરુષો લોક તદ્વનિ કીર્તયંતે ॥' । ૧૧॥

તે લોક-વેદાદિ સર્વમા પ્રતિદ્ધ પન્માત્મા, તમામ ઉત્પન્ન થનાર વસ્તુના કાગળુ, ઇન્દ્રિયોના અવિષય, ઉત્પત્તિ વિનીશ રહિત, ત્રિકાલ અખાદિત, મત અસત્ સ્વરૂપ, તેથી ઉત્પન્ન થએલ પુરુષ લોકમા શ્રદ્ધા નામથી ગવાય છે

તસ્મિન્નણ્ડે સ ભગવાનુવિત્થા પરિચત્સરમ્ ।

સ્વયમેવામનો ધ્યાનાત્તદ્ગ્રહમકરોદ્ દ્વિધા ॥૧॥ ૧૨॥

પ્રથમ નવમા પ્રયોગમા બનાવેવ ઇન્ડામા તે લગવાન વર્ષ પર્યંત રહ્યા અને સ્વય પોતાનુ ધ્યાન કરી તે ઇન્ડાના બે કટકા કર્યા

તામ્બા સ શકરામ્યા ચ દિશ્વ ભૂમિશ્ચ નિર્મમે ।

મદ્યે ક્યામ દિશઘ્વાષ્ટાવપા મ્યાને ચ શાશ્વતમ ॥૧॥ ૧૩॥

તે ઇન્ડાના બે દુકડા વડે સ્વર્ગ અને ભૂમિ બનાવી, નીચેના દુકડાથી પૃથ્વી અને ઉપરના દુકડાથી સ્વર્ગ લોક બનાવ્યુ, મધ્યમા આકાશ તથા આઠ દિશા-એટલે આઠ દિશા

અને ચાર ગિદિયા. પાણીનું રસન સ્વાદનું મનમાં, સમીન સમુદ્ર બનાવ્યો.

હવે ઉપના મેલોડીનું રાખનું જન ત્રિસપ્તપાંદે સ્વ-લોકન કરીએ.

પ્રથમ પાણી બનાવ્યું. તેનાં પીજનો સ્વરૂપ ક્યો. તેનું ઇન્દુ થયું. તે ઇન્દાના ભગવાન ઉત્પન્ન થયા. તેના વર્ષ સુધી સ્ત્રી ગાન કર્યું. તે ધ્યનના પ્રતાપથી તેના બે કંઠકા વહે કરી સર્ગ લોક, ભૂમિ, વાકાશ, દિગાંશ તથા સમુદ્ર બનાવ્યો. હવે આગળના મેલોડી ને અન્ય સીનેની ઉત્પત્તિ બતાવનાર છે. પરંતુ તેની અમાલોચના ન કરતાં આગળ જઈ તેરમા મેલોડી સુધીના આવેલ કેટલીક સ્ત્રીકત પરસ્પર કેટલી વિરુદ્ધ છે એજ જોઈએ. પાણી બનાવ્યું તો જરૂર પ્રથમ પાણીને રહેવાનું સ્થાન હોવું જોઈએ. આપતર વિના આદેય સીજ સ્ત્રી થકતી નથી. પાણી પહેલાં પૃથ્વી હતી, તેમ સિદ્ધ થાય છે. અને જો પૃથ્વી સિદ્ધ થાય તો પાણી પણ હનુંજ. તેમ માનવું પડશે. ઠારણ કે પાણી વિના પૃથ્વી રહિ શકે નહિ. સ્નેહ દ્રવ્ય-થીજ પરમાણુના પિંડ બંધાય છે. એટલે પ્રથમ ઉત્પત્તિ યુક્તિ-યુક્ત સિદ્ધ થતી નથી. હવે ઈશ્વરે જલ બનાવ્યું. તેમાં શક્તિ-રૂપ પીજ નાળી ઇંદુ બનાવ્યું. તે ઇંડામાં ભગવાન ઉત્પન્ન થયા વર્ષ સુધી તેમાં રહ્યા. આ બ્રહ્માજીનું વર્ષ કેવડું ? આ-પણું કેટલાં વર્ષો થાય, ત્યારે બ્રહ્માજીનું એક વર્ષ થાય ? એની ગણતરી કરીએ તો કોઈને પણ બ્રહ્માજી વર્ષ સુધી ઇંડામાં રહ્યાની શ્રદ્ધા થાય નહિ. જુઓ: બ્રહ્માજીના એક દિવસમાં

કેટલા વર્ષ આપણા જાય છે એક કોઠ વીંશ લાખ વરે એક
પ્રજ્ઞાલનો દિવસ થાય તેટલાજ વર્ષે રાત્રિ થાય, તે એક
અહોગત્રિને માટે આપણા જે કોઠ ચાલીશ લાખ વર્ષ થાય હવે
૩૬૦ અહોગત્રિનું વર્ષ થાય તેની સખ્યા આ પ્રમાણે છે
૮૬૪૦૦૦૦૦૦૦

આ વાત હું માગી કેવલ કલ્પનાથી નથી કહેતો જુઓ
મનુસ્મૃતિ તથા વિષ્ણુ પુરાણાદિમા આજ પ્રમાણે લખેલ
છે —

દૈવિકાના યુગાના સુ સહસ્ર પરિસરયયા ।

બ્રાહ્મમેકમહર્જય તાવતી રાત્રિરેય, ચ ॥ મનુ ૧-૭૨ ॥

ભાવાર્થ—દેવતાના હજાર યુગો વડે પ્રજ્ઞાલનો એક
દિવસ થાય તેવીજ રીતે હજાર યુગ વડે રાત્રિ પણ થાય
મનુષ્યના ચાર યુગે દેવતાને એક યુગ થાય મનુષ્યના ચાર
યુગના ૧૨૦૦૦ (દેવતાઈ) વખ થાય છે એથી—

યદેતરપરિસરયાતમાદાયેવ ચતુર્યુગમ ।

પતત્ત્વ બ્રાહ્મસાહસ્ર દેવાના યુગમુચ્યતે ॥ ૭૧ ॥

અર્થાત—આ પ્રમાણે પ્રથમજ આજ યુગની પરિમિત્ત સખ્યા થઈ
કેટલી તે જાર હજાર વખની તે ચાર યુગની સખ્યાએ દેવતાનું
એક યુગ કહેવાય છે મનુષ્યના ચાર યુગના વર્ષોની સખ્યા
૧૦ હજાર ગણાય છે કૃતયુગ ૪ હજાર વર્ષનો ત્રેતાયુગ
૩ હજાર વર્ષનો દ્વાપરયુગ ૨ હજાર વર્ષનો અને કલિયુગ ૧
હજાર વર્ષનો એમ મળી કલ્પ હજાર વખ થાય પરંતુ સખ્યા

ધર્મર અને જગત.

અને સંધ્યાંશ. જેટલા હજાર વર્ષનો યુગ તેટલા સો વર્ષના સંધ્યા અને સંધ્યાંશ હોય. એ પ્રમાણે ગણતરી કરતાં ૧૨ હજાર વર્ષ ચાર યુગના થાય છે. તથા શાસ્ત્રીય કથન પ્રમાણે પણ જોઈએ તો વિષ્ણુ પુરાણમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

દિવ્યૈર્વર્ષમહસૈસ્તુ કૃતત્રેતાદિસક્ષિતં ।

ચતુર્યુગં દ્વાદશભિસ્તદ્વિભાગં નિવોધ મે ॥

દેવતાના ચાર હજાર વર્ષે મનુષ્યના કૃતત્રેતાદિ ચાર યુગો થાય. તે ચાર યુગના ચાર હજાર વર્ષોનો વિભાગ મારાથી જાણો.

પૂર્વોક્ત પ્રધાના દિવસતું માન જે મનુસ્મૃતિમાં બતાવ્યું તેવુંજ પ્રમાણ વિષ્ણુ પુરાણમાં છે:—

કૃતત્રેતાદ્વાપરાશ્ચ કલિષ્ઠૈર્ભિશ્ચતુર્યુગમ્ ।

પ્રોચ્યતે તત્સહસ્રેસ્તુ વ્રહ્મણો દિવસો મુને ॥

કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગ આ ચાર યુગ છે, તેની હજાર સંખ્યાવડે છે મુનિ પ્રધાનો દિવસ થાય છે.

વાચક, વિચાર કરવાનો વિષય છે. જે ઈશ્વર પોતાના શરીરથી તમામ પ્રજાને સ્પર્શવાની ઇચ્છા કરેલું, તે પોતે ઇન્ડામાં ઉત્પન્ન કેમ થયા? વેલી જેમાં ઈશ્વર રહેલું તે ઇન્ડુ તથા પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલ પાણી ૮૬૪૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ક્યારે રચ્યું? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈ આપશે કે? કારણ પૂર્વોક્ત આઠ અંગળ ચોસઠ કોડ વર્ષ પછી ઇન્ડાના બે કંટકો થયાં, જેથી નીચલાં ટુકડાથી ભૂમિ ધરી અને ઉપલા ટુકડાથી સ્વર્ગ બનાવ્યું. પછી

આકાશ, દિશા અને અનુક્રમે મમુડ બનાવ્યો ત્યાં સુધી કાંઈ ન હતું. એવો પૃથ્વી વિગેરે પાત્ર બૂતો આટલા 'વર્ષ' સુધી કયા રહ્યા હશે ? અથવા નાશ પામ્યા હશે ? એનો વિચાર 'સૃષ્ટિકર્તા' ધિર છે, 'એમ માનનાગઓએ ટદિ કયો હશે કે ?

પણ એ વિચાર કેવળ શ્રદ્ધાની દોર ઉપર ચાલનાગઓને ન થઈ શકે. જેઓ આપદાદા જેમ માનતા આવ્યા છે, એમજ માનનાગ છે, એમને 'વધારે' વિચાર નથી થઈ શકતો. પછી તે ભલે ખુદિશાળી હોય કે નિર્ખુદિ હોય ભલે, દેશોદ્ધાનક હોય કે દેશને પાંચમાવ કુન્ના હોય કે ભલે 'ચામ્પસ' હોય કે અંદપસ હોય ! પરંતુ 'ગતોનુંગતિ'લોક પૂર્ણમાર્થ જોઈ શકતો નથી. પ્રથમ જે સમયે 'કુનિયા' ન હતી, તે વખતે ઈશ્વર કોનો ? શું વસ્તુ વિનાનો સ્વામી કહેવાય ? ધગ વિનાનો ગૃહસ્થી કહેવાય ? જગત ન હતું, તે વખતે ઈશ્વર શબ્દનો પ્રયોગ કુન્નાજી કોણ ? કોઈ નહિ જે વખતે જગત ન હતું, તે સમયે આત્મા-ભવ-પ્રાણી-સોલ કે કંઈના નામથી જે ઓલખાય છે, તે એવો હોવા જોઈએ, તે એટલો કાળ ત્યાં રહ્યા ? શું ઈશ્વરના પેટમાં રહ્યા ? કદાચ કોઈ કહેશે કે ચંદ્રલવન ઈશ્વરના પેટમાં હતા, તો એવો હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? પરંતુ તેમ બનવું અસંભવિત છે. જેમણે સ્વયં પોતે ધ્યાન કરી ઇંડાને ફાડ્યું, તે ચંદ્રલવનને કે આત્માઓને પેટમાં ગાંજવાની યોગ્યતા ધરાવે નહિ. એટલે કેવળ કથનમાત્ર છે કે ઈશ્વર ચંદ્રલવન પેટમાં

લઈ લીધા. તેવીજ રીતે યુક્તિ રહિત દેટલીક વાતો અંધશ્રદ્ધા-
વાળા માને છે, પરંતુ કુશાગ્રબુદ્ધિ કદાપિ માને નહિ. જેમાં
રાગદ્વેષ અને મોહ નથી, તે દુનિયાની ખટપટમાં પડેજ નહિ.
કદાચ કેઈ આગ્રહથી ઈશ્વરમાં રાગ દ્વેષ અને મોહ માને તો,
તો તે ઈશ્વરજ કેમ કહેવાય ?

કારણ કે આપણાથી વિલક્ષણ સ્વભાવવાળો ઈશ્વર છે. તે
ઈશ્વર જગતના કંદમાં કદિ પડે નહિ. અને જો પડે તો ઈશ્વરજ
ન હોઈ શકે. ઈશ્વરને જગત્ બનાવવામાં પ્રયોજન શું છે ?
સ્વકલ્યાણ પ્રયોજન છે કે પરકલ્યાણ પ્રયોજન છે ? કહેવામાં
આવે કે સ્વકલ્યાણ, તો તો જેને સ્વકલ્યાણ બાકી રહ્યું હોય,
તે ઈશ્વરજ નથી. ઈશ્વર તો કૃતકૃત્ય છે. યદિ પરકલ્યાણ માટે
જગત્ બનાવે છે, તેમ કહેવામાં આવે તો પણ તે ઠીક નથી.
કારણ કે તેઓ પરકલ્યાણ માટે જગત્ બનાવવાની ખટપટ
બહારે, તેના કરતાં પોતાની અનંત શક્તિમાં એવી શક્તિનો
પ્રયોગ કરે કે જીવોનું કલ્યાણ થઈ જાય. જગત્ બનાવવાથી
તો જીવોનું અકલ્યાણ વધ્યું છે. જગત્ ન હોતું, તે વખત જીવો
શાન્તિમાં હતા. જગત્ બન્યા પછી દુઃખ, દૌર્ભાગ્ય, દુર્યોગિ,
જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, રોગ, શોક
સંતાપ, અનીષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ, ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ વિગેરે
દુઃખની પરંપરાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. તે આપણે અનુભવીએ
છીએ. અહિં કેઈ શંકા કરશે કે—પૂર્વોક્ત કષ્ટ પરંપરા જીવો
પોતાના કરેલ કર્માનુસાર ભોગવે છે; ઈશ્વર તેમાં શું કરે ?

આવી શકાના સમાધાનમા સમજવું કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પૂર્વે
જીવોને કર્મ ન હતા, અને તે કર્મ લોગવવાનું કાગળ ન હતું
અત્યાગે જગત થયું, એટલે કર્મ લોગવવાનું કાગળ મેલ્યું આ
કાગળને ઉત્પન્ન કરનાર કોણ ? ઇશ્વરમા કર્તૃત્વ ધર્મ માનનારે
સ્પષ્ટ કહેવું પડશે કે ઇશ્વર તો કહી દો કે પરકલ્યાણ માટે
જગત નથી બનાવ્યું પણ પરના અકલ્યાણ માટે જગત બનેલ
છે કદાચ કહેશે કે ઇશ્વરે લીલાના કાગળથી 'સૃષ્ટિ બનાવી
અથવા' કંઈક બાવથી સૃષ્ટિ બનાવી તો તે પણ કીડ નથી જૂઓ,
કીડા કરવી તે બાલકોનું કામ છે, ઇશ્વરમા બાલચેદા કેમ માની
શકીએ ? સૃષ્ટિ બનાવે તો તમામને સગ્ગો હિસ્સો, હક, મર્યાદા,
આપવી જોઈએ પરંતુ તેમ તો છે નહિ એક ગજ, બીજો રક,
એક સુખી, બીજો દુઃખી, એક રૂપી, બીજો કુરૂપી, રોગી,
નિરોગી, ધનાઢય, નિર્ધન, અત્યાયુ, દીર્ઘાયુ, સુપુત્રવાન,
કુપુત્રવાન સપુત્ર, અપુત્ર, સચિત, નિશ્ચિત વિગેરે વિચિત્ર
રચના કંઈક બાવથી બનેલ જગતમા હોવા ન જોઈએ કદાચ
કહેશે કે નિજ નિજ કર્મોનુસાર વિચિત્ર રચના કરેલ
છે, તો કર્મ કોણે બનાવ્યું ? ઉત્તરમા કર્મ અનાદિ
છે હવે જો કર્મ, અનાદિ માનવામા હરવત નથી તો
પછી જગત અનાદિ માનવામા હરવત ગી હતી ? શું
ઇશ્વરનું ઇશ્વરત્વ નહીં થઈ બચે છે ? કે એમા કાંઈ આપત્તિ
છે ? ના કાંઈ નહિ હવે એમ કહેવામા આવે કે ઇશ્વર ક્રિયાર્થ
જગતનો ધ્વસ કરે છે, અને ઉત્પત્તિ કરે છે સલા એ કેમ બને ?
કોઈ ચીજનો નાશ કરવો અને ફરી ઉત્પન્ન કરવી, એ તો

ખાલકની ધુલીક્રિયા જેવું છે. એક સામાન્ય વ્યક્તિ પણ તે પોતાની હદ ઓળંગી રમતમાં પડી જાય તો લોકમાં તેની પ્રતિષ્ઠા જેવી જોઈએ તેવી રહેતી નથી, ત્યારે જેમા કર્મ, કલેશ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, મમતા, અજ્ઞાન, ઇત્યાદિ હુર્ણુઓ નથી, તે જગતનો નાશ તથા ઉત્પાદ કરવામાં રોકાય ખરો કે? કદાપિ નહિ. મનુસ્મૃતિના પ્રથમાધ્યાયના આઠથી લઈ તેરમા શ્લોક સુધીમાં જે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો ક્રમ 'ખતાવ્યો' છે, તે પરસ્પર વિરુદ્ધ અને સામાન્ય બુદ્ધિવાલો પણ કળુલ કરે તેવો નથી. આગળના શ્લોકોમાં જગત ઉત્પત્તિ ક્રમ મહદાદિથી માનેલ છે તથા તેત્તરીયોપનિષદ્માં આકાશાદિથી જગતની ઉત્પત્તિ માનેલ છે યથા ચં તસ્માદ્વા પતસ્માદાત્મનઃ આકાશઃ સં-મૂતઃ, આકાશાદ્વાયુઃ, વાયોરગ્નિઃ, અગ્નેરાપઃ, સદ્ભ્ય પથ્વીતિ (ભાવાર્થ) તે ઇશ્વરથી અથવા આ ઇશ્વરથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું. આકાશથી વાયુ થયો, વાયુથી અગ્નિ અને અગ્નિથી પાણી, અને પાણીથી પૃથ્વી થઈ. ઇત્યાદિ ક્રમ 'માનેલ' છે. અથવા મનુસ્મૃતિના પ્રથમાધ્યાયના ૩૧ માં શ્લોકથી અન્ય ક્રમ માનેલ છે યથા—

લોકાનાં તુ વિવૃદ્ધચર્યં મુખવાહરુપાદતઃ ।

બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયં વૈશ્યં શૂદ્રં ચ નિરંવર્તયત ॥

લોકની વૃદ્ધિ માટે, બ્રહ્માજીએ મુખથી બ્રાહ્મણને, બાહુથી ક્ષત્રિયને, ઉરથી વૈશ્યને અને પગથી શૂદ્ર ને ઉત્પન્ન કરેલ છે. મનુસ્મૃતિના કેટલાક શ્લોકો પ્રાયઃ પરસ્પર વિરોધભાવને

સૂચવે છે, તે માટે હું આગળ લખીશ અત્યારે તૈતરીયોપ-
નિષદ્ધમા લખેલ સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ ક્રમનો વિચાર કરીશું

પ્રથમ આકાશની ઉત્પત્તિ પુરૂષથી માની તે ઘટતી નથી
પ્રાય ઘણા દર્શનકારો આઠાશને નિત્ય માને છે હવે નિત્ય
પદ્ધતિને સ્વભૂત કહેવો, તે વિચારણીય છે અવકાશને
આપનાર તે આકાશ તેની ઉત્પત્તિ થઈ, તો તે પહેલાં આઠાશ
ન હતું, તેમ કહેવું પડશે હવે આકાશ ન હતું, તો અવ-
કાશ ન હતો, પરંતુ તેમ થવું મલવિત નથી વળી આકાશથી
વાયુ પેદા થયો, તે પણ અનુભવ વિરૂદ્ધ છે આઠાશના સ્વયોગ,
વિભાગ, મજ્જા, પ્રમાણ, પૃથક્ત્વ અને રાજ્ઞ્ય એ છ ગુણ નેયા
ચિદાદિએ માનેલ છે રૂપ, રંગ, સ્પર્શ, ગંધાદિ ગુણો નથી, આ
વાત પ્રાય બધા વિદ્વાનોને માન્ય છે તથા કારણને અનુરૂપ કાય
થાય છે તો આકાશથી વાયુ સ્પર્શાદિ ગુણ વાળો કેમ થાય ?
તેનો વિચાર કરવા જેવો છે કદાચ કોઈ કહેશે કે “કૃતિમા
લખેલ પ્રમાણ છે, તેમા શકા કરના નાસ્તિક ગણાય છે” પરંતુ
ભાઈ, કેવળ શ્રુતિ-સ્મૃતિ કે ઉપનિષત વિગેરેમા લખેલ અર્થ ચાંદ
લોક વિરૂદ્ધ, અનુભવ વિરૂદ્ધ, ન્યાય વિરૂદ્ધ હોય તો તે પ્રામાણિક
ગણાય નહિ, આઠાશથી વાયુ પેદા વવામા લોક વિરૂદ્ધ છે લોક
તો કહે છે કે “આપ તેવો બેટો, વડ તેવો ટેટો” આ લોક કહેવત
પ્રમાણે આકાશ જેવો વાયુ છે ? હવે અનુભવ વિરૂદ્ધ આ પ્ર-
માણે છે આઠાશથી જગતને અવકાશ જિવાય કાયદો નથી
પવનથી જગતને ધાન્યનું પાકવું, નિરોગતા, સુખ, દુઃખ, વર

સાદ વિગેરે ઘણા કાયદા થાય છે. હવે ન્યાય વિરુદ્ધ આ પ્રમાણે છે. કારણના ગુણો કાર્યમાં આવે છે, તેમ અહિં નથી. આકાશમા સ્પર્શ નથી, વાયુમા સ્પર્શ ગુણ છે. તેમ નૈયાયિકો માને છે. સાચું પ્રાયઃ ચાર ગુણ માને છે. જૈનો વાયુમાં રૂપ, રસ, ગંધ. સ્પર્શ વિગેરે માને છે. માટે આકાશથી વાયુની ઉત્પત્તિ માનવી વ્યાજબી નથી. છતાં આગ્રહ કરવામાં આવે કે લગ્નું જુદું હોય નહિ. આમ ખોલનારે એક પ્રાક્ષણ પંડિતનું દષ્ટાન્ત દષ્ટિગોચર કરી વિચારશીલ બનવું.

એક કાવ્ય સાહિત્યાદિના જાણુ રાજા પાસે સંસ્કૃત વ્યાકરણ, ન્યાયને જાણનારો પંડિત રહેતો હતો. હમ્મેશાં રાજાને પુરાણ, સ્મૃતિ, ઉપનિષદાદિ અવકાશે સંભળાવતો હતો. એક મશકરાએ પંડિતની પ્રકૃતિ જાણી લીધી કે મહારાજ ભણ્યા છે, પરંતુ વ્યવહારિક જ્ઞાન નથી. તે માણસે સુંદર કાગલ પર સંસ્કૃત શ્લોકો લખી ઉપર મ્હોર છાપ લગાવી પંડિતજી ઉપર રવાના કર્યો પંડિતજી પત્રને ફેડી હર્ષ સહિત વાંચવા લાગ્યા શ્લોકની રચના વ્યાકરણ પૂર્વકની અને કાવ્યની મનોહરતા જોઈ ખુશી થાય છે, તેવામાં નિચેનો શ્લોક દષ્ટિગોચર થયો.

તવ સ્ત્રી વિધવા જાતા ગૃહે રોદિતિ મૂરિશ
આગન્તવ્યં ત્વયા શીઘ્રં વિલમ્બો નાત્ર ચુજ્યતે ॥

તારી સ્ત્રી વિધવા થઈ છે, ઘનમા વારંવાર રૂદન કરે છે
જલદી ઘેર આવવું, આવવામા વિવર્મ્ય ડગ્ગો નહિ :

પડિતજી મહાગજ શ્લોકને લણતા મૌન થઈ ગયા
આખમાથો ! અશ્રુપાત થયો ' પોલી પાના બાધી ' ત્યાર
થઈ ગયા ! ગભની આસા માગવા ગયા ' મહાગજ
હું, ઘેર બહાર છું રાત્રીએ પૂછ્યું પડિત મહાગજ !
આટલી જલદી કેમ ? પડિતજીએ ઉત્તર આપ્યો ' ઘનની પત્ર
આવેલ છે ' રાત્રીએ પૂછ્યું ' કોઈ માફ છે કે વિવાહાદિ
કાર્ય છે ? " પડિતજીની આખથી પાણી પડવા લાગ્યું ગભએ
વિચાર કર્યો કે વહુલ મળધીનું મજલુ થયું જણાય છે ગભએ
કહ્યું " પડિત, આપ બહુ દીલગીર થાઓ છા, તેથી ભારે તુક
સાન થયું માલમ પડે છે " પડિત નિશ્ચય મુઠ્ઠો ખેંચ્યો
મહારાજ, મારી સ્ત્રી વિધવા થઈ છે " આમ સાલગતા ગભ
અકિત થયો કણવાન મૌન જી જન હમવા લાગ્યો પડિતજી
જુસ્મે થઈ ખેંચ્યો, " મહાગજ, હું ખોટું કહું છું જુઓ
આ મુઠ્ઠું શ્લોકોથી અલકૃત પત્ર આવેલ છે તેમા એક શ્લોકમા
નીચે પ્રમાણે લખેલ છે " તથ સ્ત્રી વિધવા જ્ઞાતા " ઇત્યાદિ
રાત્રી શ્લોક જોઈ ખેંચ્યો " પડિતજી મહાગજ ! લોક વિરુદ્ધ,
અનુભવ વિરુદ્ધ અને ન્યાય વિરુદ્ધ લખેલ અમલ્ય નમજવું જેનો
પત્ર વિધમાન હોય તે સ્ત્રી વિધવા થઈ તેમ કોઈ કહે કે લખે તે
લોક વિરુદ્ધ છે લોકમા પ્રતિદ્ધ છે કે પતિવાળી સ્ત્રી વિધવા કહે
વાય નહિ, મધવા કહેવાય " અનુભવ વિરુદ્ધ પણ છે તેમજ પતિ
ન્યાય સુધી જાય છે ત્યા સુધી સ્ત્રી મૌભાગ્યવતી ગણાય છે આ

અનુભવ તમામ પ્રાણીઓને પ્રાયઃ હોય છે. ન્યાય વિરુદ્ધ એટલા માટે છે કે જે પુરૂષનો વિવાહ જે સ્ત્રી સાથે થયો હોય, તેનો સંબંધ જાવજીવનો છે. તે સંબંધ એક બીજાના અભાવમાં નાશ પામે છે. પુરૂષ મરે ત્યારે સ્ત્રી વિધવા કહેવાય, અને સ્ત્રી મરે ત્યારે પુરૂષનો ઘર ભંગ કહેવાય, અથવા રાંડયો કહેવાય છે. માટે પંડિતજી, તમારી વિદ્યમાન દશામા તમારી સ્ત્રી વિધવા કહેવાય નહિ. કોઈએ તમારી મશ્કરી કરી જણાવ્યું છે. યુક્તિયુક્ત રાજાનું વચન સાલળી પંડિતના હૃદયમાં સત્ય પ્રતિભાસ્યું, જેથી આવેલ પત્રનો વિશ્વાસ કર્યો નહિ.

તેવી રીતે જો લોક વિરુદ્ધ, અનુભવ વિરુદ્ધ અને ન્યાય વિરુદ્ધ; ઉપનિષદ્, સ્મૃતિ કે શ્રુતિમાં લખાણ હોય તો પ્રામાણિક ગણાય નહિ. આકાશથી વાયુ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ. હા ! આકાશમાં વાયુ ઉત્પન્ન થાય. પરંતુ આકાશથી વાયુ થાય નહિ, તેમ વાયુરગ્નિ. વાયુથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, તે પણ યુક્તિ યુક્ત નથી. અગ્નિને સંદીપ્ત કરવામાં વાયુ કારણ છે, પરંતુ ઉત્પન્ન કરવામાં નહિ. વાયુ ઉષ્ણતાના કારણથી ઉત્તો થાય છે. જે પર-દ્રવ્યના સંયોગે તદ્રૂપ થાય છે, તે વાયુ અગ્નિ જેવા પદાર્થને કેમ ઉત્પન્ન કરે ? યદિ નિમિત્ત કારણ કહો તો કથયિત માની શકાય, પરંતુ ઉપાદાન કારણ કહેવું તે યુક્તિ વિરુદ્ધ છે. અગ્નિ કઠિન ચીજોના ઘસવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. વાયુથી અગ્નિની ઉત્પત્તિ લૌકિક વ્યવહારથી અને અનુભવથી સત્યાંશવાળી જણાતી નથી અગ્નેરાયઃ અગ્નિથી જલ ઉત્પન્ન થાય છે. જલથી પૃથ્વી

કર્ત્યાદિ કમ ચુષ્ટિ ન્યનાનો માનેવ છે પણ દીર્ઘ વિચાર
કન્વાથી તે અનુકુળ જણતો નથી આવી ગીતે જગતની ઉત્પત્તિ
મળાથી મનુષ્યમતિમા લખેવ વાતો પગ્ગર વિરુદ્ધ દેખાય છે

પ્રથમાધ્યાયના ૩૧ મા શ્લોકમા ચાગ વર્તોની ઉત્પત્તિ
પ્રદાણના મતિથી ધ્યાનુ ગતાવ્યુ છે, યથા —

લોકાના તુ વિવૃદ્ધયર્થ મુલ્લવાહુપાદન
દ્રાક્ષણ શ્રિય ચેકય શુદ્ધ ચ તિરયત્તયત્ ॥

અર્થાત્—લોકની રુદ્ધિને માટે પ્રદાણને મુળથી પ્રાદ
ણની ઉત્પત્તિ કરી બાહુથી શ્રિયની, માયળયા વેચની, અને
પગથી શુદ્ધની ઉત્પત્તિ કરી ॥ ૩૧ ॥

પૂર્વોક્ત કથનમનુષ્યમતિમાજ છે, તેમ નહિ, અન્ય શ્રુતિ
સ્મૃતિ ઉપનિષદાદિમા પણ છે પગ્ગર ચુક્તિયુક્ત છે કે નહિ,
તેનો વિચાર પ્રાય તન્મતાનુયાયિઓએ કરેવ નથી કદાચ કોઈ
તદ્વિષયક પ્રશ્ન કરે, તો તેને તગ્ગ નામ્તિકેનુ દાખલ
મળે આજકાલનો જમાનો ઘાઘાજાજ્ય પ્રમાણમ નો નથી
મીસાસા કરવાનો છે અને તેથી આપણે તન્મતાપૂર્વક તે
સખાંધી વિચાર કરીએ તે પણ નાગદેવ ગણિત થઈ કરવા
ઉચિત છે પ્રથમ મુખથી, હાથથી, ગરૂથી, અને પગથી ચાગ
વર્ણની ઉત્પત્તિ કરી, પગ્ગર ચારે વર્ણોની ત્રિયો પ્રાદાણી,
શ્રિયાણી વૈશ્યદી અને શુદ્ધી એ ક્યાથી ઉપન
યમ ? તેનો ઉદ્દેશ કોઈ ધ્યાનના જોવાનો નથી પણ પ્રથમ

અમૈથુની સૃષ્ટિ કરી અને ત્યાર બાદ મૈથુની ઉત્પન્ન કરી, તે પણ ન્યાયબાહ્ય વાત છે. ઠીક છે, સ્વયં બ્રહ્માજીએ ચાર વર્ણને શરીરથી ઉત્પન્ન કર્યા પછી વિરાટ પુરુષને મૈથુનસેવન કરી ઉત્પન્ન કર્યો. બ્રુવો મનુસ્મૃતિ પ્રથમાધ્યાય શ્લોક ૩૨ યથા:—

દ્વિધા કૃત્વાત્મનો દેહમર્ધેન પુરુષોડમ્બત્ ।

અર્ધેન નારો તસ્માં સ વિગાજમસૃજત્ પ્રભુઃ ॥

અર્થાત્—પોતાના શરીરના બે કટકા કરી અર્ધ શરીરવડે પુરુષ અને અર્ધ શરીર વડે સ્ત્રી કરી; તે સ્ત્રીમાં મૈથુન સંજ્ઞા કરી, એટલે બ્રહ્માએ મૈથુન સેવી વિરાટ પુરુષને પેદા કર્યો.

વાચક વર્ગ ! પરસ્પર કેટલો વિરોધ ? જે બ્રહ્માએ પોતાના શરીરથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયાદિ ચાર વર્ણને ઉત્પન્ન કર્યા, તેને વિરાટ પુરુષને પેદા કરવા માટે પોતાના શરીરના બે ભાગ કરી પુરુષ અને સ્ત્રી બનાવવાં પડે, અને મૈથુન સંજ્ઞા કરી એક અન્ય પુરુષને ઉત્પન્ન કરવો પડે, એ કેવી વાત ? જરા વિચારવા જેવું છે કે પોતાના શરીરના બે કટકા કર્યા ત્યારે બ્રહ્માજીનું અસ્તિત્વ રહ્યું કે નહિ ? વળી જે પુરુષ અને સ્ત્રી બનાવી, તેનું નામ આપ્યું નથી. તેની દશા પાછળથી શી થઈ ? તે હકીકત પણ આપી નથી. ચાર વર્ણને પેદા કર્યા ત્યારે સ્ત્રી ઉત્પન્ન કરવાનો વિચાર થયો નહિ, તે પણ આશ્ચર્યની વાત છે. પોતાના શરીરના કટકાની બનેલ સ્ત્રી ખરી રીતે તો પુત્રી થઈ તેની સાથે વિષય કેમ કરાય ? અને કદાચ કહેવામાં આવે કે જે પુરુષ બન્યો તેણે વિષય સેવન કર્યું. તો તે પણ વ્યાજબી નથી.

એક શરીરથી ઉત્પન્ન થનાર ભાઈ બેન ગણાય ભાઈ બેન મૈથુન સગા કેમ કરી શકે ?

હવે વિરાટ પુરૂષે તપસ્યા કરી મનુજીને ઉત્પન્ન કરેલ છે મનુજીએ તપસ્યા કરી પ્રજાના દશ ન્વામી ઉત્પન્ન કરેલ છે જૂઓ પ્રથમાધ્યાય, શ્લોક ૩૩, ૩૪, ૩૫ યથા —

તપસ્તપ્ત્વાડસૃજય તુ સ સ્વયં પુરુષો વિરાટ ।
ત મા વિતાસ્ય સર્વસ્ય જ્ઞદાર દ્વિજસત્તમા ॥ ૩૩
જહ પ્રજા સિસૃધુસ્તુ તપસ્તપ્ત્વા સુવુષરમ્ ।
પતીન્પ્રજાનામસૃજ મહર્ષીનાદિતો દશ ॥ ૩૪
મરીચિમત્ર્ય ચિરસૌ પુલસ્ત્ય પુન્હ પ્રતુમ ।
પ્રચેતસ વસિષ્ઠ ચ મૃગુ નારદમેષ ચ ॥ ૩૫

અર્થાત્—વિરાટ પુરૂષે સ્વયં તપસ્યા કરી જે પુરૂષને ઉત્પન્ન કર્યો, તે મને આ મર્વ જગતનો સર્જક, હે દ્વિજોત્તમો ! સમજો

પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવાની ઇચ્છા રાખવાવાળા મે ધણા કાલ સુધી તપસ્યા કરી પ્રથમથી પ્રજાના પતિઓ દશ ઋષિઓ ઉત્પન્ન કર્યા

મરીચિ, અત્રી, અગિરમ્, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કતુ, પ્રચેતમ્, વસિષ્ઠ, ભગુ અને નારદ વિરાટ પુરૂષ તો મૈથુનથી ઉત્પન્ન થયો તેમજ મનુ અમેથુનથી ઉત્પન્ન કર્યા મનુજીએ દશ ઋષિઓને તપસ્યાના ભેરથી બનાવ્યા બ્રહ્માજીએ ઇલામા આઠ અબજ ચોમઠ કોઠ વર્ષ સુધી ગહી ધ્યાન કરી ઇલાના

‘એ કટકા કર્યાં. તેથી પૃથ્વી, સ્વર્ગ, આકાશ, દિશાઓ, સમુદ્ર વિગેરે બનાવ્યું. પોતાના શરીરના એ ભાગ કરી પુરુષ સ્ત્રી ઉત્પન્ન કર્યાં, તેમા મૈથુન સંજ્ઞા કરી વિરાટ પુરુષ ઉત્પન્ન કર્યો. છતાં મનુષ્ય કહે છે—આ સર્વ જગતનો બનાવનાર હું છું, તેમ તમો ઉત્તમ ગ્રાહ્યો બાણો. આ પરસ્પર વિરોધ નહિ તો બીજું શું છે ? ઠીક છે, જે શાસ્ત્રનો કર્તા સર્વજ્ઞ ન હોય, તે શાસ્ત્રમાં પરસ્પર વિરોધ આવે. એટલુંજ નહિ, પણ અદ્યટિત-અસંભવિત વાતો પણ આવે. તેમા આશ્ચર્ય નથી.

હું પ્રથમજ સૂચવી ગયો છું કે જગત્મા ૨૧ પ્રકારના મતો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ ભિન્ન ભિન્ન રીતે માને છે. પ્રાયઃ તમામ પરસ્પર વિરોધભાવવાલા છે. તે તમામનો બદલેજ કરવો, અહિં ઉચિત સમજાતો નથી. છતાં થોડા જોડો આપી ભિન્ન ભિન્ન મતવાળાનું દિગ્દર્શન કરાવીશ. યથા:—

કેચિત્ પ્રાદુર્ભૂતિસ્ત્રિધા ગતિકા હરિ. શિવો બ્રહ્મા ।
 શંભુર્બીજં જગતઃ કર્તા વિષ્ણુઃ ક્રિયા બ્રહ્મા ॥
 વૈષ્ણવં કેચિદ્વિચ્છન્તિ કેચિન્ કાલકૃતં જગત્ ।
 દૈશ્વર્યપ્રેરિતં કેચિત્ કેચિદ્બ્રહ્મવિનિર્મિતમ્ ॥
 અવ્યક્તપ્રભવ સર્વં વિશ્વમિચ્છન્તિ કાપિલાઃ ।
 ત્રિજ્ઞાતિમાત્રં શૂન્ય ચ્વેદિતિ શાક્યસ્ય નિશ્ચયઃ ॥
 પુરુષપ્રભવં કેચિત્ દૈવાત્ કેચિત્ સ્વભાવતઃ ।
 અક્ષરાત્ સ્ફરિતં કેચિન્ કેચિદ્બળોદ્ભવં મદ્દત્ ॥
 ચાદૃષ્ટિચ્છકમિદં સર્વં કેચિદ્ ભૂતવિકારજમ્ ।
 કેચિદ્વાનેશ્વરૂપં તુ बहुधा સંપ્રધાવિતા. ॥

ઉપ લખેવ પાચ શ્લોકનો ભાવાથ આ પ્રમાણે છે

ઠેટલાક કહે છે તથા પ્રમા- મૂર્તિ વિભાગ વધુ હનિ,
શિવ અને પ્રજ્ઞા ગણુ જગતનુ ખીજ છે જગતના કર્તા
કુપ્ત છે, અને પ્રજ્ઞા ક્રિયા હ અર્વાત પ્રજ્ઞા તમામ ક્રિયા
કરે છે ઠેટલાક કહે હ આ જગત વૈષ્ણવ હ, અર્થાત વિષ્ણુથી
ઉત્પન્ન થએવ છે ઠેટનાક વાગ્ધિઓ કહે છે, તત્ત્વ જગત છે
ઇશ્વરની પ્રેરણાથી થએવ હ એમ ઠેટલાક નમજે છ ઠેટ-
લાક પ્રજ્ઞાની નિષ્પત્તિ માને છે ઠેટલાક (કાપિલો) ગણ્યકુલ
પાને પ્રવૃત્તિના અનુક્રમથી જગત થએવ છે તેમ માને છે
શાક્યનો નિશ્ચય છે કે વિનષ્ટિ માત્ર અથવા સન્ય જગત છે
ઠેટલાક પુરુષથી પ્રભવ જગતને માને છે ઠેટનાક દેવથી જગ-
તને માને છે ઠેટલાક સ્વભાવથી જગત ઉત્પત્તિ માને હ ઠેટ-
લાક અક્ષન્વી થએત માને છે ઠેટલાક ઇન્દ્રિયા જગતની ઉત્પત્તિ
નમજાને છ ઠેટલાક માને છ કે ઈન્દ્રાનુનામ મર્થાતુ ન્વન ત્ર
ગીતે જગત થાય છે ઠેટનાક પાચ ભૂતના વિગ્રહથી જગતની
ઉત્પત્તિ માને છે ઠેટલાક અનેકરૂપવાળુ જગત માને છ એમ
અનેક પ્રમાણે પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે દોરેવ છે, ઠેટલાક
ઠેટનાક પ્રજ્ઞા જગતનો પેદા કરના હ વિષ્ણુ રાજા છે અને
શિવ નાદા કરના હ આમ માને હ અર્થે શિવને જગતનુ
ખીજ માનેત હ, વિષ્ણુ જગતનો મૂર્ત અને પ્રજ્ઞા ક્રિયા
કરના માનેવ છે આમ પુન્યપ નમજે છ અનદિ નિદ

જગતને સાદિ ઠરાવવું તેમાં પરસ્પર વિરોધ અને યુક્તિ વિકલતા હોય, તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

હવે જગતના કર્તા ધર્મવર છે, તેમ માનનારા મહાનુભાવોને આપણે પૂછીશું કે ધર્મવર જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, તે પોતાના શરીરથી કરે છે ? ઈચ્છાથી કરે છે ? સ્વસ્વભાવથી કરે છે કે સંકલ્પમાત્રથી કરે છે ? યદિ કહો કે ધર્મવર પોતાના શરીરથી જગતની ઉત્પત્તિ કરે છે, તો ધર્મવર શરીરવાન ઠરશે. અને જે શરીરવાન હોય તેનો ખીજે કોઈ ઉદ્દપાદક હોવો જોઈએ અને જે અન્ય ઉદ્દપાદક છે, તે પણ શરીરી હોય તો તેનો અન્ય ઉદ્દપાદક હોવો જોઈએ. એમ કોઈ ઠેકાણે વિશ્રાન્તિ ન હોવાથી અનવસ્થા દૂષણ આવે છે. વળી શરીરથી જગતની ઉત્પત્તિ કરવામાં અધિકરણાદિની પણ અપેક્ષા રહે છે. શરીરવાન ધર્મવરને પોતાને રહેવા માટે તથા શસ્ત્રાદિ રાખવાને માટે જગ્યા જોઈએ. વિના આધારે શરીરવાલો ધર્મવર તથા જગતને ખનાવવાના ઓળરો કયાં રહે ? કદાચ કોઈ કહેશે કે—અનન્ત શક્તિવાલો ધર્મવર પોતાના શરીરને તથા જગત ખનાવવાનાં ઓળરોને ગમે ત્યાં રાખે, આપણને તેની કલ્પના કરવાની જરૂર નથી. વાહ ! વિધવાને છોકરાં થાય, તો તે શું ધર્મવરની અનન્ત શક્તિનો પ્રતાપ કહેશે કે ? પથ્થર ઉપર કમળ ઉગાડવાની ધર્મવરની શક્તિ છે, તથાપિ વ્યવહાર વિરૂદ્ધ કાર્ય બને નહિં. છતાં જો તેમ થાય તો સમસ્ત વ્યવહાર વ્યવસ્થિત રહે નહિં. અનાદિ વ્યવહાર કદાપિ ફેરે નહિં. કૃત્રિમ વ્યવહારમા ફેરફાર થાય. શરીરવાલો ધર્મવર તથા

જગતની ઉત્પત્તિમા ઉપયોગી ઓળટો કયા ગદ્યા, તે આખાલ
ગોપાલને શકા ઉત્પન્ન કરે તેવી ખીના છે તે મુજે મોઢે મહન
થઈ શકે નહિ અથ શ્રદ્ધાવાલો તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી શકતો નથી
ઉપયુક્ત દ્રવ્યલોથી જણાય છે કે -ઈશ્વર પોતાના શરીરથી
જગતની ઉત્પત્તિ કરી શકતો નથી યદિ કહેગો કે ઈશ્વરઈ-
ચ્છાથી જગતને બનાવે છે, તો તેમ કહેવું પણ યુક્તિ-હિત છે
પ્રથમ શરીરમહિત ઈશ્વરઈચ્છાથી જગતની રચના કરે છે તો
શરીરીઈશ્વર કયા ગદ્યા ? કલ્યાણ શકામમૂલ તૈયાગ છે જેને
ઈચ્છા છે, તેને ગગ-દ્રેષ છે અને ગગદ્રેષાધીન વ્યક્તિ
પક્ષપાત ગહિત હોય નહિ, પક્ષપાત કરનાર સ્વય પ્રામાણિક
નથી અપ્રમાણિકનું કરેલ કાર્ય સુદગ હોતુ નથી ઈશ્વર નિત્ય
હોવાથી તેની ઈચ્છા નિત્ય છે નિત્યેચ્છાથી અનિત્ય કાર્ય-
સમૂહ ઉત્પન્ન થાય નહિ જગતની રચના કરવા ઈશ્વરને ઈચ્છા
થઈ તે ઈચ્છા અપ્રયોજન છે કે અપ્રયોજન છે ? “ પ્રયોજન
પૂર્વક છે, કાન્થુ કે જગતની રચના ગિવાય જીવોનું કલ્યાણ
ન થાય તેથી જીવોના કલ્યાણ માટે જગત રચનાની ચિંતા થઈ ”
આમ કહેવું આયથી વિરૂદ્ધ છે જેમ જગતની રચના માટે ઈચ્છા
કરી, તેમ જીવોના કલ્યાણ માટે ઈચ્છાનો ઉપયોગ કરો હોતો
મર્ષેષા જીવોના મરતુ મોમ આટલી ઈચ્છાથી જ તમામ મર્થ
મિધ થાત શા માટે મોટી ઉપાધિ વોન્વી પડી ? હરે ચમાગ
મિવાય મુન્તિ હોય નહિ, માટે “ મમાગની અપેક્ષા હોવાથી
રચના કરી, ” જે એમ કહેવામા આવે તો મમાગની રચના પહેલા
શુ મુક્તિ ન હતી ? યદિ ઠહેરો કે મુક્તિ હતી તો પછી

સંસાર ન હતો, તેમા શું પ્રમાણ ? કારણ કે શબ્દોની પ્રવૃત્તિ સાપેક્ષ છે. મુક્તિ હતી તો સંસાર હતોજ; અને સંસાર હતો તો મુક્તિ હતીજ. યથા સજ્જન શબ્દની પ્રવૃત્તિ દુર્જન શબ્દની અપેક્ષા રાખે છે; તેવીજ રીતે સત્યશબ્દ, અસત્યનો; શાહુકાર ચોર શબ્દની, સાધુ ગૃહસ્થ શબ્દની, ન્યાય અન્યાયની, રાજા પ્રજાની, ધનાઢય ગરીબની ઇત્યાદિ શબ્દો એક બીજાની અપેક્ષા રાખેછે, આ વ્યવહાર અનાદિ સિદ્ધ છે તેને કોઈ દૂષિત કરનાર નથી. મુક્તિ જો અનાદિ છે તો સંસાર અનાદિ છે. બન્ને શબ્દો આપસમા સાપેક્ષ છે. યદિ આગ્રહી બની કહેવામા આવે કે જીવોના કલ્યાણ માટે જગતની રચના કરવાની ઇશ્વરની ઇચ્છા થઈ, તો મુક્તિની રચના ઇશ્વરે કેવી રીતે કરી ? તેનું સ્વરૂપ બતાવશો કે ? હવે બીજો પ્રશ્ન:—અપ્રયોજન ઇચ્છા થઈ; તે પણ ઠીક નથી. પ્રયોજન રહિત કોઈ મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરેજ નહિ. તો ઇશ્વર કેમ કરે ? હવે રહ્યો ત્રીજો વિકલ્પ —‘પોતાના સ્વભાવથી જગતની ઉત્પત્તિ ઇશ્વર કરે છે.’ તે પણ ઉચિત લાગતું નથી. જે સ્વભાવથી ઉત્પત્તિ કરે, તે સ્વભાવથી જગતનો નાશ થઈ શકતો નથી. કદાચ કહેશો કે જગતની રચના કરવાનો સ્વભાવ જુદો છે. અને નાશ કરવાનો સ્વભાવ જુદો છે; જેમ ઇશ્વરમાં શક્તિઓ અનન્ત છે તેમ સ્વભાવો અનેક છે. આમ કહેનારે સમજવું જોઈએ કે શક્તિ અને સ્વભાવમાં ભેદ છે. શક્તિઓ એક વ્યક્તિમા અનેક રહી શકે; કારણ તે પરસ્પર વિરોધ ભાવવાળી નથી, પણ સ્વભાવ એક વ્યક્તિમાં અનેક સંભવે નહિ. પરસ્પર વિરોધી છે. જેમ રાજરાજેશ્વરના સૈન્યમાં

અનેક સુભટો હોય છે, પરંતુ નાયકો અનેક ન હોય સુભટોનું કર્તવ્ય પોતાના નાયકની આજ્ઞા પાલવાનું છે નાયકનું ડત્ત ન્ય હુકમ કરવાનું છે જો બહુ નાયકો હોય તો બિન્નભિન્ન હુકમ થવાથી સુભટો બ્રાન્તિમા પડી જાય કારણ કે અનાયક અથવા બહુનાયક સૈન્ય ખેદ પામે છે પોતાના રાજગણેશ્વરનું કાર્ય નિહ કંઈ શક્તા નથી તેમ શક્તિઓ સુભટ જેવી છે નાયકના હુકમ પ્રમાણે કાર્ય કરનાર છે સ્વભાવ નાયક જેવો છે, ઘણા નાયકોવાળું સૈન્ય ખેદ પામે છે અનેક સ્વભાવવાળો આત્મા કે પગ્માત્મા પ્રમાણિક નથી લોકમા કહેવાય છે

ક્ષણે રુદ્રા ક્ષણે તુદ્રા રુદ્રાસ્તુદ્રા ક્ષણે ક્ષણે ।

અવ્યવસ્થિતચિત્તાના પ્રસાદોપિ ભયકર ॥

ક્ષણમા રૂંટ, ક્ષણમા તુંટ, રૂંટ તુંટ ક્ષણ ક્ષણમા તેવા અવ્યવસ્થિત મનવાલાનો પ્રમાદ પણ ભય કરનાર છે કિ પુન અન્ય ચીજ માટે ? શક્તિઓ અને સ્વભાવને મરખા ગણનારે સુભટો અને નાયકોને મરખા ગણવા જેવું કયું છે સુભટોને અગ્ર શસ્ત્રાદિની અપેક્ષા છે તેમ શક્તિઓને અન્ય કારણની અપેક્ષા છે જેમ બીજામા અકુરોત્પત્તિની શક્તિ છે, પરંતુ મૃત્તિકા અને જળ વિના તે ફલવતી થતી નથી, તેમજ ઐશ્વરી શક્તિઓ પણ મહકાગી કાગળની અપેક્ષા ગમે છે તમામ આત્માઓમા પરમાત્મા બનવાની શક્તિ છે, પરંતુ જીવદલ સુદૃઢ નથી, હૃદયકોમલતા વૈરાગ્યવામનાદિ ગુણો નથી, તો તેવા આત્માનું ડટ્યાણુ કરવા ઈશ્વરની શક્તિ પણ શક્તિમતી નથી

કદાચ અહિં શંકા થશે કે—પાપી, દુર્લભ્ય, અને કઠોર હૃદયવાળા જીવોનું ધર્મશ્રી કલ્યાણ ન કરી શકે, તો ધર્મશ્રીની શક્તિમાં તેટલી ન્યૂનતા છે. આવી શંકાનું સમાધાન નીચે લખેલા દૃષ્ટાન્તથી કરી લેવું.

સૂર્યના કિરણો સમસ્ત તમસ્તોમનો નાશ કરી જગતના તમામ જંતુઓને ઉપકારી થાય છે; પરંતુ ધ્રુવઠે જાતિને ઉપકારી થતા નથી. તેમાં શું સૂર્યના કિરણોની ન્યૂનતા છે? કદાપિ નહિ. દૂધ સ્વાભાવિક રીતે તમામ જીવોને પુષ્ટિ કરનાર છે. છતાં જવરાકાન્ત પુરૂષને દોષકૃત થાય છે, તેથી દૂધની ન્યૂનતા નથી, પાત્રની યોગ્યતા અયોગ્યતાપર આધાર રાખી ગુણ દોષ કરનાર થાય છે અર્થાત તેમાં પાત્રની ન્યૂનતા છે. તેવીજ રીતે શક્તિને સહકારી કારણની અપેક્ષા હોવાથી યોગ્યને તારી શકે, અયોગ્યને નહિ. માટે પૂર્વોક્ત શંકાનો અવકાશ રહેતો નથી. શક્તિઓ એક વ્યક્તિમાં અનન્ત રહી શકે; પરંતુ સ્વભાવ એક વ્યક્તિમાં અનેક સંભવે નહિ. અને અનેક સ્વભાવવાલો પુરૂષ પ્રામાણિક નથી. લોકમાં પણ કહેવાય છે કે “વિલક્ષણ સ્વભાવવાલો છે, માટે વિશ્વાસ કરવા જેવો નથી.” તેમ ધર્મશ્રીમાં જગતની રચનાનો સ્વભાવ જુદો અને જગતને ક્વંસ કરવાનો સ્વભાવ જુદો રહે, તો ધર્મશ્રી એ સ્વભાવવાળો થાય અને જે સિન્ન સ્વભાવવાલો હોય તે નિત્ય ગણાય નહિ. માટે ધર્મશ્રી પોતાના સ્વભાવથી જગતની રચના કરે છે, તે વિકલ્પ ઠીક નથી.

ધર્મર સકલ માનથી જગતની રચના કરે છે એમ કહેવામા આવે, તે પણ સુકિતવિકલ હોવાથી પ્રામાણિક નથી સ કલ્પ એ આત્માનો ગુણ છે કે શરીરનો ? અનલ આત્માનો ગુણ સ કલ્પ નથી પણ ગુણ-ગુણીનો કથચિત અભેદ હોવાથી આત્મા સ કલ્પ સ્વરૂપ જની જાય અર્થાત્ કર્માવૃત્ત આત્મામા સ કલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે ધર્મરમા સ કલ્પ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ કોઈ નહિ હોવાથી સ કલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી-સ કલ્પ ગહેતો નથી જુઓ, પાતજલી યોગસૂત્રમા ધર્મરનું સ્વરૂપ કૌશલ્યમયિણ કાશ્યપરપરામૃષ્ટ પુરુષવિશેષ રમ્ભર (જુઓ સમાધિ પાઠમા ૨૪ સુ સૂત્ર) અર્થાત્ કલેશ અવિદ્યાદિ, કર્મ સુદર અસુદર, વિપાક શુભાશુભ કર્મજન્ય ફલનો અનુભવ, આશય વામના પૂર્વોક્ત કલેશ કર્મ વિપાક અને આશયથી રહિત પુરુષ વિશેષ ધર્મર કહેવાય છે, તેવા ધર્મરમા સ કલ્પ વિકલ્પાદિ હોય નહિ જેમા કલેશ કર્માદિ નથી તેમા ગગ-દેવાદિ ન હોય અને રાગ દ્વેષાદિ વિના સ કલ્પનો અભવ નથી થદિ કહેશે કે શરીરના સળ ધથી સ કલ્પ થાય છે, પરંતુ મૂઠ નાસ્તિ કુત જાત્વા ? જ્યાં શરીરનો મળધ નથી, ત્યાં સ કલ્પ થવાની વાત જ રી ? જો ધર્મર શરીરવાલો ઠદે, તો અનેક દૂષણનો વગ્રાદ વરસવા તૈયાગ છે માટે ધર્મરને શરીરની ઉપાધિ ળચિત નથી ત્યારે સ કલ્પમાત્રથી જગતની રચનાની વાત પણ નિર્મૂલ છે નિજ નિજ કર્મોનુચાગ જગતના તમામ જીવો વિચિત ઢગવાવા માનૂમ પડે છે

કર્મ મહાગળનું સાગ્રાન્ત્ય સવ ન અરખજિત વાલે છે

ધર્મર અને જગત.

રાજરાજેશ્વર હોય કે રંકેશ્વર હોય, જોગીશ્વર હોય કે ભોગે-
શ્વર હોય, નિર્ધન હોય કે ધનાઢ્ય હોય, રોગી હોય કે શોકી
હોય, ઇશ્વર હોય કે અનીશ્વર હોય, તમામના શિર પર કર્મ
મહાશત્રુ સ્વાર થયેલ છે. સમસ્ત દર્શનકારોએ કર્મની સત્તા
સ્વીકારી છે. ભલે જગતના કર્તા ઇશ્વર માનતા હોય યા ન માનતા
હોય, પરંતુ કર્મનું કારસ્તાન પ્રત્યક્ષ સંસાર રૂપ રંગ-
મંડપમાં હોવાનું સહુ કોઇએ માન્ય કરેલ છે. રાજા હરિશ્ચન્દ્ર
સત્યવાદી, લોકપ્રિય, ન્યાયનિપુણ હોવા છતાં કર્મ રાજાએ તેની
દુર્દશા શું કરી? તે પ્રાયઃ આખાલગોપાલ જાણે છે. અયોધ્યા-
સ્વકીય રાજધાનીને છોડી, સુતારાને વેચી, સ્વજન કુટુંબનો
વિરહ પડ્યો; પુત્રનું મરણ, જ્યાં ઘણા શત્રુઓ છે, તેવા દેશમાં
પરિભ્રમણ, નીચને ઘેર પાણી ભર્યું, ઇત્યાદિ વિહંબના એક
જન્મમાં સહન કરી. રાજા રામચંદ્રજી, યુધિષ્ઠિર, નલાદિ
મહા પુરૂષોના જીવનો અવલોકવાથી ખરી કર્મ સત્તાનું જ્ઞાન
થાય છે. શું શું સ્થિતિ થઈ? કેવી વિહંબના લોગવી? વિશેષ
શું લખવું? આખરે કર્મનું પ્રધાનપણું—પ્રદર્શિત કરવા કવિ-
ઓના મુખકમલથી આ કાવ્ય નિકલ્યું:—

કર્મણો હિ પ્રધાનત્વં કિ કુર્વન્તિ શુભાગ્રહાઃ ।

વશિષ્ઠસ્તલગ્નાંપિ રામઃ પ્રવ્રજિતો વને ॥

કર્મનું પ્રધાનપણું છે. શુ કરે શુભ ગ્રહો? વશિષ્ઠે
દશરથ રાજાને રામચંદ્રજીને ગાદીએ બેસાડવાનું સૂક્ત

આપવા છતાં, તેજ લગ્નમાં ગળા રામચ દ્રણ વનમાં ગયા તેજ વાતને સ્પષ્ટ કરતા એક કવિ કહે છે —

યચ્ચિન્તિત તદિદ્ર દૂરતર પ્રયાતિ
યચ્ચેતસા ન ગણિત તદિદ્રાભ્યુપેતિ ।
પ્રાતભ્રમ્યામિ ઘસુધાઽધિપચક્રવર્તી
સોઽહ વ્રજામિ ત્રિપિને જટિલસ્તવસ્થી ॥

અર્થાત્ જે વિચાર્યું હતું તે અત્યન્ત દૂર ગયું જે મનથી ગણ્યું ન હતું, તે અહિં આવીને ઉભું રહ્યું હતું ધાતો હતો કે હતું પૃથ્વીનો માલીક ચક્રવર્તી ચંદ્રશ, પરંતુ તેજ હતું હાલ તાપમની માફક વનમાં જાઉં છું

આટલેથીજ નથી પાત્યું વનમાં મીતા મહામતીનું હૃદય થયું આ બધું કોણે કયું ? કમે ઈન્દ્રે નહિ સ્વયં રાજા રામચ દ્રણને કેટલાક ઈન્દ્ર માને છે, પરંતુ રાજા રામચ દ્રણને વિરૂપના કન્વામાં કર્મને શસ્ત્ર ન આવી તો પામ્ પ્રાણિઓની શી વાત ? ઠીક છે—

યાવૃશ ક્ષિયતે વસ તાવૃશ ભુજ્યતે કલમ ।

યાવૃશમુપ્યત્ત બીજ-ફલ તાવૃશમાપ્યતે ॥

અર્થાત્ જેવું કમ કરાય, તેવું ફળ લોગવાય છે જેવું ખીજ ક્ષેત્રમાં વવાય છે, તેવું ફળ પમાય છે જવ વાવનાગ્ને ઘઉં મળતા નથી કેઈ માણસ જવને વાવીને એક પગે ઉભો નહીં, આહાર પાણીનો ત્યાગ કરી, એકાગ્ર ચિત્તથી ઈન્દ્રનું ધ્યાન કરે કે, હ નાથ ! હે પ્રભો ! હે કૃપામિથો ! મમા ગોધૂમ

દ્વદશ, દ્વદશ, ઇત્યાદિ પ્રાર્થના કરનારને પણ ઘઉં મલી શકે નહિ અર્થાત્ જેવું કર્મ કર્યું હોય તેવું ફલ મળે છે. અન્ય કોઈની સત્તા ફારફેર કરી શકવાની નથી. આ વાસ્તવિક સ્થિતિ હોવા છતાં કેટલાક ભદ્રિક જીવો કહે છે કે ધંધરની ઇચ્છા-નુસાર સુખ દુઃખ મળે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તે વાતને કબુલ રાખતા નથી. તેઓ કહે છે:—

સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોપિ દાતા
પરો દદાતીતિ કુબુદ્ધિરેષા ।
પુરાકૃતં કર્મ નદેવ ભુજ્યતે
શરીરહેતોસ્ત્વરયા ત્વયા કૃતમ્ ॥

સુખ દુઃખનો દેનાર જગતમાં કોઈ નથી. ખીન્ને આપે છે એ પ્રકારની બુદ્ધિ તે કુબુદ્ધિ છે. પૂર્વ કરેલ કર્મ તેજ લોગવાય છે. શરીર માટે જે છેદન ભેદન તાડન તર્જનાદિ તેં જલદીથી કરેલ, તેનો આ વિલાસ છે.

જીવોએ કરેલ કર્મ, કોઈ અન્યથા કરી શકતું નથી. અવશ્ય લોગવવું પડે છે. જીવો શલાકા પુરૂષોની સ્થિતિ:—

યદ્ગમયદેહાસ્તે, શલાકાપુરુષા જપિ ।
ન મુચ્યંતે વિના ભોગં સ્વનિકાચિતકર્મણઃ ॥

અર્થાત્ જેના વળમય દેહો છે, તેવા વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવ, બલદેવ, દ્વાદશ ચક્રવર્તિઓ, તથા ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરો એમ ૬૩ પ્રકારના પુરૂષો પણ સ્વનિકાચિત કર્મોના લોગ વિના છુટકારો પામતા નથી.

એ પ્રમાણે પરમપૂજ્ય પદવીના ધારકો પણ કર્મના ભોગ વિના તૂટયા નહિ, માટેજ તત્ત્વવેત્તાઓએ આપ કથન કર્યું કે તસ્મે નમ કર્મણે તે કર્મને નમસ્કાર થાઓ. મર્વોત્તમ સત્તાધારી જગતમા કર્મ છે કર્મ કરે તે કોઈ ન કરે, કર્મનીજ પુણિત એક ઔર સુભાષિત જુઓ—

નમસ્વામી દેવાગ્નુ હતવિષ્ણુસ્તેડપિ વશના
 વિધિર્વિષય મોડપિ પ્રતિનિયતકર્મૈકફલદ ।
 ફલ કર્માયત્ત યદિ કિમમરે કિંચ વિધિના
 નમસ્તન્કર્મભ્યો વિધિરપિ ન ચેત્થ પ્રમથતિ ॥

અર્થાત્—જે દેવતાઓને આપણે નમસ્કાર કરીએ છીએ તે દેવો પણ હંતભાગ્ય વિધિને વશવર્તી છે માટે વિધિ વહનીય છે નહિ, તે પણ વિધિ પ્રતિનિયત કર્મના ફલ દેના હોવાથી તેને નમવાનું શુ પ્રયોજન છે ? દેવતાઓથી વિધિ બંધવાન છે, અને વિધિ કગ્તા કર્મ બંધવાન છે કર્મ આગલ વિધિનું કાઈ આલતુ નથી. માટે કર્મને નમસ્કાર હો.

મહાનુભાવો ! ગમે તેટલા ઉપાયો કરો, પરંતુ પૂર્વમા કરેલ કર્મ કોઈ રીતે અન્યથાલાવ પામતુ નથી. ઈશ્વરની શક્તિ કર્મને વધાગ્વા ઘટાડવાની નથી નવા જુના કરવાની નથી ન્યુનાધિક ફળ દેવાની નથી ગબાને ઝડ કરવાની નથી, ધર્માત્માને નરકમા લઈ જવાની શક્તિ નથી, અધર્મીને સ્વર્ગમા લઈ જવાની નથી, જીવ પોતાના પુણ્ય પાપથી સ્વર્ગ નરક સુખ દુઃખાદિ મેળવે છે હા, ઈશ્વરને માફી માનીએ તો માની

શકાય. પરંતુ તમામ વાતના કર્તા હતા મનાય નહી. જે દુનિયાથી સર્વથા ભિન્ન છે, જેને રાગ-દ્વેષ-મોહ-મમતા-રાગ-શોક-ક્રોધ-માન-માયા-લોભાદિ નથી, તે દુનિયાના કંદમાં શા માટે ફસે ?

ભક્તોએ ભક્તિના આવેશમા આવી, કર્મનો મર્મ જાણ્યા સિવાય, ગતાનુગતિક બની, તમામ આરોપ ધર્મ પર દબ દીધો. પંડિતોએ પણ દીર્ઘ વિચાર કર્યો જણાતો નથી. કેવલ વ્યાપ્તિ આગલ કરી ધર્મને જગતના કર્તા ઠરાવ્યા. જેમ કે-“ જે જે કાર્ય છે, તે કર્તાધીન છે. જગત પણ કાર્યરૂપ હોવાથી તેનો કર્તા કોઈ હોવો જોઈએ. ” ઇતર મનુષ્યોમાં જ-ગત જેવા કાર્યનું કર્તૃત્વ સિદ્ધ થતું નથી. માટે ધર્મ જગતરૂપ કાર્યનો કર્તા છે. પરંતુ પક્ષપાત છોડી એકાન્તમાં બેસી એ વિચાર ન કર્યો કે-જગતમાં ચીજના બનાવનાર જેટલા કર્તાઓ હોવાય છે, તે તમામ હાથ પગાદિ શરીરવાલા છે. નિરવયવ કોઈ કર્તા નથી. તો જગતરૂપ કાર્યનો કર્તા ધર્મ સાવયવ છે કે નિરવયવ છે ? યદિ નિરવયવ કહો તો સર્વથા કર્તૃત્વાભાવવાલો ધર્મ છે. યદિ સાવયવ કહો, તો ધર્મવર કાર્યોન્તર્ગત થયો. કેમકે અવયવવાદી ચીજ કાર્ય ગણાય. માટે જો ધર્મ સાવયવ છે, તો કાર્ય રૂપ થયો. તેનો કર્તા અન્ય હોવો જોઈએ. તે કર્તા સાવયવ છે કે નિરવયવ છે ? ઇત્યાદિ વિકલ્પ-જાલ કોઈ જગાપર વિશ્રાન્તિ પામશે નહિ. નિરવયવ કહેવામાં આવે, તો કર્તા કંઈ નહિ. સાવયવ કહો તો તે કાર્યરૂપ થયો.

તેથી તેનો કર્તા અન્ય હોવો જોઈએ. અને તેમા પણ તે માવયવ કે નિરવયવ ? તેજ પ્રશ્ન રહે માટે તેમ માનવામા અનવસ્થા નામનુ મોટું દ્રવ્ય આને છે તેથી ઈશ્વર જગતના કર્તા કદાપિ સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.

આમ ઈશ્વરને કર્તા માનવાવાળાઓ પણ કર્મની મત્તાને સારી રીતે અનુભવે છે, તથાપિ આશ્ચર્યહવશવર્તીઓ ‘ ઈશ્વરની તમામ લીલા છે ’ ‘ ઈશ્વર કરતેજ થાય છે ’ ‘ ઈશ્વરનો પ્રેર્યો જીવ નરકે સ્વર્ગે જાય છે ’ ‘ મરણ જન્મ જરાદિ તમામ ઈશ્વરને આધીન છે ’ જાણું શું કહેવું ? ‘ જે જે કાર્ય જગ તમા થાય છે, જીવો કરે છે, તે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી થાય છે ’ ‘ આપણુ કશું કાર્ય કરી શકી નથી ’ આમ કહેવાને તૈયાર થાય છે પરંતુ આમ કહેનારા પોતાના પુરૂષાર્થને મોટો ધક્કો લગાડે છે, હિમ્મતને હારે છે, વિવેકને ભૂલી જાય છે, તથા સામાન્ય ન્યાયને પણ તિલાંજલી આપે છે. ધારો કે ઠોઠ પુરૂષે અજ્ઞાન તથા ક્રોધાદિને પશ્વશ થઈ કોઈ માણસનું ખુન કર્યું, તેનો કેસ જજની સામે આવ્યો તમામ પ્રકારના શાક્ષી તથા દર્શનીય પુરાવાથી સિદ્ધ થયું કે આ માણસે અમુક વ્યક્તિનું ખુન કર્યું છે કાયદાનુસાર ફાંસીનો હુકમ થયો તે વારે ખુની કહેશે કે-“ મહાનજ, મારો દોષ નથી ઈશ્વરની પ્રેરણાથી મેં ખુન કર્યું મેં સ્વતંત્ર ખુન કર્યું નથી માટે મને મુક્ત કરો જે કર્યું હોય તે ઈશ્વર ઉપર કરો કદાચ માનનાર અને મરાવનાર જન્મે દોષી ઠંતા હોય તો તે પ્રમાણે થવું જોઈએ.

હું એકલો માર્યો બહુ છું.” આ પ્રમાણે ખુનીનાં વચનો સાંભળી જજ્જ ઈશ્વરને જગતના કર્તા માનતો હોય, તો પણ ઈશ્વરની પ્રેરણાથી ખુન કર્યું, ઈશ્વર દૂષિત છે, તેમ કબુલ કરશે ખરો કે ? એક સામાન્ય ન્યાય છે કે—બુદ્ધિ કર્માનુસારિણી બુદ્ધિ કર્માનુસારી હોય છે. યથા:—

યત્નાનુસારિણી વિદ્યા લક્ષ્મી પુણ્યાનુસારિણી ।
દાનાનુસારિણી કીર્તિર્બુદ્ધિ કર્માનુસારિણી ॥

વળી પણ કહ્યું છે—

કિં કરોતિ નર. પ્રાજ્ઞઃ પ્રેયમાણઃ સ્વકર્મેણ ? ।

પ્રાયેણ હિ મનુષ્યાણાં બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી ॥

અર્થાત્—ઉદ્યમને અનુસાર વિદ્યા, પુણ્યને અનુસાર લક્ષ્મી, દાનને અનુસાર કીર્તિ, તેમ કર્માનુસારિણી બુદ્ધિ હોય છે. પોતાના કર્મથી પ્રેરાએલો બુદ્ધિમાન પુરૂષ શું કરે ? પ્રાયઃ મનુષ્યોને બુદ્ધિ કર્માનુસારી હોય છે.

સમસ્ત દૂષણબ્યુહથી મુક્ત ઈશ્વર કોઈનું ભલું બુરું કરતો નથી. જે ભલું બુરું થાય છે, તે પોતાના સુકૃત ફળકૃતથી થાય છે. જુઓ નીચેનું સુંદર સુભાષિત:—

તુલ્યપ્રતાપોદ્યમસાહસાના કેચિલ્લભન્તે નિજકાર્યસિદ્ધિમ્ ।
પરેન,નામાત્ર નિગદ્યતાં ‘મે’ કર્માસ્તિ હિત્વા યદિ કોપિ હેતુઃ

તુલ્ય પ્રતાપ, તુલ્ય ઉદ્યમ અને તુલ્ય સાહસવાલા બન્ને શત્રુઓ જય માટે લડે છે, તેમાં એકને વિજય મળે છે અન્યને નથી મળતો, તેનું કારણ કોઈ મને કર્મ. સિવાય અન્ય બતાવશે ?

તે ઈશ્વર કહેવામા આવે, તો તે જન્મેષ્વર સમદ્રષ્ટિવાલો છે, પ્રતાપ ઉત્તમ અને સાહુઆદિ તુલ્ય હોવાથી તે પણ કોઈ કારણ થઈ શકે નહિ માટે નિર્વિવાહ મિદ્ધ થાય છે કે જેનો શુભ કર્મોદય, તે વિજયી અને બીજો અવિજયો એક માતાના ઉદરથી ઉત્પન્ન થએલ પરિવારમા, એક પિતાના વિર્યથી પેદા થએલ સમુદાયમા, એક વશથી પ્રભવેલ પ્રજામા અથવા સમસ્ત મનુષ્ય જાતિમા વિચિત્ર આકૃતિ, વિચિત્ર પ્રકૃતિ, વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ, વિચિત્ર વિપત્તિ, વિચિત્ર ચપત્તિ, વિચિત્ર વર્ણ, વિચિત્ર ગંધ, વિચિત્ર સ્વર, વિચિત્ર પ્રતાપ, વિચિત્ર સ્વભાવ, વિચિત્ર આયુષ્યાદિ જોવાય છે, એનું કારણ ચિન્તન કર્મને છોડી અન્ય કોઈ કાળજી જગત્રયમા કોઈ જતાવશે કે ? માતાના ગર્ભમા નવ માસ કલવાદિ પ્રકારે વધેલ-વૃદ્ધિ પામેલ ગર્ભ સ્વચ્છાનથી બહાર આવે છે તેમા કર્મ છોડી અન્ય કોઈ કાળજી છે કે ? કોઈ નહિ હેવન કર્મજાલમાં છે અહિ કોઈકને શકા થવાનો સભવ છે કે કર્મ સ્વયં જડ છે, તો જડમા તેવું કયું નાન છે ? કે અમુકને મુખ હેવું, અમુકને હાથ હેવું, સ્વર્ગ, નરક લઈ જવું, ઈત્યાદિ તે કરે છે આ શકા જેના હૃદયમા ધાય તેણે વિવેકપૂર્વક વિચારવું કે જેમ જીવનમા અનન્ત શક્તિ છે, તેમ જડમા અનન્ત શક્તિ છે તે યોગ્ય સામગ્રી પામી પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે આ વાતનો તત્ત્વવેત્તાઓએ અનુભવ કરેલ છે એક વાત તો આખાવગોપાવ સમજી શકે તેવી છે જેમ લોહ અને ચમક જન્મે જડ છે, છતાં યોગ્ય દેશને પામી

અમક લોહને ખેંચે છે. તેમાં અન્ય કોઈ પ્રેરક નથી તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે. સૂર્ય વિકાશી કમલ સૂર્યની સન્મુખ ફરતું રહે છે. તેમાં અન્યની પ્રેરણાનું કામ નથી. બુદ્ધો ગીતાના પાંચમાં અધ્યાયના ૧૪-૧૫ એ શ્લોક:—

ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુઃ ।

ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥ ૧૪ ॥

નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવં સુકૃતં પ્રભુઃ ।

અજ્ઞાનેનાવૃત જ્ઞાન તેન મુક્ચન્તિ જન્તવઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થાત્ પરમાત્મા લોકના કર્તા નથી, લોકોના કર્મોને પેદા કરતા નથી અને લોકના કર્મના ફળનો સંયોગ કરી આપતા નથી. સ્વભાવ પ્રવૃત્તમાન છે. ૧૪ પરમાત્મા કોઈનું પાપ કે પુણ્ય લઈ લેતા નથી. અજ્ઞાન વડે કરી જ્ઞાન ઢકાએક હોવાથી જીવો મોહ પામે છે. ૧૫

સત્યવક્તાઓ સ્પષ્ટ લખી દે છે, પરંતુ કદાચહીઓ પોતા તરફ અર્થને ખેંચી બાય છે. પૂર્વોક્ત એ શ્લોકમાં સ્વાભાવિક જગત માનેલ છે. કુદરતનેજ માન આપેલ છે. તે કથન ચિત્ત ઠીક છે. જ્યાં પોતાનો હલ્લ સાચો ઠરાવવો હોય ત્યાં અર્થને ફેરવવો પડે છે. અહિં ‘ પ્રભુ ’ શબ્દનો અર્થ ઈશ્વર છે, છતાં ‘ પ્રભુ ’ શબ્દનો અર્થ આત્મા કરી, આત્માને પરત્ર ણનાવી, ઈશ્વરમાં કર્તૃત્વ સિદ્ધ કરવા કોશીશ કરેલ છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે કર્તા, લોકતા, ભ્રમણુશીલ, પરિનિર્વાતા આત્મા છે.

મઃ કર્તા કર્મભેદાના મોક્ષા કર્મફલસ્ય ચ
સસર્તા પરિતિર્વાતા મ દ્વાત્મા નાન્યલ્ભણ ॥

કર્મના ભેદો જ્ઞાનાવગ્ધુ, દર્શનાવગ્ધુ, વેદનીય, મોહનીય, આયુધ્ય, નામકર્મ, ગોત્રકર્મ, અને અતરાયરૂપ આઠ કર્મોનાર, તેજ કર્મના ફલનો લોકના, ચોગશી લાખ જીવયોનીમા શ્રમજી કતો, અમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન ચાગ્રિતજ તપ વડે કર્મનો ફાય કરી નિર્વાણનો લાભ લેનાર એજ આત્મા છે અન્ય લક્ષણ આત્માનુ નથી

લોકમા કહેવત છે કે—‘કચ્છે તે ભગ્ચે’ આત્મા શુભાનુભ કર્મ કર છે તેજ ભોગવે છે અન્ય કોઈ ભાગીદાર થતુ નથી હા લોકમા એવો વ્યવહાર ચાલે છે કે—“ પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર, ધન, ધાન્ય, દેશ, ભટાર તમામ ઈશ્વરનુ છે ”

પરંતુ આ તો ઐપચારિક છે અતઃકાલમા તફલાવનો આરોપ કરવો તેને ઉપચાર કહે છે ઈશ્વરનુ કાઈ નથી છતાં તમામ ઈશ્વરનુ છે તેમ કહેવાય છે, એ પોતાની નમ્રતા મહાનુભાવતા બતાવવા માટે છે જેમ કે કોઈને ઘેર કોઈ પન્મ ત્યાગી મહાત્મા જઈ ચઢ્યા, તેણે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો કે “ આ છોકા કોના છે ? ” ઘરનો માલીક એટલે છોકરોનો બાપ કહેશે કે ‘ આપના છે ’ તે મહાત્મા તો પરમ બ્રહ્મચારી છે, તેના છોકરા કયાથી હોય? પરંતુ વસ્તુનો ઘણી મિદ્ધિ ગ્રીતે આ મારી વસ્તુ છે, તેમ પ્રમગિત દગ્તા નથી ધ્વનિ તેજ છે કે ‘ મારી વસ્તુ છે ’ ઈશ્વરના મગવમા પણ તેમજ બાણુવુ ઠટલાપ દેશમા હજી મુધી ભાપા તેજ વપગાય ઠ ઢેજે કમ મત્તાને

ધૈવર અને જગત.

પ્રકટ પદ આપે છે. કોઈને પુછવામાં આવે “ કે તને અમુક વાતની ખબર છે ? ” ત્યારે તે ઉત્તર આપે છે કે “ દઈ જાણે ” અર્થાત્ દૈવ જાણે. દૈવ કર્મનું નામ છે.

पूर्वजन्मकृतं कर्म तद्दैवमिति कथ्यते ।

અર્થાત્ પૂર્વ જન્મમાં કરેલ કર્મને દૈવ કહેવાય કોઈ એક સ્થળે કહ્યું છે.—

यत् तत्पुराकृत कर्म न स्मरन्तीह मानवाः ।

तद्दिद पाण्डवज्येष्ट ' दैवमित्यभिधीयते ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જે તે પહેલાં કરેલ કર્મ અહિં મનુષ્યોને યાદ આવતું નથી, તે આ હે સુધિષ્ઠિર ! “ દૈવ ” આ પ્રમાણે કહેવાય છે. આમ ઘણા પ્રમાણ દૈવ માટે છે—જીવો અમિતગતિ કૃત સુભાષિતરત્નસંદોહ, પૃષ્ઠ ૫૫૯ શ્લોક બીજો. વાનેરૂપણ્ઘાપિશત—

भवितव्यता विधाता कालो नियतिः पुराकृत कर्म ।

वेधा विधि. स्वभावो भाग्यं दैवस्य नामानि ॥

ભવિતવ્યતા, વિધાતા, કાલ, નિયતિ, પૂર્વે કરેલ કર્મ, વેધ, વિધિ, સ્વભાવ અને ભાગ્ય આ બધા દૈવનાં નામો છે.

‘ દૈવ ’ પુરાકૃત કર્મને કહે છે, તે માટે પ્રમાણો આપેલ છે. તથાપિ અમિતગત્યાચાર્ય આ પ્રમાણે કથન કરે છે.

यत्सोख्यदुःखजनक प्राणभूता सचितं पुराकर्म ।

स्मरति पुनरिदानीं तद्दैवं मुनिभिः समाख्यातम् ॥

સુખ હું બને ઉત્પન્ન કરનાર, પ્રાણિઓએ જન્માન્તરમાં

મચિત કરેલ કર્મ, જે હમણા વિપાક સમય યાદ આવે છે, તેને મુનિવરો ' દૈવ ' એવી મજા આપે છે

કર્મના નામાન્તર દરેક દર્શનકારોએ લિન્ન લિન્ન રાખેન છે માયા, પ્રકૃતિ, અદ્યાદિ અને પૂર્વે જતાવેલ નવ નામ એ તમામ કર્મના નામ છે અતઃદષ્ટિથી અવલોકશે તો જરૂર માલમ પડશે કે કર્મ પ્રધાન છે પણ કે સ્થાન પ્રધાન નથી હોકમા પ્રચલિત વાત છે કે હજુ હજી વિગેરે દેવોએ મમુદ્રનુ મથન કર્યું તેમાથી અનેક ચીજો નિઠલી, પન્નુ ભાગ્ય પ્રમાણે વિભાગ થયો હજુને વિષ અને હજીને લક્ષ્મી ઠર્મની ગતિ વિચિત્ર છે અમલમા પૃથ્વી, પન્માત્મા આત્મા, કર્મ, જલ, અગ્નિ, વનસ્પતિ, આકાશાદિ પદાર્થો દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, ટોઈએ બનાવ્યા નથી, બનાવશે નહિ, ટોઈ બનાવતુ પણ નથી

નિજ નિજ કર્માતુસાગ મયોગ વિયોગાદિ થયા કરે છે દૈવાધીન તમામ ચાલતુ આવેલ છે અને ચાલશે પન્નુ વચ્ચે વચ્ચે વાદીઓ જાગ્યા પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિની ઠટપના ઝગી " જગતઞ્ચના પ્રજ્ઞાજીએ કરવ છે " ઈત્યાદિ માન્યતા પ્રચલિત થઈ, ત્યારે દૈવ શબ્દના પ્રિધાતા વેધા અને વિધિ પર્યાયને પ્રજ્ઞાના નામ નાથે જોડી દીધા પન્નુ વાસ્તવિક પ્રિધાતા વેધા અને વિધિ દૈવના નામ છે પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે કે જન્માન્તરે કરેલ ઠર્મનું નામ દૈવ છે

ગર્થમિદ્ધિમા જેમ કમ ઝારણુ છે, તેમ ઉદ્યમ, કાલ,

સ્વભાવ અને નિયતિ પણ સહકારી કારણ છે. પાંચે કારણના સંયોગમાં કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. તેમ કેટલાક આચાર્યો પ્રતિપાદન કરે છે. કેટલાક આચાર્યો ઉદ્યમ, કાલ, સ્વભાવ, અને નિયતિ આચારને કર્મમાં અન્તર્ભૂત કરે છે. ઠીક શું છે ? તે નક્કી કરવાનું વાચક વર્ગ પર રાખીશું. આપણું કર્તવ્ય બન્ને વર્ગનો આશય ટુંકમાં બતાવવો તે છે. પ્રથમ પાંચ કારણ વાદી કહે છે:- કર્મ, ઉદ્યમ, કાલ, સ્વભાવ અને નિયતિ વિના કોઇપણ કાર્ય થતું નથી. એક ન્યૂનતામાં કાર્યની ન્યૂનતા છે જેમ સાત નયના સમુદાયથી વસ્તુ સ્વરૂપ યથાર્થ જણાય છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવાદિ નિક્ષેપ સમૂહથી વસ્તુનો નિક્ષેપ સુંદર થાય છે. દાન, શીલ, તપ, ભાવથી ધર્મનું સાધન થાય છે. પૂર્વોક્ત કારણ સમુદાયમાં ન્યૂનતા રહેવાથી વસ્તુ સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવામાં હરકત પડે છે. નામાદિ નિક્ષેપમાંથી એક નિક્ષેપનો અનાદર કરવામાં આવે, તો વસ્તુની સ્થાપના ઠીક થાય નહિ. દાન, શીલ, તપ, ભાવાદિમાંથી એકનો અનાદર કરવામાં આવે, તો ધર્મ સાધન ઠીક જાણાય નહિ. તેમ કર્મ, ઉદ્યમ, કાળ, સ્વભાવ, અને નિયતિ એ પાંચ કારણમાંથી કોઇ કારણની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો કાર્યસિદ્ધિમાં ખલલ પહોંચે તથા એક એક નયનું કથન મિથ્યા છે, તેમ એક એક કર્મ, ઉદ્યમાદિથી કાર્યસિદ્ધિ મિથ્યા જાણવી. સમ્મતિતર્કમાં તેજ વાત બતાવી છે. યથા:—

કાલો સહાવ્રણિયઈ પુવ્વકય પુસ્મિકાર જેગંતા ।

મિચ્છન્તં તે ચેવ ડ સમાસઓ હુંતિ સમ્મત્ત ॥

કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વ કરેલ કર્મ, અને પુરુષાકાંડ, એ પાંચમાર્થી એક એકને કાળુ માને તો મિથ્યાત્વ, તે પાંચના મમુદાયને કારણુ માને તો સમ્યક્ત્વ છે

અહિ દષ્ટાન્ત પૂર્વઠ મમભવવાની જરૂર છે કુમારી કન્યામા બાલકોત્પત્તિની શક્તિ છે, તે કર્મ મમજો તે શક્તિની સફલતા ઉદ્યમાધીન છે, એટલે પુરુષનો સયોગ થાય, તો તે શક્તિ ફલવતી થાય કદાચ કુમારી કન્યા બાલપ્રસથારિણી નહે, અથવા વિવાહ અનન્તર પતિનુ મરણુ થાય, કુલ મર્યાદાનુમાર પુનર્નિમ્ન ન કરે, તો તે શક્તિ ઉપયોગમા આવે નહિ તેમ કર્મને પણ ડેટલાક સહકારી કારણુ મત્યા વિના તેનો વિપાકોદય અનુભવાય નહિ પ્રદેશોદય અનુભવાય જેમ તનમા તેવ છે, પરન્તુ યત્રના સયોગ વિના તેવ નિકલે નહિ પડે ના પડ્યા જોખા થઈ જાય અર્થાત-પ્રદેશ દ્વારા તેલની શક્તિ ઊડી જાય તેમ કુમારી કન્યામા રહેલ બાલકોત્પત્તિની શક્તિ વિખરાઈ જાય હવે કન્યામા બાલકોત્પત્તિની શક્તિ છે પુરુષનો સયોગ પણ થયો, પરન્તુ ઋતુ કાલ વિના બાલકોત્પત્તિની શક્તિ અને પુરુષનો સયોગ બન્ને નિષ્ફલ છે યત્ર શાસ્ત્રવાર્તામમુચ્યય, દ્વિતીય સ્તબક, શ્લોક ૫૩ તથા ૫૪-

ન કાલઽવ્યતિરેકેણ ગમન્નાલશુમાદિકમ ।

યત્કિંચિજ્ઞાયતે એકે નદસૌ કારણ કિલ ॥ ૬૩ ॥

કાલ યત્તિ મૂનાનિ કાલ સહરનિ પ્રજા ।

કાલ સુતેષુ જાગર્તિ કાલો હિ દુરનિક્ષમ ॥ ૬૪ ॥

અર્થાત્—કાલના વિના ગર્ભબાલશુભાદિક કોઈ કાર્ય થતું નથી. જે કાંઈ લોકમા થાય છે, તેનું કારણ આ કાલ છે. કાલ ભૂતોને પચાવે છે. કાલ પ્રજાનો સંહાર કરે છે. સુતી પ્રજામા કાલ જગતો છે. કાલ દુરતિક્રમ છે. કરાલ કાલાપેશાયના પ્રચંડ પ્રતાપે બાલ વૃદ્ધ થાય છે, નવીન વસ્તુ જુની થાય છે. જેમ કર્મ અને ઉદ્યમ કાર્યસિદ્ધિ પ્રત્યે કારણ છે; તેમ કાલ પણ કારણ છે. બાલકોત્પત્તિની શક્તિ છે, પુરૂષનો સંયોગ થયો, રૂતુકાલની પ્રાપ્તિ છે, પરંતુ સ્વભાવની દરકાર છે. જે કન્યાનો ગર્ભાશય ગર્ભધારણ કરવાના સ્વભાવવાલો નથી, અર્થાત્ ગર્ભધારણ કરવાનું સ્થાન અધોમુખ હોવાથી માતાનું રક્ત અને પીતાનું વીર્ય એકમા રેહેવા સ્થાન શુદ્ધ નહિ હોવાથી કદાપિ માંસપેશી થવાનો સંભવ નથી, તો બાલકોત્પત્તિની શક્તિ, પુરૂષોદ્યમ અને ઋતુકાલ, ત્રણે કારણ વ્યર્થ છે. યત્તઃ—

ન સ્વભાવાતિરેકેણ ગર્ભવાલ-શુભાદિકમ્ ।

યત્કિંચજ્ઞાયતે લાકે તદસૌ કારણં કિલ ॥

સ્વભાવ વિના ગર્ભ, બાળ, શુભાદિક થતું નથી. જે કાંઈ લોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું કારણ આ સ્વભાવ છે. તમામ ભાવો પ્રત્યે સ્વભાવ કારણ છે. તેમ ગર્ભોત્પત્તિમા પણ સ્વભાવ કારણ છે. બાલકોત્પત્તિની શક્તિ, પુરૂષોદ્યમ, ઋતુકાલાદિ, તથા સ્વભાવ ચાર કારણનો સમુદાય એકત્ર થાય. છતાં ભવિતવ્ય-તારૂપ કારણ ન હોય, તો પુત્રોત્પત્તિરૂપ કાર્ય થાય નહિ. ગર્ભા-શયથી ગર્ભ ચવી જાય, ખરી જાય, ગળી જાય, અથવા

માતાના પ્રાણ સાથે ગર્ભ નષ્ટ થયું જાય આવીજ ગીતે
બીજી દુઃખાન્ત લક્ષ્યમા દ્યો

બીજમા અકુરોત્પત્તિની શક્તિ વિદ્યમાન છે, પરંતુ
હિંમત વિના ફલવતી થાય નહિ બીજ કોઠામા પડ્યું પડ્યું
મરી જાય, પણ ત્યાં અકુરોત્પત્તિનો સંભવ નથી ત્યાં મૃત્તિકા
જ નહિ મામમો છે, તે જગ્યા પર બીજને નાખવામા આવે, તો
અકુરોત્પત્તિ થવા સંભવ છે લલ્લેખને કાળની વિદ્યમાન રજા
હોય, પરંતુ કાતની પણ જરૂરીયાત છે બીજમા અકુરોત્પ
ત્તિની શક્તિ છે, હિંમત કરી ચોચ જગ્યાપર નાખવામા આવ્યું,
પણ કાંઈ અનુકૂળ નથી તો કાંઈ નવી જુઓ પ્રથમ વચ્ચે
પુષ્કળ થયો મેરમા બીજ વાવવાની ચોચતા થઈ પરંતુ
માનની અપેક્ષા ખેતીવાન નાજે છે અર્થાત જાતની જવાબ
વિગેરે વાવે છે, પણ ઘઉં ચણા અતમી વિગેરે થતું નથી તેથી
કાંઈ વાવતું નવી કાળ તેનો મમય નથી, કાંઈ નહીં વિના
મમય કાંઈ થતું નથી જુઓ જગતમા ચાલતી કહેવત—

ધીર ધીર જ નના, ધીર મળ કુરુ હોય,

માની ચિથે મોગુણાનું આયા કૃપા હોય

જનુ વિના વનસ્પતિઓ ફલતી નવી વૈદ્યો પણ જનુને
અનુકૂળ અનુપાન રહેવે છે દવાના ગુપ્ત-હોય જનુને અનુકૂળ
હોય તે કિંમતુનાં જનુકાન પણ કાળ છે અકુરોત્પત્તિની
શક્તિ છે, બીજને ચોચ મેરમા નાજે છે, માત્ર પણ અનુકૂળ
છે પરંતુ સ્વભાવ કાળ ન હોય તો કાંઈ થાય નહિ. જે ૧૦

કોરડું મગમાં અંકુરોત્પત્તિની શક્તિ ફલીભૂત થવાનો સ્વભાવ નથી. કોરડું મગ જળમાં નાખો, ભીજોવો, કે જ્યાં મૃત્તિકા-જળ છે, તેવા ક્ષેત્રમાં વાવો; પરંતુ પલળે નહિ, કે ઉગે નહિ. કેમકે તેમાં નરમ થવાનો કે ઉગવાનો સ્વભાવ નથી. જે ચીજમાં જે સ્વભાવ નથી, તે થાય નહિ. જેમ ફુધનું દહી થાય, પરંતુ પાણીનું દહી થાય નહિ. કદાચ કોઈ ચુકિતથી પ્રયોગથી પાણીનું દહીં બનાવે, પરંતુ તેમાંથી ઘી નિકલે નહિ. તેમજ તેમાં તેવો સ્વાદ પણ હોય નહિ. ખર, ઉંટ, સસલા વિગેરેને શૃંગ આવતાં નથી. સ્ત્રીવર્ગમાં પુરૂષની માફક મૂચ્છ હોતી નથી. આનું કારણ કે તે વસ્તુમાં તે સ્વભાવ હોતો નથી. માટે સ્વભાવની આવશ્યકતા છે. ખીજમાં અંકુરોત્પત્તિની શક્તિ છે, ચોગ્ય ક્ષેત્રમાં ખીજ વાવેલ છે, કાલ પણ અનુકૂળ છે, સ્વભાવ પણ સુંદર છે, પરંતુ ભવિતવ્યતા વિના ફલસિદ્ધિ થાય નહિ. અવશ્યભાવીભાવ પણ કાર્ય પ્રતિ કારણ છે. પૂર્વોક્ત ચાર કારણના સમુદાયથી કાર્ય થવાની સંભાવના થઈ છે; પરંતુ હોણહાર ન હોય તો કોઈ અકસ્માત વિધિ ઉપસ્થિત થાય જેથી થએલ કાર્યસિદ્ધિની આશા નિરાશારૂપ થઈ જાય. અવશ્યભાવીભાવ પ્રાયઃ અન્યથા થતો નથી. કહ્યું છે કે—

અવશ્યમ્મા વિભાવાનાં પ્રતિકારો ભવેદ્ યદિ ।

પ્રતિકુર્યુર્નં કિ નૂનં નલરમ-યુધિષ્ઠિરાઃ ॥

અવશ્યભાવીભાવનો પ્રતિકાર હોતો નથી. જો હત, તો નલ-
-રામચંદ્રજી અને યુધિષ્ઠિર કેમ ન કરત ? જરૂર કરત. અતએવ

નહી છે કે પાત્ર કારણના સમુદાય વિના કાર્ય થતુ નથી આ વાત યુક્તિસિદ્ધિનિર્વિવાદ છે છતાં ઈશ્વરને જગતના પ્રપત્યમા કેમ પાડતા હશે ? ઘણા બુદ્ધિશાલીઓ તત્ત્વજ્ઞાનની મસ્થા આગળ કે રહેલો આગળ લખે છે કે “ પુરુષપ્રયત્ન, ઈશ્વર ઇચ્છા ” ‘ ઈશ્વરમા રાગ દ્વેષ નથી, તો ઇચ્છા ક્યાથી હોય ? માટે “ પુરુષપ્રયત્ન ઈશ્વર ઇચ્છા ” રૂપ જે વાક્ય છે તેને બદલે આમ લખાય તો સુદરે ગણાય “ પુરુષ પ્રયત્ન, કર્મ-પ્રભાવ ” શુભાશુભ કર્માનુમાન દ્વંની પ્રાપ્તિ થાય છે પરોક્ત પાત્ર કાળજીમાથી ચાન્ કાળજી વાસ્તવિક રીતે કમ મા અત ભૂત થાય છે

કાલ, વ્યભાવ, ઉદયમ અને ભવિતવ્યતા—આ ચાર કાળ જીનો મમાવેશ કર્મમા આ પ્રકારે થાય છે—પ્રત્યેક જીવો પર આઠ આઠ કર્મ લાગેલ છે, તે આઠ કર્મની મિથિતિ તત્ત્વજ્ઞાની આ પ્રમાણે બતાવે છે જ્ઞાનાવર્ણીય, દર્શનાવર્ણીય, વેદની ચકર્મ, તથા અતજાય કર્મની ૩૦ કોડકોડી માગરોપમ સ્થિતિ છે મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડકોડી સાગરોપમની મિથિતિ છે નામ અને ગોત્ર કર્મની વીશ કોડકોડી માગરોપ મની સ્થિતિ છે અને અયુધ્ય કર્મની ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ છે આ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સમજવી જઘન્ય ચાને હનકામા હવકી જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મ, દર્શનાવ જુ કર્મ, મોહનીય કર્મ અતજાયકર્મ, અને અયુધ્ય કર્મની મિથિતિ એક અતમુદ્ગર્તની છે વેદનીય કર્મની દ્વાદશમુદ્ગર્તની, નામ અને ગોત્ર કર્મની આઠ મુદ્ગર્તની સ્થિતિ છે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે

જે સ્થિતિ તે મધ્યમ સ્થિતિ ગણાય છે. સ્થિતિ કહો કે કાલ કહો. સ્થિતિના પરિપાક વિના ક્ષણ સિદ્ધ થાય નહિ, માટે કર્મની સ્થિતિરૂપ જે કાલ, તે પણ કર્મમા અન્તર્ભૂત થાય છે. હવે કર્મની આઠે પ્રકૃતિ લિન્ન લિન્ન છે. પ્રકૃતિ કહો કે સ્વાભાવ કહો. આઠ કર્મની પ્રકૃતિ દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક આ પ્રમાણે બતાવેલ છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિ જ્ઞાનને ઢાંકનાર હોવાથી પડદા તુલ્ય માનેલ છે. જેવો પડદો હોય, તેવું અવલોકન થાય છે. ગાઢ પડદો પડેલ હોય. તો વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાય નહિ, તેથી હલકો પડદો હોય તો યથા કથંચિત્ કાંઈક સ્વરૂપ સમજાય. એથી પણ કાંઈક સૂક્ષ્મ હોય તો વસ્તુનું સ્વરૂપ વિશેષ સ્પષ્ટ સમજાય. જેમ જેમ પડદો સૂક્ષ્મ થતો જાય, તેમ તેમ વસ્તુનું જ્ઞાન વધતું જાય છે. અત્યારે આપણે મનુષ્ય માત્રમાં જ્ઞાનગુણની કલા ન્યૂનાધિક દેખીએ છીએ. અનુભવીએ છીએ. તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મની વિચિત્ર પ્રકૃતિ સિદ્ધ થાય છે. દર્શનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિ પ્રતિહાર ચાને દ્વારપાલ જેવી છે. દ્વારપાલની પ્રતિફલતાનુફલતાએ રાજાદિનું અદર્શન, દર્શન થઈ શકે છે. તેમ દર્શનાવરણીય કર્મની પ્રતિફલતાનુફલતાએ આત્માનું અદર્શન દર્શન થઈ શકે છે. વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિ મધુલિપ્ત તરવારની ધારા જેવી છે. તે તરવારની ધારા ચાટવાથી પ્રથમ મધુર લાગે છે, પરંતુ જીલ કપાવાથી પાછળથી દુઃખ થાય છે, તેમ શાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી જીવો સાસારિક સુખ ભોગવે છે, તે સમય આનંદ અનુભવે છે, પરંતુ

પાછળથી વિપાકોદય સમય ભારે ઝટ મહે છે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ મદિગ જેવી છે દારૂ પિનાર ઉવટુ પુવટુ દેખે છે, ખોલે છે, અને અનુચિત કામ કરે છે ગુપ્ત વાતને પ્રગટ કરે છે તેમ જીવો મોહનીય કર્મના ઉદયથી અસાર સમાગને માન્યૂત દેખે છે વિપ તુલ્ય વિષયોને અમૃતનો કુડ સમજે છે કારાગાર રૂપ દાગળોને સુખની સેવધિ માને છે શુ બાબુ લખુ ?

મોહનીય કર્મના ઉદયથી જાણકાર અજાણ બની ખાળ જોણ કરી અધોગતિમા જાય છે દારૂનો વ્યસની પ્રાય તમામ વ્યસનમા ધીમે ધીમે ક્ષમે છે, તેમ જીવો મોહનીયકર્મના જો-રથી તમામ કર્મનો બંધ કરે છે એક દારૂના વ્યસનને છોડનાર તમામ વ્યસનથી મુક્ત થાય છે, તેમ મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરનાર જીવ તમામ કર્મનો ક્ષય કરે છે યથા —

ગર્ભમૃચ્ચા વિનષ્ટાયા યથા તાત્રી વિનશ્યતિ ।

તથા ક્ષમ ભવં યાતિ પ્રાદુર્ભીયે શ્વય ગતે ॥

અર્થાત્—જેવી રીતે વચ્ચેનો અકુરા નાશ થયે છતે તાવવૃક્ષનો નાશ થાય છે, તેમ મોહનીય કર્મનો ક્ષય થયે છતે તમામ કર્મનો ક્ષય થાય છે મદિગપાન કરનાર ઘનમા રહેલ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેમ જીવ મોહનીય કર્મના ઉદયથી સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર જે આત્માની લક્ષ્મી, તેને મેળવી શકતો નથી પાચમા આયુધ્ય કર્મની પ્રકૃતિ પગમા બેડી તુલ્ય બતાવી છે, જેટલી મુદતની કદ સોય ત્યા સુધી કેદ લોગવવી પડે છે કદાચ કોડ કાળુચ્ચ મુદત પૂરી થયા વિના

છુટી જાય છે. તેમ આયુષ્યકર્મના કારણથી જીવ દેવ, મનુષ્ય, તિયંચ અને નરકગતિમાં જાય છે. ત્યાં તેને નિજ આયુષ્યાનુસાર અમુક વખત સુધી સુખ દુઃખની સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે. કદાચ મનુષ્યગતિ અને તિયંચગતિમાંથી સ્વોપક્રમ આયુષ્યકર્મના કારણસર મુદત પૂરી થયા વિના પણ તે છુટી જાય છે.

છઠ્ઠા નામકર્મની પ્રકૃતિ ચિત્રકાર-ચિતારા જેવી છે. ચિત્રકાર વિચિત્ર આકૃતિઓ બનાવે છે, તેમ નામકર્મના કારણથી એક જાતિમાં સિદ્ધ સિદ્ધ આકૃતિવાળા મનુષ્યો અને તિયંચો વિગેરે દેખાય છે, તે નામકર્મનો પ્રતાપ છે. ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિ કુંભાર જેવી છે. કુંભાર જેમ નાના, મોટા, હલકા, ભારી, સુંદર, અસુંદર, ઘડા બનાવે છે, તેમ ગોત્રકર્મના કારણથી જીવો ઉચ્ચ નીચ ગોત્રમાં અવતાર લે છે. ગોત્રકર્મના કારણથી હલકો, ભારે, નાનો, મોટો, સુંદર, અસુંદર ગણાય છે. આઠમા અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિ ભંડારી-બજારની જેવી છે. રાત્ર અમુક રકમ અમુકને આપવાનો હુકમ કરે, પરંતુ ભંડારીની મરજી ન હોય તો ધક્કા ખવરાવી દાન લેનારને થકવે, તથા પૂર્ણ આપે પણ નહિ. તેમ જીવરાજ અંતરાય કર્મના ઉદ્દયથી વિદ્યમાન વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકે નહિ અંતરાય કર્મના પાંચ ભેદ છે. દાનાન્તરાય કર્મ, લાભાન્તરાય કર્મ, ભોગાન્તરાય કર્મ, ઉપભોગાન્તરાય કર્મ અને વીર્યાન્તરાય કર્મ. દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય આ પાંચ પૈકી જેના અંતરાયકર્મનો ઉદ્દય થાય, તે વસ્તુને જીવ

યથાર્થ અથવા કાર્થ ન્યૂન સ્વરૂપમાં પણ મેલવી શકતો નથી જેમકે દાનાન્તરાય ડર્મનો ઉદય થાય, ત્યારે જીવ ચિત્ત, વિત્ત અને પાત્રની જોગવાઈ મળી હોય છતાં દાન દઈ શકે નહિ, તેમ બીજા ચાર લેહમાં પણ સમજી લેવું

ઉપર આઠ કર્મની પ્રકૃતિ હવે જાણી જાય છે. પ્રકૃતિ કહો કે સ્વભાવ, કર્મમાં અતર્જીત થાય છે ઉદય ઠહો, પુરૂષાકાર કહો, પરાક્રમ કહો, તમામ ઉદયના નામ છે, તે વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ અથવા ક્ષયરૂપ છે જો ઉદય વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ હોય તો કર્મમાં સમાવેશ થાય છે, જો ક્ષય રૂપ હોય તો આત્મામાં અતર્જીત થાય છે ભવિતવ્યતા કર્મના વિપાકરૂપ છે, તેનો કર્મમાં સુતરા સમાવેશ થાય છે માટે કર્મ તે જ સકલ કાર્યસિદ્ધિનું કારણ ગણાય, તે હરકત નથી કેટલાક સુભાષિત વાક્યો કર્મને પ્રધાનપદ આપે છે યથા -

કર્મેણો हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुभा ग्रहा ? ॥

तस्मै नमः कर्मणे ॥

भाग्य सर्वत्र कारणम् ॥

कर्मायुक्तं फलं पुस्तम् ॥

न चलतीय भाविनी कर्मरेखा ॥

कर्मव शुद्धमतयो यतयो गृणन्ति ॥

फलति कपालं न मृपाल ॥

ઇત્યાદિ ગણીરાર્થ વાક્યો કર્મને કારણ સમજે છે યથા -

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं,

विद्याऽपि नैव न च जन्मकृताऽपि सेवा ।

कर्माणि पूर्वतपसा किल संचितानि,
काले फलन्ति पुरुषस्य यथेह वृक्षाः ॥

સુંઠરાકૃતિ ફલતી નથી, તેમ કુલ અને શીલ ફલતાં નથી, વિદ્યા પણ ફલતી નથી. જન્મપર્યાન્ત કરેલ સેવા પણ ફલતી નથી, તપસ્યા વડે પૂર્વભવમાં એકઠા કરેલ કર્મો સમય પર ફલે છે. જેમ વૃક્ષો પુરૂષને સમયપર ફલ આપે છે.

જૂઓ, પુરૂષો ઘણા પ્રકારના પ્રયત્ન કરે પણ પૂર્વોપાર્જિત કર્મમાં ફરફેર થાય નહિ.

विधत्तां वाणिज्यं श्रयतु नरनाथ प्रविशतु
दुल्लोकं पातालं व्रजतु भजतां वा धनपतिम् ।
अधीतां शास्त्रौघ ब्रढयतु तपोऽभ्यस्यतु कलाः
पुरोपात्तं कर्म स्फुरति न तथऽपि ह्यपरथा ॥

અર્થાત્ વેપાર કરો, પૃથ્વીપતિની સેવા કરો, દેવલોકમાં પ્રવેશ કરો, પાતાલમાં જાઓ, ધનપતિને ભજો, શાસ્ત્રના સમૂહનો અભ્યાસ કરો, તપોભાવના દૃઢ કરો, કલાઓનું શિક્ષણ લ્યો, તે પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલ કર્મ અન્યથા થતું નથી અર્થાત્ ગમે તેવો ઉદ્યમ કરો પરંતુ કરેલ કર્મથી અધિક ફલ મળે તેમ નથી.

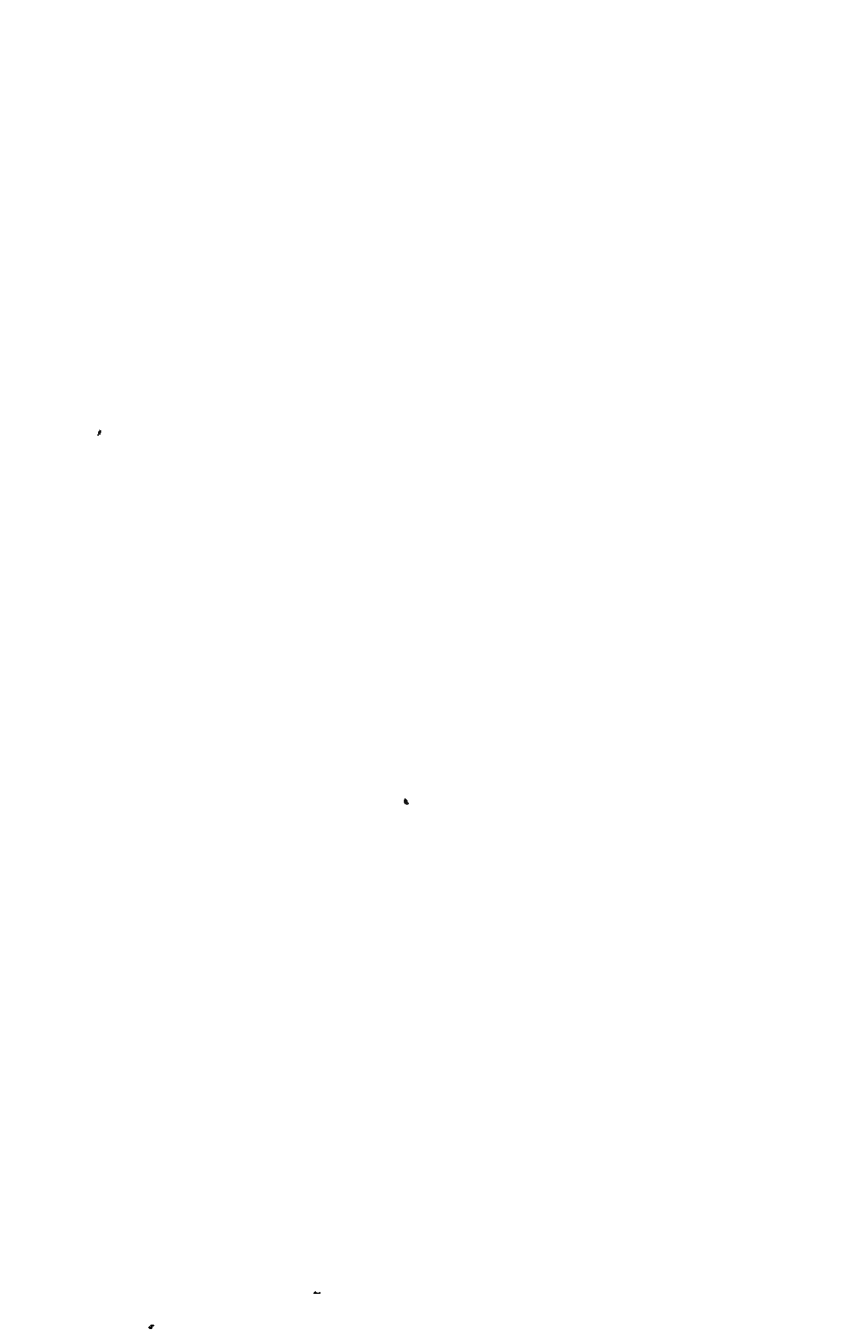
જેઓ ઈશ્વરને કર્તા હતા માને છે, તે પણ કબૂલ કરે છે કે જીવોના કર્મ કરતાં અધિક યા ન્યૂન ફલ દેવામાં ઈશ્વર સમર્થ નથી. જેવાં કર્મ હોય, તે પ્રમાણે ફળ આપે છે. ઈશ્વર નવાં કર્મ આપવામાં, તેમ જીનાં હરણ કરવામાં તથા કર્મોધિક ફલ આપવામાં શક્તિમાન નથી. આ વાત તમામ દર્શનકારો

સ્વીકારે છે અને કંઈ કર્મના ફળ દેનાર ઈશ્વર છે, એમ માને છે પરંતુ આ વાતનું નિરાકરણ આગળ કરેલ છે, છતાં અહિં કહેવું જોઈએ કે કર્મના ફલ દેવા માત્રથી ઈશ્વરમા અપૂર્વ અમરતા પ્રગટ થતો નથી

અમાગ કર્મોનુસાર ફળ આપનાર ઈશ્વર એક પ્રકારનો વેપારી ઠરશે જેમ વેપારી દ્રવ્યાનુસાર માલ આપે છે, તેથી વેપારી શ્રાહકનો ઉપકારી નથી, શ્રાહકો વેપારીના ઉપકારી છે તેમ કર્મોનુસાર ફળ આપનાર ઈશ્વરે ઉપકાર કર્યો નથી પ્રત્યુત્તર જીવોએ ઈશ્વરને ઉદ્ધમી બનાવ્યો છે વહી એક દેશમા અતિ વૃષ્ટિ, બીજા દેશમા અનાવૃષ્ટિ, અપર દેશમા રોગોપદ્રવ, અન્યદેશમા પૂર્ણ શાન્તિ, કોઈ દેશમા યુદ્ધાદિ કોલાહલ, અન્યત્ર પૂર્ણ પ્રેમ ભાવ, ઇત્યાદિ વિલક્ષણ દર્શ્યો આપણે અનુભવીએ છીએ, તેનું કારણ ઈશ્વર કે કર્મ ? ઈશ્વર કહી શકાય નહિ કારણ તે તો મમદષ્ટિ છે પરમકૃપાલુ-પરમહયાલુ છે તેથી અમુક દેશમા અતિવૃષ્ટિ, અમુક દેશમા અનાવૃષ્ટિ, ઉપદ્રવ, અનુપદ્રવાદિ કર્તવ્ય ઈશ્વરનું હોઈ શકે નહિ અનાયાસ કહેવું પડશે કે-શુભાશુભ કર્મની તમામ લીલા છે જેવો કર્મોદય હોય તેવા ફળો મલે છે અર્થાત્ ઈશ્વર તમામ શુભાશુભ કાર્યોનો સાક્ષી છે પણ કર્તા નથી

ધર્મ અને ધર્મીની ઝોળખાણ

પ્રિય વાચના ! ધર્મની ઝોળખાણ કરવા સારૂ આ લેખને સાદ્યન્ત વાચવાની જરૂર છે પ્રથમ કેટલેક ફર સુધી આર્ય અનાર્યનો પ્રસંગ ચલાવ્યા પછી તેના ઉપરથી ધર્મ અને અધર્મની જાણવાનું સહેલું થઈ પડશે માટે પ્રથમ આર્ય અનાર્યનું વિવેચન કર્યા બાદ ધર્મ અને ધર્મીને સમજાવવામાં આવશે.

આ અમાર સ સાર રૂપ પારાવાર (સમુદ્ર)ના વિશાળ ખેટમાં વસતા મનુષ્યો મુખ્ય બે લોહોની અન્દર વહેતી ચાલે છે એક આર્ય, બીજા અનાર્ય આર્યની સખ્યા થોડી છે, જ્યારે અનાર્યની સખ્યા તેના પ્રમાણમાં ઘણી વધારે છે આર્ય અને અનાર્ય એ બે શબ્દો સ્વયં તેના અર્થના ગુણ દોષનું કથન કરે

છે, છતાં સામાન્ય પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યોને સ્પષ્ટતા થવા સારૂ તેનો થોડો અર્થ લખવામાં આવે તો તે અનુચિત ગણી શકાશે નહિ. જે ઠેકાણે તીર્થંકરાદિ ત્રિપષ્ઠિ શલાકા પુરૂષો, ગણુધરો અને ચરમ શરીરીની ઉત્પત્તિ છે, તેને આર્ય દેશ કહે છે, અને તે દેશની અન્દર જન્મ લેનાર મનુષ્યો આર્ય કહેવાય છે. જ્યારે તેનાથી ભિન્ન દેશમાં જન્મ લેનાર અનાર્યો કહેવાય છે. આ તેનો સામાન્ય અર્થ, ક્ષેત્ર આશ્રયી બતાવ્યો. પરંતુ ‘આર્ય’ એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિદ્વારા એવો અર્થ ઉપલબ્ધ થાય છે કે:—

ऋच्छति दूरीभवति सर्वहेयधर्मेभ्य इति आर्यः ।

‘સર્વ તજવા લાયક ધર્મથી જે દૂર રહે તેને આર્ય જાણવો.’ તેનાથી ઉલટા આચરણ યુક્ત માણસને અનાર્ય સમજવો. હવે આપણે આ ભરતક્ષેત્રની વાત કરીએ. તેની અન્દર બત્રીશ હજાર દેશો છે, તે માંહેના કેવળ સાડી પચીશ દેશ આર્ય છે, જ્યારે તે સિવાયના તમામ અનાર્ય દેશો છે, એમ શ્રી મહા-વીરસ્વામી ભગવાને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણીને પ્રદર્શિત કર્યું છે. તેનાં નામો શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. જેવાં કે મગધદેશ અને રાજ-ગૃહ નગર, અંગ દેશ અને અંપાનગર, બંગદેશ અને તામ્રલિપ્તી નગરી, કાશી દેશ અને વારાણસી નગરી, ઇત્યાદિ દેશ તથા નગરીઓ સૂર્યગડાંગ સૂત્રના પહેલા શ્રુતસ્કન્ધના પાંચમાં અધ્ય-યનની ટીકામાં શ્રીકેટ્યાચાર્યે બતાવેલ છે, તથા છેલ્લો કેકેય દેશનો અર્ધોભાગ આર્ય એમ મળી સાડી પચીશ આર્ય દેશ એક ભરતક્ષેત્રમાં છે, જ્યારે ૩૧૯૭૪૧ અનાર્ય દેશ તેની

અન્દર છે 'અનાય' ઝેટલા માટે કે તેની અન્દર ધર્મસજ્જા
યાને ધર્મચેષ્ટા નથી, અર્થાત્ શ્રી તીર્થંકર મહાગજે પ્રરૂપેલા
વાસ્તવિક દાન, શીવ, તપ, ભાવાદિનો ત્યા અભાવ છે ત્યા
અધર્મને ધર્મ માનવામા આવે છે, કાન્હુ કે જગલી મનુષ્યો
પોત પોતાની મરજી મૂજબ દેવની કલ્પના કરે તો તેને ધર્મ
સજ્જા ગણી શકાય નહિ તીર્થંકર મહાગજે પ્રરૂપેલ ધર્મ તો
માત્ર રપાા દેશની અન્દરજ ઉપવન્ધ થાય છે કદાચ પૂર્વોક્ત
અનાય દેશની અન્દર જો વાસ્તવિક ધર્મચેષ્ટા ઉપલબ્ધ થાય
તો તેમા આય દેશનો વ્યવહેશ કરી શકાય જે પ્રમાણે રપાા
આય દેશના કેટલાક વિભાગ જગત રૂપ થઈ પડયા અને
કાલોતરે તેની અન્દર જગતી મનુષ્યો આવીને વસ્યા તે કાર
ણથી તે પ્રદેશને અનાય કહેવાય તોપણ કઈ અડચણ નહિ
જેમ આય દેશમા સખ્યાબન્ધ અનાય છે, તેમજ અનાય
દેશમા પણ આયભાષાદિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેને આય કહેવામા
કેઈ હરહત નથી

પત્રવણાણ સૂત્રના પ્રથમ પદમા પત્ર ૮ ઉપર 'આય'
ના લેહ આ પ્રમાણે બતાવવામા આવેલ છે મૂળ બે લેહ — (૧)
ઋદ્ધિમાન્ આય (૨) અનૃદ્ધિમાન્ આય ઋદ્ધિમાન્ આ
યનો અર્થ એ થાય છે જે આત્મ ઋદ્ધિવાળા, (નહિ કે
દ્રવ્યવાળા) પત્રી ભલે ધન ધાન્યાદિ ઋદ્ધિ તેની પાસે હોય યા
ન હોય, તે આત્મ ઋદ્ધિવાળાના છ પ્રકાર બતાવવામા આવેલા
છે, જેમ કે —

(૧) અરિહંત (૨) ચક્રવર્તી (૩) બલદેવ (૪) વાસુદેવ (૫) જઘાચારણ (૬) વિદ્યાચારણ.

હવે ખીજા અનૃદ્ધિસંપન્ન આર્ય નવ પ્રકારે છે તેના નામ.—(૧) ક્ષેત્રાર્ય (૨) જ્ઞત્યાર્ય (૩) કુલાર્ય (૪) કર્માર્ય (૫) શિલ્પાર્ય (૬) ભાષાર્ય (૭) જ્ઞાનાર્ય (૮) દર્શનાર્ય (૯) ચારિત્રાર્ય. વાંચનાર ! આવા ભેદ પ્રભેદ વિગેરેના અપિરિચિત નામો સાંભળી ગભરાઈશ નહિ. તે દરેકના અર્થ પણ હવે બતાવવામાં આવે છે. પ્રથમ ક્ષેત્રાર્યની વાત સાદી પચીશ આર્યદેશના સંબંધમાં વિસ્તારથી લખાઈ ગઈ છે, તેથી અહીંયાં તેને ફરીથી વર્ણવવાની જરૂર નથી. હવે ખીજા જ્ઞતિઆર્ય યદ્યપિ અનેક પ્રકારના છે, તો પણ મૂલસૂત્રમાં તેના છ ભેદ પાડેલા છે, (૧) અગ્નિ (૨) કલિંદ- (૩) વૈદેહ (૪) ચેદિક (૫) હરિક (૬) ચુંચુણ રૂપ ધ્વજ્યજ્ઞતિ અભ્યર્થનીયાદિ અનેક જ્ઞતિઓ લોકમાં છે.

હવે ત્રીજા કુલાર્યના મુખ્ય પણે છ ભેદ બતાવેલા છે. (૧) ઉત્ર કુલ (૨) ભોગ કુલ (૩) રાજન્ય કુલ (૪) ધક્વાકુ કુલ (૫) જ્ઞાત કુલ (૬) કૌરવ કુલ.

ચોથા કર્માર્ય અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રની અંદર કહેલા છે. જેવા કે—દોસિકા, સૌત્તિકા, સુક્રિતૈવતાલિકા, ભંડવેતાલિકા વિગેરે.

પાંચમા શિલ્પાર્ય પણ અનેક પ્રકારના છે.—તંતુવાય, દરણ, પટકાર, દત્તિકારાદિ અનેક પ્રકારના બાણવા.

હવે છઠાં, ભાષાર્થના લેહ ગણાવે છે —

મસ્તુત પ્રાકૃતાદિ ભાષાના જાણના તથા બોલના ભાષાર્થ કહેવાય છે તેમજ અર્ધભાગધી ભાષાના જાણનારને ભાષાર્થ જહેલ છે અર્ધભાગધી ભાષા તેને જહેવાય છે જે ભાષા અઢાળ દેશની ભાષાઓ એકઠી મળીને બોલવામા આવે છે અઢાળ પ્રકારની લિપિ અને અઢાળ ભાષા એ તમામના જાણકારને ભાષાર્થ કહેવાય છે, અથવા તો તે લિપિ જે ભાષાઓમાના એક એના જાણનારને પણ ભાષાર્થ કહેવાય છે

હવે સાતમા જ્ઞાનાર્થના પાંચ લેહ છે મતિજ્ઞાનાર્થ, શ્રુતજ્ઞાનાર્થ, અવધિજ્ઞાનાર્થ, મન પર્યાયજ્ઞાનાર્થ અને કેવલજ્ઞાનાર્થ

તેમજ આઠમા દર્શનાર્થના મુખ્ય બે લેહ છે—(૧) સરાગ, દર્શનાર્થ (૨) વીતગગ દર્શનાર્થ

હવે પહેલા સગગ દર્શનાર્થના દશ લેહ પડી શકે છે, આ દશ લેહો કાણુમા ઠાર્યનો ઉપચાર કરીને પાડવામા આવેલ છે જે પ્રમાણે, દાનાદિ આ, ધર્મના કારણ હોવાથી લોકો તેને ચાર પ્રકારનો, ધર્મ કહે છે, તેજ પ્રમાણે જેનાથી દર્શન રૂપ ઠાર્ય થાય છે, તે કાણુને પણ દર્શન કહેવાય છે તે મરાગ દર્શનના દશ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) નિસર્ગ રૂચિ—નિસર્ગ એટલે સ્વભાવ અર્થાત્ ડોઝ એક જીવને-શુરૂના ઉપદેશ વિના માત્ર દર્શનાવગ્ચીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે દર્શનનો લાભ થાય તે નિસર્ગરૂચિ ક્ષણિક

તરીકે કોઈ એક ચીજ આ સંસારાવર્તમાં લમતાં લમતાં અ-
મુક દર્શનીય રૂપવાળી સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે, તે જ પ્રમાણે
જીવ જાતિસ્મરણાદિ વડે અથવા તો સ્વાભાવિક રીતેજ 'સત્ય
પદાર્થનું' પરિજ્ઞાન મેળવે, અર્થાત્ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ સંબંધે
તત્ત્વજ્ઞાન પામે. તેમજ જીવાદિ નવ પદાર્થનું સ્વરૂપ વીતરાગ
શાસનાનુસાર સદહે, તે પહેલો નિર્સર્ગરૂચિનો લેદ કહ્યો.

(૨) ઉપદેશ રૂચિ-શ્રુતજ્ઞાનના ભેરથી તથા સંદેશુરના
સમાગમથી કુદેવાદિનું સ્વરૂપ જાણી કુદેવાદિ તત્ત્વોનું પરિજ્ઞાન
કરે તે શ્રદ્ધાનનું નામ ઉપદેશ રૂચિ.

(૩) આજ્ઞા રૂચિ-જે માણસ વિશેષ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતમાદિ
પદાર્થોને જાણતો નથી, તેમજ તર્ક વિતર્કમાં પણ જેની બુદ્ધિ
આગળ વધતી નથી, પરંતુ કેવળ તીર્થંકર પ્રરૂપિત સકળ
પદાર્થ યથાર્થ છે, એવી જેને સંપૂર્ણ આસ્થા હોય તે ત્રીજે
આજ્ઞા રૂચિ.

(૪) સૂત્રરૂચિ-અંગપ્રવિષ્ટ તેમજ અંગખાહ્ય પ્રકરણાદિ
સમસ્ત ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાથી તેની અન્દર રહેલ
પરસ્પર અવિરૂદ્ધ વાક્યો તથા કર્મ વિગેરેની સુંદર વ્યાખ્યા
જોવાથી જે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તે સૂત્રરૂચિ.

(૫) બીજ રૂચિ-દાખલા તરીકે ઈશ્વરસિદ્ધિ જેના
મનમાં થઈ તેને જેમ સમસ્ત તત્ત્વોનું જ્ઞાન થઈ જાય, તેજ
પ્રકારે એક પદથી હજારો પદનો નિશ્ચય જેના વડે થાય તે
બીજરૂચિ સમજવું.

(૬) અધિગમ રૂચિ—વિશિષ્ટ પ્રકારના જ્ઞાન વડે પદાર્થની પીછાણ કાઢનાર અધિગમ રૂચિ ગણાય છે

(૭) વિસ્તાર રૂચિ—ધર્મોન્નિઝાર્યાદિ પદ્ધત્યના શુભ પર્યાયાદિનો જેણે પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણો વડે નિશ્ચય કર્યો છે તથા નયોવડે જેણે પદાર્થ જ્ઞાનની ડોઝોટી ડરેલી છે, તેમજ સ્વાદ્વાદગૈત્રી રૂપ હિંડોળાખાટ ઉપર પદાર્થ રૂપ બાળકને જેણે ખૂબ ઝૂંઝાવેલ છે તે પુરૂષને વિસ્તાર રૂચિ ગણવામા આવે છે

(૮) ક્રિયારૂચિ—આ આઠમો ભેદ બહુજ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી તપાસવાનો છે કારણ કે ક્રિયા કરવી, કાવવી ઘણીજ કઠણ છે ક્રિયાના અનેક ભેદો છે, તેમાના થોડાએક આગળ જતા બતાવવામા આવશે, પરંતુ ત્યાં પહેલા ક્રિયાનુ થોડું વિવેચન અહીં રજુ કરવામા આવે છે

જ્ઞાન, કર્મ, ચાન્નિર અને તપ રૂપ મમાધિની નિર્મળતા પૂર્વક વૃદ્ધિ કરવી, ખાચ સમિતિ તથા ત્રણ શુભિ રૂપ જે અદ્ય પ્રવચન માતા, તેની રક્ષા કરવી, પ્રાણાતે પણ સ્વપ્રતિજ્ઞાથી હઠવુ નહિ, તથા તીર્થ કર મહાગળે જે મમય મમયની ક્રિયા બતાવેલ છે તેને આદર પૂર્વક કરવી. આરાચ કે મુક્તિ હેતુક એવી અમૃત ક્રિયા કરવી, વળી તે પૂર્વોક્ત ક્રિયા, વિષક્રિયાદિ જે હેય ક્રિયાઓ છે, તેના પરિહાર પૂર્વક કરવી, પરંતુ ક્રિયાહીન થવુ નહિ ક્રિયા રૂચિ મનુષ્ય શુકલપક્ષી ગણાય છે જેને માત્ર અધપુરુષગતપગવર્ત સમાજ બાદી છે, તેવા માણસનુ નામ શુકલપક્ષી છે ન્યારે કૃષ્ણપક્ષી જીવને

ધર્મ અને ધર્મીની ઓળખાણ.

અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી અધિક, યાવત્ અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્ત સુધી સંસારમાં ભટકવાનું બાકી છે, એમ કહેવામાં કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. શ્રી વીતરાગ ભગવાનના માર્ગમાં ક્રિયાને પ્રધાન પદ, કહો કે સર્વોત્તમ પદ આપવામાં આવેલ છે. જેણે ક્રિયા લોપી તેણે સર્વ લોપેલું છે એમ સમજવું. શાસ્ત્રકારો મુક્ત કંઠથી પોકારે છે કે— યઃ ક્રિયાવાન સ પણ્ડિતઃ જે ક્રિયાવાન હોય તેને જ પંડિત બોલવો.

હવે ક્રિયાના થોડા એક લેદો બતાવે છે:—

પ્રયોગ ક્રિયા, ઉપાય ક્રિયા, કરણીય ક્રિયા, સમુદાન ક્રિયા, ધર્માપથિક ક્રિયા. સમ્યક્ત્વ ક્રિયા, મિથ્યાત્વ ક્રિયા વિગેરે.

પ્રયોગ ક્રિયાના બે લેદ પડી શકે છે:—(૧) દ્રવ્યપ્રયોગ ક્રિયા (૨) ભાવ પ્રયોગ ક્રિયા. પ્રથમ દ્રવ્ય પ્રયોગ ક્રિયા એટલે, અમુક પુદ્ગલોનું બીજા પુદ્ગલોની સાથે પ્રેરણાથી અથવા સ્વાભાવિક રીતે મળવું તે. (૨) ભાવ પ્રયોગ ક્રિયાના ત્રણ ભાગ પડે છે:—(૧) મનોદ્રવ્ય સાથે આત્માનો જે શુદ્ધ ઉપયોગ કરવો તે, (૨) વચન વર્ગણા વડે આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ, તેમજ (૩) કાયથી જે શુભગમનાત્મક ક્રિયા કરવી તે.

ઉપાય ક્રિયા—જે ઉપર પ્રમાણે બીજા ગણાવવામાં આવી છે તે ઉપયોગ પૂર્વક વાંચવા ભલામણ કરવામાં આવે છે. જે ઉપાય વડે કરીને કોઈ પણ ચીજ કરાય તેને ઉપાય ક્રિયા કહીએ. દાખલા તરીકે જેમ ઘટ બનાવવા વાસ્તે પ્રથમ માટી

ખાણુમાથી કાઢવી, પછી તેમા જળ મેળવવુ, ખાદ્ય ખૂણ મર્દન કરવુ, ત્યાજખાદ્ય એક નાણુક માટીનો પિંડો ચક્રપર મૂકી ચક્ર ફેરવવુ, ત્યાજ પછી શિક્ષિત કુલાજ હાથ વડે ઠરીને તે મૃત્તિ-ડને ઘટાકાર બનાવે તે મર્વ ઉપાયક્રિયા સમજવી તેજ પ્રમાણે દરેક કાર્યની અન્દર સ્વજુદ્ધિ વડે વિચારી લેવુ

હવે ત્રીજી કરણીયક્રિયા તે આ પ્રમાણે —જે વસ્તુથી અમુક કાર્ય થતુ હોય તે જ વસ્તુથી તે ધર્મ શકે જેમકે, ઘટ માટી વડે બને છે, 'પરન્તુ તે કાંઈ વેળુથી બની શકે નહિ, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન, શીલ, તપ, ભાવ, વૈરાગ્ય, શાંતિ, ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ, પરોપકાર, તથા મત્યાદિ સુન્દર ગુણગણથી ધર્મ ધર્મ શકે છે, પરન્તુ તે શુ પગનિન્દા, વિડ્યા, અસત્યોપદેશ, હિંસા, ચોરી, મૈથુન, પગ્નિહાદિથી ધર્મ શકે ખરો કે ? નહિ, કદાપિ નહિ આજકાલ પ્રાય કેટલા એક અત્પણો સત્યને બાણુએ મૂકી મર્વસપણાનો ડોળ કરી મહીમડળની અન્દર નવા પથો, તથા નવા કવેશો ઉત્પન્ન કરે છે કેટલા એક દોઢ ચતુર્ગે પોતે માની લીધેલા કેટલા એક આચાર્યોના જીવન વૃત્તાંતો લખી સ્વયં પોતાના શિષ્યજ મિથ્યા વાતની પ્રક્રપણા કરવાનો ભાર બહારી લે છે, તેવા જીવો વાસ્તવિક કથાને યાત્ર છે, એમ કહ્યા વિના ચાલશે નહિ હું અત્યારે વહ્નભાચાર્યજીનુ ચરિત્ર લખ નાગ્નો એક દાખલો અહિ આપુ ડુ આનો લેખક ને કે માક્ષજ ગણાય છે, છતાં નિગ્ધજની પશ્તિમા એસે તો ના નહિ આના લેખકે, તેના લખાણ ઉપગ્રથી માલૂમ પડે છે કે, જૈનધર્મ મ પૂર્ણતયા જાણેલ નથી અરે ! તેણે તો નથી જાણેલ એમા તો

ધર્મ અને ધર્મીની ઓળખાણ.

આશ્ચર્ય શું? પરંતુ જે પુરૂષનું ચરિત્ર પોતે લખેલ છે, તેણે પણ
યથાસ્થિત જાણેલ હોય એમ અનુમાન થઈ શકતું નથી. કારણ
કે જો જૈનધર્મનાં સ્વરૂપને તેઓ સારી પેઠે જાણતા હોત તો પ્રથમ
તેમણે જૈનોનાં સવિસ્તર મંતવ્ય લખવાં જોઈએ, અને ત્યાર
બાદ તેના ખંડનમાં અનુક્રમવાર ઉત્તરવું વ્યાજબી ગણાય. પરંતુ
અત્યાર સુધીમાં કોઈ પણ આચાર્યે તેમ કયું હોય એમ મારી
દૃષ્ટિમા આવતું નથી. શ્રીમાન શંકરાચાર્યે બ્રહ્મસૂત્ર પર ભાષ્ય
રચ્યું છે તેની અંદર બુદ્ધ, શંકરસ્વામી સ્વાદ્વાદ શૈલીને યથાર્થ
સમજી શક્યા નથી. તેમણે, મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે. નવ-
તત્ત્વ, સાતનય, સપ્તભંગી વિગેરેનાં નામ માત્ર જાણેલ છે,
પરંતુ તેનો ગંભીર આશય પોતે સમજી શક્યા હોય એમ
માનવું મુશ્કેલ છે, ખરું છે કે, સર્વજ્ઞના પ્રરૂપેલ પદાર્થોને છદ્મસ્થો
જેવી જોઈએ તેવી રીતે સ્વયં સમજી શકે નહિ. જો તેઓ સમ-
જવા ભાગ્યશાલી થયા હોત તો કદાચ જૈનો ઉપર અધઠિત
આક્ષેપ કરવા ઇચ્છા કરત નહિ, કારણ કે તેઓ સ્વાદ્વાદના
ખંડનમાં લખે છે કે—‘જળની અંદર શીત તથા ઉષ્ણ એવા
બે વિરુદ્ધ ધર્મો એક-કોળમાં ઉપલબ્ધ ક્યાં થઈ શકે છે?’
ઇત્યાદિ. પરંતુ આ કથન તેમનું સ્વયં કલ્પિત છે, કારણ કે
જૈનો કોઈ રીતે તેમ માનતાજ નથી, સ્વાદ્વાદ શૈલીનું આલં-
બન તેઓ સાપેક્ષ રીતે કરે છે, તે તો ગમે તેવા પ્રતિવાદીને
મૂંઝે મોઢે સ્વીકાર્યા વિના ચાલશે નહિ, કેમકે જો નહિ સ્વીકાર-
શે તો તેઓનાજ મંતવ્યની હોનિ થશે. હવે, ‘આપણે’ એક
પ્રસ્તુત દૃષ્ટાન્ત લઈએ. શ્રી વલ્લભાચાર્યજીમાં ગુરૂત્વ અને

શિષ્યત્વ એ બે વિરુદ્ધ ધર્મો હતા યા નહિ ? કદાચ કહેશે કે નહિ, તેમનામા તો કેવળ ગુરુત્વ જ હતુ, અને શિષ્યત્વ ધર્મ નહોતો, એમ કહેશે તો તેઓ વિનાશુડના હોઈ સ્વતંત્ર મનસ્વી ગણાશે, અને હવે કહેશે કે તેમને ગુરુ હતા, તો હવે બતલાવો કે તેમના ગુરુની અપેક્ષાએ પોતે શિષ્ય ખગ કે નહિ ? આ પ્રમાણે તેમનામા શિષ્યત્વ ધર્મ મિદ્ધ છે, વળી પ્રત્યક્ષ પોતે તેમના શિષ્યોના ગુરુ હોવાથી તેમનામા ગુરુત્વ પણ છે, અતઃ બત, અમે જૈનો આ વાત સાપેક્ષ ગીતે માનીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે જળની અન્દર પણ જે મમયે ગીતત્વ છે તે જ સમયે ઉપ્પત્તિ તેની અન્દર જૈનો માનતાજ નથી એ તો અન્ય આચાર્યોએ ઘોઠાને શિગડા મિદ્ધ કરવાની જેમ આ વાત ગમે ત્યાંથી ઉઠાવી મિદ્ધ કરેવ જણાય છે આજ સુધી ઘણા એક મનુષ્યોએ ઉતાવળા થઈ જૈનધર્મ પર આગેપ કરવા વખતનો ભોગ આપેલ છે, પરંતુ ઘોઠા દિવસની અન્દર તેઓ તમામ મધ્યસ્થ તથા તત્ત્વજિજ્ઞાસુની દૃષ્ટિમા મિથ્યા ભામ માન થશે બેશક, આશ્ચર્ય અને મિથ્યા અભિમાની જનો પોતાની પકડેલી વાતને છોડશે નહિ, તો પણ તેટલા માઠ મત્યવાંતનો પ્રકાશ નહિ કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી થવા જેવુ થાય છે, વાસ્તે માધુજનોની ફગ છે કે આજ સુધીમા ગુજગતી, હિન્દી, અંગ્રેજી, યા મગ્દૂત હરેકાઈ ભાષાના અધોમા પ્રમાદ વશ થઈ, જે લોકોએ જૈનધર્મ પર જોગ આગેપો કરી મોહુ 'પાપ' બેઠોની લીધુ હોય, તેઓને તેમાથી બચાવી, તેઓની ભૂલો સુક્તિપૂર્વક મમજાવવી જોઈએ સત્યના નિબંધ

સાફ એક સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી બહાર પાડવાનું હોવાથી તે વિષે અહીંનાં લંખાણુ નહિ કરતા માત્ર એટલું જ કહેવું બસ થશે કે જૈનાચાર્યોએ જે કોઈ અન્યમતનું ખંડન કરેલ છે તે તે મતના પ્રથમ તમામ મંતવ્યો પ્રતિપાદન કરી પછી તેના ખંડનમાં પોતાની કલમ ચલાવી છે. જુઓ, સ્યાદાદમંજરી, રત્નાકરાવતારિકા, સ્યાદાદરત્નાકર, અનેકાન્તજયંપતાકા, સમ્મતિતર્ક, દ્વાદશારનયચક્ર, પ્રમાણુમીમાંસા, નયરહસ્ય, સ્યાદાદકલ્પલતા, પ્રમાણુસુંદર વિગેરે ગ્રંથો. આજ કાલ લોકો સામા મતના પુસ્તકોના અધ્યયનને બાળુ પર રાખી માત્ર ખંડન પરત્વેજ દૃષ્ટિ રાખે છે, પરંતુ તેઓએ જાણવું જોઈએ કે ઉપર કહેલા જબરદસ્ત ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યા સિવાય સંભાની અન્દર કોઈ પણ ધર્મ વિરુદ્ધ લાખણુ આપવા અથવા લખવા તૈયાર થવું, અથવા તો આચાર્યોનાં ચરિત્ર લખવા હિસ્મત કરવી તે હાસ્યપાત્ર થવા બરાબર છે. સ્વમંતવ્ય પર વિશ્વાસ કરો. કેવળ દ્વેષદાવાનળમાં પડી સત્ય માર્ગને જલાં જલિ આપો નહિ. જો કે મને લખતાં સંકોચ થાય છે, તો પણ આ પ્રસંગ તેવો હોવાથી મારે લખ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. અણુછુટકે મારે કહેવું પડે છે કે બ્રાહ્મણોએ સમ્મતિને અસમ્મતિને બનાવેલાં છે. શું રાગદ્વેષ કરવાથી ધર્મ થાય છે ? શું ડર દેવાથી ધર્મ રક્ષા થઈ શકવાની હતી ? કદાપિ નહિ. તે સમય ગયો. હવે જમાનો બદલાયો છે. આ સમય પરીક્ષાનો આવ્યો છે. તેની અન્દર પણ જો પક્ષપાતનાં ગ્રંથમાં ચલાવી અંધ શ્રદ્ધાને આગળ વધારી બાપના કૂવામાં ડુબી મરશો તો જરૂર

જન્મ વ્યર્થ જશે જુઓ લોકોની સ્વાર્થાધતા અને પક્ષપાત,
તેઓ કહે છે કે —

દક્ષિના તાઙ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેઽજ્ઞૈનમન્દિરમ્ ।

ન ષદેયાગ્નર્નો માયા પ્રાણે કણ્ઠગતૈરપિ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોક પ્રાચીન નથી, પરંતુ જ્યારે જૈનાચાર્યોએ
દ્વિગ્વિજય કરી મત્યદેવ, સત્યગુરુ, તથા સત્યધર્મની ઉદ્દોષણા
સમસ્ત ભૂમ ડળમા કરી, તે વખતે સ્વવર્ગને સત્ય ઉપદેશથી વ-
ચિત રાખવા તથા સ્વોદ્દગ્ની પૂર્તિને માટે પૂર્વોક્ત કલ્પના કરી
અને તેવી વાત બાળકોને મુખ પાઠ કરાવી તેના દૃઢ મસ્કાર
તેઓના મન ઉપર પાડી તેનો ફેલાવો કર્યો, જેથી લોકો ગગદ્વેષ
ધાન્ય કરવા લાગ્યા, અનેક કલ્પના કરવા લાગ્યા તો પણ લોકો
ની રૂચિ જૈનધર્મ પગથી હટી નહિ, ત્યાં ડોઝ એક મહાદેવાગ્નિ
પ્રજ્વલિત પુરૂષે લોકોમાં એવી વાત ચલાવી કે—જૈનવોડો પોતાના
મંદિરમાં પ્રાદ્યપોતુ બલિદાન આપે છે, માટે પ્રાદ્યશોએ
તેમના મંદિરમાં જવુ નહિ આ વાત હજુ સુધી પૂર્વદેશમાં
પ્રચલિત છે મે ખુદ દશ વીશ પ્રાદ્યશોના મુખથી આ વાત
માલળી છે તેઓ મને કહેતા હતા કે “ જ્યારે જૈનમંદિર
પામેથી અમે નીડળતા હતા ત્યાં અમે પણ ઠગતા હતા ”

ત્રીજી વાત પાગશ અતિની ટીકમાં એ પ્રમાણે લખી
છે કે જૈનોને અડકવાથી વસ્ત્ર મહિત ગ્નાન કરવુ એથી વાત
એવી લોકોએ જોડી કાઢી છે કે મગધમાં મગ તે ગધેડો થાય
પાયમી કલ્પિત વાર્તા એ પણ છે કે વેદનિદકને નાગ્નિક મમ

ધર્મ અને ધર્મીની ઝોળખાણ.

વસ્તુના પ્રરૂપક, દેશકાલાનુસાર તેમજ વર્તમાન સમયાનુસાર તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, પ્રતિક્રમણ, સામાયિક તથા પોષધાદિ ધર્મ કૃત્યોમાં લીન થનાર જીવોને પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તેમાં એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવી, કે જો તેઓ દુર્નયવાદી ન થાય તો. અન્યથા નહિ. આજ કાલ જીવો પ્રાયઃ કૃષ્ણ-પક્ષીઆ ઘણા હોય છે, તેને લીધે તેઓ કથંગિત સમ્યક્ત્વ રત્નની પ્રાપ્તિના સમયમાં એક અંશને માન આપી, ઇતરાંશનું અપમાન અથવા ઉત્થાપન કરવાથી દુર્નયવાદી બને છે, તેમ બનવાથી ધર્મ અને ધર્મી કહેવાતા નથી. પરંતુ તે કેવળ મિથ્યાત્વભાવને સેવનાર ગણાય છે. વર્તમાન કાળમાં તેવા જીવોની બહુલતા દષ્ટિગોચર થાય છે. વળી કેટલાએક જીવો સ્વયં વ્યવહારિક કૃત્ય કરતા નથી અને અન્ય વ્યવહારિક ક્રિયા કરનારને શિથિલ કરે છે. વળી સામાયિક, પોષધ, તપ, જપાદિ વ્યવહારિક ક્રિયા કરનારની અનુમોદનાને ઠેકાણે ઉલટું ઉપહાસ્ય કરનાર દુર્ભવ્ય જીવો અધ્યાત્મ, ભક્તિ, વિનય, વિચારાદિ માહેના માત્ર એક ભાવને ટેકો આપે છે. અને બીજા ભાવોની ઉપેક્ષા કરે છે

વળી કેટલાએક એવા જીવો છે કે જેઓ સ્વયં વ્યવહારિક ક્રિયા કરતા નથી, તથા ક્રિયા કરનાર અન્યને શિથિલ કરે છે. પરંતુ વ્યવહારિક ક્રિયા કરનારની હાંસી કરતા નથી. તેવા ગૃહી તથા સંયમી પુરૂષો છે, જેઓ ક્રિયાકાંડથી શાકી તથા કેટલાએક શાકીને શરણાગત થએલને “ દ્રવ્યક્રિયા ન થાય તો હરકત નથી, કંચન કામિનીથી વેગગારહેવું ” ઇત્યાદિ ઉપદેશ

કરનાર પહેલા કમ્તા ઠીક છે, પરંતુ તેને હજુ બહુલ મમાર
આકી છે, તેમ કદા વિના છુટકા નથી

તે મિવાય કેટલાએક હવે સ્વય પ્રતિક્રમણ પડિલેહ-
પ્રાદિ વ્યવહારિક ક્રિયા કરવામા ચિથિલ છે પરંતુ અન્ય
પ્રાણિઓને વ્યવહારિક ક્રિયાઓ દૃઢ કરવા માં ધાર્મિક વર્ગને
જોઈ જેના ગરીબની રોમગણ વિકસવ ચાય છે તેવી પુરો
ઈનકેટ લવવર્તી નમજવા

તથા કેટલાએક હવે અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર
અને અનાચાર્યી દૂર રહી નિર્મળ આત્મિક ધર્મને પાલન કરે
છે પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખનોદિ ક્રિયા અપ્રમત્તલાવથી કરે છે
અન્ય ધાર્મિક વર્ગ પર મમલાવવાળા થઈ મન, વચન, કાયાની
શુદ્ધિ પૂર્વક અનુમોદના કરે છે અધ્યાત્મભાવ, ભક્તિભાવ,
મદ્વિચાર, વિવેક, વિનયાર્થિ મમત્ત ગુણ કરનાર વસ્તુસમૂહને
મમય મમયપર માન આપે છે, અને એક પણ વસ્તુની ઉત્થાપના
નહિ કરતા સર્વ મુક્તિનાધનને માધનરૂપે જ માને છે

શ્રી વીરપ્રભુના શામનમા મમત્ત વસ્તુસમૂહ ગહેન છે
અન્ય સ્થળમા એવી ઠોઠ પેટુ વસ્તુ નથી જ જેને માટે અન્યને
યોગ જઈ આપણે યાચતા ઠગવી પડે, વીરપ્રભુના શામન રૂપ
મહાભારમા મમત્ત ચીજ છે તેની ખાતરી નખો, અન્ય
સ્થળે જે ત્યાગ, વૈભવ, ગાતિભાવ, અનિત્ય ભાવના, પ્રભુ પ્રેમ
વિગેર છે તે વીરશાસન રૂપ મમુદના બિન્દુઓ, ઈશને ત્યા

ધર્મ અને ધર્મીની ઓળખાણ.

ગએલાં છે, તેજ કારણથી ધુરન્ધર આચાર્યશ્રીઓ આપણને ભલામણ કરે છે કે જૈનેતરદર્શનમાં જે સામાન્ય ગુણો છે તેનું ખંડન કરશો નહિ. જો ખંડન કરશો તો દ્વાદશાંગીનો અનાદર કરનાર થશો, કારણ કે દ્વાદશાંગીમાંથી વસ્તુસમૂહ ત્યાં ગએલ છે. આ પ્રમાણેની ભાવનાવાળું જેનું અન્તઃકરણ હોય તેઓને સમ્યક્ત્વદષ્ટિ સમજવા, જ્યારે તેનાથી વિપરીત ક્રિયાવાળાઓને મિથ્યાત્વક્રિયાવાળા બાણવા.

જીવોને મિથ્યાત્વના ભેરથી દેવ તે અદેવ અને અદેવ તે દેવ, ગુરૂ તે અગુરૂ અને અગુરૂ તે ગુરૂ, ધર્મ તે અધર્મ અને અધર્મ તે ધર્મ પ્રતિભાસે છે, તેમજ ક્રિયાકાળને અક્રિયાકાળ ગણે છે. હવે વિચારવાનો સમય છે કે ખેડૂત વર્ગ પણ સમયની ઓળખાણ રાખે છે. જેમ કે અમુક સમયમાં અમુક ધાન્ય વધાય છે, પરંતુ તેથી ઉલટું કરવાથી ફળ પણ ઉલટું જ મળે છે. તેમ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ પ્રરૂપેલા પ્રતિક્રમણના કાળમાં સ્વાધ્યાય કરનાર વિપરીત ચાલે છે, તેનું ફળ વિપરીત થશે. અહિં પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં શિથિલ પુરૂષ જરૂર પ્રશ્ન કરશે કે, કોઈ પણ કાર્ય વિધિ પૂર્વક કરવામાં આવે તો ઠીક, નહિ તો ન કરવું બહિતર છે, કારણ કે વિશેષ દોષ ન લાગે. તથા કેટલાએકનું એવું કહેવું છે, કે પ્રતિક્રમણ બાર વ્રતની આલોચણ રૂપ છે માટે વ્રતધારીએ પ્રતિક્રમણ કરવું, પરંતુ અવ્રતીને તે કરવાની શી જરૂર છે ? કેટલાકોની દલીલ એવી છે કે પાપ દશ શેર જેટલું છે તો તેને વાસ્તે મણ જેટલી

આલોચણ કરવી વાજબી નથી ઇત્યાદિ પ્રશ્નો કરનાર માણસે નીચે લખેલા ગીતાર્થના વાક્યો તથા યુક્તિ ઉપર ધ્યાન રાખી સુમાર્ગનું સેવન કરવું જોઈએ પ્રથમ માધુ અને પછી શ્રાવક બન્નેને બે વાગ પ્રતિક્રમણ કરવાની જલામણ કરવામા આવે છે, તે પણ આવશ્યક સૂત્રાનુસાર જલામણ કરવામા આવે છે, નહિ કે વિચાર રૂપ મતના સખધમા જાણવાનું કે જ્યારથી શ્રાવકના કુળમા જન્મ લીધો ત્યારથી મતોમચારણ નથી કર્યું, છતાં મતપાલન તો હેજ એ પ્રમાણેનો લેખ હીરમશ્રમા છે તે આ પ્રમાણે —

તથા દેશવિરતિમન્તરેણ ચે પ્રતિક્રાન્તિ કુર્વન્તિ શ્રાદ્ધાસ્તેષ પ્રતિક્રાન્તિ ફલવતી ન વા ? इत्यत्र सा फलवतीति विज्ञायते, आद्वकुलोत्पन्नत्वेन व्रतोच्चारामा-वेऽपि द्दशविरतिपरिणामसद्भावात्, सामायिकोच्चारस्य विरति रूपत्वाद् भावविशुद्धेरेति ।

इति हीरमश्र पत्र १८ ।

વળી પ્રતિક્રમણ અવિધિએ પણ કરવું કાગણ કે જે પુરૂષ પ્રતિક્રમણ કરે છે તે લઘુ પ્રાયશ્ચિત્તવાળો ગણાય છે, તથા જે નથી કરતો તે ગુરૂ પ્રાયશ્ચિત્તવાળો છે એમ ગીતાર્થ કહે છે તેમજ અવિધિથી પ્રતિક્રમણ ન કરવું, એ વચનને ગીતાર્થ પુરૂષો ઉત્સૂત્ર કહે છે કહ્યું છે કે —

अविधिक्रिया धर्मकस्य उस्सुयव्रयण कहति गीयत्या ।

पायच्छिस्त जम्हा अकप गुरुअ कप लहुअ ॥ १ ॥

प्रतिक्रमणगर्भहेतु ।

અપવાદ પદમાં એવો લેખ છે કે રાત્રીના બાર વાગ્યા સુધી દેવસી પ્રતિક્રમણ કરે અને દિવસના બાર વાગ્યા સુધી રાત્રિક પ્રતિક્રમણ કરે. હવે જો વિધિ માર્ગ જોવા જશો તો એવો પાઠ છે કે:—“ દો તિન્નિ તારા દિસ્સન્તિ ” ।

મહાનુભાવો ! વિધિપૂર્વક ભોજન ન થયું તો શું ભોજન ન કરવું ? જો કરવાની ટેવ છે તો ક્યારેક વિધિપૂર્વક પણ જરૂર થશે. પરંતુ અવિધિ અવિધિનો પોકારકરી સર્વથા છોડી દેશો તો કદાપિ વિધિથી થનાર નથી. વાસ્તે નવીન કલ્પના છોડી પ્રતિક્રમણાદિની ક્રિયાની સાથ સાથ અધ્યાત્મ, પ્રભુપ્રેમ, સમાજ સુધાર વિગેરે કરો, જેથી સ્વપરતું કલ્યાણ થાય, તથા મિથ્યાત્વક્રિયાવાન ન ગણાઈ સમ્યક્ત્વક્રિયાવાન ગણાઓ. આ પ્રમાણે આઠમા ક્રિયારૂચિના ભેદમાં અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓનું ઉપર મૂળખ વિવેચન કર્યા બાદ હવે સંક્ષેપરૂચિ નામના સરાગ દર્શનાર્યના નવમા ભેદ ઉપર આવું છું.

સંક્ષેપ રૂચિ એટલે થોડા માત્રથી તત્ત્વજ્ઞાન કરવાની જેની શક્તિ છે, પરંતુ દર્શનાદિના સત્યાસત્ય સંબંધી નિર્ણય કરવાની જેની શક્તિ નથી, માત્ર જૈનદર્શનને આપ વચનથી સત્ય સમજે છે, તે સંક્ષેપ રૂચિ જાણવો. હવે ધર્મરૂચિ નામનો દશમો ભેદ કહેવાય છે.—

શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મ જેના મનોમદિરમા યથાસ્થિત સ્વરૂપ વડે અવસ્થિત છે તે, તેમજ તીર્થ કર મહારાજ પ્રકાશિત

સમસ્ત અર્થો બગબર છે, વળી શ્રુતધર્મ સ્વપર ઉપકારી હોવાથી તેનો વિશેષ અભ્યાસ કરવો તથા ચારિત્રધર્મ જે ચગ્ધુ સિત્તરી તથા ળગ્ધુ મિત્તરી રૂપ તેની સમસ્ત પ્રકારે આરાધના કરવી એ દશમો ધર્મરૂચિનો લેહ કહ્યો આ પ્રમાણે દશ પ્રકારના મરાગ દર્શનાર્થ કહ્યા.

હવે બીજા વીતરાગદર્ગનાર્થના પછી લેહાનુલેહ વિચારતા ઘણા લેહ થાય છે તે પત્રવાણા મૃત્રથી બાણી લેવા

હવે આપણે અહિં આ ઘડીલગ વિચાર કરીએ તો મોલૂમ પડશે કે આર્થ શબ્દનો પ્રયોગ ઘણે ઠકાણે થઈ શકે છે પરંતુ વાસ્તવિક આર્થ તો તેજ છે કે જે મર્વ હેય ધર્મથી રૂપ થએલ છે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ અત્રયના આરાધનમાજ કેવળ કટીબદ્ધ છે, લોઠોપકાગ કરવામા જેનો વિચાર પન્નિપુષ્ટ છે, ઇદ્રિયના સુખને કુ ખરૂપ માને છે, મ સાન્ને કાગગૃહ માને છે, વિપયને વિષ મ્મજે છે, પુદ્ગલભાવ અર્થાત્ જડભાવને જે પગવસ્તુ માને છે, તેમજ આત્માને નિત્ય શુદ્ધ શુદ્ધ નિરજન વિગેરે વિશેષણ વિશિષ્ટ માને છે, તેવા પુરૂષને આર્થ અમજવો વળી આર્થ પુરૂષ ઢોને કહેવો, તે માટે વિશેષ માહિતી આપે છે - ભોગને રોગ, આભૂષણને તનુભાગ, તથા નૃત્ય ગીતને જે કાયકલેશ મમજે છે, જેની પામે અનિત્યતા મહાદેવી ગત દિવમ પ્રિય પ્રિયાનુ કામ કર છે, જેને વિવેક વિનયાદિ પુત્ર ગ્ત્નો છે, તથા ક્ષમા, દયા, શાંતિ આદિ જેને બાવિ કાઓ છે, જ્ઞાન ધ્યાન તપ જપાદિ જેનુ કુદુખ છે, વળી

જે વ્યવહાર અને નિશ્ચય રૂપ રથમાં બેસી આત્મા રૂપ બગીચામાં હમેશાં બે ચાર કલાક અપૂર્વ આનંદ અનુભવે છે; જ્યાં આગળ પદાર્થના વિચાર રૂપ સુંદર હવાની લહેરીઓ આવી રહી છે; જેની અંદર તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ સુંદર પુષ્પાવલી બનેલ છે; વળી જે સ્થળે સુમતિ પોતાની અનિત્યતા સહચારિણી સાથે જ્યાં ત્યાં વિહાર કરી રહી છે; જે જગ્યાએ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ નિર્મળ અને સ્વાદુ ક્ષોના ગુચ્છાઓ લટકી રહ્યા છે; જ્યાં આત્મા સદ્વિચાર રૂપ બાજી રમી રહ્યો છે; તેવા સુંદર બગીચાનો જે હમેશાં આનંદ લૂટે છે, શત્રુ મિત્રભાવ જેના અંતઃકરણથી દૂર થયેલ છે, તથા સમય સમયની દ્રવ્ય તથા ભાવક્રિયા જે પ્રેમ પૂર્વક કરે છે, તે આર્યની અંદર ધર્મ છે, એમ કહી શકાય. એટલે તેનેજ ધર્મી ગણી શકાય. કારણ કે ધર્મનું કોઈ રૂપ નથી. તેમજ ધર્મીને વાસ્તે કોઈ કમળ ચિહ્ન અથવા શૃંગ ચિહ્ન પ્રભૃતિ નથી. સાધુ, સાધુની ક્રિયા કરવાથી; તેમજ ગૃહસ્થ, ગૃહસ્થની ક્રિયા કરવાથી ધર્મી કહી શકાય. કેવળ શુષ્ક વિચારથી કાંઈ થઈ શકે નહિ શાસ્ત્રકારોની પૂર્ણ આજ્ઞા છે કે ધર્મી બનવું હોય તો વ્યવહારને લક્ષ્યમાં રાખી નિશ્ચય નયને મનમાં ધારણ કરે. ખ્યાલ કરે કે ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળી પૂજનીય નથી, અને તેટલાજ સાદુ શાસન દેવો તેમને મુનિવેષ અર્પણ કરે છે, જેને કેવલી ભગવાન પોતાના આયુષ્ય પર્યન્ત આદર પૂર્વક રાખે છે. આજ કાલના કેટલાક બહુલ સંસારી જીવો ધણી ધણીમા નટની માફક નવા નવા વેષ ધારણ કરી તથા તેના

ફેટાઓ ખેંચાવી જૈનશામનને વગોવે છે તેવા નટેા આર્ય કહી શકાય કે નહિ તેનો વિચાર કરવાનું કામ વાચનારની સુનસ્રી ઉપર છોડીએ છીએ વળી વિના કપડાના સાધુ, એ પ્રમાણે કહેના મૂધાવાદી ખરે કે નહિ ? તેનો પણ આપણે વિચાર કરીએ કદાચ સાધુ શબ્દનો વાચ્યાર્થ સજ્જન પરત્વે કરવામા આવે તો પણ તેમ કહેનારાઓ સત્યવાદી કરી શકશે નહિ કાગળ કે મજ્જનો તેટલાજ નથી, પરંતુ લાખો સજ્જનો છે, તો શુ તે તમામને વિના કપડાના સાધુ કહેશે ? પરંતુ અવખત, હું બૂલુ છું જ્યાં આગળ કેવળ અજ્ઞાનજ વિસ્તૃત થએલ છે, ત્યાં જનની તથા કાચની ઝોળખાણ રહેતી નથી આજકાલ જ્યાં જશે ત્યાં માત્ર શબ્દની માગમારી ગ્હી ગઈ છે કોઈ આર્ય બને છે, કોઈ સનાતની કહેવડાવે છે, કોઈ માર્ગી તો કોઈ સત્યપ્રકાશી, ત્યારે કોઈ શ્રેય સાધક બને છે ઇત્યાદિ નામોની કલ્પના કરી મનગમતા વિચારો કરવાથી ખરૂં ધર્મ તથા ધર્મીનું સ્વરૂપ સમજી શકાય નહિ જો ધમ તથા ધર્મીનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવામા આવે તો તમામ ઝગડા શાન્ત થઈ જાય, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ તમામ ખરેખરા આર્યો, ભકતો તથા ભક્તગણો મનાવનીઓ તથા શ્રેય સાધકો બની શકે ‘ જે જેવું ઢાઢું કરે તે તેવું પદ અનુભવે એ સામાન્ય નિયમ છે પરંતુ વિના કાર્ય જે આકબર કર્વે છે તે કેવળ આત્માને છેતરવા જેવું છે, માટે સર્વત્ર સત્ય વિસ્તરે એવું અન્ત કરણથી ઈચ્છી શાંતિ આહુ છું

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

એવો થઈ શકે છે, કારણ કે 'હું' એવી પ્રતીતિ આત્માને લીધેજ થાય છે. આટલું પ્રાસંગિક વાંચકોને જણાવ્યા બાદ 'હું કોણ' એ વિષય ઉપર પ્રવૃત્તિ કરીશ.

હું શુદ્ધ સ્વભાવી, જ્ઞાની, ધ્યાની, વિનયી, વિવેકી, પૂર્ણાનન્દી, સમ્વિદ્વાનંદમય. જ્ઞાનકોપ, દર્શનરત્નરત્નાકર, ચારિત્રરત્ન રોહણાચળ, અન્હેદી, અભેદી. વીર્યવાન, સત્યપ્રકાશક, પક્ષપાતરહિત. સ્કેટિક મણિની માફક નિર્માળ સ્વભાવી, અણાહારી, અકપાયી, વિગેરે અનેક વિશેષણ ત્રિશિષ્ટ શુદ્ધ પુદ્ગલ નિરંજન નિરાકાર એક સુસાદર છું; પરંતુ કર્મરાજને વશવર્તી થએલો હોવાથી મારા અસલ સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થયો છું. મારું સ્વરૂપ યથાસ્થિત જાણનાર બે ચાર વ્યક્તિ હોય તો ના નહિ. જ્યારે સુકિત નગરની અન્દર અનન્ત પુરૂષો મારું સ્વરૂપ જાણે છે, અને આ તેઓનોજ પ્રતાપ છે કે હું પણ કંઈ થોડું ઘણું મારું સ્વરૂપ જાણવા લાગ્યશાળી થયો છું; છતાં દિલગીરી એટલીજ છે કે હું જે ચતુર્કિંચિત્ જાણું છું તે પ્રમાણે આદરતો નથી. ક્રોધ રૂપ ભૂત, માનરૂપ જન, માયા શાકિની તથા લોભ પિશાચ મારી પૂંઠે પડ્યા છે, રાગ કેશરી તથા દ્વેષ હસ્તી પણ ઉપદ્રવ કરે છે. મોહ મહાશત્રુએ સંસાર રૂપ ઘોર વનની અન્દર ફેરા મારવાને માટે મને હકમ કર્યો છે, તે ઉપરાંત સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, પરિવારાદિ મૂર્છા રૂપ બેડી મારા પગમાં નાંખી છે, ઇર્ષ્યા, પરનિન્દા, વિકથા રૂપ ત્રિપુટીના શંસામાં મને નાંખ્યો છે, તેમજ જન્મ રૂપ નગરમાં મને કેદ કર્યો છે,

જે હું કદાચ તેની જાહેર જાહેર તો જાણવર્ગે કેવળ સારી લોક
મને પકડીને પાછો દેહજાનામા લાવીને ઠેઠાણે નાખે છે વળી
મોહગતનો પ્રાધવેટ મેકેટરી મિથ્યાત્વ માગી પછવાડે લાગ્યો
છે, તે કોઈ પણ વખતે મદવિચારને માગી પામે આવવા દેતો
નથી હમેશા મને કુમતિ કેવળ વીવાગન્ના ઘેનમા વ્યવસ્થા નાખે
છે, જેને પરિણામે હું ઉન્નત લાવમાન માટે મમય વ્યતીત
કરું છું મને ખરેખર સદ્ગોષ્ઠ નામના પગપદારી નાની
ઓળખાણ કરવા છતાં છે, પરંતુ પૂર્વોક્ત પ વ્યતીતની બેકીમા
હું પડેલો હોવાથી કાંઈ કરી શકતો નથી

ગાદેશ કેવળ ચોરાએ મને મોહગતની ગંગીમા લૂંટવ
છે તેઓ દયા, કાલિષ્ઠ્ય, અતુલ પા માલિ દાગીનાઓ તથા
શમ, હમાલિ વગેરે વિગેરે તમામ માગી પામેથી વધ જાણે
છે તે માગી જાણેલી વસ્તુને માટે જ્યારે મોહ જાણે ક્રિયાદી
કરી ત્યાર તેને મને એક તૃષ્ણા કેવળ દગી પહેવાને માટે
જાણી, તે ઉપગત ઇર્ષ્યા, નિન્દા, વિકલ્પાદિ કામી વાને માગી
એવા કરવા તેને સુચવ્યું તથા મેધ, માન, માયા, લોભ, આદિ
મત્રિવર્ગને સ્વાધીન મને કરવામા આ ગો

ધીમે ધીમે તે લોકોના મમગથી માગી વૃત્તિને કરવા
લાગી અને મોહગતના પ્રાધવેટ મેકેટરી મિથ્યાત્વે, મને
કુમતિ કેવળ વીવાગન્ના વ્યવસ્થા કરી હોવાથી હું વ્યવસ્થા
પડ્યો છતો જાણે કરવા લાગ્યો છું નગ તેવો જગ ' એ
ન્યાયાનુસાર હું પણ મેધી, માની, માયો, લોભી વિગેરે બિડલ

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

ધારણ કરવા લાગ્યો. પૂર્વોક્ત સત્ય ણિરૂદ્ધોને વિસરી ગયો. કુમતિ રૂપ લીલાગરની ઉન્મત્ત દશામાં દેવને અદેવ, ગુરૂને અગુરૂ તથા ધર્મને અધર્મ સમજવા લાગ્યો, અર્થાત્ જેમ નેત્ર રોગી શ્વેત વસ્તુને પણ પીળી દેખે છે, તેમ હું સત્યને અસત્ય તથા અસત્યને સત્ય સમજવા લાગ્યો. કોઈ વખતે કુમતિ અને સુમતિ બંનેના વિયોગમાં ક્ષણવાર સત્યાસત્યનો નિર્ણય છોડી નાળીચેર દ્વીપના મનુષ્યો જેવો બનું છું. નાળીચેર દ્વીપના મનુષ્યોને જેમ અન્ન ઉપર રાગદ્વેષ નથી, તેમ મને ધર્મ અને અધર્મ પર રાગદ્વેષ થતો નથી. આવી અવસ્થા થોડી વાર રહી પાછો હટો તેવો ને તેવો. આ પ્રમાણે મારો કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો.

એક દિવસે કુમતિ રૂપ લીલાગરનો કેદ ઉતર્યો અને સુમતિ મારી નજીક આવીને ઉભી રહી. આ વખતે મારા મનો-મંદિરમાં તત્કાળ વિચાર આવ્યો જે ‘ હું કોણ છું ? આ મારી શી દશા ? હજી ચેતવાનો અવસર છે ’ ઇત્યાદિ જ્ઞાન થતાંજ હું નાઠો. પરન્તુ મોહ રાજાએ મને પકડીને જન્મસ્થાન રૂપ કારાગૃહમાં પૂર્યો. સ્ત્રી રૂપ બેડી નાંખી, ધનરૂપ બંધનથી બાંધ્યો. બંધુ વર્ગ રૂપ ચોકીદારોના પહિરામા રાખ્યો. તે લોકો હમેશાં મને સમજાવવા લાગ્યા, તથા કેટલાએક હીન પ્રાણીના દૃષ્ટાન્ત આપવાં શરૂ કર્યા. ધર્મ મહારાજાના સૈન્યની નિર્બળતા બતાવવા લાગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે ‘ પ્રત્યક્ષ સુખ તમે પરોક્ષ સુખને વાસ્તે તજો છો, પરન્તુ, જેમ પેલો જંખૂક માસના કંક-

હાને છોડી માછની લેવા ગયો, તે કર્મ જોગે જનેથી વચિત થયો, તેમ તમે ઉભય બ્રહ્મ થયો' ઇત્યાદિ વાર્તાથી મને મૂઝાવ્યો હું પણ મૂઝાયો પ્રાણીને જેવો અનાદિકાળનો સ્વભાવ હોય ■ તે તન્દ્ર તે એચાય છે તેઓના આપ્રમાણે ભલેજવાથી હું પાછો મિથ્યાત્વને આધીન થયો મોહરાજના તમામ વર્ગનો હું ક્રિકર બન્યો અતમા તન્દ્રા અને નિદ્રા નામની મોહરાજની દાસીઓએ મને વશ કર્યો જ્યાં જાઉં ત્યાં મારા શરીરમાં આવસ્ય અને નિદ્રા લાગેલ હોવાથી કોઈ પણ કાર્ય મિલ્લ થાય નહિ. તેને લીધે ક્રોધ થાય, અને ક્રોધ બાદ માન, માયા અને લોભાદિએ મને ઘેરી લીધા અતમા હું જઈ જેવો થયો કૃત્યાકૃત્યનો વિચાર માગ અત કન્ધુમા નહો નહિ, ક્રિકત વ્યમૂહ બન્યો તૃષ્ણા કોપીન ઉપર મારૂં મન જવા લાગ્યું જ્યાં બેસું ત્યાં તૃષ્ણાનું સ્મન્ધુ થઈ આવે કુમતિ લીલાગગના કરોગ પીવા લાગ્યો સુદૃઢ કુમુમની મનોહર ભૂમિ છોડી, દુષ્કૃત રૂપ કિચ્ચડમા હું પડ્યો મન વચન, અને શરીર મલીન થયા અશુભ ભાવના રૂપ દુર્ગા ધી પવન ઉછળવા લાગ્યો કુવિકલ્પ રૂપ દુન્મને મારી પાસે આવી કુચુકિત રૂપ શસ્ત્ર વડે મારૂં ગળું કાપ્યું હું મૂર્છિત થયો આમ મારો કેટલોક સમય મૂર્છિત ભાવમા ગયો ત્યાર બાદ શુભોદય રૂપ સુદૃઢ પવનની લહેરીથી હું આવચેત થયો, અને વિચાર વમળમા ગોથા માનવા લાગ્યો વિચાર કરવા લાગ્યો કે કોઈ શુભ પુણ્યના ઉદયથી આ દૃઢમાથી છુટું તો મારૂં પન્તુ છુટવું કેવી રીતે ? વેદ વિના જાગ જાય નહિ, તેમ અત્યોપદેશક

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

વિના મારા ભાવ રોગ છુટી શકે નહિ. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રાતઃકાળ થયો.

શહેરમાં પવનની માફક સર્વત્ર વાર્તા પ્રસરી કે પાગસો મુનિવરોના પરિવારથી પરિવરેલ શ્રીધર્મઘોષસૂરિ પુરીના પરિસરમાં આવીને સમોસર્યા છે. નગર લોકો સમસ્ત પ્રકારનાં સાંસારિક કાર્યો છોડીને વંદના કરવા નીકળ્યા. સૂરીશ્વરનાં ચરણ કમળથી સુગંધિત અને પવિત્ર થએલ દિશા તરફ તેઓ ચાલી રહ્યા છે, તેવા સમયમાં હું પણ મુસાફરના લેખાસમાં ગુપચુપ ઘરથી બહાર નીકળ્યો, અને હું ખાતો શંકાતો આ-આર્થ પુંગવની સન્મુખ આવ્યો. જલદી વંદણા કરી એક જગ્યા ઉપર જઈને ખેઠો કે જ્યાં આગળથી તમામ ઉપદેશામૃતતું પાન થઈ શકે. હું તમામનો રંગ ઢંગ જોઈ શકું. પરંતુ ખીલ લોકો મને ભાગ્યે જ જોઈ શકે. સમસ્ત પરિષદ વંદન કરી પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાનકે ખેડી. તે વખતે શ્રી ધર્મઘોષસૂરિએ પ્રાણીઓને મેઘધારાની જેમ દેશના આપવા માંડી:—

“ હે ભવ્યો ! કાચા તાંતણાથી ભરેલ ખાટલા ઉપર ખેસનાર જેમ નીચે પડે છે તેમ વિષયસેવનથી જીવો અધો-ગતિમાં જાય છે.

“ જુદા જુદા ગામથી આવેલા વટેમાર્ગુ એક સ્થાનમાં ભેગા થાય, પરંતુ સવાર થતાં જેમ પોતપોતાના ગામ પ્રત્યે ચાલતા થાય છે, વળી પક્ષિઓ લિન્નલિન્ન દિશાઓમાંથી આવી એક વૃક્ષ પર વિશ્રામ કરે છે, પરંતુ સૂર્યોદય થયા બાદ

પોતાની ઇષ્ટ દિશા તન્દ્ર ચાલ્યા જાય છે તે પ્રમાણે કુટુંબ પરિવારનું પણ મમજો

“સ્વાભાવિક રીતે જ અપવિત્ર મદિનના ગાઢવાળેવી આ કાયાને નવા નવા મસ્કારો વડે ડયા સુધી ઠીક રાખશે ? હ મેશા સત્કાન્ને ચાહનાર આ ડાયા હુર્જનની ઉપમાને વહન કરે છે હુર્જનનો આખા જન્મ સુવી મત્કાર કન્વામા આવે છતાં જો કમનસીબે એક દિવસ તેના મન ગમતો મત્કાર ન થાય તો ડોલા તમામ ઉપકારને અપકારના રૂપમા ગતલાવે છે તેમ જા ઠલેવગ્નો સત્કાન્ જ મપર્યાત કરે, પરંતુ એક દિવસ મત્કાર ન થઈ શકે તો જાણે કે, આત્મા માથે તેની ઠદી જોળખાણુ જ ન હોય શુ ? એ પ્રમાણે ઢાગ ઢરી બેને છે

હે બગ્યો ! જેની ગાયે તમારો નિલ્લ મળધ છે, તે શરીર પણ જ્યાં તમારી માથે ચાહનાં નથી તો ઇત્વ કાળના મળધી માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર શુ તમારી માથે ચાલે જાન ઢે ? ધ્યાન કરો કે મોહગળ તમારા ઉપર કેવળ જુલમ જુલમના છે, છતાં તે ઠી કીર્તિ કરે છે, તેનું તમે બહુમાન કરે છે, ત્યાં તેના મુલકો જોધ, માન, માયા, લોભ, ગગ અને ઢેપાદિનો મત્કાર જી તેઓને મનોમદિનમા પેસવા દો છે એ તમારી ઢેટલી ગાધી મૂળ તા ?

મોહગળની નમેનમમા તથા ગેમગણ સુવીમા તપાસવાનું મારી પાસે મદાગમ નામનું એક સૂક્ષ્મદર્શકયત્ર છે, તેની અન્દર તમે વિશ્વાસ રાખી નિર્મળ દષ્ટિથી જોશો તો તે મહાપુરૂષનો તમામ અન્યાય તમને દહિગોચર થશે. આ

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

સદાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્ર મૂલ્ય ખરચવાથી મળતું નથી. વિનય રૂપ મૂલ્ય વડે તે ખરીદી શકાય છે. તે ચન્ત્ર જેની પાસે હોય છે, તેનાથી મોહરાજ હજારો ગાઉ દૂર રહે છે, તોપણ પોતાના સેવકો જે મિથ્યાત્વ, દંભ, ઇર્ષ્યા, પ્રમાદ અને વિક-થાદિક છે, તેઓને ગુમરીતે મોકલે છે, અને જો લાગ આવે તો સદાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક ઉપર અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવી કલ્પિ-તાગમ રૂપ ચંત્ર તેઓની સામે રજુ કરે છે. આ કલ્પિ-તાગમ રૂપ ચંત્રમાં સદાગમ રૂપ ચંત્ર કરતા ઉલટો પ્રતિ-ભાસ થાય છે, અને તેને પરિણામે સદ્વિચાર રૂપ ધર્મરાજનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી ભવ્ય રૂપ ગ્રન્થ વર્ગને નીતિ રીતિવાળા વિશુદ્ધ માર્ગ પર લઈ ગયેલ ત્યાથી પાછા કાઢી અશુદ્ધ માર્ગ પર લાવે છે. ઇર્ષ્યા નિન્દા અને વિકથાદિ અનાદિ કાળની વૈરિણી સ્વૈરિણી-ઓનો સમાગમ કરાવે છે, સુમતિ અને કુમતિ રૂપ સહચરીઓ-માંથી કુમતિનું બહુમાન અને સુમતિનો અનાદર કરાવે છે. આથી કુમતિ સાથે વિલાસ કરનાર પુરૂષને અન્યાયરૂપ પુત્ર તથા મમતા રૂપ પુત્રીના જન્મ સમયે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષાદિ પરિવાર તથા અજ્ઞાન, ઇર્ષ્યા, નિન્દા અને વિકથાદિવર્ગ સ્વસંપત્તિ અનુસાર ભેટણું કરે છે. જેથી કુમતિનું જોર વધે છે. મમતા ઉપર કુમતિનો ખ્યાર વધવો શરૂ થાય છે, તેમ મમતા તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતી જાય છે, તેની સાથે અન્યાય પુત્ર પણ અનુક્રમે તરૂણ બને છે. બન્ને લાઈ બેનની તરૂણ અવસ્થા થાય છે કે તુરતજ શીલ, સત્ય, દાન, પુણ્ય, વિવેક,

વિનય, તથા પરાપકાનહિનુ અપમાન થવું શકે યાય છે, જેથી તેઓ તેનું ધર તણ બાય છે

‘ તેટલા માટે હું લબ્ધ છું ! તમે કદાપિ મોહગજના દુઃખ ચરોથી બમિત જની કલ્પિતાગમ ઉપ મુક્તમદ્યક પદ દિદિ દેશે. નહિ તેની એ હવે વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થ મળશે નહિ જે કાઈ પણ મળશે તો તે ચતુર્ગીઆના રંગ જેવો દેખાવ, ખીણુ કાઈ નહિ મોહગજ તથા ધમ મહા ૧૪નું પંચપર શુદ્ધ અનાદિ કાળ યથા ચાલે છે, તેનો ખરો ચિતાર જેવાની જે મુશ્કેલી થાય તો ઉપનિષિ લવ અપચા કથા, મોહપરાજય નાટક તથા વૈરાગ્ય કંપનતા આદિ ગ્રંથો જેવાની ભનામણુ કડે છુ હતા મરેપમા શિશુ જોટની આપુ છુ જે ધર્મગજની આજ્ઞા વિરુદ્ધ ચાલે નહિ આગ્નિ મોહનીયકમના ઉદય વાળા છુવોની કપટપટના ઉપ લલચાશે નહિ મોહગજની આના ઉઠાવના પદમહાજના શુદ્ધ તત્ત્વવેત્તાઓ ઉપ વિશ્વાસ રાખશે નહિ બ્યવહાર નયને છોડી માન નિશ્ચય ૧૫ ઉપ નાચનાર નટ પુરુષોની અપચ બાળમા કસાશે નહિ તો દેવ પૂજા, આભાષિક, પૌષ, પ્રતિકમણાદિ કસ્યાણુકાગી કિયાકાટને છોડી, ગાન તાનમા ગજ માણુનાગી નાયિકાઓ ઉપર મોહિત થશે નહિ શુદ્ધ પરપગનું અપમાન કરના, પુરધરાચાર્યોની આચારના કરના તથા માર્ગિક વચનોથી મુનિભાવનો નિષેધ કરનાર ઉપ દયાભાવ નાખને કેવળ દ્રવ્યાધ્યાત્મને આગળ દરી ભાવાધ્યાત્મને તિલાંજલિ આપના-

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

ભવાભિનંદી જીવોના કાંસામા દસાશો નહિ. પૂર્વોક્ત ચેષ્ટાઓ કરનાર ઉપર મોહરાજનું પ્રકારાન્તરે શાસન છે, ખીલું કાંઈ સમજશો નહિ. મારે સદા સર્વત્ર મોહરાજનના પ્રપંચથી બચજો. ”

ઈત્યાદિ દેશના આખી આચાર્યવર વિરમ્યા, એટલે તત્કાળ પેલો એક જાનુઓ મુસાદરના લેળાસમા બેઠેલો પુરૂષ આચાર્ય મહારાજની સંમુખ આવી જોડ્યો:—‘ હે પૂજ્ય પ્રવર ! પૂર્વોક્ત ખીના અક્ષરશઃ મારા ચરિત્રનોજ નાણે ફેનોઆફ હોયની તેવી છે. તે શું આપે કોઈના દ્વારા સાસળેલી છે કે યોગ દ્વારા તેનું અવલોકન આપે કરી લીધું ? અથવા આપને શું અવધિ, મનઃપર્યાવ તથા કેવળ જ્ઞાન માંહેનું કોઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે ? અથવા આપમા શું એવી કોઈ દેવી શક્તિ છે કે જેના પ્રભાવથી સાક્ષાત્ મારું જીવન આજે આપે પ્રરૂપ્યું ? ’

સૂરિ મહોદય જોડ્યા:—“તું કોણ છે ?” મુસાદર હાથ જોડી જોડ્યો —“મહારાજ ! હું સંસારારણ્યમાં પરિભ્રમણ કરનાર એક મુસાદર છું. મારે માથે વિપત્તિઓ વીતવામા કાંઈ બાકી રહી નથી પરંતુ આજે કાકતાલીય ન્યાયવડે પૂર્વ પુણ્યોદયના જોરથી આપનું આગમન થયું છે, હજારો પ્રાણીઓ વચ્ચે આપે જે ઉપદેશ આપ્યો તે મને અક્ષરશઃ રૂચ્યો છે, પરંતુ આપે આ તમામ જાણ્યું ક્યાંથી ? તે મને જલદી બતાવો.”

સૂરિવરે કહ્યું:—“હે મહાનુભાવ ! મેં જે કાંઈ જાણ્યું છે, તે જૈનાગમથી જાણેલ છે. જૈનાગમના જેવું કદ્યાણ કરનારું,

સત્યમાર્ગનો પ્રકાશ કરનાર, તથા મુક્તિ માર્ગની સીધી મઠક બતાવનાર કોઈ પણ શસ્ત્ર ભૂખીઠ ઉપર ડેજ નહિ, એમ ઠહેવામા જરાએ અતિશયોક્તિ અથવા પક્ષપાત સમજાઈ નહિ હું જે કહું છું તે સ્વાનુભવ પૂર્વક ઠહું છું કેવળ ગગને લીધે હું જોનાગમનો સ્વીકાર કરું કે એમ નથી, અથવા દેખને લઈને પરાગમનો ત્યાગ કરું છું એમ પણ નથી મન્યમથ દૃષ્ટિથી ત્યાગ અથવા સ્વીકાર કરું છું તે પ્રથમથીજ જો જોનાગમને જોયું હોત તો આટલી બધી વિપત્તિઓ તારા શિરપર પડત નહિ, એ હું હિંમતથી કહું છું એ- ! ભાવિ ભાવ અન્યથા થતો નથી જો અન્યથા થતો હોત તો નવ, ગમ, મુષિષિર વિગેરે પ્રતીકાર કરવામા શુ ઠમ હતો ? ગઈ વાતનો અપસોસ ન કર, હજી સમય છે, ખ્યાલ કર એતી જા અને તત્વાતત્વનો નિર્ણય કર ”

આમ સાલળી મુનારૂ જો-યો-“મહાગજ ! કઈક વિસ્તાર પૂર્વક સમજાવો, જેથી મારૂ કંઠ્યાણ થવા માટે ઈતર જીવો પણ સત્યાદર્શની અદ્ભુત પોતાના સ્વરૂપને નિહાળી શકે ”

આ પ્રમાણે મુનારૂના મુક્તિમુક્ત તથા જિજ્ઞાસા પ્રેરિત વચ્ચનો માલળી પરોપકાર પ્રવીણ આચાર્યપુગવ તત્કાળ ઉપદેશામૃતની વૃષ્ટિ ફેંકીને કર્ણ ઉજમાળ થયા —

“ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, જન્મ, જન તથા મનુષ્યાદિ રૂપ જ્વાળામૃદલી વ્યાપ્ત એવો જા સમાજ સર્વ પ્રાણીઓને કેવળ હું બધું છે માટે વિવેકી પ્રાણીઓએ એક સમય માત્ર

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

પણ પ્રમાદ કરવો નહિ. એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે જે રાત્રિએ ચાલી શકાય એવા મારવાડના માર્ગમાં પ્રભાતની વાટ ભેઠને બેસી રહે ? ચોરાશી લાખ જીવ્યોનિરૂપ આવર્ત જેની અંદર રહેલ છે, તેવા સંસાર સમુદ્રમાં પડી ગયેલું મનુષ્ય જન્મ રૂપ રત્ન પાછું જલદી મળવું હુલ્લ છે.

“મનુષ્ય જન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષને વિષય કષાય રૂપ ખારા જળથી કોણ સુકાવા દે ? તત્ત્વવેત્તાઓ મનુષ્ય જન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષની મનોહર છાયામાં રહી દેવશુરની સેવા રૂપ સુગન્ધી કુલોની માળા સ્વક ઠે આરોપે છે, તથા દાન શીલ, તપ તથા ભાવાદિ ઉત્તમ ક્રિયાઓ આસ્વાદ શાંત રીતે લે છે.

“સંસાર મધ્યવર્તી સમસ્ત પદાર્થના સંયોગો વિયોગાન્ત સમજવા, કહ્યું છે કે:—

सर्वे क्षयान्ता निचया. पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।

संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ ૧ ॥

“વૃદ્ધિ પામેલા સર્વે ઢગલાઓ અન્તે ક્ષય થવા વાળા છે, ચડતીના અંતમાં પડતી છે, અને સંયોગો વિયોગાંત છે, તેમજ જીવંતર મરણરૂપ અંત વાળું છે.

“માટે વિવેકી પ્રાણિઓએ ઇષ્ટના સંયોગમાં રાગ ન કરવો અને વિયોગમાં દ્વેષ ન ધરવો; તેમજ અનિષ્ટના સંયોગમાં દ્વેષ ન કરવો, અને વિયોગમાં રાગ ન કરવો. પરંતુ પૌદ્ગલિક પ્રપંચને સમભાવે અનુભવવો ભેઠએ.

“દેવ, મનુષ્ય, તીર્થંચ અને નારકી એ ચાર ગતિમાં પ્રથ-

મની બે શુભ છે, ત્યારે તીર્થ ચ ગતિ અશુભ અને નરક ગતિ અશુભતમ માનવામાં આવેલ છે તોપણ તત્ત્વવેત્તાઓની દૃષ્ટિમાં ચાહે ગતિ સાક્ષાત્ અથવા પરપરાએ હું ખતુ કારણ માનવામાં આવેલી છે જે ઠેકાણે જન્મ, જગ, મન્થ, અને દાન્ડિયાદિ અનિષ્ટ વસ્તુનો અનુભવ હોય છે, ત્યાં શુ સ્વપ્નમાં પણ સુખ મળે ખરું ? દુનિયા, સુખની આશામાં, અને તેના અભિમાનમાં સમય ગુમાવે છે, તેમજ કોઈવાર હું ખમા સુખની ભ્રાન્તિ થવાથી પોતે પોતાને સુખી મનાવે છે

“માટે હે ભગ્યો ! પોતાના જન્મ તથા મન્થાદિ વડે મ માગુ પોષણ કરો નહિ, દૂધ પાઈ મર્પને ઉછેગ્વામાં કાયદો નથી

“મ માન્વાસથી ઉત્પન્ન થયેલ હું ખ પરપરાનો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી, મોક્ષને માટે ભગ્ય પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો સર્વના ઉચિત છે મિદ્ધિગતિ યાની મુક્તિવામ સર્વોત્તમ છે, જ્યાં આગળ નગ્નવાસની તુ નનાને ધાગણ કરનાર ગર્ભાવાસથી થયેલું જન્મ હું ખ છે નહિ, તેમજ અનન્ત વેદના મુક્ત મરણ હું ખ પણ નથી, યમગજની અગ્રહતી, પગધીનતા કરાવવામાં પ્રવીણ, તથા ગરીબશક્તિને નષ્ટ કરનારી જગ (વૃદ્ધાવન્ધા) પણ ત્યાં નથી ક્ષુધા નથી, તૃષ્ણા નથી, શત્રુ નથી, મિત્ર નથી, પિતા નથી, પુત્ર નથી, લેવું નથી, દેવું નથી, અર્થાત કોઈપણ જાતનું હું ખ નથી, તેની અન્દર ઝકત મહાનન્દ, અતુષ્ટમેય સુખ, શાશ્વત સ્વરૂપ, પન્મજ્યોતિર્મય, લોકલોકપ્રકાશક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યાદિ રૂપ અનત આત્મવક્ષીનો

હું કોણ ? આરૂં મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

વિલાસ છે, તે સ્થાન મેળવવાને સારૂ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રય કે જે આત્મસત્તામા રહેલ છે, તેને પ્રકટ કરવાનો ઉદ્દેશ કરવામાં આવે તો જરૂર મહાનન્દ પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. પ્રથમ જ્ઞાનને બદલે કોઈ ઠેકાણે પ્રથમ દર્શન બતાવેલ છે, તે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ. તો પણ તેના કરતા અધિગમ સમ્યક્ત્વ પ્રાયઃ ઘણા જીવોને થાય છે, તો તેની અપેક્ષાએ પ્રથમ જ્ઞાનની વ્યાખ્યા થાય તો અનુચિત નથી. જ્ઞાન કરતાં દર્શન પૂજ્ય છે, કારણ કે દર્શન વિના જ્ઞાન થતું નથી.

“પૂર્વોક્ત યુક્તિને અનુસરી હવે જ્ઞાન કેને કહેવું તથા તેના ભેદ વિગેરેની વ્યાખ્યા સ્થૂલ રીતિ અનુસાર કરવામાં આવે છે.—

‘ જ્ઞાયતે પદાર્થ. અનેન ઇતિ જ્ઞાનમ્ ’ જીવાદિ પદાર્થોને વિસ્તારથી અથવા સંક્ષેપથી જેના વડે યથાર્થ જાણીએ તેને સમ્યક્જ્ઞાન સમજવું. તેના મૂલ પાંચ ભેદ છે:—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન. પ્રથમના બે જ્ઞાન, પરોક્ષ પ્રમાણમાં અંતર્ગત થએલા માનવામાં આવેલ છે; જ્યારે છેલ્લાં ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ છે. તેની અંદર પણ સૌથી છેલ્લું કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ છે, જ્યારે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યાયજ્ઞાન વિકલ પ્રત્યક્ષ રૂપ છે.

“અહિં બિન વચનના અનભિજ પુરૂષોને જરૂર શંકા થશે કે—ઘટ પટાદિનું જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા થાય છે તેને

મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, તેટલા વાસ્તે આ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહેવું જોઈએ, છતાં તેને પરોક્ષ કેમ કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં જાણવાનું જે

“આત્માને સ્વતંત્ર ગીતે જે જ્ઞાન થાય તેનું નામ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન લેખવવામાં આવ્યું છે, જ્યારે ઈન્દ્રિયાદિની મહાયત્રી જે જ્ઞાન થાય તે પરોક્ષ છે આ પ્રમાણે તત્ત્વનેત્તાઓએ વાસ્તવિક પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો અંતરેક ઠરેલો છે, તેથી કરીને મતિજ્ઞાનને પાંચમાર્થિક પ્રત્યક્ષ કહેવાય નહિ. અલગત, અપાંચમાર્થિક ગીતે તેને લૌકિક પ્રત્યક્ષ કહેવામાં ઘણું હગ્ગત નથી.

પૂર્વોક્ત પાંચ જ્ઞાનના પૈ બે જ્ઞાન થાય છે, તે નીચે પ્રમાણે — મતિજ્ઞાનના અઠાવીશ, શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ, અવધિજ્ઞાનના છ, મન પર્યાવજ્ઞાનના બે તથા કેવળ જ્ઞાનનો એક, તેનો વિસ્તાર નહિસૂત્રમાં છે, વિશેષાવસ્થકમાં પણ શકા સમાધાન પૂર્વક નિશ્ચય કહેલો છે, મારે ત્યાંથી જિજ્ઞાસુઓએ તેના બે જ્ઞાન તપાસી લેવા.

મતિજ્ઞાન, સ્મૃતિજ્ઞાન, મજ્ઞાજ્ઞાન, ચિન્તાજ્ઞાન, અથવા આલિનિબોધિજ્ઞાન, એ બધા મતિજ્ઞાનના જ નામાત્મક છે તેના મૂળ બે ભેદ છે (૧) ઈન્દ્રિયજન્ય અને (૨) મનોજન્ય અથવા તો ઔત્પતિકી, વૈનયિકી, કાર્મિકી અને પાણિષ્ઠાભિકી, એ ચાર પ્રકારની શુદ્ધિના ભેદ આશ્રયીને મતિજ્ઞાનના ચાર ભેદ પણ બતાવેલા છે.

મતિજ્ઞાનના અઠાવીશ ભેદ આ પ્રમાણે છે — અર્થાવગ્રહ, ઈડા, અપાય અને ધાગ્ધા એ હગ્ગના છ છ ભેદ તેમજ

હું કેણુ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

પહેલા વ્યંજનાવગ્રહના ચાર લેદ થાય છે, કારણ કે મન અને ચક્ષુરિન્દ્રિયથી વ્યંજનાવગ્રહ થતો નથી, તેનું કારણ એમ છે કે વ્યંજનાવગ્રહ તો પ્રાપ્તકારી ઇન્દ્રિયો વડેજ થઈ શકે; જ્યારે મન અને ચક્ષુરિન્દ્રિય તો અપ્રાપ્તકારી છે, અર્થાત્ દૂરથી વિષયનો પરિચ્છેદ કરે છે. અને વિષયનો સ્પર્શ ઇન્દ્રિયો સાથે થયા વિના વ્યંજનાવગ્રહ થતો નથી, મારે મન અને ચક્ષુરિન્દ્રિયથી વ્યંજનાવગ્રહ થાય નહિ. ચક્ષુ સિવાય ચાર ઇન્દ્રિયોથી વ્યંજનાવગ્રહ થઈ શકે. વિશેષાવશ્યક, સ્વાદાદર-ત્નાકર તથા રત્નાકરાવતારિકા વિગેરેમા ચક્ષુની અને મનની અપ્રાપ્તકારિતાનો સચુક્તિક નિશ્ચય કરવામા આવેલ છે. વળી આ મતિજ્ઞાનના બહુ, બહુવિધાદિ લેદો લઈ ૩૩૬ લેદ પણ બતાવેલા છે.

હવે શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાનપૂર્વક થાય છે. આત્મવચન, આગમ, ઉપદેશ, ઐતિહ્ય, આમ્નાય, પ્રવચન તથા જિનવચન વિગેરે શ્રુતજ્ઞાનનાંજ નામાન્તર છે, તેના મૂળ બે લેદ-(૧) અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત, (૨) અનંગપ્રવિષ્ટશ્રુત. અનંગપ્રવિષ્ટના અનેક લેદ છે:-સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદન, પ્રતિકંભણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન, ઉત્તરાધ્યયન, દશાકલ્પ, વ્યવહાર, નિશીથ તથા ઋષિભાષિત પ્રકરણાદિ.

અંગપ્રવિષ્ટ દ્વાદશવિધ છે:-(૧) આચારાંગ (૨) સૂત્ર-કૃતાંગ (૩) સ્થાનાંગ (૪) સમવાયાંગ (૫) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (૬) જ્ઞાતાધર્મકથા (૭) ઉપાસકદશાંગ (૮) અંતકૃતદશાંગ (૯) અનુત્તરૌપપાતિક (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ (૧૧) વિપાક

(૧૨) દૃષ્ટિવાદ એ બાર મળીને દ્વાદશાગ કહેવાય છે તેમા બારમું અગ દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગએલ છે

તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલ અને ગણધરોએ ગએલ શ્રુતને અગ-
પ્રવિષ્ટ ગણવામા આવે છે, જ્યારે આયુધ્ય, મધ્યણુ તથા
પ્રાણિઓની અત્પણુદ્ધિ વિગેરે જોઈ સુવિહિતાચાર્યોએ મિદ્ધા
તથા અવિરૂદ્ધ પણે જે પ્રકરણો વિગેરે બતાવેલા છે, તે
અનગપ્રવિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે

વળી અક્ષરશ્રુત ઇત્યાદિ શ્રુત જ્ઞાન ચૌદ લેલ છે, આ
પ્રમાણે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પરસ્પર ભિન્ન છે, તો પણ
તેનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવે છે કે—મતિજ્ઞાન માત્રતકાળ વિષ-
યક છે, અને શ્રુતજ્ઞાન ત્રિકાલવિષયક છે

ત્યારબાદ ત્રીણું અવધિજ્ઞાન શુણ્ણ પ્રત્યય અને લવપ્ર-
ત્યય એ બે પ્રકારે થાય છે, તેમજ વળી હીયમાન, વર્ધમાન,
અનુગામિ, અનનુગામિ, પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતિ એ છ
લેલ વાળું અવધિજ્ઞાન છે

મન પર્યાવ બે પ્રકારનું —(૧) કમ્પુમતિ (૨)
વિપુનમતિ

ઉપર પ્રમાણે કહેવામા આવેલા જ્ઞાનવાળા પુરુષોને
જિનોકત તત્ત્વ યે અદ્વ જે રૂચિ થાય છે, તે દર્શન અથવા
સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે

તેમજ વળી નામ અને ગોત્ર કર્મ યે જે ધીશ ઢોડા
કોડી માગરોપમની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય,

હું કોણ ? મારૂં મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

વેદનીય અને અંતરાય કર્મની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે, અને મોહનીય કર્મની સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તે તમામ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ખપાવીને, ‘નદી પાષાણ’ ન્યાય વડે (એટલે કોઈવાર જેમ નદીનો પાષાણ સ્વાભાવિક રીતે ગોળ થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે) કોઈક સ્વાભાવિક શુભ પરિણામને યોગે. જ્યારે માત્ર એક કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ બાકી રહે છે, અર્થાત મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ ઘટીને જ્યારે એક કોડાકોડી રહી જાય, તેને ‘યથાપ્રવૃત્તિ કરણ’ એવા નામથી ઝોળખવામાં આવે છે. પ્રાય. વ્યવહારરાશિમાં રહેલા સર્વ જીવો આ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ તો કરી ચૂકેલ છે, પરંતુ અપૂર્વ કરણ નામનો જે આત્માનો અધ્યવસાય વિશેષ છે, તે હજી તેને પ્રાપ્ત થયો નથી, તે પ્રાપ્ત થાય તો જીવ જરૂર આગળ વધે.

યથાપ્રવૃત્તિ કરણને કરનાર જીવો રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ જે ભારે ગાંઠ છે, ત્યાં આવીને ઊભા રહે છે. કેટલાક તો રાગદ્વેષના જોરને લીધે તુરત ત્યાંથી પાછા ફરે છે, જ્યારે કેટલાક જીવો થોડા કાળ સુધી ત્યાં ઊભા રહીને પાછા ફરે છે. જ્યારે કેટલાક જીવો એવા પણ હોય છે કે જેઓ અપૂર્વ કરણ નામના આત્માના પરિણામ રૂપ શસ્ત્ર વડે તે રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ ભારે ગ્રન્થિને તોડી નાંખી, આગળ વધી અનિવૃત્તિ કરણ કરે છે અને અંતરકરણને સમયે મિથ્યાત્વને હલકું કરી અંતર્મુદૂર્તના કાલપ્રમાણ વાળું સમ્યક્ત્વ પામે છે, તેને ‘નિસર્ગસમ્યક્ત્વ’ કહે છે.

શુદ્ધ આદિત્યના ઉપદેશથી તે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ લાભ
 છે, તે બાધિ ભગ સમ્યક્ત્વ ગણાય છે

સમ્યક્ત્વ ॥ પા ૧ પ્રમાણ ૯ - ઔપશ્યમિત્વ નામવાદન,
દાયોપશ્યમિત્વ, વન્ધ અને દ્વાયિત્વ, તેના વિનાન પૂર્વક જથ
'સમ્યક્ત્વ સ્વપ્પતિ' વિગે શ્રદ્ધાથી ભક્તિના સમ્યક્ત્વવત
છેવેના સમ્યક્ત્વના પાત્ર દમ્બુ રોય છે (૧) શ્રમ (૨)
સર્વે (૩) નિનદ (૪) ગાનકપા (૫) - મિતિમ્ય.

(१) भवानादि जीनेन यथा त्वत्त्वं विधातुं
निदीयते वागी जनानामभि ज्ञायते ते अनुसृत्य ते
' ३३३ ' इत्यादि

(૨) મ યજ્ઞોતિ વિગ્રહ તા તથા ૫૫ શ્લોકો
નાન યજ્ઞોતિ વિગ્રહ ઉપર ૧૦૦ શ્લોકો મળ્યાત છે
મીનતા થપી તુ નવેમ

(૨) જા. ૧. ૧. ૩૧.૧૫ ડે. ૧, ૩૧.૧. ૧૯૫૫
 ડે. ૧૧, ૧૯૫૫. ૩૧.૧. ૧૯૫૫. ૧૯. ૫, ૧૯. ૫. ૧૯૫૫
 ૧૯. ૫. ૧૯૫૫. ૧૯. ૫. ૧૯૫૫. ૧૯. ૫. ૧૯૫૫.

(૪) - દ્વિતીયો ગાન પોન્ડિર થય ત શ્રી
 ૩૧ મુદ્રા મુદ્રતા ને નય તે ૧ દેગનુ બન
 મના પાનાં ને દેવ જવ દિપક થય થાંત ત ના
 દુખમા ને દુખી થત પડ, તથા તને પ્રતીપા મ વના
 માત્ર શ્રી જ દન મન, વડા ને પદ વડ ને પ્રતીપા શ્રી
 તેજ નામ ને નુકસ ઉ

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

(પ) વીતરાગ પ્રણીત તત્ત્વોની અંદર, કીર્તિવાદ, યશોવાદ, તથા સ્વર્ગાદિકની ઇચ્છા વિના કેવળ આત્મકલ્યાણને વાસ્તે, જે પ્રેમભાવ થવો તે ' આસ્તિકતા ' સમજવી.

આ પાંચ લક્ષણો જેની અન્દર હોય તે નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વવંત જાણવો. તાત્પર્ય એ છે કે આ પૂર્વોક્ત પાંચ લક્ષણો જેની અન્દર હોય ત્યાં સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય; પરંતુ જ્યાં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યાં આ પાંચ-શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય હોય या ન હોય. દાખલા તરીકે જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં અગ્નિ જરૂર હોય, પરંતુ જ્યાં અગ્નિ હોય છે ત્યાં ધૂમ હોય या ન પણ હોય. જેમકે તપાવેલા લોઢાના ગોળાની અન્દર અગ્નિ છે, પરંતુ ધૂમ નથી,

આ જ નિયમને લઈને શ્રી કૃષ્ણ મહારાજ આદિકર્મા સમ્યક્ત્વ છે, પરંતુ તેઓની અન્દર શમ, સંવેગ અને નિર્વેદાદિ જોવામાં આવતા નથી, કારણ કે અનેક યુદ્ધો કરવાને સમયે શમ સંવેગાદિ રહી શકે નહિ.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તો નિશ્ચયથી હોય છે; વળી વિશેષ ગુણની પ્રાપ્તિમાં અવધિયાતેથી વિશેષ જ્ઞાન થાય તો પણ કાંઈ ના નહિ. જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવને મત્યજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન ગણાય છે. વળી કોઈ એક મિથ્યાદષ્ટિ જીવને ભવપ્રત્યયથી, અથવા દયા, દમ તથા ઇન્દ્રિયનિગ્રહાદિ સામાન્ય ગુણો વડે ગુણપ્રત્યયથી જે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેને વિભંગ જ્ઞાન કહેવાય છે

અહિ જરૂર રાડા થશે કે મિથ્યાદષ્ટિને પણ ઘટ, પટ, ગો, અશ્વ, સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે, વ્યાખ્યાન આપે છે, અસિનવ અથોની ગ્યના કરે છે, તેમજ લોહોની અદર તે સર્વજ્ઞ તુલ્ય ગણાય છે, તેથી તેની અદ્વૈત જ્ઞાનનું મ પૂર્ણ લક્ષણ આદ્યુ જાય છે કાન્હુ કે જેનાથી પદાર્થ જગત તેનું નામ જ્ઞાન છે, તો શું તેઓ પદાર્થ નથી બાણતા ? જરૂર બાણ છે, આમ છે તો પત્રી મિથ્યાદષ્ટિને અજ્ઞાની કહ્યા અને અમ્યગ દષ્ટિને જ્ઞાની કહ્યા એ કેવો પક્ષપાત ?

ઉત્તર-આ વાત આનુભવ સિદ્ધ, શાસ્ત્રમંત તવા યુક્તિ-યુક્ત હોવાથી પક્ષપાત નથી અમ્યગદષ્ટિનો અથ ઉત્તમ પ્રકારે પદાર્થોને જ્ઞાન એવો થાય છે, જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિને અર્થ વિપરીત રીતે પદાર્થ જ્ઞાન એવો છે આ પ્રમાણે આ માન્ય રીતે શબ્દાર્થ ઉપરથી પણ એક જ્ઞાની અને બીજો અજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે મિથ્યાદષ્ટિ ડોઢ વાગ ડોઢ એક પદાર્થને ઠાક તાલીય ન્યાયે બરાબર રીતે દેખે છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થને વિપરીતપણે દેખતો હોવાથી અજ્ઞાની ગણાય છે દાખલા તરીકે જેમ કોઈ એક નિગાબાજ માણુમ લવાગે શરૂ કરે, તેની અદ્વૈત સે કટો વચનો સ્વેચ્છાનુમાન બોલી નાખે તેમા બે આ-વચનો ઠીક પણ આવે, પરંતુ તેને મત્ય મનાય નહિ મુદ્દ-પય પાક તૈયાર હોય છતાં તેમા બે ઉપચારાગ મોમલ પડે તો તમામ વિષ કહેવાય તેમ વ્યાખ્યાન બલે આપે, ચાહે અથ ગ્યના કરે, પરંતુ તે મિથ્યાત્વરૂપ વિષ મિથિત હોવાથી

હું કોણ ? માફ મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

પ્રામાણિક નથી. લોકમા પણ જેની ખાતાવહીની અંદર એકાદ રકમ ફારફેર માલૂમ પડે છે તે અપ્રમાણિક ગણાય છે. શાસ્ત્રીતિથી વિચારીએ તો ભગવતીમા પહેલે શતકે ખુદ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કરેલો છે તે આ પ્રમાણે:—

નમ્મદ્દિટ્ઠી જં મંતે ! કિં નાણી અન્નાણી ? । ગોચમા ! નાણી નો અન્નાણી । મિચ્છાદિટ્ઠી જં મંતે ! કિં નાણી અન્નાણી ? ગોચમા ! નો નાણી, અન્નાણી ।

ભાવાર્થ—હે ભગવાન્ ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ્ઞાની કે અજ્ઞાની: ભગવાને જવાબ આપ્યો ? હે ગૌતમ ! ન અજ્ઞાની, તે જ્ઞાની છે. તેવીજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિને માટે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાને કહ્યું:—‘ નથી જ્ઞાની, અજ્ઞાની છે ’ વળી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની અંદર પ્રથમ અધ્યાયમા તથા વિશેષાવશ્યકમાં નીચે પ્રમાણે બતાવેલ છે.—

“ સદસતોરવિશેષાચદૃચ્છોપલબ્ધેરુન્મત્તવત્ ” સૂત્ર ૩૩ ।
સદસદવિસેસણાઓ મવહેઝજદિચ્છિઓવલમ્બાઓ ।
નાણફલામાવાઓ મિચ્છદ્દિટ્ઠિસ્સ અન્નાણં ॥

ગાથા ૧૧૫ પૃષ્ઠ ૭૫.

ભાવાર્થ:—સદ્, અસદ્ રૂપ વિશેષ રહિત હોવાથી મરજી મૂળજી માનવાથી, તેમજ ભવનું કારણ હોવાથી અને જ્ઞાનનું ફલ જે વિરતિ તેનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિને લલેને સંશયાત્મક હોય કે નિશ્ચયાત્મક હોય, પરંતુ તે અજ્ઞાન છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ વસ્તુને સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપ વડે સહસદ્વિ-

શેષણુ વિશિષ્ટ માને છે તથા નિત્યાનિત્યત્વ વિશેષણુ સહિત માને છે, તેઓને જ્ઞાનનું રૂણ વિગતિ મળે છે તથા તેઓ દયા, ક્રમ, શમ તથા પ્રદાયર્યાદિક મુક્તિના કારણોને કારણ રૂપેજ સમજે છે

મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પશુવધાદિ અધર્મને ધર્મ સમજે છે, તથા પશુવધ, તિલહન, તથા જલાદિઅવગાહન વિગેરે જે સંસારના કારણ છે તેને મુક્તિના કારણ સમજે છે

મમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વસ્તુને જેમ અનતધર્માત્મક સમજે છે તેમ મિથ્યાદષ્ટિ સમજતા નથી માટે મમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાની છે અને મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની છે

અહિંસા વળી શકા થશે કે સમ્યગ્દષ્ટિને જે સશય, વિધર્મ્ય અને અનધ્યવસાય થાય છે તેને જ્ઞાન રૂપ કેવી રીતે કહી શકાશે ?

આના ઉત્તરમા સમજવું કે જ્ઞાન રૂપ તો કહી શકાય તેમા કાંઈ વાધો નથી, કારણકે જ્ઞાનનું લક્ષણ તો તેમા જઈ શકે છે પરંતુ તે જ્ઞાન પ્રમાણ છે કે અપ્રમાણ છે, તે જાણતમા વિવાદ છે પરંતુ તે ચર્ચાની અહિંસા જરૂર નથી

હવે આ પ્રમાણે જ્યારે સશયાદિને જ્ઞાન માનવામા આવે છે, તો ખીજી નવી શકા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે કે 'મતિ-જ્ઞાનના સંબંધમા વ્યજનાવગ્રહ, અર્થાવગ્રહ, ઇંદ્રિયા, અપામ અને ધાન્ડાના મળીને જે ૨૮ લોક બતાવ્યા હતા, તેની

હું કોણ ? આરં મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

અંદર પાછા સશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય કે જે જ્ઞાન રૂપ છે તે દરેકના અર્થાવગ્રહ વિગેરેની માફક છ છ ભેદો ગણવાથી $૬ \times ૩ = ૧૮$ ભેદો મતિજ્ઞાનના, પૂર્વોક્ત ૨૮ ભેદોની અંદર ઉમેરવા પડશે. જેથી કુલ ૪૬ ભેદ મતિજ્ઞાનના થશે. પરંતુ શાસ્ત્રમાં તો ૪૬ ભેદ બતાવેલ નથી: તેના ભેદ ૨૮, ૧૬૮, ૩૩૬ અથવા ૩૪૦ એ ચાર વિકલ્પમાં બતાવેલા છે. આવી રીતે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ ભેદો, સંશયાદિકને જ્ઞાન સ્વરૂપ માનવાથી સંગત થશે નહિ, અને નહિ કહેલા ભેદો ઉભા થશે, માટે સંશયાદિને અજ્ઞાન માનવામા આવે તોજ શ્રેયસ્કર છે. ’

ઉપર મૂળબળની શંકાનું હવે સમાધાન આપવામા આવે છે:— સંશયાદિ જ્ઞાન છે, તેમાં જરા પણ વાધો નથી. અવગ્રહાદિક ભેદો ગણાવેલા છે, તેમાં જરા પણ વધઘટ થતી નથી કેવલીકથિત વસ્તુમાં ફારફેર હોય જ નહિ, જે ફેરફાર દેખાય છે તે આપણી સમજનોજ ફેર છે, કારણ કે સંશયાદિનો અન્તર્ભાવ અર્થાવગ્રહાદિમાં થઈ જાય છે જેમકે, અનધ્યવસાયનો અન્તર્ભાવ અર્થાવગ્રહમા. સશયનો ઇલામાં, અને વિપર્યયનો અપાયમાં સમાવેશ થાય છે. અનધ્યવસાય સામાન્યમાત્ર ગ્રાહી હોવાથી તેને અર્થાવગ્રહમાં દાખલ કરી શકાય. વળી સંશય કથંચિત્ પ્રકારે ઇલા સ્વરૂપ છે, અથવા તો ઇલાનું કારણ સંશય હોવાથી કારણનો કાર્યમાં ઉપચાર કરવા વડે ‘સશય’ ઇલામા અન્તર્ભૂત થાય છે. ઇલા અને સંશયનો જે ભેદ બતાવવામા આવ્યો છે, તે વ્યવહારિક મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ અનુસાર

છે, મર્વવા ભેદ નથી વળી ' વિપર્યય ' નિશ્ચય સ્વરૂપ હોવાથી તેની અપાયમા ગણતરી થા શકે આ પ્રમાણે સથયાદિને જ્ઞાન માનવા છતા મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ યથાસ્થિત છે, તેથી ૪૬ નો ભ્રમ ઠગવાની ગાંઠ જડ નથી

જ્ઞાન ગને દર્શનનુ વિવેચન કર્યા બાદ હવે ચાગ્રિત્ર ગતની મીમામા ઠગવાનો મમય પ્રાપ્ત થાય છે

મર્વ મપાય યોગના ત્યાગને ચાગ્રિત્ર કહે છે તે મવથી અને દેશથી બે નજર છે મુનિવરે મવથા માવધ વેપારનો ત્યાગ કરે છે, ત્યાર ગૃહસ્થો તેનો દેશચક્રી (થોડા અશર્થી) ત્યાગ કરે છે, છતા તેઓની અલિવાયા તો હમેશા મુનિધર્મ ઉપર લાગેલજ હોય છે મુનિવરે ન્યાયે પથ મહાનતોનો સ્વીકાર કરે છે ત્યાર ગૃહસ્થો મમ્યજ્ઞત્વ મૂલ દ્વાદશમતનો સ્વીકાર કરે છે, મુનિઓએ મર્વપ્રકારે પાપમર્મનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી મહાવ્રતધારી ગણાય છે, ત્યાગે ગૃહસ્થોએ નતોની અન્દન ઢેટલાડ બાગી બાગ્યા નખેન હોય છે, તેથી તેઓ અપુનતી ગણાય છે, બન્નેના નતોની અ દર ઉત્તમ અને અપવાદ તો નહેવાજ છે, વેવળ ચતુર્થનતની અન્દન અપવાદ નથી, ગાજી ૮ તે નગ-દેવ નહિત પતે બની ચક્રતુ નવી ત્યાગે ઈતગ્નતમા અપવાદ-નગદેવ નહિતપતે વધ ગડ છે

પથ મહાનતની વ્યાખ્યા નાચે પ્રમાણે —

દ્વીન્દ્રિયથી લા પચેન્દ્રિય પર્યાન્ત ત્રનજીવોનુ તવા પૃથિવીવા હર્ષવન-પતિ સુધી ન્યાવન જીવોનુ પ્રમાદ વડે

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

જીવિતવ્ય દૂર ન કરવું તેનું નામ ‘અહિંસા’ ત્રત શ્રીભગવાને કહેલ છે. પ્રમાદ પાંચ પ્રકારના જગતની અંદર પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ ભગવતી તથા યોગશાસ્ત્રની અંદર તે આઠ પ્રકારના બતાવેલ છે. તે આઠ પ્રકારના પ્રમાદ વડે પ્રાણિઓનો પ્રાણથી જે વિયોગ કરવો તે હિંસા, અને તેથી લિન્ન અહિંસા જાણવી.

પ્રિય, પથ્ય અને તથ્ય વચ્ચન બોલવું તે સુનૃતત્રત કહેવાય છે. જે વચ્ચન તથ્ય હોય છતાં પથ્ય અને પ્રિય ન હોય તો તે મૃષા સમજવું.

ખીજાઓ નહિ આપેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી તે અસ્તેયત્રત કહેવાય છે. અદત્ત વસ્તુ લેનાર, પરના પ્રાણ લેનાર છે, એમ કહેવામા હરકત નથી, કારણ કે દ્રવ્ય, પ્રાણિઓને પ્રાણભૂત છે.

મન, વચ્ચન અને કાયા વડે સર્વથા દિવ્ય અને ઔદારિક લોગનો સ્વયં ત્યાગ કરવા પૂર્વક, લોગ કરનારને સારો જાણે નહિ તે બ્રહ્મત્રત કહેવાય છે.

અવિદ્યમાન વસ્તુમાં ચિત્તની હામાડોળતા થાય છે, માટે સર્વ ભાવની અંદર મૂર્છાનો જે ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહ ત્રત કહેવાય છે.

પૂર્વોક્ત પંચ મહાત્રતની સાથે રચ ભાવનાઓ અથવા અનિત્યાદિ દ્વાદશ ભાવનાઓ તથા મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાપૂર્વક સાધુ ધર્મ છે. હવે શ્રાવકના બાર ત્રતનું ચત્કિંચિત્ વિવેચન કરવામાં આવે છે.

(૧) હિંમ્મા કળ્યાણી જીવો લૂલા, લગડા તથા કોઢિયા ઈત્યાદિક થાય છે, એવું આપ્તપુરૂષો પાસેથી સાલજીને, અથવા સ્વયં પ્રત્યક્ષ જોઈને ત્રસ જીવોની હિંમ્માથી નિવૃત્તિ કરે તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ નામનું પ્રથમ નત જતાવેલ છે

(૨) સખલિત વક્તા, શુગણપણ, મર્વથા મૂળા પણ, તથા મુખમા આદ્યદિકનું થવું, એ તમામ અમત્ય વચ્ચ નનું રૂળ છે, એમ જાણી કન્યાદિ સખધી અમત્ય વચ્ચનનો ત્યાગ કરવો, તે ખીજી મત તાત્પર્ય એ છે કે કન્યા નાની અથવા કદરૂપી હોવા છતાં તેને મોટી અને મુદ્દર રૂપાળી કહેવી, તેવી જ રીતે પશુ સખધી જૂઠ, જૂમિ મળધી જૂઠ, થાપણ ઓળવવી તથા મોટી માક્ષી એમ પાંચ મોટા જુઠાણાનો ત્યાગ કરવો, તે સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ મત ગૃહસ્થોને માટે છે

(૩) ભવાન્તરમા કૌર્ભાગ્ય, કાસત્વ તથા હરિદ્રતા અને આ ભવમા ચોરી કરનારના અગનો છેદ ઈત્યાદિ જોઈ મ્યૂવ સ્તેયનો ત્યાગ કરવો, તે ત્રીજી મત છે

(૪) પગભવમા નપુ સકત્વ, તથા આ ભવમા ગબ્બદિઠને જાણ થવાથી ઇદ્રિય છેદ વિગેરે ઉચ્ચ નક જોઈ સર્વથા પન્ની તથા વેસ્ત્યાદિનો ત્યાગ કરવો તથા ગ્વદાનમા સતોપ કરવો તે ચતુર્થ પ્રદ્યમત જાણવું

(૫) લોકમા અવિશ્વાસ તથા અમતોષ, આજ્ઞા, સગ્ભ અને સમાજ ભ તેમજ કુળનું કાન્તુ વિગેરેને મૂર્છાના રૂપો જાણી વિવેકી મનુષ્ય ‘પગ્નિહ પગ્નિમાણુ’ લે તે પાંચમું નત છે

હું કેણુ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

(૬) દશ દિશાની અન્દર દેવ ગુરૂની સાક્ષીએ જે મર્યાદા કરી હોય તેને ઓળંગવી નહિ, તે દિગ્વ્રત.

(૭) ભોગ અને ઉપભોગનો નિયમ કરવો, તે એમ જે આટલી વસ્તુઓ ખાવી, આટલી ભોગવવી વિગેરે, તે સાતમું ભોગોપભોગ વ્રત.

(૮) વિના પ્રયોજન દેવળ પાપનું આગમન જેનાથી થાય તેનું વિરમણ કરવું, તે આઠમું અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત જાણવું.

પૂર્વોક્ત ત્રણે વ્રતો ગુણવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે પ્રથમના જે પાત્ર આણુવ્રતો છે તેને આ ત્રણ વ્રતો ગુણ કરનારા છે. હવે ચાર શિક્ષાવ્રત કહે છે—

(૯) આર્ત અને રોદ્રધ્યાનના ત્યાગ પૂર્વક સર્વ પાપની નિવૃત્તિ કરી બે ઘડી સુધી સમતા પૂર્વક એક આસને બેસવું તે સામાયિક નામનું વ્રત નવમું છે.

(૧૦) પૂર્વોક્ત છઠા વ્રતનો, દિવસ અથવા રાત્રીમા અને બન્નેને સાથે લઈ જે ઇત્વર કાળને માટે, નિયમ કરવો કે—આટલો સુધી જવું અથવા આવવું; ખીજાને માટે ત્યાગ. તે દેશાવકાશિક દશમું વ્રત જાણવું.

(૧૧) એક દિવસ અથવા અહોરાત્રી સુધી આરંભાદિ ક્રિયા તથા રનાનાદિના ત્યાગ પૂર્વક તથા બ્રહ્મચર્યના સ્વીકાર સાથે જે યથાશક્તિ તપ કરવો તે અગ્યારમું પૌષ્ઠ વ્રત

(૧૨) પથમકાવતધારી મુનિવરોને બેતાલીમ દોષ ગણિત આહાર પાણી તથા વસ્ત્ર પાત્રાદિકે શુદ્ધ ભાવ પૂર્વક આપવા, તે અતિથિસવિભાગ નામનું બાગમું વ્રત સમજવું

પૂર્વોક્ત બાગમું નતને ધાગણુ ઠગનાં ગૃહમ્થ, ગૃહમ્થ-વર્મની અન્દર કુશલ છે એમ બાણુ વળી ઉપનંદકેવા દાદશ વ્રત માહેના બે આગ વ્રત યથાશક્તિ ધાગણુ કરે તો પણ તેને શ્રાવક કહી શકાય પરંતુ મુનિવરોએ તો પાચે મહાનત પાગ વાગ નેહએ, તેમા જેટલી ન્યૂનતા તેટલીજ મુનિ પદમા ન્યૂનતા સમજવી ”

ઉપનંદ પ્રમાણે શ્રીધર્મધોષમુગ્ધિ મહાગાન દેશના દડ વિરામ પામ્યા, એટલે પેલો મુમાદગ નાયતો અને કદતો વંડા મલા મમુખ આગ્યો અને આનન્દાશ્ચર્ય પૂર્વક સૂનીશ્વની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

“ હે સ્વામિન્ ! ઠપાયદાવાનનયા દંબ યજ્ઞેવ આ ભવા ન યમા આપ નૂતન મેઘ સમાન છો. આપે અત્યાગે તત્ત્વરૂપ અમૃતનો વગસાદ વગ્માવી ભન્ય પ્રાણી રૂપ વનગણને નન પવન ઠગી છે ભવમમુદ્રમા ખૂંટતા પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપ નાવ સમાન છો તૃષ્ણા રૂપ અશિ વડે તૃષ્ણાતુર વજોવા પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપ પાનીયસાહા (પગ્ણ) સમાન છો ઠર્મ રૂપ શન્દી વડે હું હવાઈ ગએલા પ્રાણીઓને આપ અગ્નિ તુલ્ય છો. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તપ્ત યજ્ઞેવ જીવોને આપ - પદ્મ

હું કેણુ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

સદૃશ છે. અજ્ઞાન રૂપ અંધકારમાં મુંઝાએલા પ્રાણીઓ પ્રત્યે
આપ પ્રદીપ રૂપ છો; જ્વરાદિ રોગોથી પીડિત રોગી જીવો પ્રત્યે
આપ અમોઘ વૈદ્ય સ્વરૂપ છો, તેમજ ભયંકર દુશ્મનોના સપા-
ટામાં સપડાએલા મારા જેવા જીવોની રક્ષા કરવામાં આપ એક
વજ્રમય કિલ્લાનું કામ સારો તેવા છો. હે દયાનિધે ! માં
રક્ષ ! રક્ષ !! ” એ પ્રમાણે બોલતાંની વારજ મુસાફર આચાર્ય
મહારાજના ચરણ કમળમાં જઈ પડ્યો.

આચાર્યવર્યે તેની પીઠ ઉપર હાથ રાખીને કહ્યું :

“હવે ડર નહિ, ઉભો થા, તારું કલ્યાણ થોડા સમયમાં થ-
નાર છે.” આવા વચ્ચેના સાંભળી મુસાફર મહાકષ્ટે ઉભો થયો.
એક આખમાથી શ્રાવણ અને બીજી આખથી ભાદરવો વરસાવવા
લાગ્યો. મનુષ્યોને, સંતના સમાગમમાં, પૂર્વ અનુભવેલ કષ્ટો
બેશક, અશ્રુપાત કરાવે છે. મુસાફર શાંતિ પકડવા નય છે,
તો પણ તેના શરીર પર જેટલા રોમ હતા, તે તમામ ખડા
થયા. મુસાફરનો દેખાવ બેઠ સલા ચક્રિત થઈ, થોડી વારમાં
મુસાફરના હઃખનો હેલરો શાંત થયો.

ધર્મધોષસૂરિ શાંત ચહેરાથી બોલ્યા:—“તારે માથે જે
વિપત્તિઓ આજ સુધી પડેલ છે, તે તમામ મોહ મહાચંડા-
ળને લીધેજ. તને મોહનો નતિ અનુભવ છે, તો પણ મોહના
સંપૂર્ણ મર્મને દર્શાવનાર સદાગમ રૂપ સૂક્ષ્મદર્શક ચન્દ્ર હું
તને સોંપું છું. તુ સ્વયં બેજે અને બીજાઓને પણ બતાવજે.

કેટલાએક માનશે, અને કેટલાએક નહિ પણ માને, તેમ છતાં તા । હું ખનો અન્ત આવશે

હું કોણ છું ? તેના પર્યાલોચનમા તે તારું સ્વક્રીય મૂળ સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું હતું, તેવોજ તું વાસ્તવિક રીતે થઈશ અને મુક્તિનગરીમા નિવાસ કરીશ ઉપદેશ મમયે જે સ્વરૂપ મે કથન કરેલ છે, તેના કગ્તા અનન્તગુણ સ્વરૂપ તું સાક્ષાત્ અનુભવીશ અત્યારે મારી તને શીખામણ એટલીજ છે કે થોડા કાળ સુધી પૂર્વોક્ત મુનિ વ્યવહારનું પાલન કરજે મોહરાજથી જગ પણ દુષ્કાર્ય નહિ તેના કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા, નિન્દા, વિક્રધા, નિદ્રા તથા તન્ના આદિ વર્ગનો તું તીરસ્કાર કરજે પૂર્વ પ્રરૂપિત જ્ઞાન અને દર્શન જ્ઞાની સલાહ રાખજે તેમ નહિ થાય તો યાદ ગાખજે કે યાગ્નિ પણ ભવભ્રમણનું ગાળુ છે માટે જ્ઞાન અને દર્શનની શુદ્ધિ ઉપર ધ્યાન આપજે પૂર્વોક્ત જ્ઞાન, દર્શન અને યાગ્નિ રૂપ ત્રિપુટીનો યોગ થવાથી જીવો સમસ્ત કર્મનો કાય કરી, કેવલ પ્રાપ્ત કરી, ત્રણ લોકના અગ્રભાગમા માદિ અનન્ત મિતિવાળા થઈ બિરાજમાન થાય છે ॥

ઇત્યાદિ હિતશિક્ષા પામવાથી તે મુમુક્ષુ મુનિવેષ લઈ, મુનિના આચાર વિચાર ઉપર દત્તચિત્ત થયો અને શિવપુન નગર તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું રસ્તામા કોઈ કોઈ વાગ ક્રિયા શિથિલતા, શકાદિથી દર્શન માવિન્ય વિગેરે ખગળાઓ આવે

હું કોણ ? મારું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ?

છે, પરન્તુ પૂર્વના દૃઢ સંસ્કાર જામેલા હોવાથી પાછો સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગ ઉપર આવે છે.

ઉપરના લેખ ઉપરથી વાચક વૃન્દે સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે યથાશક્તિ સ્વાત્મકલ્યાણમાં ઉદ્યમવંત થવું. દરેક વખતે આય-વ્યયની તપાસ રાખવી. જે પ્રમાણે સામાજિક કાર્યો અવશ્ય કરવા પડે છે તેમ દેવપૂજા, ગુરુભક્તિ, ધાર્મિકવાત્સલ્ય, પ્રતિ-ક્રમણ, સામાયિક, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, જ્ઞાન, ધ્યાન, વિનય અને વિવેકાદિ વ્યવહારિક કૃત્યો કરવા, તથા એકાન્તમાં ખેસી આધ્યાત્મિક વિચારો પણ કરવા; અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયા બેઉ ઉપર ધ્યાન આપવું, જેથી જન્મ સફળ થાય; એવી ભલામણ કરવા સાથે વાંચનારની રજા માગું છું.

श्रीयशोविजय जैन ग्रंथमाला

सूचीपत्र

संस्कृत

नाम	किंमत
१ शुषांधली	०-४ ०
२ रत्नाकरायतारिका-वे परिच्छेद निष्पन्नपञ्चिका महित	१-०-०
३ सिद्धहेमशब्दानुशासन-(मूक)	०-२-०
४ मुद्रितकुमुदचन्द्रप्रकरण	०-८-०
५ स्तोत्रसंग्रह भाग २	० १२ ०
६ क्रियारत्नसमुच्चय	२-०-०
७ श्रीनिद्धहेमव्याकरणसूत्रोक्तो अकारादित्रय	०-८ ०
८ कविकटपट्टम	० ८-०
९ सम्प्रतिफलितप्रकरण भाग १	३ ०-०
१० श्रीजगद्गुरुकाव्य	०-४-०
११ शालिभद्रचरित्र	२-०-०
१२ पर्यक्याप्तसंग्रह	०-६-०
१३ पद्मदर्शनसमुच्चय	०-४-०
१४ शीलदूतकाव्य	०-४-०
१५ श्रीशान्तिनाथचरित्र-पद्य	३-०-०
रत्नाकरायतारिका संपूर्ण (१, २, ३)	१-०-०
१८ गुरुगुणरत्नाकरकाव्य	०-८-०
२० उपदेशतरङ्गिणी	३-०-०
२३ मल्लिनाथमहाकाव्य	३-० ०
२५ श्रीपार्श्वनाथचरित्र-पद्य	३-०-०
२७ नेमिनाथ महाकाव्य (पञ्चाक्षरे तथा पुस्तकाक्षरे)	० १२ ०
विशेषावश्यक (भाष्य, मटीक) (१९ २५ २७ २४- २६ २८ २९ ३०)	२०-०-०

×३१	अनेकान्तजयपताका (पूर्वार्द्ध) कर्ता श्रीहरिमद्रसूरि...	१-८-०
३२	अभिधानचिंतामणि कोश (भा. १ लो स्वोपज्ञ टीका सहित)	४-०-०
३३	अभिधानचिंतामणि कोश (बीजो भाग)	३-०-०
३४	रत्नचूडकथा (पत्राकार, श्लोकवद्ध श्रीज्ञानसागरसूरि कृत)	०-८-०
३५	पृथ्वीचद्रचरित्र (सत्यराजगणिकृत)	२-०-०
३६	उत्तराध्ययनसूत्र भा १ लो (कमलसंयमी टीकायुक्त)	३-८-०
३७	भा २, जो	३-८-०
३८	भा. ३ जो	३-८-०
३९	विवेकर्मजरी भाग १ लो...	२-०-०
४०	श्रीधर्ममहोदय ..	०-४-०
४१	शृंगारवैराग्यतरङ्गिणी ...	भेट
४२	धर्मदीपिका (व्याकरण)	२-०-०
४३	भरटक द्वित्रिशिका (जर्मनीमा छपायेल)	३-०-०
४४	पंचाख्यान वार्तिक (जर्मनीमा छपायेल)	३-१२-०
४५	पर्युषणाष्टाद्विका व्याख्यान	भेट
४६	प्राकृतमार्गोपदेशिका	१-४-०
४७	जैनतत्त्वज्ञानम् ...	भेट
४८	स्यादिशब्दसमुच्चय	०-१२-०
४९	जैनस्तोत्ररत्नाकर	०-४-०
५०	जैन तर्कवार्तिक (शान्त्याचार्यनी टीकायुक्त)	२-०-०

हिन्दी.

५१	सुरीश्वर और सम्राट्	४-८-०
५२	जैनतत्त्वदिग्दर्शन	०-३-०
५३	जैनशिक्षादिग्दर्शन	०-४-०
५४	पुरुषार्थदिग्दर्शन...	०-४-०
५५	तेरापंथ-मतसमीक्षा	०-४-०
५६	तेरापंथी-हितशिक्षा	०-८-०
५७	शिक्षाशतक (कविता)	०-१-०

५८ विष्वक्विलास	०-०-०
५९ गीतमपुच्छा	० १२ ०
६० धर्मशिखा	१-०-०
६१ जैनरामायण	४-०-०
६२ बाल नाटको	भेट
६३ मधमहोदय (वर्ष प्रबोध)	४ ०-०
६४ विजयप्रशस्तिसार	०-६-०
६५ जैनधर्मप्रकाश स्तवनामाली	०-२-०
६६ आदश-साधु	१-४-०
६७ ब्रह्मचर्यदिग्दर्शन	०-८-०
६८ गगाधरजी के असत्य आक्षेपों के उत्तर	०-१-०
६९ अहिंसादिग्दर्शन	०-८-०
७० सुजन सम्मेलन	०-१-०

गुजराती

७१ सूरिभर अने सप्ताह	३-८-०
७२ जैनशिक्षा दिग्दर्शन	०-५-०
७३ प्राचीनश्वेताम्बर-अर्वाचीन दिगम्बर	०-२-०
७४ विजयधर्मसूरि-जीवन	०-४-०
७५ ऐतिहासिक राससंग्रह भाग १ लो	० १ ००
७६ , , भाग २ लो	० १० ०
७७ , , भाग ३ लो	२-०-०
७८ , , भाग ४ लो	२-८-०
७९ प्राचीन तीर्थमाला संग्रह भाग १	२-८-०
८० आत्मवीरनी कथाओ	०-५-०
८१ विहारवर्णन	१-०-०
८२ शाह के बादशाह	०-४-०
८३ त्रिभुवनदीपक प्रबोध (रास)	०-८-०
८४ जयसेन कथा	०-५-०

૮૬ વર્ષ પ્રવોધ અને અષ્ટાંગ નિમિત્ત ..	૮-૦-૦
૮૬ સમયને ઓઝાલો	૧-૮-૦
૮૭ અષ્ટાંગ નિમિત્ત અને દિવ્ય જ્ઞાન ...	૩-૮-૦
૮૮ ધર્મદેશના	૧-૮-૦
૮૯ ધર્મપ્રદીપ... ..	૦-૬-૦
૯૦ લાઈટ ઓફ ધો સોલ (અંગ્રેજી, ગુજરાતી) ..	૦-૪-૦
૯૧ ઇન્દ્રિયપરાજયદિગ્દર્શન	૦-૬-૦
૯૨ અહિંસા	૦-૮-૦
૯૩ બ્રહ્મચર્યદિગ્દર્શન	મેટ
૯૪ જૈનદર્શન... ..	૦-૮-૦
૯૫ તત્ત્વારુચાન (પ્રાર્થિ)	૧-૦-૦
૯૬ તત્ત્વારુચાન (ઉત્તાર્થ)	૨-૦-૦
૯૭ સસ્યકત્વ પ્રદીપ	૦-૪-૦
૯૮ સત્તમગીપ્રદીપ	૦-૮-૦
૯૯ આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિનો ફોટુ-ગ્રાફ રંગોમા	૦-૪-૦
૧૦૦ વંગભાષાપદેશિકા દ્વિતીય વિભાગ ...	૧-૦-૦

અંગ્રેજી.

૧ વિજયધર્મસૂરિકા ચરિત્ર, ઓર કૃતિઓ. (એ જે સુનાવાલા કૃત	૪-૮-૦
૨ કોમ્પરેટીવ સાયન્સ ઓફ રીલીજીયનની અંદર જૈનીઝમ અને તેનું મહત્વનું સ્થાન (ડૉ. પેટ્રોલ્ડ)	૦-૮-૦
૩ પાર્શ્વનાથનું જીવન (એમ વ્હમફોલ્ડ કૃત) ...	૧૨-૦-૦
૪ ગુજરાતના શ્વેતાંબરનું ગુજરાતી સાહિત્ય (કર્તા.- ડૉ. જોહન્સ હટલ)	૨-૦-૦
૫ રેમિનિસેન્સેઝ ઓફ વિજયધર્મસૂરિ ...	૨-૮ ૦

લલો—શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રંથમાલા.

હેરીસરોડ, ધાવનગર (કાઠીયાવાડ)

